

VERHANDELINGEN

VOOR HET JAER

MDCCXCIX.

PRIJSVERHANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DEN

CHRISTELIJKEN GODSDIENST,

TEGEN DESSELFS HEDENDAEGSCHE

BESTRIJDEREN.

VOOR HET JAAR 1799.

TE AMSTERDAM, HAARLEM EN IN 'S HAAGE

Bij J. ALLART, C. VAN DER AA, B. SCHEURLEER.

MDCCCI.

PROGRAMMA

Voor het Jaer 1799.

Het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Graevenhaege, heeft deszelfs Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag den 12^den^ September 1799. De Aenspraek aen de Leden is gedaen door den Heer HERMANNUS ROYAARDS, *Hoogleeraer der H. Godgeleerdheid te Utrecht*, waer van het onderwerp was: *De verkeerdheid, en het gevaer dier denk- en leerwijze, waer door men de leerstellingen en plegtigheden van het*

Christendom schijnt te willen behouden, en echter dezelve geheel naer den natuerlijken Godsdienst verklaert en vormt.

Nae het eindigen deezer Aenspraek, is verslag gedaen van de ingekomen Andwoorden op de uitgeschrevene Vraegen en Voorstellen, sederd de vorige Algemeene Vergadering, hier op nederkomende.

1. Op het Voorstel in 't jaer 1797 voorgedraegen: Naerdien sommige hedendaegsche Schriftverklaerders dikwijls spreeken ven het Locaele der Bijbelleere, vraegt het Genootschap: In hoe verre zijn het onderwijs en de instellingen van Jesus en de Apostelen alleenlijk betrekkelijk tot de persoonen, tijden en plaetzen, onder en in welke zij leefden, en in hoe verre moeten dezelve van een algemeen en altijd verbindend gezag gereekend worden? zijn wel eenige Andwoorden ingekomen, maer aen welke de uitgeloofde eereprijs niet kon worden toegewezen; weshalven deeze Vraege op nieuw wordt uitgeschreven, om beandwoord te worden voor den eersten Januarij 1801.

2. Op de Vraege van het zelfde jaer, zijn er gegronde redenen, om vast te stellen, dat er in

de

de begrippen der menſchen omtrend het wezenlijke der voornaemſte waerheden van het Christendom, van tijd tot tijd, verandering behoort te komen, en dat men, bij den toeneemenden trap van kunde en beſchaeving, thans onmoogelijk daer omtrend zoo mag denken, als men, voor twee eeuwen, of vroeger gedagt heeft? zijn mede verſcheidene Verhandelingen ingekomen, doch allen van dien aert, dat aen geene derzelven de uitgeloofde Eereprijs kon worden toegekend, waarom het Genootſchap thans op nieuw vraegt eene wederlegging van het gevoelen der geenen, die ſtellen, dat er gegronde redenen zijn, dat in de begrippen der menſchen, omtrend het wezenlijke der voornaemſte waerheden van het Christendom, van tijd tot tijd, verandering behoort te komen, en dat men, bij den toeneemenden trap van kunde en beſchaeving, thans onmoogelijk daer omtrend zoo mag denken, als men voor twee eeuwen, of vroeger, gedagt heeft. Verwagtende de Andwoorden hier op voor den eerſten September 1800.

3. Onder de Andwoorden op de derde Vraege van dat jaar, wat kan er uit de echte gedenkſtukken der ongewijde Griekſche en Latijnſche Schrijveren worden bijgebragt, tot opheldering,

bevestiging en verdediging der geschiedenis van Jesus en de Apostelen? is eene Hoogduitsche Verhandeling door het Genootschap ontvangen, geteekend met de Spreuk:

> Ἔςιν δ' ἀφάνεια τύχας
> Καὶ μαρναμένων
> Πρὶν τέλος ἄκρον ἱκέσθαι.
>
> PINDARUS.

welke een Gouden Eereprijs waerdig gekeurd is, en is bij opening van het bijgevoegd briefje gebleken, dat de Opsteller van dezelve is de Heer Jo. ANDREAS GEORG MEYER, *Lehrer am Lyceo zu Hannover.*

Behalven deeze is ook een zeer voortreflijk Latijnsch Andwoord op dezelfde Vraege ingezonden, geteekend met het Symbolum. *fundamentum Dei stat firmum.* Maer, vermits bij deeze Verhandeling geen besloten briefje met den Naem van den Schrijver gevoegd is, word dezelve verzogt binnen zes weeken zijnen Naem aen den Secretaris te melden, ten einde hem, ten blijke van waere hoogachting, een Zilveren Medaille kunne worden ter hand gesteld.

4. Ee-

4. Eenige ingekomene Stukken, ten betooge van de Godheid des H. Geests, zijn noch niet beoordeeld kunnen worden; maer de Verhandeling over den Naem *Heiligen Geest*, als een bewijs voor dat gewichtig Leerſtuk, onder de Spreuk, *ſimplex ſigillum veri*, in 't Programma des verleden jaers gemeld, is niet voldoende genoeg bevonden, om met den Eereprijs bekroond te worden.

5. De Verhandeling over 's menſchen zedelijk bederf en onmagt, ten Zinſpreuke hebbende, *optimarum rerum corruptio peſſima eſt*, en mede in 't Programma van 1798 genoemd, is, ſchoon dezelve veel goeds behelst, echter ter bekrooninge niet voldoende geoordeeld; waerom het Genootſchap beſloten heeft, den Schrijver en anderen op nieuw uit te noodigen, om voor den eerſten Januarij 1801. aen hetzelve in te zenden: Eene duidelijke verklaering en bondig betoog der leere van 's menſchen oorſprongelijke zedelijke verdorvenheid en onmagt ten goede, afgeleid uit de Rede en uit de Heilige Schrift, en verdedigd tegen hedendaeſche wanbegrippen.

6. Eene Nederduiſche Verhandeling over het eeuwig en onveranderlijk onderſcheid van zede-

lijk goed en kwaad, ingekomen met de Spreuk:

Νομοι
Ὑψιποδες γ' ὀρανίαν δι αἰθερα
Τεκνωθέντες.

Sophocles *in Oedip. v.* 876.

is den uitgeloofden Eereprijs waerdig gekeurd. Het geopend briefje bevattede den Naam van den Heer Samuël Joannes van de Wynpersse, *A. L. M. Phil. Doct. en Predikant, te Amsterdam.*

7. Van tijd tot tijd zijn vier Verhandelingen over de Vergenoegdheid ingekomen, maer welker Schrijvers geöordeeld werden, die stoffe zoo niet te hebben uitgewerkt, dat men aen hen de Zilveren Medaille heeft kunnen toewijzen.

8. Dit zelfde is ook de uitslag der beöordeelinge geweest, van eenige andere Verhandelingen, die, mede van tijd tot tijd, over onderscheidene mengelstoffen, aen 't Genootschap waren toegekomen.

Alle kundige Vrienden van waerheid en Godsvrucht worden op nieuw, ter beandwoordinge van

van deeze nieuwe Voorſtellen en Vraegen, door de Maetſchappij uitgenodigd.

I. Eene wederlegging van het gevoelen der geenen, die voorgeeven, dat de Apostelen in ſommige wezenlijke ſtukken van de leere hunnes Meesters, aengaende den weg der zaligheid, zijn afgeweken, en ſlegts hunne eigene denkbeelden daer omtrend, waer in de een van den anderen zelfs verſchilde, voorgedraegen en aengedrongen hebben; zoo dat de leere der Apostelen voor Christenen, die alleen Jeſus volgen, geen verbindend gezag zoude hebben.

II. Eene duidelijke en bondige aenwijzing van eenige eigenlijk genoemde Voorſpellingen des O. T, die rechtſtreeks op onzen Heere Jeſus Christus zien, en een daer uit afgeleid betoog van de waerheid en Godlijkheid der Euangelieleere.

III. Eene duidelijke ontwikkeling van de leere des Bijbels, inzonderheid des N. T., aengaende het laetſte Algemeen Oordeel, het welk Jeſus over de waereld houden zal, met wederleggieng der hedendaegſche wangevoeles.

Men verwagt de Andwoorden op deeze onderwerpen, op het eerste voor den eersten September 1800, op de twee laatsten, voor den eersten January 1801.

En, vermits het Genootschap ook voor den gemeenen man tracht nuttig te zijn, verlangt het ook, met aanbiedinge van een *Zilveren Medaille*, Verhandelingen voor mingeoefenden geschikt, en voor den eersten September 1800 te ontvangen, laetende de keuze der stoffen aen de vrijheid der Shrijveren, die zich ook tot voorheen opgegeevene bepaelen kunnen, welke in de Programmata van 1795, 1796 en 1797 vermeld zijn, bij welke nu tot eene Proeve gevoegd wordt:

Eene duidelijke Verhandeling over de beste inrichting van den Huislijken Godsdienst, met eene nadrukkelijke aenprijzing van denzelven.

Noch belooft het Genootschap, gelijk sederd verscheidene jaaren, eene *Zilveren Medaille*, aen elken Schrijver, die voor den eersten September 1800, aan hetzelve zal gezonden hebben:

I. Eene wel bewerkte Verhandeling over eenig voornaam Leerstuk, welk in onze dagen door de

de zoo genoemde nieuwe Hervormers beſtreden wordt.

2. Eene bondige wederlegging van eene der dwaelingen, welke door die zelfde lieden thands verbreid worden.

3. Eene oordeelkundige opheldering en handhaeving van eene of meer voornaeme bewijsplaetzen uit het O. of N. T., bekend onder den naem van loca Clasſica, *tegen de nieuwer aenvallen of verdraeijingen der hedendaegſche Beſtrijderen.*

4. Eene beſcheidene en duchtig wederleggende Recenſie van eenig nieuwlings uitgekomen waerheid ondermijnend of Godsdienst hoonend Geſchrift.

5. Of een wel gepast Vertoog over een gewichtig ſtuk van de beöefenende Godgeleerdheid.

De Schrijvers, die, door het beandwoorden van alle de gemelde Voorſtellen, na den prijs dingen, worden verzogt, zich der kortheid en klaerheid te bevlijtigen, en hunne Verhandelingen, *in leesbaer Schrift*, liefst in de Nederduitſche of Latijnſche, of des noods in de Hoog-

duitſche Taele, met Romeinſche letters, (alzoo het met Hoogduitſche characters geſchrevene niet in aanmerking gebragt wordt) vrachtvrij, te zenden aen den Secretaris des Genootſchaps, D°. ADRIANUS VAN ASSENDELFT, *Predikant te Leiden*, en zich te ſchikken naer de voorwaerden, in vorige Programmata opgegeeven.

Het zal der Maetſchappije aengenaem zijn, op de van tijd tot tijd uitgeſchrevene, en noch niet naer genoegen beandwoorde Vraegen en Voorſtellen, van welke in het Programma des vorigen jaars 1798 een Lijst is opgegeeven, voldoende Andwoorden te ontvangen.

Het Genootſchap behoudt aan zich het recht, om, naer goedvinden, en ten algemeenen nutte, gebruik te maeken van alle de inkomende Verhandelingen, en dezelve, ſchoon 'er de Prijs niet aen is toegewezen, geheel of ten deele gemeen te maeken, 't zij met bijvoeging der Zinſpreuken, door de Schrijvers gebruikt, 't zij met uitdrukking van hunne Naemen, indien zij, daertoe verzogt wordende, dezelve gelieven te openbaeren.

AAN-

AANSPRAAK.

HET ONREDENLIJKE EN GEVAARLIJKE VAN ZULK EENE LEER- EN DENKWIJZE, WAAR DOOR MEN DE LEERINGEN EN PLECHTIGHEDEN VAN HET CHRISTENDOM SCHIJNT TE WILLEN BEHOUDEN, EN DEZELVE ECHTER GEHEEL NAAR DEN NATUURLIJKEN GODSDIENST VORMT EN VERKEERT.

Een Christen te zijn, moet voor elk onzer, die wel denkt, het beste, het heilrijkst voorrecht zijn. Een Christen te zijn, geeft den besten fchat op aarde, de veiligfte hoop voor de eeuwigheid. De leer van den dierbaaren Jefus, wiens eer wij niet genoeg verbreiden kunnen, opent voor ons, zo dra zij met het hart wordt aangenomen, eene bron van allen Zegen. Als ik op God en Christus zie, op dien Geest, die mij volgends de leer van Christus gefchonken wordt, tot een werker van alle heil, moet ik in dien godsdienst de grootfte liefdeblijk erkennen, die het

het hart van elk gevoelig mensch treffen kan: daar in zie ik eene medewerking, van de eerſte tijden af, tot mijne volkomenheid; een verband van den tijd met de eeuwigheid, van de aarde met den hemel, en van het geen verganglijk is met de onſtervelijkheid. Door het Christendom, en daar door alleen, leer ik naderen tot goddelijke volkomenheid, en leer het beeld des hemelſchen dragen, daar al wat buiten hetzelve is, ons niet verder brengt, dan dat wij, die uit de aarde zijn, ook het beeld des aardſchen dragen.

Het Christendom is de ſtut en ſteun der burgermaatſchappij; die ſtaat vast en gelukkig, zo lang Jeſus leer haar kracht behoudt; maar wordt de laatſte vergeten, voorbijgezien of verduisterd, het geluk der maatſchappij wankelt, de zon der voorſpoed taant, en verduistering van grondbeginſelen, die waarlijk voordeelig zijn, kan niet anders dan verduistering van onzen uitwendigen welſtand doen ontſtaan. Welſtand,

ſtand, niet op dien grond geſtut, ligt bloot voor de woede en list van den eerſten onverlaat, van hem, wiens hoofddoel geen ander is, dan, met verzaking zijner pligten, alleen aan het eigenbelang te wierooken. Daar Christus leer wordt ingevolgd, daar is het zout des levens, daar woont blijdſchap in de huisgezinnen; daar is het waar genot van eenen vervrolijkenden echtſtaat, daar wordt het zaad voor God en de gelukzaligheid opgekweekt, daar gaat het werk voorſpoedig, en elk werkt in zijnen kring, waar hij werken kan en mag. Naauwlijks vestig ik mijn oog op deeze flaauwe trekken van de voortreffelijkheid des Christendoms, of ik kan het niet anders (en wie uwer zal mij dit niet toeſtemmen zeer geëerde Hoorders?) dan als een beſchaamende trek der menſchelijke verkeerdheid beſchouwen, dat er door menſchen zo veelerlei poogingen in het werk geſteld worden, om zulk een Christendom te ondermijnen,

nen, en, ware het mogelijk, geheel van de aarde, uit de harten te verdringen. Zulk eene verſchijning is alleen verklaarbaar, uit de diepe blindheid, en de treurige verdorvenheid van het menſchelijk hart, dat, door vooroordeelen en verkeerde neigingen vervoerd, meenigmaal tegen zich zelf ſtrijdt, het goede wel ziet, maar het kwade volgt, en dit ook in anderen gaarn bevestigd zag. Een vlek voorwaar, die zulk een menschdom geheel bezoedelen moet!

Wanneer wij menschkundig op het menschlijk hart acht geven, vinden wij, dat, zo ras het eens partij gekozen heeft, het ook de kunst tevens leert, om zijn beſtaan en neiging op allerlei wijze te bemantelen, om zijne zaak goed te maken, en zulk een vernis op denk- en handelwijze te leggen, dat veeler oogen daar door verblind worden. Is de verkeerdheid niet meenigmaal zo diep ingeworteld, dat men menſchen vindt, die in het kwaad geen kwaad meer ontdekken, zo dat,

om

om dit ééne voorbeeld te noemen, er zijn, die, daar zij leugen ſpreken, evenwel meenden waarheid te vermelden? Gaat die verkeerdheid voord, neemt die het harte geheel in, de verbittering wordt gemeenlijk ſterk tegen alles, wat zich daar tegen aankant. En geen wonder deshalve, dat ook zelfs een ingekankerde haat bij zommigen hen zich deed verzetten, tegen het geen van Christus was.

Er is een tijd geweest, waar in men met geweld het Christendom zou hebben willen uitroeien, maar ook dat heeft Jeſus afgewend. Men heeft door wijsgeerige gronden de zaak der Christenen getragt te beſtrijden, maar ook deezer wijsheid is dwaasheid geworden! Men heeft door ſpotredenen en kwinkſlagen, wapenen bereid, die, ja, bij hem, die niet toegerust was tot den geestelijken ſtrijd, veel ſchenen te vermogen, en dikwijls vernieuwd, en door den toon der wereld geſterkt wierden, maar die altoos krachteloos

be-

bevonden wierden, daar Hij, die in den hemel woont, flechts lachte, en zij, die op aarde hem getrouw waren, dezelve voor Jefus brengen mogten! Men valt dan eens op het een, dan weder op het ander: maar in onze dagen fchijnt niets meer te zullen vermogen, dan die list door veelen uitgedagt, door anderen ligtvaardig gevolgd, en aan eenigen tot een ftruikelblok gelegd, dat men het Christendom fchijnt te behouden, en evenwel, onder dien fchijn, het zelve daadelijk wegneemt, daar men de leeringen en plechtigheden van hetzelve aanneemt, maar zo weet te verklaren, zo weet te vormen, dat er naauwlijks iets van het Christendom meer overblijft, en dat men eindelijk zo den Godsdienst der natuur veilig in deszelfs plaats kan zetten. Een list, die elken Godsvriend doet beven, en die ingang fchijnt te vinden in zulker harten, die pal ftonden voor geweld, en drogredenen! waarom ik u *het onredenlijke en gevaarlij-*

lijke van zulk eene denk- en leerwijze meer bepaaldelijk met eenige weinige trekkèn onder het oog wilde brengen.

Is er zulk eene leer- en denkwijze, die thands veld wint bij veelen? kan die eenigzints gewettigd worden? Is ze genoegzaam, om tot de gelukzaligheid te komen, door Christus leer ons voorgesteld? of heeft dezelve geen allezints nadeeligen invloed in onze rechte gevoelens en handelwijze? ziet daar de vragen, die ik wat ontwikkelen wilde, en tot welker ontleeding ik uwe aandacht waarde Hoorders! eerbiedig verzoeke, op dat wij gewapend tegen dit kwaad, getrouw blijven aan onzen Jesus. Bescheidenheid, ja, en dit moet gij vooraf weten, stel ik mij tot eenen pligt, gij vordert dit ook, op dat ik uw kiesch oor niet kwetze; maar onverschrokkene vrijmoedigheid, om openlijk uittekomen voor de waarheid, en niets te vrezen, daar het of de zaak van Jesus, of onze waarschuwing geldt, zij

het twede, dat ik mij tot een wet wil ſtellen. En wilt gij voor u, Mijne geëerdſte, er nog een derde bijvoegen, inſchikkelijkheid en toegevendheid in het hooren, ik zal des te eerder op uwe goedkeuring kunnen rekenen, die ik anders, ook door kortheid in de behandeling, mij zal trachten te verwerven.

I.

Tegen eene ſchim te vechten, is een nutteloos werk: zich in zijne verbeelding eerst een gedrogt te vormen, en dan hetzelve overhoop te werpen, mag ſtrekken om iemand roem te doen bejagen, maar het doet eer onrust dan rust geboren worden. Verkeerde gevoelens in het ſtuk van Godsdienst iemand aantetijgen, die geheel daar van verwijderd is, mag den onkundigen hoop welgevallen, maar het is afſchuwelijk voor elk, die menſchen mint: en daarom, *is er zulk een list waarlijk*

in

in het werk gesteld, hoe heeft men daar door trachten te overreden? Niemand, die ooit de schriften van zulken, die de zuivere leer van Christus voorgeven tot derzelver eenvouwigheid weder te brengen, gelezen heeft, kan onkundig zijn, hoe meenigmaal men woorden en spreekwijzen, onder ons gebezigd, heeft willen behouden, die zelfs verdedigd, wanneer over een leerstuk gesproken wierd, en intusschen zo verklaard, dat de waare meening geheel verloren wierd. Wilde ik hier voorbeelden opnoemen, het zou mij aan geen groote naamen ontbreken van mannen, die in hunne schriften zo zijn te werk gegaan: maar die aanhaling zou u en mij verveelen, en ik wil liefst in de zaak zelve u doen zien, hoedanig de denk- en leerwijze der zodanigen geweest zijn.

Men weet van *Christus* als *God*, als *Gods Zoon* te spreken, en plaatst hem evenwel ver *beneden den waaren God*, daar men, of eene zekere vooraanwezigheid, of

eene goddelijke zending, door welker vereering de zender vereerd zou worden, of op zijn hoogst genomen, eene verhevene heerſchappij, de grond dier benoeming meent te zijn. Men heeft veel op met den *H. Geest*, bidt om de ſchenking en werking van dien Geest, ſpreekt van eenen Goddelijken Geest, van welken in de boeken van het Oude zoo wel, als van het Nieuwe Verbond geſproken wordt, en beſchouwt hem echter ſlechts als hulpmiddelen en gaven, die God en Christus gebruiken, om menſchen tot zaligheid te leiden, waar door men het onderſcheid tusſchen *Vader*, *Zoon*, en *Geest*, in de Heilige Schrift zo duidelijk geleerd, ſtoutmoedig lochent, den Geest verlaagt tot zekere werkingen en gaven, hem bepaaldelijk de eer, de dankzegging, en de hulde ontzegt, en God wel in het gemeen, maar niet, zo als Hij zich geopenbaard heeft in den weg der zaligheid, vereert, en den Geest der genade de grootſte ſmaadheid aandoet.

Men

Men ſpreekt van *verzoening*, en *genoegdoening*, en verklaart het geen voldaan moest worden, het geen er daadelijk verricht is, op zulk eene wijze, dat of Gods gerechtigheid bijna worde uitgeſloten, of die geheele inrichting alleen noodzakelijk zij, om de vooroordeelen, en verkeerde meeningen der menſchen aftesnijden, of dat het geheel ſlechts een hulpmiddel zij voor onze zwakheid. *Verdorvenheid* erkent men, maar het is alleen eene *overwegende kracht der zinnelijkheid*, die door verſtand en reden beteugeld kan en moet worden. Mag daar bij komen *een meer verlicht onderwijs*, *zekere gunſtige beſturingen*, *en gepaste omſtandigheden*, die het voor den zwakken mensch des te gemakkelijker maken, om te overwinnen, men kan ook van *genadewerkingen*, *van werkingen van Gods geest ſpreken*, om dat men dit alles onder de magt en regeeringe Gods brengt. *Ingeving der Heilige Schriften* lochent men niet, maar men denkt

naauwlijks aan iets meer, dan aan het gene godewaardig, nuttig en verſtandig is. dat door menſchen met een zugt voor het welzijn van anderen gedreven, en bezield door eenige vreze Gods, is voordgebragt, bijzonder daar het gevoel hunner harten tot een' zekeren trap verheven is, gelijk men dit in dichters ontdekt. En waar zou ik heen, wilde ik alles opzommen, wat men over de gewichtigſte bijzonderheden van de Christelijke leere, *het gelove*, *rechtvaardiging*, *bewaring in het goede*, en wat niet al, op denzelven voet, heeft voorgeſteld! Het welk men daar te boven niet zelden met het vernis van eene tedere Godsvrugt weet te overdekken, die alles *wederbrengt tot de beoefening der Godzaligheid*, en het *gewigt* van zulk eene waarheid voor het hart op eene innemende wijze weet voorteſtellen.

Beide leeringen en inſtellingen van den Christelijken Godsdienst worden op die wijze hervormd: gelijk het gemeen-

meenlijk gaat, wordt men al van tijd tot tijd ervarener in het opſieren, en aanprijzen van zijn eens gemaakt plan. Ik behoef u ſlechts te noemen het geen men in onzen laatſten tijd, van de gezindheid der Theophilantropijnen ons bericht heeft; hoe in die inrichting van den natuurlijken Godsdienst, een gedaante van Christelijke feesten, van Doop en Avondmaal zij aangenomen, waar door zij, die aan de inſtellingen van Jeſus gewoon waren, van dien Godsdienst niet behoefden te worden afgeſchrikt, maar ook iets vonden, waar mede zij hun hart konden gerust ſtellen, terwijl men ook zelfs bezwarende plechtigheden had voorgeſchreven, op dat zij, die aan het moeielijke van den Godsdienst niet geheel ontwend waren, iets vinden mogten, het welk het gebrek van andere inrichtingen, te vooren gebezigd, nu vergoeden kon. Dat ik niet te veel zegge, weet elk die gelezen heeft, wat zij of zelve in hunne handboeken, of

anderen van hun, in deezen laatsten tijd, gemeld hebben (*a*).

Maar het zijn deezen niet alleen. Het ligt ons allen zeker nog versch in het geheugen, wat de Berlynsche *Proost Teller* den Jooden geandwoord hebbe, die hunnen Mosaïschen Godsdienst wilden verlaten, en tot de Protestanten overgaan, mits zij aan geene leerstellingen verbonden wierden, en die dus hunne Voorvaderlijke leere met het zuiver Deïsmus, gelijk men het noemt, verwisse-

(*a*) Zie slechts, Briefe uber den Religiosen cultus in Frankreich, und uber den der Theophilantropen insonderheit, von Hern Domprediger Dohlhof, in Halle, in Journal Fur Prediger, *B*. 34. *St*. 2. & *B*. 36. *St*. 3. Vergelijk ook, het Museum Fur Prediger, herausgegeben von Johann Rudolph Gottlieb Beyer, 1. *B*. 2 *St*. *p*. 293. & 11. *B*. 1. *St*. *p*. 95. en, Neue Theologische Anualen 1799. zweyter Band, *p*. 508., of, der Neue Teutsche Mercur, 1799. *St*. 3. *p*. 259., daar men narichten aantreft uit Straatsburg den 5 Febr. 1799., van eene Republikeinsche Godsdienstviering, die niets minder was dan Godsdienstig: en eindelijk, Gottesverehrungen der Neu-Franken, oder Handbuch der Theophilantropynen, in 3 Deelen.

ſelen wilden (*b*). Wij weten, hoe die kundige man dat plan volkomen goedkeurde, en eenige hoofdtrekken opgaf van de leer, die ze omhelzen moesten, alle uit den natuurlijken Godsdienst afgeleid, maar in welke het Christendom evenwel in zo ver wierd ingevlogten, dat ze *Jeſus* toch als *eenen grooten leeraar*, die deezen zuiveren Godsdienst, en wel, gelijk hij wil, uit Esſeenſche grondbeginſelen afgeleid, gepredikt had, zouden moeten erkennen. Wij weten, hoe hij wilde, dat ze den *Doop* behouden zouden, doch ſlechts, als *een zinnebeeld van reiniging:* zo dat ze gedoopt zouden kunnen worden in den *naam des Vaders*, als

(*b*) Men leze, Sendſchreiben an Se. Hochw. Ober-Conſiſtorialrath, und Probst Teller zu Berlin von einige Hausvatern Judiſcher religion. Berlin by Mylius, 1799. en, Beantwortung des Sendſchreibens einiger Hausvater Judiſcher Religion, an mich, der Probst Teller, by Mylius. Men vindt erreeds een uittrekzel van, in de *Leydſche Courant van den* 12 *Junij* 1799, ſchoon die werken zelve daar niet opgegeven zijn.

als *den eenigen God en Vader der menſchen:* in dien van *Jeſus Christus*, als *den invoerer van dien gezuiverden Godsdienst*, en in den naam *van dien Geest* (van die gezindheid), *die in ons allen woonen en werken moet.* En even zoo konden zij, volgends zijne gedagten, het *Avondmaal* vieren ter *gedagtenis van de verdienſten van dien Christus, jegens het menschdom.*

Ziet daar eenige ſtaalen, die het niet moeilijk zou vallen met veele andere te vermeerderen: maar ik heb genoeg gezegd om u te doen gevoelen, die denk- en leerwijze is thands doorgebroken, te meer daar dezelve openlijk wordt toegejuicht, en in meer dan een tijdſchrift, ook zelfs in ons Vaderland, zodanige Schriften, die deezen weg aanwijzen, als voorbeelden van geleerdheid, bondigheid en ſmaak in konst en letteren worden aangeprezen. Moeten wij er ook zo over denken, M. G.? Gij wilt zeker, dat ik daar bij u nog wat doe ſtilſtaan.

II.

II.

Kan zulk eene leer- en handelwijze eenigzints gewettigd worden? Om die Vraag te beandwoorden, moet ik of op *den aart der zake*, of, op *het voorbeeld van Christus, en zijne Apostelen* acht geven; vind ik in beide iets ter wettiging en aanprijzing, men zou dit volgen kunnen, maar ontbreekt dit in beide, dan ontbreekt ook alle grond, waar op men die leerwijze kan doen rusten.

De aart der zaken, zoo dra ik die in overweging neme, leidt mij reeds tot eene geheel andere beſchouwing. Het is immers niet onverſchillig wat wij denken, wat wij gevoelen, wat wij betrachten om Gode welbehaaglijk te zijn? Men heeft, ja wel, zedert eenigen tijd ons willen overreden, als of het onverſchillig zijn zou, hoe men omtrend God en Goddelijke zaken dagt, mits men maar tot liefde en gehoorzaamheid

heid aan God gebragt wierd. Maar, ongelukkig heeft men niet opgemerkt, dat men, zo doende, gemakkelijk door een verduisterd verſtand kan worden weggevoerd, dat men te veel ſtaat maakt op zijne wijze van bevatting, dat liefde en gehoorzaamheid bepaald moet worden op die wijze, zo als het God heeft voorgeſteld: en dat, daar eene Openbaring van God zelven geſchonken is, waar in God heeft bekend gemaakt, hoe Hij beſchouwd, hoe Hij gediend wil worden, dat daar eene andere beſchouwing de grootſte hoon is aan God aangedaan, eene verheffing van zijn vernuft boven Gods onderwijs, en eene veriedeling van Gods oogmerk.

Wij vinden wel op deeze aarde onderſcheidene wijzen om God te dienen, en als men daar op let, zou het in den eerſten opſlag ſchijnen kunnen, dat, dewijl in alle toch iets goeds gevonden wordt, het welk tot liefde en gehoorzaamheid leiden kan, het Gods

plan

plan zijn zoude, om door verſchillende wegen menſchen tot Hem en zijne zaligheid te leiden, even gelijk er eene verſchillendheid van werkingen en wegen Gods door al de natuur gezien wordt. Maar hoe moeielijk is het niet, uit het geen wij zien, een zeker plan van Gods oogmerk optemaken? Hoe ligt zien wij verkeerd? en als wij nu al meenen uit eenige werkingen Gods doel te kunnen beſtemmen, en het onderwijs der *reden* zelf daar echter tegen ſtrijdt, kan zulk eene opvatting niet voor zeer aannemelijk gehouden worden. Maar nu, *de reden* zelve leert ons, dat wij God niet kennen, daar wij hem verkeerd kennen, dat elke verkeerde beſchouwing van God en Goddelijke zaken invloed moet hebben in onze gevoelens en daaden; gelijk de ondervinding dat dagelijksch bevestigt, zo dat de zedenkunde van menſchen en volkeren altoos geregeld wierd door hunne kennis van God en Goddelijke zaken. En dit alleen belet ons

ons reeds om zulk een oogmerk van verscheidenheid in den Godsdienst aan eenen God, die onze gelukzaligheid mint, toetekennen. De verscheidenheid der overige werkingen kan of mag deswegens hier mede ook niet in vergelijking gebragt worden, even min als men uit de verscheidenheid van Gods werkingen besluiten kan, dat er daarom geen bepaald onderscheid van goed en kwaad, bij alle menschen, overal op den gantschen aardbodem zijn zou. Neen, de betrekking die tusschen God en ons is, is één, en dus moet er ook eenheid zijn in dien weg, waar door wij aan die betrekking beandwoorden; en even min als er verandering bij God zijn kan, mag er ook gedurige verandering en onzekerheid zijn, in de wijze om God of te beschouwen, of te dienen. Al wat daar van afwijkt is verkeerd, en doet ons eenen afgod vormen, eenen afgod dienen, wel niet op eene lichaamlijke wijze, maar met onzen Geest.

En

En ziet daar dan eene tegenſtrijdigheid, welke wij niet kunnen wegnemen, zo lang wij, naar het uitwendig aanzien alleen die zaak beoordeelen! Maar die duisternis wordt ook geheel opgeheven, zo dra wij de geheiligde oorkonden, van de eerſte tijden af aan, raad willen vragen. Die leeren ons van het begin af aan, was rechte kennisſe Gods, was eenheid in die kennis, Gods wil en oogmerk, en om die te bevorderen was het beſtuur van het menschdom ingericht. Het waren alleen verbastering van het menschdom, verwijdering van die rechte kennis, meerdere en telkens toenemende verduistering, die zulke onderſcheidene beſchouwingen, van God, als Schepper, onderhouder, richter en het grote voorwerp van onze eer en dienst verwekt hebben; beſchouwingen, die zoms zelfs tot in het ongerijmde uitliepen, en deswegens bij eenigen door een opgehelderd verſtand wel verbeterd, ſchoon niet in die

klaar-

klaarheid, en zuiverheid herſteld konden worden, welke er nodig was; dewijl het licht ontbrak, waar door de duiſternis alleen kon verdreven worden. God liet die verbastering in kennis, zoo wel, als in zeden, om wijze en heilige redenen toe, maar daarom draagt het een, zo min als het ander, Gods goedkeuring weg; deswegens kan het Gode niet onverſchillig zijn, hoe de mensch of denke, of handele. Hij die zich zulks kan voorſtellen, moet eenen vreemden dunk van God hebben, en kan met even zo veel recht, het geen hij in de natuur verdorven ziet, als den wil, als de goedkeuring van het beste Wezen beſchouwen.

Het mag zo zijn, dat elk ook al vrede en rust in zijne Godsdienſtige gevoelens vindt; maar zo lang het zelfsbedrog niet dan hoogstgevaarlijk is, zo lang wij ons, zo wel op vermeende en valſche, als op waare gronden, gerust kunnen ſtellen, zo lang wij

wij genegen zijn ons zelve te vleien, zo lang wij maar niet flechts rust en vrede in deezen tijd, maar vooral ook voor de eeuwigheid nodig hebben, kunnen wij ons daar mede niet gerust ftellen. Wij kunnen dus op deezen grond, of de list, of de behendigheid niet goedmaken, om aan leer en plechtigheden eene geheel andere gedaante te geven, naar ons goeddunken, op dat er ook iets van Christus overblijve: ftraks zullen wij zien, dat zulk eene leerwijze niet genoegzaam is, om menfchen tot Christus Godsdienst te brengen, en dus ook niet als een middel kan gewettigd worden, waar van men zich met vrucht bedienen mag.

Het voorbeeld van den grooten Infteller van onzen Godsdienst, van hun, die, door den Geest geleid, het eerst zijn uitgezonden om dien Godsdienst te prediken, is altoos de beste leidraad, dien wij in het doolhof van zo veele menfchelijke meeningen volgen moeten. *En, wat deed Jefus, wat zij-*

ne volgers? Hij ſtelde of de leeringen, of de plechtigheden, niet gedurig in zulk een verſchillend daglicht voor, naar den verſchillenden ſmaak der menſchen. Overal was zijne leer, waren zijne voorſchriften, ſchoon al verſchillend voorgedragen, wat het hoofdzakelijke betrof, dezelfde, ook dan, wanneer ze hem of haat, of ſtraf verwekken zouden. Hij ſchikte zich, ja, naar de vatbaarheid der zijnen, dit vorderden zijne wijsheid en goedheid, maar nooit om hen valſche begrippen van den Godsdienst te doen koesteren, of die te bevestigen. De Doop, dien hij beval, moest geen andere zijn, dan waar door zij op bevel van Vader, Zoon en Geest, en dus ook in en tot erkentenis van Vader, Zoon en Geest, in den Christelijken Godsdienst, en deszelfs voorrechten wierden opgenomen, en verklaard derzelver deelgenoten te zijn. Zo dat elk Vader, Zoon, en Geest, als zijnen God, als het voorwerp zijner Gods-

dien-

dienſtige hulde, en als den grond van zijn zalig vertrouwen, beſchouwen moest: die dat niet deed, werd niet in Jeſus naam gedoopt. Het Avondmaal, zijnen jongeren voorgeſchreven, zo als dat duuren moest, tot dat Hij kwam, moest ja een gedachtenis-maal zijn van zijnen Dood voor zondaaren, ter hunner verzoening, en bevrediging met God daargeſteld; doch niet alleen, zo als die een ſtof van overdenking, en eerbiedige betrachting opleverde, welke aan die maaltijd, onder het eeten en drinken, door aangenaame geſprekken verlevendigd moest worden, maar zo als hier de panden van Jeſus liefde, in brood en wijn aan hun vertegenwoordigd, met alle derzelver zalige vruchtgevolgen geſchonken wierden, en van elken gebruiker, op Jeſus vergunning, zich toegeëigend, op hart en beſtaan toegepast moesten worden. Dat brood, waar van Jeſus zegt, *dit is mijn lichaam, dat voor u gebroken is*, die wijn, welken hij verklaart voor *zijn*

bloed, voor hun uitgeſtort tot vergeving der zonden, zegt iets van Jeſus zijde voor hem, wien het geſchonken wordt, zegt iets van de zijde des genen, die het gebruikt, en zich met die heilverdienſten volkomen vereenigt; en gelijk men door geſprekken aan dat oogmerk in het geheel niet voldoet, voldoet men er nog minder aan, wanneer men de waare verzoening uit het oog verliest, en alleen in het gemeen van Jeſus verdienſten, als die, van eenen voortreffelijken leeraar voor het menschdom, ſpreken wil.

Wij geven gaarne toe, dat Jeſus, bij zulken, die het Christendom niet kenden, die met Joodſche vooroordeelen behebt waren, in de eerſte plaats wel eens alleen aandrong op de liefde Gods en des naasten, en op de betrachting der zedenwet; maar dan waren het menſchen, welke Hij langs deezen weg overtuigen wilde, dat zij iets anders behoefden, dat zij veel, en in alles te kort kwamen, en eene an-

de-

dere leer, een ander onderwijs nodig hadden: hoedanig iets, inzonderheid bij de Joden van ongemeen veel aanbelang zijn kon: en, in dat geval, was het ook alleen het eerste onderwijs. Maar wie zal nu uit de eerste beginselen tot het geheele onderwijs besluiten, en zich met beginzelen vergenoegen, daar hij geheel kan onderwezen worden? Jesus was de wijsste Leeraar, en gaf zorgvuldig acht op de gesteldheid der zijnen, die alles niet te gelijk konden dragen. Wanneer nu zulk een leeraar het onderwijs, dat wij nu dragen kunnen, aan ons heeft laten schenken, zullen wij dat versmaden mogen, en ons met eerste beginzelen vergenoegen? hebben wij dan Jesus onderwijs, geschikt voor de behoeften van onzen tijd? met welken schonen tijtel men anders in onzen tijd zo veel op heeft, en waar mede ook dikwijls werken pronken, waar in juist dat onderwijs veranderd wordt, het welk Jesus voor ons nodig keurde.

De Apostelen en eerste verkondigers van het Euangelie predikten onder Jood en Heiden den gekruisten Jesus, roemden daar in, datze niets van den gantschen raad Gods hadden achtergehouden, en hebben dus, door hun gedrag en leer, die onzalige kunst nooit gewettigd. Al redekavelt een Paulus te Athene met veel wijsheid, hij leidt ze echter ongevoelig op tot Jesus Christus, tot het heil door Hem aangebragt. Hunne Godvruchtigheid in het eeren van zo veele Goden voldeed hem niet, zelfs niet eens het dienen van den *onbekenden God.* Iets, waar mede anders veelen thands veel zouden op hebben, meenende, dat daar in ook de dienst van den eenigen en waaren God was opgesloten. Maar neen, een en dezelfde weg van behoudenis wierd overal door hem gepredikt, niet zo als de menschen dien best zouden aanneemen, maar zo als ze dien moesten aanneemen, en het geen zo door het woord onder

der hen wierd voorgesteld, zag men door brieven en geschrift bevestigd, zo dat men te Rome, niet anders dan te Corinthen, te Philippi, niet anders dan te Ephesen, in het Joodsche land bij de Hebreeuwen, niet anders dan in Pontus en Asia denken moest.

Onze leeftijd is vruchtbaar in uitvinding! Men heeft ons een nieuw zoort van wijsheid opgedischt, die dienstbaar moest zijn aan een bijzonder oogmerk. Elken schrijver van het Nieuw Verbond, doet men afzonderlijk spreken, om daar uit optemaken, hoe hij omtrend de geloofsleere gedagt hebbe. En in zo ver is daar in veel waarheids en voordeels te vinden. Maar hier van heeft men zijne partij weeten te trekken. Het eene stuk wordt bij den eenen breedvoeriger, meer ontwikkeld, dan bij den anderen behandeld; en zo iets, doet men dan, als een bijzonder gevoelen van zulk eenen schrijver of spreker doorgaan, waar aan men zo niet gehouden is.

Roekeloos voorgeven! elk toch die het beſtuur van Gods Geest, in het vervaardigen deezer Heilige ſchriften, eerbiedigt, elk, die eene eenheid in dit Godsdienſtig onderwijs meermalen heeft opgemerkt, eene eenheid, in verſchillende geſchriften, op onderſcheiden tijden, aan verſchillende menſchen geſchreven, ten duidelijkſten doorſtralende, elk, die daar in Gods wijsheid aanbidt, dat het geheel voor ons het nodige onderwijs zo bevat, dat daar aan de bijzondere deelen dienstbaar zijn, dat nooit de een tegen den anderen ſtrijdt, ſchoon de gronden, door den eenen gelegd, door den anderen meer ontwikkeld worden, zal zulk een voorgeeven wraken moeten!

Zo ontbreekt dan ook het voorbeeld van zulken, welke wij volgen moeten, en wat kan deshalve zulk eene leerwijze wettigen? Hij, die anders denkt, zal mogelijk meenen, dat hij de leer van Christus en de plechtig-

tigheden van den Godsdienst niet verkeert, maar die zo voorſtelt, gelijk het genoegzaam is, om menſchen tot den Godsdienst van Christus en deszelfs gelukzaligheid te leiden. Hij zal deswegens, op het geen wij gezegd hebben, bij zich zelven eene en andere uitvlucht gemaakt hebben, maar om dit alles afteſnijden, moet ik de derde vraag met u beſchouwen.

III.

Is zulk een denk- en leerwijze genoegzaam om tot die gelukzaligheid te komen, die door Christus leer ons is voorgeſteld? wat dunkt u, mijne Hoorders! zouden wij zeggen kunnen, dat die leerwijze genoegzaam was, om ons met de waare leer van Christus bekend te maken, en ons te leiden tot de erkentenis van den weg der gelukzaligheid, dien Christus ons heeft afgeperkt? Maar, is dat de leer van Christus, die naar onze gedagten en mee-

 nin-

ningen, verdraaid, verminkt of door toevoegzelen vermeerderd word? wij mogen maar niet af en toedoen naar ons welgevallen; en de groote leermeester Christus zal zeker niet te vreden zijn, wanneer wij flechts eenen fchijn, eene fchaduw daar van behouden. Het is met de leer van Christus maar niet zo gefteld, gelijk met die der Wijsgeeren, die elk hunne wijze van bevatting, van redekaveling hebben, van welke men kan overnemen en behouden, wat men wil, (mits men dan echter maar niet voor een echt leerling van die fchool wil doorgaan.) Neen, de leer van Christus is het onderwijs, dat wij volgen moeten, de eenige weg tot herkrijging van eene verlorene gelukzaligheid, het voorfchrift van Hem, die alleen den Vader kent, en Hem zo geopenbaard heeft, gelijk Hij de God van een zondaar zijn en worden wil. Willen wij Christenen zijn, dan moeten wij ons daar aan houden, en het ftaat ons maar niet vrij, te denken, te

ge-

gevoelen, te handelen, zo als wij liefst willen.

Een Christen te zijn, zegt maar niet eenige voorſchriften van Christus optevolgen, Hem te erkennen, als eenen voornamen leeraar, wien wij veele lesſen der wijsheid verſchuldigd zijn: het zegt, Hem als onzen Heer en Zaligmaker te erkennen, aan wien wij ons toevertrouwen en overgeven. Het geen hij ſpreekt, moeten wij voor waarheid houden; het geen Hij gebiedt, moeten wij opvolgen; het geen Hij belooft, omhelzen: en zo dikwijls wij deshalve het onderwijs van Christus niet zo aannemen, gelijk het ons is gegeven, wijken wij af van Hem en zijne leer.

Men heeft zedert eenigen tijd de vrage opgeworpen, wanneer men ophoudt een Christen te zijn, en in een niet onberoemd tijdſchrift, las men eene verhandeling over die gewichtige ſtof, *wanneer eene Godsdienſtige redevoering ophoudt eene Christelijke te zijn.*

zijn (*c*). In deezen tijd, en van zulke richters, kon men niet dan een zeer algemeen antwoord wachten. Menfchen, die de ziel van het Christendom alleen in de zedenkunde, in de bepaling der voorfchriften zogten, konden gemakkelijk te recht raken. Zo lang men die zedenpligten verkondigde, die Jefus verkondigd had, zo lang men Jefus als den voortreffelijkften leermeester hield, hoe verfchillend men ook over Jefus perfoon en waardigheid, over 's Geestes beftaan en werking, over de kracht der verdorvenheid, en de Goddelijke genadeverordening denken mogt, meende men zich

(*c*) Journal für Prediger, *B.* 35. *p.* 1. ontleend uit Lofler's Predigten, *B.* 4. de Voorrede. Naderhand vindt men nog eenige aanmerkingen op die Verhandeling in het bovengem. Journaal, *B.* 37. *St.* 3. *p.* 279. doch, fchoon daarin eenige bijzonderheden meer ontwikkeld en opgehelderd worden, volgt men echter in het hoofdzakelijke het voetfpoor van den geleerden *Löfler*.

zich toch te recht den naam van een Christen te kunnen geven. Men kon deswegens nog verder gaan, en de zodanigen, die al niets van Jeſus kenden, of erkenden, daar zij zich toch aan het hoofdoogmerk van Jeſus Godsdienst, beſtaande, volgends hunne gedagten, in de betrachting der zedenpligten, min of meer hielden, zo al niet in denzelven rang met den Christen, echter niet ver beneden hem ſtellen, dan alleen in zo ver hij minder zuiver omtrend de pligten dagt.

Intusſchen, ſchoon wij ook gaarn erkennen, dat het onderwijs van Christus ſtrekken moet om den mensch, matig, rechtvaardig, en Godzalig te doen leven, om hem onberispelijk en heilig voor God te ſtellen, was het hoofddoel van het Christendom echter meer bijzonder, om den mensch eerst te doen weten, hoe ver hij van dat heilig voorſchrift verwijderd was, om de ſcheiding, die er deswegens tusſchen God en den mensch gekomen was, weg-

wegtenemen, en om eenen weg voor hem te openen, langs welken hij weder tot die betaamelijke gehoorzaamheid gebragt kon worden. Verliest men dit uit het oog, en ftelt men hem alleen de zedenpligten voor, wil men eerzelfs uit de inftellingen van Jefus eerdienst dat kenmerkende hebben weggenomen, en er alleen een zedelijk doel in doen overblijven, dan verfmaadt men in de daad dien Godsdienst, in deszelfs waare oogmerk, en wil enkel door onderhouding der geboden iets bereiken, het welk Jefus ons uitdrukkelijk leert, dat wij door ons zelven nimmer bereiken zullen. Van daar, dat men, in de treffelijkfte voorftellen over 's menfchen pligten, wel dra merken kan, of ze eigenlijk op Jefus leer, als op eenen grond gebouwd zijn, dan wel rusten op 's menfchen kracht en werk. Als dat eerfte ontbreekt, is het geen Christendom meer, al mag het nog zo veel overeenkomst met het Christendom hebben,

ben, en met woorden, uit Jesus leer ontleend, treffelijk worden voorgesteld.

Dan hier mede hebben wij nog niet afgedaan. De uitvluchten, om zich aan de eenvouwige leer van Christus niet te onderwerpen, nemen allerlei gedaanten aan, en hier, zo ergens, schijnt eene geduurige gedaante-verwisseling plaats te hebben. Men vindt anderen, die opmerken, dat de hoofdzaak van het Christendom bestaat in de leer der verzoening met God door Jesus Christus; en die deshalve van gedagten zijn, dat, zo lang men die verzoening gelooft en belijdt, men niet ophoudt een Christen te zijn, al wil men veele andere leerstukken, door Christus en de Apostelen geleerd, of verzwijgen, of overgeven, of lochenen. Het is onbegrijplijk, mijne Hoorders! hoe meenig een door dien waan vervoerd wordt, en op die proef, dat hij toch de verzoening gelooft, zich geheel gerust stelt, en weinig zich bekommert omtrend

trend de overige leerſtukken der Christenen!

Dan de verkeerdheid van zulk eene denkwijze laat zich gemakkelijk voelen, zo dra wij de zaak met een weinig meer bedaardheid inzien. Het is toch niet genoeg, eene waarheid der Christelijke leer uittekippen, die vast te houden, en dan te beweeren, dat men al het overige gemakkelijk kan laten varen. Wie bepaalt toch ons geloof? Wie, het geen wij van Christus leer, al of niet, moeten aannemen? Wij zelven, of Christus? Wanneer Jeſus nu het voor ons noodzakelijk acht, dat wij God waarlijk in die betrekking leeren kennen, waar in Hij de God der verzoening zijn kan en wil, als Vader, Zoon en Geest, ſtaat het ons dan vrij, om te zeggen, die hoofdwaarheid, *God is verzoend met den mensch*, zal en wil ik aannemen, maar op de andere behoef ik zo zeer niet te letten? Op die wijze neem ik de uitwerking aan, maar niet den grond-

ſlag,

ſlag, waar uit die uitwerking ter waare verheerlijking Gods voordſpruit. De eene waarheid heeft zo wel betrekking tot de verklaring Gods, hoe hij de God des zondaars zijn wil, als de andere; en hij die in God niet gelooft, zo als hem Christus of de Apostelen hebben voorgeſteld, gelooft ook niet in dien God, die den godlozen rechtvaardigt. Zo ligt het plan Gods, en niet anders, dat mag ik niet verminken, naar mijnen zin verkeeren, maar ik moet zo geloven, gelijk God erkend wil worden tot zaligheid.

Maar behalve dit, wanneer ik gezegd kan worden, de verzoening van Christus te omhelzen, moet ik ze zo omhelzen, gelijk ze in het Euangelie ligt, dat is verbonden met die waarheden, die dezelve recht doen beſchouwen. Geen denkbeeld van verzoening, kan voor den Christen genoegzaam zijn, dat alleen aan wegneming van vijandſchap denken doet, en die

in een zekeren zin ook al aan Christus toekent, maar aan welk het waare Bijbelſche begrip ontbreekt, dat *Christus, in plaats van zondaren, de hun bedreigde ſtraf gedragen, hen dus van den dood verlost, en eene volkomene gehoorzaamheid, gevolgd van het waare leven, heeft daargeſteld.* Maar even min kan hij ook gezegd worden, de verzoening te geloven, die wel bevrediging met God, en vergiffenis door Jeſus erkent, maar Jeſus niet in zijne Goddelijke verhevenheid, om dat werk te kunnen uitvoeren, of in zijne allesovertreffende heerſchappij, die het vruchtgevolg zijner verzoening was, glooft, en belijdt: of die den Geest onzes Gods niet tevens belijdt, als den genen, door wien de vrucht der verzoening tot ons komt. Is hij toch de Geest des geloofs, door wien de liefde Gods in ons hart wordt uitgeſtort, door wien wij den vrijmoedigen toegang tot God hebben, om te roe-

pen

pen Abba Vader! door wien wij de werkinge des lichaams dooden, en vruchten der heiligmaking voordbrengen, om op zijnen tijd onbeſtraffelijk en onberispelijk voor Jeſus geſteld te worden: dit denkbeeld eens weggenomen zijnde, is het niet meer die verzoening, die de Bijbel leert. Geloof ik waarlijk de verzoening, zo als ze door Christus is aangebragt, en aan menſchen wordt toegepast, ik mag, ik moet mij maar niet God in het gemeen voor oogen ſtellen, zo kan en wil hij de God van den zondaar niet zijn, maar God in Christus door den Heiligen Geest. Als dat laatſte ontbreekt, onteer ik God dadelijk, verneder ik zijne Goddelijke Majeſteit en gerechtigheid, en kan ik, volgends Paulus leer, den toegang tot God als Vader niet hebben: waarom ik ook bij mijnen Doop aanſtonds daar toe verplicht worde.

Even zo is het ook gelegen met de erkentenis mijner onmagt, en ſtraf-

ſchuldigheid voor God. Dwaal ik daar in, ik zal ook iets onttrekken aan de waare verzoening met God, zo als die mij door God geleerd is. De geheele leer der openbaring, die tot de verzoening, als tot het waare middenpunt, leidt, en daar mede verbonden is, moet van mij erkend worden, zal ik een Christen zijn; vooral die grondſlagen, zonder welke er of geene verzoening, of geene toepasſing derzelve zou gevonden worden. Het ſtaat niet aan mij, hier uitzonderingen te maken, mijn verſtand, mijne ondervinding van het geen mij voorkomt, al of niet nuttig te zijn, en invloed te hebben in de werkzaamheid van mij of anderen, mag hier de maatſtok niet zijn van het geen ik omhelzen of verwerpen, van het geen ik leeren of verzwijgen moet, zo dra ik deeze Goddelijke bekendmaking voor mij heb, die mij zegt, wat waarheid is, wat God als zoodanig wil gehouden en geleerd hebben.

En, wanneer nu de Heere Jeſus ook ze-

zekere inſtellingen of plechtigheden verordend heeft, zijn wij dan bevoegd, om die zo te beſchouwen, of te betrachten, gelijk ze ons het gemakkelijkst voorkomen, of moeten wij niet gehoorzaam, geheel gehoorzaam zijn aan Hem, die zulke voorſchriften gegeven heeft? Wij mogen, en moeten maar niet vragen, hoe had Jeſus ze kunnen voorſchrijven, maar hoe heeft Hij ze gegeven. Dat is het richtsnoer waar naar wij ons te richten hebben. Zonder dat is de waarneming dier plechtigheden niet genoegzaam om een Christen te zijn.

Dan mij dunkt, de een of ander zegt bij zich zelven, wel niet genoegzaam om een Christen te zijn, maar waarom niet genoegzaam om tot het Christendom te leiden? Men zogt voor eenigen tijd, elkanderen in het oor te fluiſteren, dat de Theophilanthropijnſche inſtellingen een weg waren tot het Christendom, men heeft met dien ſchijn andere verbasteringen der waarheid

willen (*d*) verfieren, en door dat bedrog van onze tijden, wierden of ligtgelovige, of niets kwaads vermoedende menfchen, gemakkelijk ter zijde weggefleept. Men fchijnt, namenlijk, door het een en ander wegtelaten, der zake van het Christendom voordeel te willen aanbrengen. Als de vooroordeelen fterk zijn, moet men dezelve niet eensklaps willen te onder brengen en tegengaan; met meer voorzigtigheid gaat men te werk, daar men het kwaad allengskens ftuit, zoms iets toegeeft, en door die toegeeflijkheid nut doet. Zijn de menfchen eens gewoon aan die befchouwing, men gaat eenen trap verder, en het hart is zo voorbereid, om veel te ontvangen. En, *als men door dien Sireenenzang zich eens laat be-*

(*d*) Zie Ein Brief uber die gefelfchaft der Theophilantropen, von G. W. Goricke, Koningl. Danifch. Gefandsfchafts pred. *in Parys*, te vinden in Neue Journal fur Prediger, XIV, B. 2. *St. p.* 195.

bekoren, is men reeds verdoofd! Voorzigtigheid, ja, bedachtzaamheid pasſen eenen leeraar der Christenen: wie zal ooit met geweld willen verrichten, het geen door zagte overreding geſchieden kan en moet? wie zal door eene al te ſtrenge verbetering de verbetering zelve willen tegengaan? Maar die toegeeflijkheid, hoe ver ze ook naar billijkheid kan gedreven worden, beſlist niets ten voordeele van hun, die zo wel de leerſtellingen, als de plechtigheden van den Christelijken Godsdienst naar den natuurlijken willen vormen, op dat de eerſte des te meer ingang vinde. In het algemeen toch is het waarachtig, door valschheid mogen of moeten wij nooit tot waarheid leiden, nooit mogen wij valſche grondſlagen leggen, om daar waarheid optebouwen. Vooroordeelen af te ſnijden is goed, maar men moet geen andere in de plaats verwekken, die niet min nadeelig zijn; daar elke verbastering eene bron van eene ande-

re wordt. Wij mogen niet wijzer zijn dan God en Christus, en den menschen het Christendom ontwringen, op dat wij hen het Christendom zouden leeren.

Men heeft ons zeer aangeprezen het onderscheid, tusschen de *leer*, en tusschen de *leerwijze*, en zich ook al meesterlijk van die onderscheiding weten te bedienen, om al wat men niet gaarn onder de *leerstukken* zelve wilde rangschikken, tot de wijze van onderwijzing, tot de *leerwijze* te brengen, welke op verschillende tijden, ook verschillend zijn kan: schoon die list bij eenen naarstigen onderzoeker weinig vermogen zal, die gemakkelijk beeld en omkleding van de zaak zelve onderscheidt, maar ook tevens weet, dat er door dat beeld, door die omkleding, toch ook iets waars moet worden voorgesteld, dat in de zaak zelve gegrond is, en dus niet, op den eenen tijd waar, op den anderen valsch zijn kan. Maar om mij daar nu niet

niet verder intelaten, wij kunnen hier in dat onderwerp, waar van wij ſpreken te recht onderſcheid maken, tusſchen de *leer*, en de *leerwijze*. Verkiest iemand, om menſchen te overtuigen van zekere dwalingen, om verkeerdheden in het oordeel te ſnuiken, zijn onderwijs, en onderricht te beginnen met de ſtellingen van den natuurlijken Godsdienst, om hen, die onderwezen worden, langzamerhand opteleiden tot de openbaring Gods, wij laten dit gaarn aan de wijsheid en voorzigtigheid van zulk eenen leeraar over, en bedillen zijne leerwijze niet, offſchoon wij er ons weinig nuts van beloven, in deezen tijd, en aan dit onderwijs, daar het niet wel wordt ingericht, veel van die ongevoeligheid omtrend den geopenbaarden Godsdienst, die bij veelen heerscht, meenen te moeten toeſchrijven. Maar, dit daargelaten, als men althands bij den natuurlijken Godsdienst alleen ſtil ſtaat, en het met dat onderwijs al ver genoeg

meent gebragt te hebben, is men gewis het ſpoor bijster, en berooft zich van het voorrecht, dat de leer van Christus verſchaft. Daarteboven, als wij het Christendom beginnen te prediken, en te onderwijzen, dan mogen en moeten wij het eigendommelijke van Christus leer niet nalaten, of uit het oog verliezen, en dat alleen om menſchen te behagen, maar moeten het zelve zo voorſtellen, gelijk het den natuurlijken Godsdienst verbetert, deszelfs gebrek vervult, en ons dien weg ter zaligheid aanwijst, die door ons verſtand niet kon worden uitgevonden. Wij achten het onderwijs der Reden hoog, maar nog hooger dat van Christus. Moet het laatſte nu voor het eerſte zwichten, moet Jeſus leer in dien vorm gegoten worden, dat er alleen het onderwijs der reden overblijve, dan keert men de orde der zaken om, en zulk een onderwijs is niet genoegzaam om het Christendom te leeren, of om menſchen tot hetzelve

ve te brengen. Hij, die dus onderwezen is, wordt nooit gebragt tot de rechte kennis van Christus, maar alleen tot een zamenſtel, wel door menſchen uitgevonden, maar nooit door God of Christus goedgekeurd.

IV.

Maar *wij moeten*, na dus de onredenlijkheid, en de ongenoegzaamheid te hebben aangetoond, nu nog eenen ſtap verder doen, en *het gevaarlijke met het verdervelijke van zulk eene leerwijze U onder het oog brengen.* Zou dat gevaarlijk en verdervelijk zijn, dat door zo veele beroemde, Godvruchtminnende mannen, aangeprezen, en gevolgd wordt, en waar van men zich zo veel heils belooft? Hoorders! was er ooit een tijd, om niet op s'menſchen voordoen en houding te vertrouwen, het was gewis die, welke in de laatſte jaaren is afgelopen, en wij mogen deswegens maar niet vragen,

gen,

gen, wat zegt die en die? kan men deezen en genen het Christendom, den Hemel ontzeggen? op zulke vragen andwoorde geen vriend der waarheid meer! Daar gevaar, daar verderf is, moet het ontdekt, en geschuwd worden; en al wierd de leugen door eenen Engel uit den Hemel gepredikt, die zij nog vervloekt! zo dagt er een Paulus over, zo denken wij met hem. Zulk eene verstelling van de leerstukken en plechtigheden der Christenen, zulk eene vorming derzelver naar eisch van den natuurlijken Godsdienst, is allernadeeligst voor de zaak van het Christendom, daar ze den mensch blootstelt voor de grootste kracht der verleiding, en is deswegens allergevaarlijkst.

Wij zijn meest al, Geëerde Hoorders! (en gijlieden zult wel mijne getuigen willen zijn) wij zijn meest al zo gesteld, dat wij de noodzakelijkheid van eenen Godsdienst gevoelen; en alhoewel twijfeling, en volgzugt, ver-

verkeerdheid der neigingen, en hoogmoed des harten, ongevoeligheid en verstrooijing dikwijls aanleiding kunnen geven, om weinig aan God, en zijnen dienst te denken; op den duur kan het evenwel niemand daar bij houden. De mensch heeft iets nodig, waar in hij eindigen kan, dat hem gerust stelt, waar in hij zijne hope vindt. Heeft iemand alleen het onderwijs der reden genoten, hem ontbreekt veel, het geen hij daar in niet vinden kan: maar heeft hij Christus leer gekend en gehoord, en mag hij iets van de kracht derzelver gesmaakt hebben, niet ligt zal hij dat geheel kunnen overgeven.

Veele menschen volgen blindelings den Godsdienst hunner vaderen, waar in zij geboren en opgekweekt zijn: en, schoon die blinde opvolging weinig waardij heeft, kan ze evenwel voor hun, welker leeftijd meestal door de bezigheden der aarde verzwolgen wordt, of die weinig vermogen en tijd tot onderzoek hebben, een zegen

in

in de hand der Voorzienigheid zijn, daar zij geboren, en opgevoed mogen wezen in eenen meer gezuiverden Godsdienst. Niet gemakkelijk zal iemand dat overgeven, hij houdt daar aan vast, even als aan zijn vaderlijk eigendom. Maar nu, is er wel iets meer gefchikt, om of zulke eenvouwige omhelzers van dien Godsdienst, of zulke belijders, die het wel in denzelven meenen gevonden te hebben, ongevoelig in den ftrik te brengen, dan zodanig eene plooi aan leer en plechtigheid gegeven? Het minst gedeelte van het menschdom denkt of de zaken diep door, of is in ftaat om de juiste palen te ftellen, binnen welke het echte Christendom beperkt moet worden, en buiten welke het niet gevonden wordt. De grondige kennis van den Godsdienst ontbreekt ook aan zulken, van welken men dit het minst verwachten zou. Zo dra men deshalve woorden en benoemingen, zo dra men uitwendigen fchijn der plechtigheden be-

behoudt, meent men, dat men de zaak zelve behoudt, terwijl het maar aan zou komen op zekere fijn uitgeplozene onderscheidingen (want dit zoekt men elkander wijs te maken ook daar, waar het de gewichtigste leerstukken van Jesus Godsdienst raakt) de hoofdzaak meent men is dezelfde, terwijl men juist de hoofdzaak mist, en de schors behoudt, daar de kern verloren gaat. Hoe veele ongelukkigen wierden op die wijze niet vervoerd, vooral daar men zag, dat dit door veelen wierd toegejuicht! Dit gevaar treft eerst den jongeling, sleept den man met zich, en maakt eindelijk den Grijsaard, van wien men trouwe en voorzigtigheid verwacht zou hebben, helaas! geheel ongevoelig! Het geen men in zijn jeugd gewoon is, ziet men nog, dat uitwendige treft de zinnen het meest, terwijl de inwendige kracht veelal wordt voorbijgezien. Van daar, dat men ook nu, met het uitwendige al ligt te vreden is; en men gaat des te

geruster voord, daar veelen dat dwaalpad volgen.

Het gevaar is dus groot van wegens onze zinnelijkheid, van wegens het vernis, waar mede die handelwijze bedekt wordt, van wegens de fieraaden, daar ze mede omtogen wordt, en ongelukkig hij, die dus vervoerd wordt, hij wordt ongevoelig weggefleept!

Bedenkt men tevens, dat moedwillige verkeering van de weldadigheid, die God ons fchenkt, altoos de treurigfte gevolgen hebben moet, het gevaar doet zich nog grooter op. Geen grooter gefchenk is er, dan Christus leer; maar wanneer er ten dien opzichte gezegd moet worden, zij hebben veele vonden gezogt, wanneer dat Godsgefchenk onvruchtbaar gemaakt wordt, en men zich en anderen moedwillig van het heil berooft, dat daar uit kon voordfpruiten, dan wordt de grootfte barmhartigheid verfmaad; en zou dan afgewezene goedheid

heid niet eens ontwaken? Helaas, hoe gedugt moet het lot niet zijn, van een mensch of van een volk, dat in zulk een oordeel valt: *Zij hebben niet gewild!*

Het gevaar is groot voor hem, die zich gewent aan zulk eene leerwijze. Eene juiste beſchouwing van het beloop der menſchelijke zaken, doet ons bemerken, dat bedriegelijk te leeren handelen, het kwaad meestal op den bedrieger doet nederdalen. Zulk een ziet zijn verſtand en hart tevens verdorven, en tot eenen loon verkrijgt hij voor zich zelven, het geen hij voor anderen wilde hebben uitgewerkt, zo hij al niet het kwaad, bij verdubbeling, ontvangen moet. En zo ergens, moet zulks in dit geval bemerkt worden. Hij leert zich te vreden ſtellen met eenen ſchijn van Godsdienst. Eens daar aan gewoon, gaat hij allengskens verder voord, de eene waarheid wordt na de andere ontkleed,

***** ont-

ontzenuwd, en met een nieuw lichaam overtogen, tot dat er eindelijk niets meer overblijft van de oude waarheid, dan een enkel verdichtzel, daar uit afgeleid. Zo grijpt hij naar de fchaduw, daar hij het licht verwerpt!

Wil men zulk een beftaan niet uit een Godsdienftig, maar uit een maatfchappelijk oogpunt befchouwen, wij moeten het als geheel nadeelig voor het menschdom houden. Waarheid moet altoos de wensch van elke welgevestigde maatfchappij wezen. Het belang van allen, fchoon al eens dat van zommigen voor leugen, valschheid of geveinsdheid fcheen te pleiten, kan nooit wezen dat list en bedrog de harten beftuure: allerminst dan, wanneer het aankomt op de meest wezenlijke belangen. Maar nu, iemand, die geleerd heeft in den Godsdienst alles te plooien, te wringen, optefieren, en zich fteeds met een momaangezicht te bedekken, zal die het nog niet

veel

veel gemakkelijker doen, in zijne overige betrekkingen, als mensch, burger, huisvader, en wat dies meer zij? Onder zijne verbasterende hand, krijgt alles eene verkeerde plooi: recht wordt onrecht, de wet schijnt het voorschrift van zulk eenen, en hij strijdt tegen dezelve: hij kan bij veelen een vriend der deugd gehouden worden, en tevens van dezelve afkeerig zijn! Neen zulk een zij nooit mijn vriend, mijn vertrouweling, om dat hij de vriend van God, van het menschdom niet is, en het echter allersterkst wil wezen!

Maar ik heb genoeg gezegd, om u zulk eene leer- en denkwijze, en derzelver onredenlijkheid, ongenoegzaamheid, en gevaar afteschetzen. Niemand uwer, waarde Hoorders! heeft de zaak met een onpartijdig oog ingezien, met een onbevooröordeeld hart nagedagt, of hij zal zodanig iets, met welk eenen schijn en goedkeuring het ook moge worden

ingevoerd, geheel verfoeien, en het met mij eens zijn, dat, zo lang onze boezem nog klopt voor waarheid en Godsdienst, wij het daar op gezet moeten hebben, dat dit kwaad niet verder doorbreke, dat dit gif niet langer woede in onze ingewanden.

Houden wij ons liever aan de eenvouwigheid van Jesus leer- en instellingen, waar toe wij die gemaakte eenvouwigheid der menschen niet nodig hebben! Gewaarschuwd tegen dit kwaad, kunnen wij veilig zijn. Ons werk, onze bedoeling, geachte Medeleden! in de inrichting en de uitwerking van deeze onze Maatschappij, leiden ook derwaarts henen, op dat wij pal blijven staan en vasthouden, aan eene waarheid, niet door menschen gevormd, maar door Gods eeuwig verstand bepaald, en door zijnen goedgunstigen wil ons bekend gemaakt. Daar henen leiden ons ook de opgegevene vragen, en wij mogen het genoegen

heb-

hebben te bespeuren, dat onze pogingen niet vruchteloos zijn geweest, maar dat te midden van alle die bewegingen der volkeren, waar door ook ons staatsgebouw geschokt wierd, de ijver van veelen ontstoken is, om voor de waarheid te strijden, zo dat wij nog meer dan eenen letterarbeid voor ons hebben liggen, die ten bewijze van de waarheid mijner gezegden strekt, en welken wij geoordeeld hebben, dat op deezen plechtigen dag diende bekroond te worden. Gij wilt gewis daar ook getuigen van zijn, wel aan ik voldoe ten spoedigsten aan uwe begeerte.

Mogt deeze ijver door God zelven met zijnen zegen, die meer vermag dan Goud en Zilver, bekroond worden! Mogten de Geleerde Schrijvers in de uitwerking der waarheid, het

grootſte loon hunner verdienſten vinden, en Jeſus Koningrijk meer en meer uitgebreid worden tot aan de einden der aarde, zo uitgebreid, dat Hij alleen heerſche, en waarlijk het hart beſture! God beware onze maatſchappij, elk der leden wasſche op in de kennis en de genade onzes Heeren Jeſus Christus, Amen!

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

WAT KAN ER UIT DE ECHTE GEDENKSTUKKEN DER ONGEWIJDE GRIEKSCHE EN LATIJNSCHE SCHRIJVEREN WORDEN BIJGEBRAGT, TOT OPHELDERING, BEVESTIGING EN VERDEDIGING DER GESCHIEDENIS VAN JESUS EN DE APOSTELEN?

DOOR

JOAN ANDREAS GEORG MEYER,

LEERAAR IN 'T LYCEUM TE HANNOVER.

AAN WIEN EEN GOUDEN EEREPRIJS IS TOEGEWEZEN.

Τις δ' αν γενοιτο σοι τυτων ἀξιοπιςος
Ὁμολογια μαλλον της τυ καθ' ἡμων
Πολεμιυ γραφης. ——

EUSEB. *Dem. Euang.* III.

EERSTE DEEL.

BEVESTIGING DER GESCHIEDENIS VAN JESUS EN DE APOSTELEN UIT ECHTE BERICHTEN DER ONGEWIJDE SCHRIJVERS;

O F

VERZAMELING VAN UITDRUKKELIJKE GETUIGENISSEN VAN TEGENPARTIJDERS VAN DEN CHRISTELIJKEN GODSDIENST

T O T

BEWIJS DER ZEKERHEID VAN DE HEILIGE GESCHIEDENIS.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

WAT KAN ER UIT DE ECHTE GEDENKSTUKKEN DER ONGEWIJDE GRIEKSCHE EN LATIJNSCHE SCHRIJVEREN WORDEN BIJGEBRAGT, TOT OPHELDERING, BEVESTIGING EN VERDEDIGING DER GERCHIEDENIS VAN JESUS EN DE APOSTELEN?

VOORREDEN.

Door de bovenſtaande, dus door het verëerenswaardig Genootſchap bepaalde Vraag, wordt ten duidelijkſten aangewezen, dat, in het tegenwoordig onderzoek, de *leere*, welke JESUS en de Apostelen hebben voorgedragen, niet zoo zeer behoort in aanmerking genomen te worden. Hier moet alleen gehandeld worden van *daaden* en *lotgevallen* van JESUS en zijne leerlingen, en wel, in zoo verre dezelve uit echte bronnen van ongewijde Schrijvers of bevestigd en geſchied-

kundig bewezen, of ten minſten opgehelderd, en als waarſchijnlijk, verdedigd kunnen worden. — Ik zal, in dit eerſte deel dezer Verhandeling, *de uitdrukkelijke getuigenisſen* van Griekſche en Romeinſche ongewijde Schrijvers, naar de tijdreeks, aanhaalen, om daar uit aantewijzen, wat zich reeds uit ongewijde gedenkſtukken, bovendien van vijändlijkgezinde Schrijvers, tot meer bevestiging der Heilige Geſchiedenis aanbiedt. Het tweede Deel zal eene verzameling bevatten van alles, wat, in Griekſche en Romeinſche ongewijde Schrijvers, wel niet tot eigenlijk bewijs, maar echter tot opheldering en toelichting van menigvuldige gebeurenisſen, die in de Euangeliſche en Apostoliſche geſchiedenis gemeld worden, en inzonderheid, tot verdediging van omſtandigheden der Heilige Geſchiedenis, die, met volſtrekt onlochenbare Wereld-Gebeurtenisſen, in verband ſtaan, gevonden kan worden.

Men kan reeds, bij voorraad, verwachten, dat de eigenlijke getuigenisſen, die hier toe behooren, of de daadlijke aanhalingen van ongewijde Schrijvers, zich bijna uitſluitend tot de geſchiedenis van JESUS bepaalen zullen, dewijl juist deze aan de toenmalige vijanden van onzen Godsdienst, als eene naauwkeurige opmerkzaamheid en zorgvuldig onderzoek allerwaardigst, voorko-

komen moest. Doch even duidelijk is het ook, dat de meeste bijömstandigheden, die uit de ongewijde Geschiedenis moeten opgehelderd worden, zoo als de menigvuldige toespelingen op zeden, gebruiken, personen, en plaatzen der Heidenen, inzonderheid in de geschiedenis van PAULUS, zullen voorkomen, nademaal deze, als een Apostel der Heidenen, op het groot toneel der Griekſche en Romeinsche Wereld, het langst vertoefd heeft, daar in de menigvuldigste betrekkingen gekomen is, en de veränderlijkste lotgevallen ondervonden heeft.

Het zij mij geöorloofd, ter bestemming van de waarde der Heilige Geschiedenis zelve, als ook tot bepaling van het gewigt der Heidensche getuigenissen en ophelderingen, eenige voorlopige Aanmerkingen vooraf te laten gaan, welke hier de plaats eener Inleiding tot dit Geschrift vervangen mogen.

VOORLOPIGE AANMERKINGEN.

I. *Over de groote waarde van het Geschiedkundige in den Christelijken Godsdienst.*

1.) *De Geschiedenis van* JESUS *is gewigtig, om tot eenen grond te strekken der voor-*

 naam-

naamste ſtellige *leerſtukken van het Christendom, en die als te verzinlijken.* Zonder ons hier in den twist in te laten, welke, in laater tijden, over het gewigt en de belangrijkheid van het geſchiedkundig gedeelte van den Godsdienst gevoerd is geworden, ſtellen wij, vooreerst, die als uitgemaakt zeker, dat de geſchiedkundige berichten des N. Testaments, niet alle in ééne klaſſe moeten geplaatst worden, naardien openlijk ſommigen eene grooter, anderen eene geringer *praktikale* belangrijkheid hebben. Wie kan ontkennen, dat ſommige bij gelegenheid aangehaalde bijömſtandigheden, gelijk bij voorb. het achterlaten van een Mantel, of eene Pergamenten-rolle te *Troäs*, enz. *ten aanzien van het zedelijke*, van geen aanbelang voor ons zijn, hoe zeer zij ook, in eene andere betrekking, misſchien niet ongewigtig kunnen wezen. Doch het is geheel anders geſteld, met de berichten van de wonderwerken van onzen Heiland, die ons door de Euangelisten verhaald worden, als ook van zijn lijden, dood, en opſtanding. Deze berichten zijn voor ons van onbeſchrijflijke waarde, dewijl op deze, (ik ſpreek naar *mijne* overtuiging,) juist de gewigtigſte *ſtellige* leerſtukken, van de Godlijke zending van JESUS, van onze verlosſing en verzoening met God, van onze toekomende Op-

Opſtanding, zoo geheel en alleen rusten, dat wij, zonder deze gebeurenisſen, tot geene zekerheid van dezelve zouden gekomen zijn. Nog meer, deze genoemde Leerſtukken, waar van de noodzaaklijkheid niet uit gronden der rede bewezen kan worden, zijn niet alleen op deze daadzaken, als op eenen vasten grond, bevestigd, maar ook daar verzinlijkt, en als zichtbaar gemaakt geworden, zoo dat zelfs menſchen van bepaalde vatbaarheden die klaar en duidelijk vinden, en op zich zelven toepasſen kunnen. JESUS leerde niet alleen zijne Godlijke afkomst; maar, door de wonderdaaden, die hij voor de oogen zijner tijdgenooten verrichtte, gaf hij hun, (indien zij anders niet door vooröordeelen verblind waren,) ook eene zinlijke overtuiging van deze waarheid. Zijn lijden en ſterven toonden Gods haat tegen de zonden, en de zwaare ſtraf, die den overtreder treffen moest. Zijne opſtanding was, insgelijks, een oogſchijnelijk bewijs, dat hij die was, voor wien hij zich uitgaf, en dat hij in ſtaat zij, om zijne beloften te vervullen, Deze gebeurenis maakte ook de mogelijkheid van onze Opſtanding en voortduuring na den dood, zelfs voor den eenvouwigen en ongeleerden, begrijplijk, daar te vooren, (het welk hier niet eerst behoeft bewezen te worden,) zelfs de grootſte Wijsgeeren der Oudheid, het geloof

aan de onsterflijkheid wel wenschlijk, maar toch twijfelächtig en onzeker vonden.

2.) *De geschiedenis van* JESUS *dient ook, tot aanprijzing en verzinlijking der overige, reeds voor de Rede kenbare leerstukken van het Christendom.*

De voortreflijkste, op het fraaist voorgedragen leerstukken, verliezen dan vaak allen invloed, wanneer, (het geen van ouds af dikwijls het geval was,) het leven der Leeräaren met dezelve strijdig is. Wijsgeerige bewijzen zijn bovendien slechts voor weinige menschen verstaanbaar; maar daadzaken en voorbeelden prenten zich diep in het geheugen, en maken eenen indruk op het menschlijk hart, hoedanig de geleerdste en grondigste bewijzen niet in staat zijn te maken. (*a*) Het onderwijs van JESUS bestond niet in vernuftige losse bespiegelingen, maar was voor het beöefenend leven berekend. Het zedelijk gedeelte van JESUS leere zij, in een samenstel voorgedragen, door zijne inwendige

(*a*) *Segnius irritant animos demissa per aurem,*
Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus, & quae
Ipse sibi tradit Spectator. —

HORAT. *Art. Poët.* 150.

dige waarheid en redelijkheid ſteeds vast gegrond, het werd uitlokkend en zichtbaar, door JESUS leven, lotgevallen, en daaden. JESUS bewees, door zijn eigen voorbeeld, de mooglijkheid der beöefening van zijne leere en lesſen, terwijl hij zelve een uitdruklijk voorbeeld van alle die beminnelijke deugden was, die hij leeräarde. Hij betoonde ſtandvastigheid en geduld, zachtmoedigheid en liefde tot de vijänden, bij de ſnoodſte veráchting, en onrechtvaardigſte mishandelingen, die de menſchen hem aandeeden. Met één woord, zijn leven was eene getrouwe uitlegging van zijne leere, zijn karakter de bevestiging en verzinlijking van zijne geboden. Wij weten uit de Euangeliën, hoe dikwijls JESUS, die de behoeften der menſchen het best kende, opzetlijk door zinlijke handelingen, zijne leere en lesſen bevatlijker zocht te maken, en dieper in het geheugen te prenten. Men herïnnere zich ſlechts, hoe hij, nog in de laatſte uuren voor zijnen dood, de vermaning tot nederigheid en onderlinge liefde voor zijne leerlingen daardoor onvergeetlijk maakte, dat hij hun de voeten waschte, en de liefdemaaltijd inſtelde. Door zoodanige verbindenis der leere met Symboliſche en zinbeeldige handelingen en daadzaken, kon de Godsdienst van JESUS ook volks Godsdienst worden, dewijl hij daar door toepaslijk gemaakt werd

werd, voor de vatbaarheden en behoeften der menschen (*b*).

3.) *De Apostelen leggen overäl de geschiedenis van* JESUS *tot eenen grondslag van hun onderwijs.* Gelijkerwijs de Apostelen voor zichzelven, door het lijden en den dood van JESUS, de duidelijkste opheldering omtrent het oogmerk zijner zending in de wereld bekwamen, zoo vongen zij ook hun onderwijs overäl met de hoogst leerzame en treffende geschiedenis van JESUS aan. Zij zijn niet alleen in hun onderwijs altijd vol achtgeving op de overéénstemming van het Oude Testament, met het geen JESUS gedaan en geleden heeft, maar zij gronden de onderscheidende leerstukken van het Christendom juist op deze geschiedenis van zijnen dood en opstanding. Zie bij voorbeeld, 1 *Cor.* XV: 13.

Zij waren derhalven overtuigd, dat zij, door eenen van de geschiedenis afgezonderden voordragt der leere, en door het bewijzen derzelve uit

---

(*b*) Men zie dit oogmerk voortreflijk aangewezen in het werk van den Heer D. REINHARD: *Proeve over het plan, het welk de stichter van den Christelijken Godsdienst, ten besten der menschen, ontworpen heeft. Wittenberg* 1784. 8vo.

nit algemeene grondregelen en daar uit afgeleide gevolgtrekkingen, flechts weinige nadenkende lieden winnen, en bij het verbreiden van min bekende leerftukken, met onöverkomelijke hinderpaalen te kampen zouden hebben (*c*). Maar, door het vooräfgaande verhaal van JESUS gefchiedenis, welker waarheid en zekerheid zij, als ooggetuigen, bevestigden, als ook door den eenvouwigen en onöpgefmukten voordragt der leerftukken, die uit de gefchiedenis afgeleid, en met de gefchiedenis verbonden worden, waren zij, zelve ongeleerde lieden, in ftaat, om in korten tijd te verrichten, het geen alle de groote Wijsgeeren van de oudheid niet verricht hadden.

4. *Ook de gefchiedenis der Apostelen heeft voor ons geene mindere belangrijkheid.*

Indien elk geloofwaardig bericht van de levensbijzonderheden van achtingswaardige perfoonen ligtelijk ingang vindt, dan moet reeds, in dit opzicht, de gefchiedenis der Apostelen ons dierbaar en welkom wezen, wier verdienften bij het

---

(*c*) *Non eft hiftoria rerum, quae in V, cumprimis autem in N. T. libris memorantur, ergo, vera eft doctrina prophetarum, Chrifti, & Apoftolorum &c.* CORING. *Epift. p.* 127.

het menschdom zoo uitnemend groot zijn. *Zij* zijn het, die het tot hunne bezigheid maakten, de Afgods-tempelen om te werpen, de wreede menſchen-offers en ſchandelijke Heidenſche Feesten afteſchaffen, en de menſchen tot eene redelijke en betaamlijke vereering van den eenigen waaren God opteleiden. En zochten zij, voor alle dezepogingen, wel eenig voordeel of aardsch gewin? was niet veel meer honger, veräehting, en verguizing, ja vervolging en een ſmaadelijke dood hunne belooning?

Doch, de eerſte verbreiding der leere zelve hing ook grootendeels alleen van deze lotgevallen der Apostelen, of juist hunne vervolging, in plaats van den voortgang van het Christendom te te ſtremmen, moest tot dies te ſneller uitbreiding van hetzelve ongelooflijk veel toebrengen. Hunne ſtandvastige belijdenis, hun dood zelve, was, als 't ware, een zaad, het welk duizendvouwige vruchten droeg (*d*). Hunne geheele geſchiedenis levert een heerlijk voorbeeld ter navolging op, en werkte meer uit, dan woorden in ſtaat kunnen zijn uittewerken. *Woorden wekken, voorbeelden trekken.*

VOOR-

(*d*) *Semen eſt ſanguis Chriſtianorum.* TERTULLIAN. *Apolog.*

VOORLOPIGE AANMERKINGEN.

II. *Waarde der ongewijde Geschiedenis tot bevestiging en opheldering der Heilige Geschiedenis.*

1.) *Gewigtigheid der eigenlijke getuigenissen der ongewijde Schrijveren.*

Hoe zeer ook het zedelijk deel van JESUS leere op zulke onlochenbare gronden rust, welken van hare innerlijke waarheid en redemaatigheid ontleend zijn, kan men echter niet ontkennen, dat de daarmede naauw verbonden geschiedkundige stellingen van den Godsdienst, (gelijk alle andere daadzaken,) *door geloofwaardige getuigenissen* bewezen moeten worden (*e*). Doch,

(*e*) Niets kan dwaazer zijn, (zegt BAYLE *voc. Manichaeus*) dan tegen daadzaken te willen redenkavelen. In BOLINGBROKE's uitmuntende *Brieven over het nut en de beöefening der Geschiedenis*, leest men in den vijfden *Brief*: „*A Religion founded on the authority of* „*a divine mission, confirmed by prophecies, and mi-* „*racles, appeals to facts; and the facts must bepro-* „*ved, as all other facts, that pas for authentic, are* „*proved.*" Vergel. ERNESTI *de fide hist. recte aestimanda. Opusc. philol. p.* 64.

Doch, onder alle getuigenisſen, wordt met recht het grootſte gewigt *aan de vijändlijke uitſpraken* van de waarheid eener zaak toegekend. Men heeft derhalven reden, om de Heilige Geſchiedenis, welke bovendien door alle *innerlijke* kenmerken van geloofwaardigheid gegekenmerkt is, als *waarſchijnlijk*, ja als *ontwijfelbaar zeker* aantenemen, wanneer blijken zal, dat zelfs haare bitterſte vijanden haar bevestigen, daar zij zich toch onbetwistbaar de grootſte moeite gegeven zouden hebben, om hare onwaarheid, zoo ver zulks mooglijk ware, voor de geheele wereld open te leggen. Ik wil niet zeggen, dat men die berichten, in onze Heilige Schriften, niet zou mogen laten gelden, van welke ongewijde Schrijvers geen gewag maken, dewijl wij ook nog andere gronden van geloofwaardigheid hebben, en de oorzaken van dat ſtilzwijgen gemaklijk ontdekken kunnen. Maar, het is toch ééns vooral zeker, dat twijfelaars, omtrent de waarheid der Heilige Geſchiedenis, door niets eer gewonnen kunnnen worden, dan door het aanhalen van bekende en algemeen geächte Schrijvers der *Grieken* en *Romeinen*. Daar ontſtaat juist uit de Uitſpraken van deze vermaarde, maar van het Christendom afkeerige Schrijvers, *voor de waarheid* der gewigtigſte omſtandigheden van JESUS Geſchiedenis *een zoo doorſlaand be-*

bewijs, als men in eenige zaak daar voor verwachten kan.

2.) *Gewigtigheid van den ſamenhang der Heilige Geſchiedenis met de algemeene Wereldgeſchiedenis.*

Men kan nog een ander voordeel, ter verdediging der geloofwaardigheid van de Heilige geſchiedenis uit de ongewijde Geſchiedenis trekken. Te weten, zekere omſtandigheden der geſchiedenis van JESUS, en de Apostelen ſtaan met zulke gebeurenisſen der Wereldgeſchiedenis in verband, waar omtrent ons de ongewijde Schrijvers der Grieken en Romeinen alleen zekere berichten en ophelderingen geven kunnen.

De geſchiedenis van JESUS geboorte, bij voorbeeld, is met de Beſchrijving, op bevel van den Keizer AUGUSTUS geſchied, en in verband gebracht. De veröordeeling van JESUS, als ook het geheel beloop bij zijne doodſtraffe ontvangt licht uit de berichten der ongewijde Schrijveren, aangaande de magt van eenen Romeinſchen *Procurator* in de Provintiën, en van de toenmalige betrekking tusſchen den Romeinſchen en Joodſchen Staat. Voornaamlijk verkrijgen verſcheiden gebeurenisſen uit de geſchiedenis der Apostelen, bijzonder uit de reizen van PAULUS, zijne vervolgingen en gevangenisſen enz. alleen

door de ongewijde Gefchiedenis, haare vereischte verftaanbaarheid en opheldering. — Men heeft toch zeker de zekerfte gronden, ter verdedïging der geloofwaardigheid van de gefchiedenis des N. Testaments, wanneer men, bij een naauwkeurig onderzoek, vindt, dat zelfs niet de geringfte omftandigheid met onlochenbare wereld-gebeurenisfen ftrijdig is, of als verkeerd kan voorgedragen worden. Hier is zelfs niet de verfte fchijn van bedrog; alzoo zelfs in zich zelve weinig belangrijke en alleen toevallig gemelde Bijömftandigheden van de overige gefchiedenis bevestigd worden, ja alle van verfcheiden plaatzen aangehaalde zeden en gebruiken met den toenmaligen tijd overëenkomftig waren, en eindelijk alle voorkomende bekende perfonen, overëenkomftig hun karakter, fpreken en handelen.

Aanmerking. Dat uit ongewijde Schrijvers ook, ter opheldering der leerftukken, en bijzonder van den ftijl des N. Teftaments, veel kan gewonnen worden, is onlochenbaar. Tot verklaring van zaken, voornaamlijk in de Brieven van PAULUS, zouden de Schriften van eenen PLATO, CICERO, en fommige *Stoïcynen* bijzonder bruikbaar kunnen zijn. Evenwel is er altijd, bij zoodanige vergelijking, veel voorzichtigheid nodig, dewijl men anders ligt, door eene fchijnbare gelijkvormigheid van bewoordingen, misleid zou kunnen

wor-

worden (*f*). Doch volſtrekt onöntbeerlijk is als dan, (zelfs bij de opheldering van leerſtukken,) de oplettendheid op ongewijde Schrijvers, wanneer de Heilige Schrijvers zich, bij hunnen voordragt, van toeſpelingen en gelijkenisſen bedienen, welke voor onze tijden en zeden vreemd zijn, en wier verklaring, (dewijl men er in het N. T. geen verder bericht van vindt,) uit ongewijde Schrijvers gehaald moet worden (*g*). Hoe veel nu eerst volledig, ter opheldering van de taal des N. T. uit ongewijde Schrijvers kan toegebracht worden, is door de bijzondere werken van eenen KRETS, RAPHELIUS, VAN SEELEN, LAMBERT BOS, ELSNER, KYPKE, PALAIRET, als ook door de Commentariën van eenen WETSTEIN, GROTIUS enz. voorlang met een goed gevolg aangetoond geworden.

(*f*) Vollediger handelt hier over Prof. HAUFF, *over het gebrui'. der Griekſche ongewijde Schrijvers, ter opheldering van het N. T.* 1796.

(*g*) Men denke, bij voorb., ſlechts aan de Toeſpelingen die in de Brieven aan de *Corintheren* op de openbare Spelen voorkomen, welke in de nabijheid dezer Stad gevierd werden.

EERSTE AFDEELING

Over verloren en ondergeſchoven getuigeniſſen. Spot en bitterheid in de genen die nog voorhanden zijn.

§. 1.

Verlies van vele Geſchiedkundige Schriften in het gemeen.

Het is bekend, dat de tijd ons vele werken der uitmuntendſte Heidenſche Geſchiedſchrijvers ontrukt heeft, en het is waarſchijnlijk, dat, in deze verloren Schriften, (indien men naar die, welke nog voorhanden zijn, oordeelen mag,) ook veel begrepen was, het geen tot bevestiging of verklaring der Heilige Geſchiedenis zou geſtrekt hebben. Vele Boeken van eenen LIVIUS, SALLUSTIUS, DIODORUS SICULUS, POLYBIUS, zijn verloren geraakt. Voor het behoud der werken van eenen TACITUS droeg, (volgends bericht van VOPISCUS) de Keizer van denzelfden naam zoo veel zorg, dat hij er jaarlijks, voor de openbare Bibliotheken, Afſchriften van liet maken, en evenwel is een

groot

groot deel van deze Schriften niet tot onze tijden gekomen.

Het leven van eenen SIJLLA, AUGUSTUS, AGRIPPA, TIBERIUS, zelfs van eenen KLAUDIUS, TRAJANUS enz. door hun zelven beschreven, heeft de langheid van tijd verteerd. PLINIUS de oude schreef zijne Natuur-geschiedenis uit tweeduizend andere Boeken bijéén, en van deze allen is, behalven zijn eigene uittrekzels, bijna niets bewaard geworden — Ten tijde van NERO en DIOCLETIAAN zijn vele Schriften, die den Christenen gunstig waren, in het vuur geworpen; zelfs het werk van CICERO, *de Natura Deorum*, moest wegens eenige plaatzen, die het *Christendom*, of ten minsten de leere van *éénen God* begunstigden, verdelgd worden. De beruchte *Caliph* OMAR liet, gelijk bekend is, in de zevende eeuw, den rijken Boekenschat te *Alexandrië*, uit zevenhonderd duizend Boeken bestaande, verbranden, en er een half jaar lang, de openbare Badstoven mede stoken. Maar ook zelfs Christen Keizers, een KONSTANTYN en VALENTINIAAN, hebben, uit eenen overstandigen ijver voor den Godsdienst, veel tot verdelging van Heidensche Schriften toegebracht. Dus was er ook een *Edict* van den Keizer THEODOSIUS den jongeren, in het jaar 449, tot uitroejing der Schriften van PORFY-

RIUS, en alle anderen, die tegen den Christelijken Godsdienst geschreven hadden, (*h*) — Ik haal die alleen aan, om te toonen, dat men zich niet behoeft te verwonderen, dat het getal van eigenlijke getuigenisſen van ongewijde Schrijvers niet aanmerklijker is. Het is waarlijk merkwaardig, dat wij er nog zoo veel bezitten, welke voor ons eene des te grooter waarde moeten hebben, dewijl zij bovendien van de aanzienlijkste mannen, doch ook te gelijk van de bewuste vijänden des Christendoms afkomstig zijn. Doch, eer wij tot dezelve komen, moeten wij eerst iet van eenige ondergeſchoven Schriften gewagen, welke wel voormaals hunne verdedigers gevonden hebben, maar die zeker niet tot de echte berichten behooren, uit welke hier alleen geſchept kan worden.

(*h*) *Sancimus igitur, ut omnia quaecumque Porphyrius ſua pulſus inſania, aut quivis alius contra religioſum Christianorum cultum conſcripſit, apud quemcumque invinta fuerint, igni mancipentur. Cod. Lib.* I. *Tit.* I. *c.* 3. *Conf.* JUSTIN. *Nov.* 42. *c.* 1.

EER-

EERSTE AFDEELING.

Onëchte Schriften.

§. 2.

Over de Acten of Handelingen van PILATUS.

De Romeinſche Stadhouders in de Proventiën waren gewoon, Berichten van gewigtige Handelingen naa *Rome* te zenden, gelijk niet alleen EUSEBIUS (*Hiſt. Eccleſ.* II *c.* 2.) uitdruklijk verzekert, maar waar van ook de berichten, welke van *Alexandrië* aan KALIGULA kwamen, (gelijk uit FILO bekend is,) en de nog voorhanden zijnde Brieven van PLINIUS aan TRAJANUS ten bewijs dienen.

Zeker zal dan ook PILATUS, bijzonder jegens eenen wantrouwenden TIBERIUS, dezen pligt niet verwaarloosd hebben. De zaak had, in de Hoofdſtad der Natie, te veel opziens gemaakt, en ging met al te merkwaardige voorvallen gepaard, dan dat hij daar van zou hebben kunnen zwijgen.

Het was buitendien bekend, dat de Jooden toen-

toenmaals vol verwachting van eenen Koning waren, en dat hij zelve ongeern tot den dood van *den geenen* zijne toeſtemming gegeven had, *die* voor zoodanig gehouden was. Dit had verönt-ſchuldiging, en een uitvoerig bericht der daarmede gepaard gaande omſtandigheden nodig.

De oudſte getuigen, welke het wezenlijk beſtaan van een zoodanig bericht van PILATUS bevestigt, is JUSTINUS de *Martelaar*. In het Verweerſchrift, het welk hij (omtrent het jaar 140. na Christus geboorte) aan den Keizer ANTONINUS PIUS, en den *Senaat* te *Rome* overgaf, maakte hij gewag van het lijden en den kruisdood van JESUS, en beroept zich daar bij uitdrukkelijk, ten bewijze der waarheid, op deze *Acta* of Handelingen (*i*).

En, nadat hij, kort daar op (*Ald. p.* 84.) eenige wonderwerken van onzen Zaligmaker verhaald heeft, voegt hij er insgelijk bij: „dat hij „ook deze gedaan heeft, kunt gij uit de door „PILATUS opgeſtelde Acten zien."

TERTULIANUS, die omtrent vijftig jaaren na JUSTINUS ſchreef, doelt op dezelfde *Acten*,

(*i*) Καὶ ταυτα οτι γεγονε δυνασθε μαθειν εκ των επι Ποντιου Πιλατου γενομενων ακτων; *p.* 76. *ed. Paris.*

ten, en bedient zich, na van de kruisſiging, opſtanding, en hemelvaart van JESUS gewaagd te hebben, bijkans van dezelfde woorden (*k*). Op eene andere plaats, voegt hij er nog deze omſtandigheid bij, dat TIBERIUS, (welke misſchien CHRISTUS voor eenen *Heros* of *Halfgod* hield,) deze zaak aan den Senaat bekend gemaakt, en het voorſtel gedaan hebbe, om JESUS onder het getal der Goden te plaatzen (*l*). Maar de Senaat had dit geweigerd, om dat men, met ter zijdeſtelling eener oude Wet des Gemenenbests, (CICERO *de Legib.* II. *c.* 19.) zich niet eerst aan hem zelven gewend had, of (naar eene meer waarſchijnlijke verklaring,) onder het vlijend voorwendzel, dat de Keizer zelve voor zich deze eere geweigerd had.

Al ware ook deze laatſte omſtandigheid gegrond, nogthans kende TIBERIUS den Christelijken Godsdienst verder niet, en wilde ook niet,

(*k*) „Ea omnia ſuper Chriſto Pilatus, & ipſe jam „pro ſua conſcientia CHRISTIANUS, CAESARI tunc „TIBERIO nuntiavit." *c.* 21.

(*l*) „TIBERIUS ergo, cujus tempore nomen Chriſtianum in ſaeculum intravit, annuntiata ſibi ex Syria Palaeſtina, quae hic veritatem iſtius divinitatis revelarant, detulit ad Senatum cum praerogativa ſuffragii ſui. „*Senatus, quia ipſe non probaverat, reſpuit.*"

niet, dat door deze verheffing onder de Goden, (eene in *Rome* niet ongewoone zaak,) de gewoone veréering der overige Goden zou afgefchaft worden.

Waarfchijnlijk hadden de Christenen, door de gunst van eenen of anderen bekenden Staatsdienaar, bericht van deze *Acten* gekregen, doch dat ze ooit openlijk zijn medegedeeld geworden, kan men niet bewijzen. EUSEBIUS zou er anders zeker zijne Jaarboeken mede verrijkt hebben. Ook ftrijdt hier mede, dat SUETONIUS (*in Aug. c.* 30.) verhaalt, dat de bekendmaking der Acten van den Senaat door AUGUSTUS verboden is. — Doch wat de nog voorhanden zijnde Berichten van PILATUS betreft, de Geleerden komen daar omtrent overeen, dat zij onëcht en ondergefchoven zijn. Al mogen wij dus, in deze Verhandeling, geen acht op dezelve flaan, echter fchijnen zij insgelijks te bevestigen, dat er voor dezen ook echte moeten geweest zijn. Men zie hier over LARDNER's *Collection of J. and Heath. Testimonies Vol.* I. *p.* 314. (*m*) en vergelijke H. VAN COR-

(*m*) Van dit voortreflijk werk heb ik mij hier doorgaands bediend van de Engelfche Uitgave van 1764 — 1767. in 4to.; zoo als van zijne *Credibility of the Gosp. Hiftory*, van de derde Uitgave, *London* 1741. 8vo.

CORREVON in het Aanhangzel op ADDISON's *ontwerp van de waarheid van den Christelijken Godsdienst* I. *Afd.* Bij de daar reeds aangehaalde Schriften van DU PIN, BASNAGE, THOMASIUS, CLERICUS, MOSHEIM enz. kan men nog voegen: „ *Lettre de* M. ISELIN *sur* „ *le projet conçu par Tiberi de mettre N. S.* „ *au nombre des Dieux. Bibl. Germ.* XXXII: „ 147. *seq.* —— HENKE, *Comment. de Pilati* „ *actis in causa Domini nostri ad Tiber. Missis.* „ *Helmst.* 1784. 4to..

§. 3.

Brief van ABGARUS. *Sibyllynsche Orakelen.*

In den gewaanden Brief van ABGARUS, (Koning van *Edessa*,) staat van JESUS, dat hij, zonder gebruik van geneesmiddelen, blinden, lammen, melaatschen, bezetenen heelde, en dooden opwekte. De Koning verzoekt hem daaröm, tot hem te komen, en ook zijne ziekte te genezen, en zich zelven tegen de lagen der Jooden te beveiligen. — EUSEBIUS gewaagt het eerste van deze Brieven in zijne Kerkelijke *Geschiedenis* (I: 13.) en waarschijnlijk is hij ook eerst ten tijde van EUSEBIUS verdicht geworden. Wij behoeven er ons hier ook daar-

daaröm niet mede optehouden, om dat hij het eerst in het *Syrisch* opgesteld was. Vergelijk LARDNER, *Collect. of Tistim.* I. *p.* 297. *sqq.*

Wat de nog voorhanden zijnde verzameling der *Sibyllynsche Orakelen* of *Godspraken* betreft, het is uitgemaakt, dat zij, ten voornaamsten deele, een werk zijn uit de tweede Eeuw, naardien de Romeinsche Keizers, van JULIUS CAESAR af, tot ANTONINUS PIUS, (welke in het jaar 138. aan de regeering kwam,) daar in beschreven zijn. De opsteller verraadt zelve zijnen leeftijd, alhoewel hij, om het bedrog te versterken, verscheidenen van de Heidensche Orakelen of Godspraaken, en veel uit ORPHEUS, HOMERUS enz. overgenomen heeft. Dat hij een Christen zij, zegt hij insgeiijks zelve, op het einde van het achtste Boek, waaröm wij ook van deze Verzameling (zoo als ook van eenige andere zeker onëchte werken,) hier niet verder zullen gewagen.

De gevoelens van CAVE, PRIDEAUX, FABRICIUS enz. over *Sibyllynsche Orakelen*, heeft LARDNER verzameld en beöordeeld. *Credibility of the G. Hist. P.* II. *Vol.* I. *c.* 29.

§. 4.

§. 4.

Over de verächting en beſchimping van den Christelijken Godsdienst, die, in de echte getuigenisſen, dikwijls uitgedrukt worden.

Ten einde zich voldoende te verklaren, waaröm de Heidenſche Schrijvers zoo zelden van den Christelijken Godsdienst gewagen, en waaröm zij, die dit doen, niet zelden met onverſchillige verächting, of *met bitterheid en beſchimping*, van hem ſpreken, kan de opmerking der volgende oorzaken dienen, die hier voor de aanhaling dezer getuigenisſen zelve geplaatst zijn, om dat zij, gelijk 'ik geloove, derzelver behoorlijke beöordeeling gemaklijk maken.

1.) Het ſijn algemeen in acht genomen ſtilzwijgen der Grieken en Romeinen, in de *oudſte tijden* van het Christendom, laat zich reeds uit deze eenige omſtandigheid ligtelijk verklaren, dat de Christenen *in het eerst* altijd *voor eene gezindte der Jooden* gehouden werden. Maar de Jooden waren, bijzonder bij de Romeinen, wegens een gewaand Bijgeloof en dwaaze ligtgelovigheid, ten kwaade berucht (*n*), alhoewel men

(*n*) TACIT. *Hiſt.* V. *c.* 13. „ Gens ſuperſtitioni „ obnoxia, religionibus adverſa." Cf. HORAT. I. *Sat.* V: 100. „ Credat Judaeus Apella."

men hun geene openbare verdraagzaamheid weigerde. Voor het overige liet men zich zoo weinig aan hunne geschiedenis gelegen zijn, dat DIO CASSIUS (*Libr.* XXXVI.) zegt, niet te weten, hoe de inwoners van *Palaestina* aan den naam van Jooden gekomen waren. TACITUS (*Hist. Libr.* V: 2.) leidt dezen naam van den berg *Ida* in *Creta* af, en haalt over het algemeen vele Fabelen, nopens de oude geschiedenis der Jooden, overhoop. Men geloofde, dat de Sabbath der Jooden vastendag was, en spotte geern met deze Sabbaths-viering (*o*), en met de Besnijdenis. PLUTARCHUS zegt van de Jooden; (in zijn werk *over het Bijgeloof*). „ Op hunne „ Sabbathen zitten zij in morsige klederen, en „ alschoon ook hunne vijänden Stormladders aan- „ voeren, en de Stadsmuuren beklimmen, zij ver- „ roeren zich niet, maar blijven onbeweeglijk, „ nademaal zij in het Bijgeloof, als in een net, „ verstrikt zijn."

Hier uit kan men reeds afnemen, dat, in de vroegste tijden van het Christendom, Heidensche Schrij-

(*o*) Vid. SUETON. *Aug. c.* 76. „ Ne Judaeus quidam, mi Tiberi, tam diligenter *Sabbati jejunium* servat, „ quam ego hodie servavi. HORAT. I. *Sat.* IX. hodie „ tricesima Sabbata vin'tu *curtis Judaeis* oppedere."

Schrijvers niet ligt de moeite gedaan zullen hebben, om de grondregelen van eene gezindte, die uit Judea was voortgekomen, en welke bovendien door de Jooden zelven voor eenen afval van hunnen vaderlijken Godsdienst gehouden werd, zorgvuldig te onderzoeken en te toetzen. Zij vreesden zelfs wel, dat zij, door ernstige bijbrenging en aanhaling van berichten, die uit het Joodsche land kwamen, zich onder het vermoeden zouden brengen, als of zij in de gewaande beuzelachtigheden der Jooden een welgevallen vonden.

2.) De laage staat en de armoede der *eerste* Christenen, (wier gemeene naam daaröm was *vergaderingen van Bedelaaren*,) moest zeker ook veel toebrengen, dat de Heidensche Wijsgeeren en Geleerden het beneden hunne waardigheid rekenden, zich van hun te laten onderwijzen. Zouden, dachten zij, Ongeleerden en Barbaaren meer weten, dan een PYTHAGORAS, SOCRATES, PLATO enz. Alhoewel zij zelfs de ongegrondheid van hunnen eigen Godsdienst inzagen, en hoe zeer hun ook de ergerlijke geschiedenis van den Poëtischen Hemel aanstootlijk was, echter onderstelden zij het als zeker, dat alle andere Godsdiensten niet beter waren, en dat onder deze, (naar hunne mening) de Joodsche en de daar mede samenhangende Christelijke

lijke allerminst een nader onderzoek verdiende. Doch, wanneer zij al eenige nadere kennis van den laatſten kregen, bevreemdde het hun zeer, hoe een van God verlaten ellendig perſoon in ſtaat zou geweest zijn, om voor de menſchen, *door lijden*, de Godlijke genade en de gunst te verwerven. Het kwam hun dwaas voor, te gelooven, dat een gekruiste zou leven en Koning zijn, gelijk ook PAULUS aanmerkt 1 *Cor.* I: 23. Zoo zij ook de geſchiedboeken der Christenen zelve leerden kennen, was ook voor velen de toon van deze verhalen, die niet wetenſchappelijk, redeneerkundig, en onöpgeſmukt was, aanſtootlijk. Te weten, de uitgewerkte en gemaakte welſprekendheid van den toemaligen tijd verſmaadde de eenvouwige en natuurlijke, en begeerde veel meer eene kunſtige keuze der woorden en gezochte ſierlijkheid van ſtijl. De waarheid, welke onöpgeſmukt en niet geblanket was, ſcheen aan den verteederden en verwonden ſmaak, dwaasheid te wezen.

3.) Dat zelfs velen, bij het bericht der onloochenbare wonderwerken, welke JESUS en zijne Apostelen verricht hadden, evenwel hunne minächting voor de nieuwe Leere, (welke behalven dien hunne zinnelijkheid min vleide,) bleven behouden, kan men ligt verklaren uit het toenmaals algemeen geloof aan de werking

van

van minder Godheden in en op de menfchen, uit het geloof aan de ten hoogften bedrieglijke kunst der *Magi* (Tooveraaren), welke, gelijk PLINIUS zegt, (*Hift. Nat.* XXX. *c.* I.) zedert vele eeuwen het grootfte aanzien in de wereld gehad had, alzoo zij drie andere kunften, (Geneeskunde, Godsdienst, en Starrenkunde,) in zich bevatte, en dus door eenen drievouwigen band de menfchlijke gemoederen boeide. — De overëenftemming der Lotgevallen van JESUS met de uitfpraken der Profeeten bleef hun insgelijks verborgen, nadien zij niet gemeenzaam waren met de fchriften des Ouden Testaments. Daar gingen, bijzonder te *Rome*, zoo vele gewaande voorzeggingen, bovendien, in zwang, dat de Keizer AUGUSTUS in 741. na de ftichting der ftad tweeduizend Boeken, welke voorzeggingen in zich bevatten, heeft laten verbranden. (SUETON. *Aug. c.* 31.) — zulken, die het bedrog der *Magi* (Tooveraars) in zagen, hielden alle wonderwerken en voorzeggingen, zonder onderfcheid, voor verdacht en ongeloofelijk.

§. 5.

Vervolg en overgang tot de getuigenisſen.

4.) Toen de Christelijke Godsdienst, niettegenſtaande de menigvuldige hinderpaalen, welke zijn gunſtig onthaal bij de Heidenen in den weg ſtonden, zich ſpoedig door zijne inwendige voortreflijkheid en uitwendige bevestigingen verbreidde, moest ook deze eerſte verwaarlozing en minächting verminderen. Doch derzelver plaats werd vervangen door den haat en verbittering van die genen, die van het Bijgeloof des volks hun beſtaan en winſten hadden, en die geloofden, dat zij voor de geſteldheid van hunnen Godsdienst in den ſtaat zorge moesten dragen. De zaak van het Bijgeloof was niet alleen de zaak der Priesteren, maar ook der Overheden en Keizers. Men zag het aan als menſchenhaat, dat de Christenen geen deel namen in de Godsdienſtige plegtigheden en vermaken. Ten zachtſten hield men dit voor onverſchoonlijke halſtarrigheid, dat zij zelfs aan de beeldenisſen der Keizers en der Goden niet wilden offeren. Hoe verdraagzaam de Romeinen ook waren jegens andere Godsdienſten, geloofden zij echter zulks jegens de Christenen niet te mogen zijn, welke alle andere ſcheen te willen verdringen, en die Goden

den leerde verwerpen, aan welke zij hunne grootheid dankten, en door wier hulp zij geloofden, meesters der wereld geworden te zijn. Zij hielden zich daarom gerechtigd, om de Christenen, als verloochenaars en veräch ters der Goden, en te gelijk als vijänden des vaderlands, aantezien; welke te verdragen noodzaaklijk hun den toorn der Goden op den hals moest halen. Even daaröm was, bij een openbaar ongeluk, niets gewooner, (gelijk TERTULLIAAN getuigt,) dan het geroep: *Christianos ad leones*, dat is, om de Goden te bevredigen, moest men „ de Chris„ tenen aan de leeuwen voorwerpen ,"

5.) Nog meer werd de haat en kwaad vermoeden omtrent de Christenen versterkt, door hunne geheime en nacht-vergaderingen, in tijden van vervolging. Naardien dikwijls te Rome, in heimlijke bijëenkomsten, onder het voorwendzel van Godsdienst, de schandelijkste ondeugden geöefend waren, legde men dergelijke beschuldigingen aan de Christenen te last, doch op welke men, bij de Kerkvaders, (bij voorb. TERTULLIANUS *Apol.* 39.) de treffenste antwoorden vindt, welke hier uitvoerig aantehaalen even min, als de tegenwerpingen zelve, nodig schijnt. Met één woord, in de taal der Heidenen, heette, naar de wijze der Christenen te leven, hetzelfde, als *strijdig met de wetten* te

C 2 le-

leven (*p*). Een Christen te zijn, was hoogverraad. Wie derhalven zijn goed, vrijheid, en leven niet wilde wagen, moest of, ten aanzien van den Christelijken Godsdienst, een volſtrekt ſtilzwijgen in acht nemen, of daar van niet zonder bijvoeging van ſpotternij en vervloeking melding doen. Met gematigdheid van den zelven te ſpreken, zou het vermoeden van de verkleefdheid aan denzelven verwekt hebben.

Deze aanmerkingen over de vooröordeelen en oorzaken van den haat bij de Heidenen (*q*) vooräf hebbende laten gaan, mogen wij thands uit de Heidenſche Schriften de toegeſtaane daadzaken uitkippen, zonder ons met de daarbij gevoegde beſchimpingen op te houden, of verlegen te laten maken.

JOSEFUS mag thands het eerst te voorſchijn tre-

(*p*) Χριστιανους καὶ παρανομους. EUSEB. *Hiſt. Eccleſ.* VI: 19.

(*q*) Over de opgenoemde verſchillende vooröordeelen der Heidenen, heeft onder anderen de plaatzen der Ouden zorgvuldig bijéén verzameld JORTIN: *Diſcourſes concerning the Truth of the Chriſt. Religion. Sect.* I.

treden, welke als *geen Christen*, en een *Grieksch* ſchrijvende Jood, niet zou mogen verbijgegaan worden, naardien en in zoo verre hij ook een ongewijd ſchrijver was.

TWEEDE AFDEELING.

JOSEFUS.

§. 6.

Leven en Schriften van JOSEFUS (*r*).

FLAVIUS JOSEFUS ſtamde af uit een Priesterlijk geſlacht, en was, in het eerſte jaar der regeering van KALIGULA (na *c.* 37.) te *Jeruſalem* geboren. In zijne vroege jeugd werd hij, onder onder eene harde levenswijze, bijzonder voor de *Farizeeſche* gezindte opgevoed, ook muntte hij zoo vroeg uit in kundigheden, dat hij

(*r*) Ik breng uit het leven der Schrijvers hier alleenlijk zoo veel aan, als nodig ſchijnt, om hun karakter en geloofwaardigheid aantetoonen. Over JOSEFUS zie *Liber de vita ſua cum notis* HENKE 1786. 8vo. Verg. FABRIC. *Bibl. Gr. T.* III. *p.* 226. *ſqq.*

hij reeds in zijn veertiende jaar naar den verheven zin der wet gevraagd werd. Hij reisde in het zesentwintigste jaar van zijnen ouderdom na Rome, alwaar hij aan het Hof van NERO bekend, en met geschenken overladen werd. (*Vita c.* 3.) Omtrent in zijn dertigste jaar werd hij door de Jooden tot Gouverneur van *Galilea* aangesteld, vervolgends werd hij door de Romeinen in *Jotapata* belegerd, en kwam in handen van VESPASIANUS, van wien hij wel behandeld werd. (*B. Jud. L.* IV. *c.* 10. Vergel. SUETON. *Vespaf. c.* 5.) Toen VESPASIAAN naa *Rome* reisde, bleef hij bij deszelfs zoon TITUS terug, welken hij, na het eindigen van den oorlog, naa *Rome* verzelde. Hier verkreeg hij van VESPASIAAN het Romeinsche Burgerrecht en een Jaarlijksch inkomen. Ook leefde hij, onder de regeering van TITUS en DOMITIAAN, in eere en aanzien te *Rome* (*Vit. c.* 76.) maar werd tot aan zijn einde (na *c.* 93.) van de Jooden gehaat en van verraad beschuldigd. Niettegenstaande de plegtigste verklaaring van zijne onschuld, en den schijn van verkleefdheid aan zijnen Godsdienst, verraadt zij nogthans spooren van vleijerij, eene geheime verächting van den Godsdienst en eene overdrevene eerzucht. Als Schrijver schijnt hij zich bijzonder naar POLYBIUS gevormd te hebben. Hij is, wegens zijne uitgebreide kundighe-

heden, en als tijdgenoot der Aposſtelen, in 't bijzonder belangrijk, voornaamlijk met betrekking tot zijne berichten over *Judea*, zedert de verövering van POMPEJUS tot aan den aanvang des oorlogs. De geſchiedenis dezes oorlogs zelve heeft hij in zeven Boeken (na *c.* 75. in het agtendertigſte van zijn' eigen ouderdom,) geſchreven. Wegens derzelven geloofwaardigheid beroept hij zich op VESPASIAAN, TITUS, en AGRIPPA *Minor.* (*Vit. c.* 65. en *Contra Apion.* I. §. 9.) TITUS begeerde ook zelve de openbaarmaking van dit werk, en liet een afſchrift van hetzelve, met zijne Handtekening bekrachtigd, in de openbare Boekerij leggen.

Zijne *Joodſche Oudheden* in twintig Boeken gaan van de ſchepping der Wereld tot het twaalfde jaar van NERO, toen de oorlog in Judea een begin nam. Hij eindigde dit werk, in het zesenvijftigſte jaar van zijn leven, het derde jaar der regeering van DOMITIAAN. Bijzonder zijn de vijf laatſte Boeken van dit werk voor onze tijden gewigtig, uit hoofde van de berichten, die hij daar in van HERODES, en deszelfs zoonen, en van de Romeinſche ſtadhouders in Judea', de verſcheiden gezindten, zeden en gebruiken des Joodſchen volks enz. mededeelt. Wij zullen daaröm, in het tweede Deel dezer Verhandeling, dikwijls gelegenheid hebben, om

daar uit het een en ander te ontleenen. Thands bepaalen wij ons alleenlijk tot de daar in voorkomende uitdruklijke getuigenisſen, te weten, van JOANNES *den Dooper*, van JESUS zelven, en van JAKOBUS, den Broeder des Heeren.

§. 7.

Zijn getuigenis van JOANNES *den Dooper.*

JOSEFUS verhaalt, dat de Koning HERODES AGRIPPA door het onrechtvaardig huwelijk met zijne Gemaalin, en door het verſtooten van de dochter des Arabiſchen Konings ARETAS, met dezen laatſten in eenen zeer ongelukkigen oorlog ingewikkeld is geworden. JOANNES, welke groot aanzien en grooten toeloop had, was van hem over dit huwelijk gevraagd, (*Antiq.* XVIII. *c.* 7.) en vervolgends van hem uit den weg geruimd, om dat hij vreesde, dat zijn aanzien zijne onderdanen tot een oproer verleiden mogt. Als nu HERODES, in eenen ongelukkigen veldſlag, door ARETAS overwonnen werd (*s*),

„ ge-

(*s*) *Antiq.* XVIII. *c.* 5. „ Τισι δε των Ιουδαιων ἐδοκει, „ ὀλουλεναι. Τον Ἡρωδου ϛρατὸν ὑπο του θεου, καὶ μαλα δι- „ καιως τιννυμενου κατα ποινην Ιωαννου του επικαλουμενου βαπτιϛου.

„ geloofden ſommigen onder de Jooden, dat „ God het krijgsheir van HERODES daaröm „ het onderſpit heeft laten delven, om dat hij „ den Koning voor zijnen moord, aan JOAN„ NES gepleegd, hebbe willen ſtraffen. Want „ JOANNES was een Godvruchtig man, die de „ Jooden opſpoorde, om de deugd na te ſtree„ ven, en, met oogmerk, om zich der gerech„ tigheid onder malkanderen, en eerbied en „ liefde jegens God te bevlijtigen, tot zijnen „ doop te komen."

Eenige tegen de echtheid dezer gewigtige plaats gemaakte tegenwerpingen zijn van geen aanbelang. ORIGENES (*Contra Celſ.* I. §. 47.) beroept zich reeds op dit getuigenis van JOSEFUS aangaande JOANNES, met den bijnaam den *Dooper*, welke vergeving der zonde (καθαρσιν) aan die genen beloofde, die hunne zielen zuiveren, en zich doopen zouden laten. Ook haalt EUSEBIUS (*Hist. Eccleſ.* I. *c.* 11.) deze plaats aan, en HIERONYMUS (*de Vir. Ill. c.* 13.) zegt

---

„ τισυ. Κτίναι γαρ τυτον Ηρωδης, ἀγαθον ἀνδρα, καὶ τυς „ Ιυδαιυς κελευοντα, ἀρετην ἐπασκυντας, καὶ τῃ προς ἀλ„ ληλυς δικαιοσυνῃ καὶ προς τον θεον εὐσεβειᾳ χρωμενυς, „ βαπτισμῳ συνιεναι."

zegt uitdruklijk, dat JOSEFUS, in het agtste Boek zijner *Oudheden*, getuigt, dat JOANNES de *Dooper* waarlijk een profeet geweest is.

Men moet, bij deze plaats van JOSEFUS, ook niet voorbij zien, dat JOANNES daar in, niet de Voorloper van CHRISTUS, maar als een vroom Godvruchtig man en Profeet afgeschilderd wordt. Daar waren wel, (vergel. *Handel.* XIX.) vele Jooden, welke in JESUS, (die de aardsche verwachting niet vervuld had, en verders op begeerte des volks en der hoofden van de Jooden gekruist was,) niet geloofden en nogthans over JOANNES, zoo wel wegens deszelf levenswijze en vrijmoedigheid, als wegens zijne ter dood brengeng door eenen niet geliefden Vorst, nog steeds de grootste hoogächting voedden (*t*). Doch strijdigheid met de Euängelisten vindt men bij deze plaats niet. HERODES kan, uit hoofde van den grooten aanhang van JOANNES, bekommerd geweest zijn, en zijn dood besloten hebben, en het nogthans niet gewaagd hebben, (uit vrees voor het volk,) hem in de vesting *Machaerus* ter dood te laten brengen, tot

(*t*) Ook JOSIPPON, een geleerde Jood uit de negende eeuw gewaagt van den dood van JOANNES (*Hist.* VI: 63.) zonder van JESUS te melden.

tot dat eerst eene hier nog bijkomende omſtandigheid, de verbittering zijner Gemaalin, en eene onvoorzichtige belofte den uitſlag gaf. Zulke verſcheidenheden ontmoet men genoeg bij de beste Geſchiedſchrijvers, welke, terwijl zij van dezelfde zaak ſchrijven, naar hun bijzonder oogmerk, dikwijls bij-omſtandigheden aanhalen of weglaten. Genoeg, JOSEFUS getuigt het onrechtmatig huwelijk van HERODES, welke JOANNES gedood heeft; hij getuigt de deugdzaamheid van JOANNES, en zijne roeping tot boete en doop, zijn aanzien bij het volk, en ter dood brenging op bevel van HERODES.

§. 8.

Het getuigenis aangaande JESUS *is twijfelächtig. a.) uit inwendige gronden.*

In het naastvoorgaande Hoofdſtuk van hetzelfde Boek vindt men de volgende merkwaardege plaats, over welke meer geſchreven is, dan over eenige plaats uit eenen anderen ongewijden Schrijver. Zoo treffend en ſcherpzinnig derzelver echtheid van eenen VITRINGA, LARDNER, LESS enz. beſtreden, even zoo geleerd en welſprekend is zij, van eenen ALBINUS FABRICIUS, HOUTTEVILLE, enz. verdedigd ge-

geworden. De woorden zijn deze: „ Omtrent „ dezen tijd leefde JESUS, een wijs man, in- „ dien men hem anders, (eenvouwig) een' „ man noemen mag, (εἴγε ἄνδρα λεγειν χρη) „ want hij verrichtte vele wonder vreemde „ daaden (παραδοξων ἐργων ποιητης). Hij was „ een leeraar van zulke menschen, welke de „ waarheid met vreugde aannamen. Hij trok „ vele Jooden en Heidenen tot zich. Hij was „ de CHRISTUS. Alhoewel PILATUS hem, „ op aanzoek van onze Overften, tot het kruis „ verwees, hielden echter die genen niet op, „ hem lief te hebben, welke hem te vooren „ aanhingen. Want, op den derden dag ver- „ fcheen hij hun weder levende, zoo als de „ Godlijke Profeeten dit en vele andere won- „ dervolle dingen van hem voorzegd hadden, „ (των θειων προφητων ταυτα τε καὶ αλλα μυ- „ ρια θαυμασια περι αὐτȣ εἰρηκοτων.) Ook nog „ ten dezen tijd beftaat de gezindte der Chris- „ tenen, welke van hem zelven den naam ont- „ vangen heeft."

Reeds op zich zelve befchouwd fchijnt deze zinfnede weinig voor de denkwijze van eenen JOSEFUS te pasfen, ten zij men onderftelt, dat hij in alle deze gunftige uitdrukkingen zich met opzet van de eigene woorden der Leerlingen van dezen JESUS bedient. JOSEFUS maakt dan

zwa-

zwarigheid, JESUS *eenen gewoonen Man* te noemen, om dat hij wist, dat velen hem voor meer hielden. Hij noemt zijne leere de Waarheid, in zoo verre de Christenen die daar voor uitgaven. De woorden ὁ χριςὸς ὗτος ἦν zeggen dan niets meer, dan: *hij werd voor den* CHRISTUS *gehouden*, even gelijk een PILATUS zijn *Rex Judaeorem* ſchreef. — De uitdrukking, dat *hijzelve* vele Heidenen aan zich getrokken heeft, zou men ook van *de Leere* der Apostelen verſtaan kunnen, die zich, ten tijde van DOMITIAAN, reeds zeer onder de Heidenen verbreid had. Dat hij, op den derden dag, naar de voorzegging der Profeeten, weder opgeſtaan zij, zou als dan ook niet de eigene mening van JOSEFUS, maar het gewoon gevoelen der Christenen uitdrukken. — Alhoewel nu eene zoodanige uitlegging altijd vrij gedwongen kan ſchijnen, zou ik mij daar echter liever voor verklaaren, dan tot de gedeeltelijk harde veränderingen van eenen N. FORSTER, KNITTEL (*t*) enz. toevlucht te nemen, die wij hier bui-

---

(*u*) KNITTEL *Neue Kritik über des Zeugnis des Josephus von Jeſu Chriſto*, 1779. Vergel. daar over *Algem. D. Bibliothek* 39. *B.* 2. *Th. n.* 365. *ſqq.* De Verhandeling van FORSTER is mij alleen uit LARDNER bekend.

buiten dien voor hare waarde moeten laten blijven. — De Hoofdzwarigheid, (gelijk ook VITRINGA oordeelt, *Obſerv. Sacr. L.* IV. *c.* 7. §. 11.) blijft altijd deze, dat de geheele plaats zoo weinig in den ſamenhang past, ja denzelven veeleer geheel ſchijnt af te breken. JOSEFUS, die anders zijne verhaalen naauwkeurig aan malkander pleegt te hechten, ſpreekt naamlijk, in de voorgaande tweede Paragraaf van dit vierde Hoofdſtuk, van een oproer der Jooden onder PILATUS, bij het welk velen van hun gedood en gewond zijn geworden. De volgende vierde Paragraaf zou daar mede goed ſamenhangen, nademaal hij dus aanvangt: „Om dezen tijd bracht een andere ramp de Jooden in „onrust" (ἕτερόν τι δεινὸν ἐθορύβει τοὺς Ἰουδαίους.) Teweten hij ſpreekt hier van het verbannen der Jooden uit *Rome*, onder TIBERIUS, waar toe door het ſlecht gedrag van eenige Bedriegers aanleiding gegeven was. — Men heeft wel, tot oplosſing dezer zwarigheid, gezegd, dat er, bij de doodſtraf van JESUS, ook wild geſchreeuw en oproer hebbe plaats gehad, als ook dat het voor het Joodſche volk wezenlijk een onheil geweest zij, dat zij, oproerig, eenen onſchuldigen om het leven brachten. Doch, hoe gegrond die ook op zich zelve is, echter zegt JOSEFUS er niets van, zoo dat de zwarigheid ſteeds dezelfde blijft.

blijft. De oplossing van TILLEMONT (v) komt mij, op den duur, nog de beste voor; dat misschien JOSEFUS, bij eene tweede overziening van zijn werk, deze plaats, als eene tusschenreden, heeft ingevoegd, waarbij hij den overgang, welken hij eerst gemaakt had, vergat te veränderen. Naderhand heeft HOUTTEVILLE (x) zeer scherpzinnig de gissing gewaagd, dat dit ten tijde van DOMITIAAN geschied zal zijn, toen deze Keizer, (volgends bericht van HEGESIPPUS en RUFINUS) uit vrees voor de Joodsche Voorzeggingen, onderzoek deed naar de nakomelingen van DAVID. JOSEFUS wilde dienvolgends, alhoewel zijn hart in deze waarheid niet instemde, den MESSIAS, als Heer van een Geestelijk Koningrijk, voorstellen, (gelijk hij elders de aardsche verwachtingen door VESPA-

(v) TILLEMONT *Notes sur le ruin de Juifs.* — LARDNER in tegendeel (*Collect. of testim. Vol.* I. *p.* 158.) oordeelt zeer streng over dit gevoelen, als hij zegt: *Undoubbledly the difficulty presses very hard, which will allow of no better solution.* Cf. LESS *Progr. duo* (1782.) en *Nova Bibl. Philol. & Critic.* (*Gotting.* 1782.) *Vol.* I. *p.* 118. *sq.*

(x) *La Religion Chretien. prouvée par les faits, L.* I. *Ch.* XI.

PASIAAN liet vervuld worden,) om den Keizer gerust te ſtellen, alzoo de voorzegging reeds vervuld was.

§. 9.

b.) *Uit uitwendige gronden. Beſluit.*

Ook zonder acht te geven op de niet onwaarſchijnlijke gisſing, van eene dubbele Uitgave, kan men toch insgelijks op de tegenwerpingen, die uit *uiterlijke gronden* tegen de echtheid van deze plaats ontleend zijn, het een en ander antwoorden. 1.) Zoo veel is zeker, dat deze Paragraaf *voor* EUSEBIUS, welke in het begin der vierde Eeuw bloeide, en ze zoo wel in zijne *Hiſt. Eccleſ.*, als in zijne *Præpar. Euangel.* aanhaalt, door geen' Christen Schrijver gemeld wordt (*y*), MACARIUS, welke in den tijd

(*y*) FABER (*apud* HAVERKAMP. *p.* 272.) gist, dat deze geheele plaats eene inlasſching van EUSEBIUS is. — Anderen vinden het waarſchijnlijk, dat EUSEBIUS in den naam heeft misgetast, en beroepen zich daar op, dat PHOTIUS (*Bibl. Art.* 43.) zegt, dat CAJUS een Priester te *Rome* (in de derde Eeuw) opſteller van een werk geweest is, het welk ſommigen aan JOSEFUS toeſchrijven.

tijd van DIOCLETIAAN leefde, maakt wel van deze plaats gewag, doch FABRICIUS vermoedt reeds (*Bibl. Gr. T.* III. *p.* 237.) niet zonder grond, dat het geen MACARIUS daar van zegt, eerst lang na DIOCLETIAAN ingelascht is. — Noch JUSTINUS, noch CLEMENS *Alex.*, noch TERTULLIANUS, noch ORIGENES, welke evenwel alle met de werken van JOSEFUS zoo wel bekend waren, gewagen van dezelve. Eene zoo gewigtige plaats, zou men denken, welke het karakter, de wonderwerken, kruisdood en opſtanding van JESUS getuigt, bijzonder bij eenen Schrijver in zulk aanzien ſtaande, als JOSEFUS, welke buitendien zoo nabij aan de tijden van onzen Heiland leefde, en met de toenmalige gebeurenisſen des Joodſchen lands zoo wel bekend was — eene zoodanige plaats kon van Christelijke Verdediging-Schrijvers, (Apologeten) niet ligt voorbijgezien worden. CHRYSOSTOMUS haalt insgelijks JOSEFUS dikwils aan, ook het geen hij van JOANNES *den Dooper* zegt (*In Joann. hom.* 12. *al.* 13.) maar gewaagt van het getuigenis aangaande JESUS geen woord. Het geen hier op in 't bijzonder pleegt geäntwoord te worden, beſtaat hier in, dat deze Christen Schrijvers, in hunne wederleggingen der Jooden, zich zelven enkel tot het gezag der Schriften des O. Testaments

 be-

bepaalen, en dat hun wel bekend was, hoe gehaat JOSEFUS ware bij een groot deel van het Joodſche volk. Zij zwegen dienvolgends van hem met opzet, om niet, door het aanhaalen van hem in deze zaak, een' anderen twist ter baan te brengen. Maar, wanneer ORIGENES uitdruklijk zegt, dat JOSEFUS JESUS niet voor den MESSIAS gehouden heeft, zoo kan men die nog wel met de betwiste plaats veréffenen, evenwel maakt het waarſchijnlijk, dat hij dezelve niet gekend heeft (z).

2.) Alhoewel men deze Paragraaf in alle nog voorhanden zijnde afſchriften van JOSEFUS werken vindt, echter ſchijnt zij in die Handſchriften, waar van PHOTIUS in de negende Eeuw gebruik maakte, ontbroken te hebben, dewijl hij er geen woord van gewaagt, ſchoon hij de plaats, welke van JOANNES den Dooper handelt, aanhaalt. Men moet wel erkennen dat PHOTIUS niet heel naauwkeurig in zijne aanhalingen is, en bij het Artikel JOSEFUS (*Cod.* 76. en 238.) weg laat en bijvoegt; doch uit de aanmer-

(z) V. HOUTTEVILLE l. c. Vergelijk BOCK, *Schets eener Verded. van den Christel. Godsd.* II. *Deel.* §. 28. *p.* 1534.

merking, die hij (*Cod.* 33.) over JUSTUS van TIBERIAS maakt, dat hij, *als Jood*, naar het gewoone vooröordeel der Jooden, geen gewag maakt van JESUS en zijne wonderen, wordt het waarſchijnlijk, dat hij hetzelfde van JOSEFUS heeft willen zeggen, omdat hij hem anders uitgezonderd zou hebben.

Dus blijkt reeds zoo veel, dat, alhoewel de tegenwerpingen, tegen deze paats ingebracht, niet onbeäntwoordelijk zijn; doch, zoo dra men aanhalingen uit ongetwijfeld echte plaatzen verzamelen moet, kan er van dezelve geen gebruik gemaakt worden (*a*).

§. 10.

JOSEFUS en PHILO *bevestigen de algemeene verwachting van eenen* MESSIAS.

JOSEFUS wederlegt niet alleen de valſche *Mesſiasſen* van zijnen tijd, maar hij maakt uitdruk-

(*a*) Dat echter zelfs uit het ſtilzwijgen van JOSEFUS niets tegen de waarheid der Euangelie-geſchiedenis kan afgeleid worden, is door LARDNER in zijne *Collect. of Teſtim. Vol.* I. *p.* 174. en LESS, *Waarh. van den Chriſt. Godsd. p.* 319. aangetoond.

druklijk gewag van de voorzegging, en algemeene verwachting, welke toen onder de Jooden heerschte. Hij verhaalt, dat, ten tijde der belegering van *Jerusalem*, vele bedriegers opgestaan zijn, welke het volk verlossing van God beloofden, en het te rug hielden, om niet tot de Romeinen over te loopen (*b*). Menige begoochelaars en bedriegers, zegt hij, overreedden het volk, om hen in de woestijn te volgen, alwaar zij, van God ondersteund, tekenen en wonderen zouden verrichten. Zij, welke hen volgden, moesten voor hunne dwaasheid boeten. Dus overreedde zekere JONATHAN, een Weever, een groot getal ongelukkige lieden, om hem in de Woestijn te volgen, waar hij hun tekenen en wonderen vertoonen zou. Evenwel werden zijne aanhangers deels geslagen, deels gevangen, en hij zelve werd, op bevel van VESPASIAAN, levende verbrand.

Verders werden de Jooden, volgends een verhaal van JOSEFUS, tot den oorlog tegen de Romeinen aangemoedigd, door zekere *dubbelzinnige voorzegging* (χρησμος ἀμφιβολος) welke men in hun-

(*b*) Vid. JOSEPH. *Antiq.* XX. *c.* 7. *de Bello Judaico Libr.* II. *c.* 13. — De plaats van de Voorzegging staat *B. Jud.* VI. *c.* 5.

hunne Heilige Schriften vond, en die beloofde, „ dat om dezen tijd iemand uit hun land Heer „ der wereld zou worden" (τις αυτων αρξει της οικȣμενης.) Deze Voorzegging, vervolgt hij, welke niet alleen het volk, maar ook velen van hunne Geleerden op hunne Natie toepasten, had indedaad betrekking tot VESPASIAAN, die in *Judea* tot het Keizerrijk kwam. — Men ziet, dat niet dan eene laage vleijerij jegens VESPASIAAN JOSEFUS bewegen kon, om die Voorzegging voor *dubbelzinnig* te verklaren en op eenen Heidenſchen Keizer toetepasſen, welke nogthans, volgends de aloude en zekere hoop van zijn volk duidelijk den toekomſtigen MESSIAS verkondigde. — Ook PHILO (*c*), een geleerde Jood uit *Alexandrië*, en kenner der Griekſche bijzonder der Platoniſche Wijsgeerte en taal, gewaagt,

(*c*) Deze PHILO zou, als Grieksch Schrijver, ongewijd Schrijver hier bijzonder mede aangehaald moeten geweest zijn, indien men eigenlijke getuigenisſen voor de Heilige Geſchiedenis in hem vond. Doch, gelijk bekend is, zijne Schriften handelen van geheel daar van onderſcheiden onderwerpen, bij voorb. van de Schepping, van het leven van MOSES, van de Cherubinen, van de Beſnijdenis enz. Doch in het tweede Deel dezer Verhandeling zullen wij gelegenheid hebben om eenige plaatzen uit zijne Schriften te ontleenen.

waagt, (in zijne Verhandeling *de praemiis & poenis*) van dezelfde Voorzegging, „ dat onder „ de Jooden een Man zou opſtaan, welke alle „ hunne vijänden overwinnen, en hun rijk on- „ överwinlijk maken zal.”

§. 11.

Getuigenis van JOSEFUS *aangaande* JAKOBUS *den Kleinen. Verëffening van dit Bericht met dat van* HEGESIPPUS.

Alhoewel ook de voorheen gemelde plaats, welke van JESUS handelde, niet echt zijn mogt, kan men echter niet beweeren, dat JOSEFUS nergens van onzen Heiland gewag maakt, ten zij men ons ook de plaats, in welken van JAKOBUS, den Broeder des Heeren, geſproken wordt, ontſtrijden wil (*d*). Te weten, hij ſchrijft aldaar woordelijk dus: „ ANANUS de jongen, die „ (van AGRIPPA) tot Hoogenpriester benoemd „ werd,

---

(*d*) *Antiq.* XX. c. 9. θρασος ην τον τροπον καὶ τολμητης διαφεροντως — καθιζει συνεδριον κριτων. Καὶ παραγαγωνευαιτο τον αδελφον Ιησυ τιυ λεγομενυ Χρισυ, Ιακωβος ὀνομα αυτῷ, καὶ ἑτερυς, ὡς παρενομησαντων κατηγοριαν ποιησαμενος, παρεδωκε λευθησομενυς. κ. λ.

„ werd, was een ongemeen ſtout en onderne-
„ mend man. Hij nam de voegzame gelegen-
„ heid waar, toen FESTUS geſtorven, en zijn
„ opvolger ALBINUS nog op reize was (*e*),
„ en beriep eene Rechtsvergadering, voor welke
„ hij JAKOBUS, *den Broeder van* JESUS, *dien*
„ *men* CHRISTUS *noemt*, ſtelde, en benevens
„ hem nog eenige anderen, welke hij ook als
„ overtreders der wetten aanklaagde, en ze ter
„ ſteeneging overgaf. Maar de gematigdſten
„ onder de Burgers, die tegelijk wetkundig wa-
„ ren, keurden dit gedrag zeer af, en zonden
„ daaröm heimlijk afgevaardigden aan den Ko-
„ ning AGRIPPA, om hem te verzoeken, dat
„ hij ANANUS vermaanen wilde, om niet ver-
„ der dergelijke onrechtmatige dingen te onder-
„ nemen. Sommigen reisden ALBINUS te ge-
„ moet, die van *Alexandrië* kwam, wien zij
„ voorſtelden, hoe ANANUS niet bevoegd ge-
„ weest was, om, zonder zijn verlof, zulk een
„ Gericht te houden. ALBINUS gaf hun daar
„ in niet alleen gelijk, maar ſchreef ook geheel
„ mis-

(*e*) Uit deze bepaling blijkt, dat de moord van den jongen JAKOBUS niet lang na PAULUS eerste reize naa *Rome* moet voorgevallen zijn.

„ misnoegd eenen Brief aan ANANUS, waar in
„ hij hem dreigde ter ftraffe te zullen brengen.
„ Maar de Koning AGRIPPA ontnam hem de
„ Hoogenpriestelijke Waardigheid weder, welke
„ hij aan JESUS, Zoon van DAMNAEUS
„ fchonk." —

Dit is alles, wat in de nog voorhanden zijnde affchriften van JOSEFUS gevonden wordt, en wat men, (naar mijn gevoelen,) als echt verdedigen kan (*f*). Doch het geen hier van ORIGENES, en na dezen, (misfchien ook *uit* dezen,) van EUSEBIUS (*H. E.* II: 23.) en HIERONYMUS (*Vir. Ill. c.* 2.) nog bijgevoegd wordt, dat God dezen moord, door de verwoefting der ftad *Jerufalem* en des Tempels, heeft willen ftraffen, wordt thans niet meer in JOSEFUS gelezen, welke, in het gemeen, in zijne

(*f*) Sommige Geleerden houden niet alleen het bijvoegzel, dat men in ORIGENES vindt, maar de geheele plaats van JOSEFUS voor eene inlasfching, en twijfelen of zij, van EUSEBIUS tijd, wel voorhanden geweest zij. Dus CLERICUS *H. Eccl.* an. 62. n. 2. *p.*415. LARDNER heeft, in zijne *Collect. of Teftimon.* I. *p.* 163. en *Vol.* III. der *Supplem. p.* 25. *fq.* de oudfte berichten van JAKOBUS dood met malkander vergeleken, en is geneigd, om aan het bericht van HEGESIPPU's de voorkeuze te geven.

zijne *Oudheden*, nergens, van de verwoesting van *Jerusalem* gewaagt. Het is mij even onwaarschijnlijk, dat de Jooden deze woorden doorgehaald, als dat de Christenen dezelve ingelascht zouden hebben; ik geloof veel meer, (het geen reeds MOSHEIM in zijne Hoogd. overzetting van ORIGENES *Contr.* CELS *p.* 102. giste, dat ORIGENES zich vergist heeft, terwijl hij, bij de moeite, om ze na te zien, welke, gelijk men weet, toen veel grooter was, de geheele plaats alleen uit het geheugen aanhaalde.

Het geen hoofdzaaklijk tegen dit getuigenis, zoo als wij het thans in JOSEFUS leezen, ingebracht kan worden, is het naar den schijn hier mede geheel strijdig bericht van HEGESIPPUS, eenen geboren Jood, en vervolgends een Christen van de tweede Eeuw. Te weten, deze zegt, (gelijk *Euseb. H. E.* II. *c.* 23. hem aanhaalt;) JAKOBUS, de Broeder des Heeren was op eene oproerige wijze ter dood gebracht. Zonder van eenige onderneming tegen anderen iet te melden, verzekert hij, dat JAKOBUS, in den Tempel zelven, of daar dicht bij, met steenen geworpen, en vervolgends met een' vollers stok (ὑπο.ναφεως ξυλῳ) volkomen doodgeslagen is.

Zoo verhaalt ook CLEMENS *van Alexandrië* (volgends EUSEB. *H. E.* II. *c.* 1.) de zaak,

waarmede HIERONYMUS (*de Vir. Ill.* I. *c.* 2) insgelijks overëenstemt. — Indien ik mis heb, kan men deze tweeledige verhalen dus verëffenen, dat JOSEFUS het oogmerk en het vonnis van den Hoogenpriester, met één woord, de aanleiding tot deze onrust in den Tempel verhaalt. Maar HEGESIPPUS maakt enkel gewag van het daadlijk gevolg van deze zaak, dat de aanhangers van den Hoogenpriester, zonder naauwkeurig deszelfs vonnis te volvoeren, JAKOBUS terstond bij den aanval mishandeld, en met steenen en stokken doodgeslagen hebben. Eenige andere omstandigheden uit het leven van JAKOBUS, welke HEGESIPPUS nog aanhaalt, kunnen met dit al fabelachtig zijn, gelijk SCALIGER (*in Animadv. ad Euseb. Chron. p.* 149.) oordeelt. Dat nu HEGESIPPUS van de overige gevonnisden zwijgt, daar in is toch openlijk geene strijdigheid met JOSEFUS gelegen. Ik laat het oordeel, over deze verëffening der verschillende berichten over den dood van JAKOBUS, aan kundige mannen over, en kom nu tot de oudste getuigenisfen van Romeinsche Schrijvers. Van deze kunnen TACITUS, PLINIUS en SUETONIUS, welke tijdgenoten waren, en in vriendschap met malkander leefden, wegens de gelijkheid hunner berichten, heel wel in éene afdeeling faamgevoegd worden.

DER-

DERDE AFDEELING.

TACITUS, PLINIUS, SUETONIUS.

§. 12.

Leven en Schriften van TACITUS.

CAJUS CORNELIUS TACITUS bekleedde verſcheiden eer-ambten, onder VESPASIAAN en de volgende Keizers. Hij was *Praetor* te *Rome* onder DOMITIAAN na CHRISTUS 88. en *Conſul ſuffectus* onder de korte regeering van NERVA na *c*. 97. Zijne Schriften hebben hem echter meer eere aangedaan, dan zijne eer-ambten; uit dezelve ziet men zijne diepe kennis van het menschlijk hart, rijp nadenken over zijne waarnemingen, ſtrenge eerlijkheid en ijver voor de vrijheid en welvaart van zijn Vaderland uitblinken. Dat hij daaröm van zijne Tijdgenooten reeds zeer hoog geächt werd, ziet men uit PLINIUS II. *Ep*. I. *en* XI. In alle zijne werken toont hij de kunst eens Meesters. Hij is leerzaam wegens de treffende en onderrichtende aanmerkingen, die hij in zijne verhaalen weet intevlechten, en wegens de gelukkige ophelde-

rin-

ringen, die hij over ſtaatkundige onderwerpen geeft. Maar hij verdient ook het grootſte geloof, bijzonder in zaken, die den Romeinſchen ſtaat betreffen, alzoo hij zelve Staatszaken waarnam, en als Staatsman diep in de geheimen en drijfvederen der Regeering kon indringen. Min zeker is hij, waar hij buitenlandſche gebeurenisſen aanroert, en ten aanzien der ouder geſchiedenisſen der Jooden verraadt hij veel onkunde. Uit dien hoofde, zoo wel, als uit de bitterheid van zijn oordeel over de Christenen, moet men het verklaren, dat verſcheiden Kerkvaders hem hevig berispen, en TERTULLIAAN hem *mendaciorum loquaciſſimum* noemt. Dit zijn oordeel bekommert ons weinig, indien het ſlechts met de daadzaaken in orde is, die wij uit hem ontleenen willen.

Onder zijne Schriften haalen wij tot ons oogmerk alleen zijne Geſchied- en Jaarboeken aan. De eerſten gaan van GALBA, na *C. 69.*, tot op den dood van DOMITIAAN na *G. 96.* Hij ſchrijft daar in, als ooggetuige, waaröm ook zijn ſtijl hier bloeijend en vruchtbaar is. Wij bezitten daar van alleenlijk nog de vier eerſte Boeken, en een gedeelte van het vijfde, de geſchiedenis der jaaren 69 en 70. Zijne *Annalen* of Jaarboeken zijn drooger en korter, naar de jaaren in *Conſuls* geſchikt, en uit *Memoriën* geſchept.

ſchept. Zij beginnen met TIBERIUS, en eindigden met den dood van NERO, zoo dat de beide werken ſamen een volkomen geheel uitmaakten. Ook van de *Annalen* is een groot gedeelte verloren gegaan, waar door in de uitvoerige Romeinſche Geſchiedenis eene groote gaping ontſtaan is.

§. 13.

Getuigenis van TACITUS.

Wanneer TACITUS in zijne Geſchiedboeken van de verwoesting van *Jeruſalem* ſpreekt, geeft hij tevens een merkwaardig bericht van de algemeene verwachting van eenen MESSIAS onder de Jooden, daar hij zegt: „Velen maakten zich „ diets, dat het thans de tijd was, van welke de „ oude Priesterboeken gewagen, dat de magt „ van het Oosten groot worden, en dat er uit „ *Judea* zouden uitgaan, welke de Heerſchappij over de wereld zouden bemagtigen. „ Deze raadzelächtige woorden pasten op „ VESPASIAAN en TITUS, maar de grootſte hoop verklaarde, naar de wijze der menſchlijke wenſchen, een zoo verheven lot van „ zich zelven, zoo dat zelfs de grootſte we-

„ der-

„ derwaardigheden hen niet op den rechten zin „ brachten (*g*)."

Dus tast dan TACITUS mis, terwijl hij anderen te recht wil helpen. Doch volgends billijkheid moet men erkennen, dat hij, als een Heiden, en in zijne omſtandigheden van deze voorzegging niet anders oordeelen kon. Genoeg, hij bevestigt, door deze plaats, hoe algemeen bekend toen reeds de verwachting van eenen MESSIAS onder de Jooden was. Ja, nog meer zijne geheele beſchrijving van den Joodſchen oorlog, en de verwoesting van *Jeruſalem* (*c.* 10—13.) bevestigt de verwerping en de doodſtraf van JESUS, dewijl verwachting van eenen Aardſchen Vorst en oproer tegen de Romeinen daar mede verbonden was. — Doch TACITUS getuigt in zijne *Annalen* de doodſtraffe van onzen Heiland uitdruklijk, terwijl hij aldaar van de wreede vervolging van NERO tegen de Christenen dus ſpreekt: „ De Stichter van dezen naam „ was CHRISTUS, welke, onder de regee„ ring van TIBERIUS, van den *Procura-*

tor

(*g*) *Hiſtor.* V. *c.* 13. „ *Pluribus perſuaſio inerat,* „ *antiquis ſacerdotum libris contineri, eo ipſo tempore* „ *fore, ut valeſceret oriens. &c.*

„ *tor* PONTIUS PILATUS aan het leven gestraft „ is (*h*)."

Hier hebben wij een duidelijk getuigenis, dat de gezindte der Christenen, welke uit *Judea* afkomstig en onder NERO reeds zeer verbreid was (*i*), haaren naam en leere van eenen zekeren CHRISTUS heeft, welke op het vonnis van PILATUS den schandelijken kruisdood geleden heeft, toen TIBERIUS Romeinsch Keizer was.

§. 14.

(*h*) *Annal.* XV. *c.* 44. „ *Ergo, abolendo rumori* „ NERO *subdidit reos, & quaesitissimus poenis affecit,* „ *quos, per flagitia invisos, vulgus* Christianos *appel-* „ *labat. Auctor ejus nominis* CHRISTUS, *qui* TIBE- „ RIO *imperitante, per procuratorum* PONTIUM PI- „ LATUM, *supplicio affectus erat.*" „ *Repressaque in* „ *praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non* „ *modo per Judaeam, originem hujus mali, sed per ur-* „ *bem etiam, quo cuncta undique atrocia aut pudenda* „ *confluunt celebranturque.*"

(*i*) Indien het bekend opschrift in Portugal gevonden echt is, (*apud* GRUTER. *p.* 236. *Cf.* PAGI *ann.* 64. *n.* 4.) zoo heeft de vervolging van NERO zich ook tot de Provintien uitgestrekt, en dus waren er ook reeds voor het jaar 68. na C. Christenen in Spanje of Portugal.

§. 14.

Leven en Karakter van den jongen PLINIUS.

C. PLINIUS CAECILIUS SEC. (geboren 61. of 62. na C.) was van zijnen Oom, den beroemden ouden PLINIUS, tot zoon aangenomen en opgevoed geworden. Hij leefde met den Gefchiedfchrijver TACITUS, (welke wat ouder was,) in de vertrouwdfte vriendfchap, zoo dat zij over en weder hunne fchriften voor de uitgave doorlazen, en met aanmerkingen verzelden, gelijk uit *Epift.* VII. 20. en VIII: 7. blijkt. Wij kennen PLINIUS als eenen eerlijken en getrouwen dienaar van den Staat, en als een man van groote kunde en geleerdheid. Hij bekleedde in *Rome* de aanzienlijkfte ambten. Wij zien dus uit *Lib.* X. *Ep.* 20. en 24, dat hij *Praetor* en *Praefectus aerarii* geweest is. Hij voerde in het derde jaar van TRAJANUS (na C. 100.) het Confulaat, wanneer hij zijnen vermaarden *Panegyricus* (of Lofreden) hield. Na CHRISTUS 107. en 108. was hij Stadhouder (*legatus* en *propraetor confulari poteftate*) over *Bithynië* en *Pontus.* In dezen tijd fchreef hij uit zijne Provintie die merkwaardige berichten aan TRAJANUS, welke, benevens het antwoord des Keizers, in het tiende Boek zijner Brieven bewaard zijn,

en

en als een openlijk Staatswerk eene groote waarde hebben. Onder deze is dan ook de merkwaardige, de Christenen betreffende, brief, waar in PLINIUS den Keizer verslag doet van zijn gehouden gedrag jegens de Christenen, en om bevel verzoekt, hoe zich te gedragen. Deze heeft, (naar mijne overtuiging,) zoo zeer het voorkomen van echtheid, dat men niet ligt met SEMLER daar aan twijfelen zal (*k*).

§. 15.

Over eenige plaatzen van den 97sten Brief in het 10de Boek.

Eigenlijk heeft wel deze zoo bekende Brief van PLINIUS betrekking op den tijd, die het naast op de Apostelen volgt, geldende bijzonder als een schoon bewijs der toenmalige zuiverheid der leere, en vastigheid der overtuiging van de

(*k*) SEMLER, *Obs. nov. p.* 36. *sq.* Vergelijk deszelfs *Proeve over de Kerkelijke Geschiedenis der eerste Eeuw, eerste Stuk.* — Zoo wel de 97ste en 98ste Brief wordt aangehaald door TERTULLIANUS, *Apol. c.* 2. en van EUSEBIUS, *H. E.* III. *c.* 33. en in zijn *Chron. p.* 165.

de Christenen, doch enkele plaatzen van denzelven kunnen ook hier van ons in overweging genomen worden. Zoo meldt PLINIUS onder anderen: „ *de Christenen kwamen op eenen be-*
„ *stemden dag*, (waarschijnlijk op Zondag,)
„ *voor het aanbreken van den dag*, (te weten,
„ uit nood, wegens de vervolgingen) *bijeen*,
„ *deeden plegtig geloften*, *om overspel*, *diefstal*
„ *en alle ondeugden in het gemeen zorgvuldig*
„ *te vermijden*, *en zongen Lofzangen op* CHRIS-
„ TUS, *als eenen God*, (*quasi Deo.*) *Vervol-*
„ *gends scheidden zij*, *doch kwamen dra we-*
„ *der bijeen*, (waarschijnlijk des avonds (*l*)),
„ *om gemeene en onschuldige spijzen met mal-*
„ *kanderen te gebruiken* (*m*)." Ongetwijfeld hielden de Christenen bij deze tweede bijéénkomst het zogenoemde Liefdemaal, (ἀγαπη) waar van TERTULLIANUS *c.* 39. gewaagt, en waar van ook PETRUS 2. *Br.* II: 13. en Judas vs. 12. spreken. Waarschijnlijk ging ook tevens met deze maaltijd het avondmaal gepaard, gelijk het in

(*l*) MOSHEIM, *de Reb. ante C. M. p.* 148. gelooft, dat zij des middags weder bijéén kwamen, terwijl de overige Burgers aten en rustten.

(*m*) Tot wederlegging der beschuldiging, dat zij kinderen vermoordden, bloed dronken, enz.

in den leeftijd der Apostelen daar mede gehouden wierd. Wanneer PLINIUS er nog bijvoegt, „ *dat hij twee dienstmaagden (ancillae) welke* „ *diaconessen (ministrae) genoemd werden, op* „ *de pijnbank heeft laten brengen, maar dat* „ *hij niets meer ontdekte, dan een verderflijk* „ *Bijgeloof (superstitionem pravam & immo-* „ *dicam)*;" zoo getuigt hij daar door niet alleen, hoe zeer hij zelve zich de *Augurs*-plaats, welke hij bekleedde, waardig zoekt te maken, maar hij bevestigt ook, behalven de onschuld der toenmalige Christenen, die omstandigheid der Apostolische Eeuw, dat behalven de Diaconen, die voor de ondersteuning der armen en kranken, voor de oppassing van vreemdelingen en uitdeeling der liefdegaven, zorgen moesten, ook bij grooter gemeenten nog bijzondere vrouwen tot bezorging der kranken en vreemdelingen van hare kunne, aangesteld worden, (vergel. *Rom.* XVI: 1. en 1 *Tim.* V: 9. Cf. *Cod. de Episc. & Cleric. lege* 20.)

Het is toch bovendien zeer merkwaardig, dat er, reeds veertien jaaren (*n*) na PAULUS dood, eene

(*n*) Sommigen waren vóór drie, anderen vóór meer, en velen zelfs vóór twintig jaaren reeds Christenen geweest.

eene zoo groote menigte Christenen in *Bithynië* was, dat PLINIUS in het slot van zijnen Brief zegt: „ dat lieden van allen *ouderdom* en *standen* „ (*omnis ordinis*), en van beide geslachten in „ dit gevaar gewikkeld waren. Want, (voegt „ hij er bij) de besmetting des Bijgeloofs heeft „ niet alleen de Steden, maar ook de Vlekken „ en Dorpen aangestoken. — De Tempels zijn „ bijkans ledig geworden, en de plegtige offer„ änden hebben een' tijd lang opgehouden." Deze Christenen vereërden JESUS als God, bleven met zulke standvastigheid bij hun geloof, dat zij grootendeels nergens door te beweegen waren, om de Goden te aanbidden, en aan het beeld des Keizers te offeren, waaröm ook PLINIUS meent, dat reeds hunne standvastigheid, (*pervicacia & inflexibilis obstinatio*) gestraft moest worden. — Wie ziet hier uit niet, dat zij zoo wel van de wondervolle daaden van JESUS, (daar zij hem als God aanbaden,) als ook van zijne Opstanding, en bijzonder van zijnen deugdzamen wandel, overtuigd moesten zijn, dewijl zij, om hem te vereëren, zich tot een zedelijk leven verbonden? (*o*).

§. 16.

(*o*) Ik laat het onbeslist, of PLINIUS door de woorden, *sacramento se obstringere*, alleen eene plegtige

§. 16.

Leven en Karakter van SUETONIUS.

CAJUS SUETONIUS TRANQUILLUS, (geboren onder VESPASIANUS omtrent het jaar 70. na C. G.) bloeide nog, als *Grammaticus* en *Rhetor*, te *Rome*, onder de regeering van TRAJANUS en HADRIANUS. Bij dezen laatsten was hij een tijd lang Secretaris (*Magister Epiſtolarum*) maar viel, bij hem, uit bekende redenen, in ongenade. PLINIUS de Jonge had eene bijzondere hoogächting en vriendſchap voor hem, en velen van zijne Brieven zijn aan hem gericht. In eenen der zelven (X. 95.) prijst hij hem op eene zeer verëerende wijze bij TRAJANUS aan, als een' man van ongemeene eerlijkheid en geleerdheid. SUETONIUS heeft een aanmerklijk getal Boeken geſchreven, van welke

tige Godsdienſtige gelofte hebbe wille aanduiden, dan of hij daarmede tevens op het gebruik des Avondmaals doele. In het laatſte geval, zou daar door het inſtellen van hetzelve en het zinbeeldig daar door uitgedrukte lijden en ſterven van JESUS bewezen zijn. Vergel. MOSHEIM *l. c. p.* 150. VOSS. *in Notis ad h. l.* LARDNER, *Collect. of Teſtim. Vol.* II. *p.* 80.

welke ons bijzonder nog de *Levensbeschrijvingen* der twaalf eerste Keizeren, van CAESAR tot DOMITIANUS, bewaard zijn gebleven. Zij zijn, gelijk bekend is, wegens de verbazende menigte van gebeurenissen, die zij bevatten, en wegens de naauwkeurigheid en onpartijdigheid, waarmede zij opgesteld zijn, zeer leerzaam en onderhoudend. De Schrijver is volkomen geloofwaardig, nadien hij toegang had tot de rijkspapieren, en de zekerste oirkonden raad kon plegen. Hij had waarschijnlijk ook de Familie-Brieven van AUGUSTUS in handen, welke vermoedelijk in de *Bibliotheca Palatina* bewaard werden. Echter kan misschien ook veel, van het geen hij uit het huislijk leven der Keizeren opgetekend heeft, enkel gemeen gerucht en volkspraatjens geweest zijn.

§. 17.

Getuigenissen van SUETONIUS.

In het leven van VESPASIAAN staat: „Toenmaals had zich in het gantsche Oosten een „oud en algemeen gerucht verbreid, dat volgends het besluit des Noodlots ten dezen tij„de, (onder de eerste R. Keizeren,) uit „*Judea* de Beheerscher der wereld komen zou.

Deze

„ Deze Voorzegging pasſen de Jooden op zich „ toe en op hunnen opſtand, alhoewel de uitkomst geleerd heeft, dat zij op eenen Romeinſchen Keizer doelde (*p*)."

Vervolgends verhaalt SUETONIUS verder, hoe de Jooden den *Legatus Conſularis* op de vlucht geſlagen, en hoe men van de zijde van *Rome* eenen ervaren Veldheer nodig gehad hebbe. Dan volgt de beſchrijving der daaden van VESPASIANUS, en der belegering en verövering van *Jeruſalem* door TITUS. Eene uitvoerige herhaling van deze merkwaardigheden, (welke, behalven JOSEFUS en TACITUS, ook DIO CASSIUS *L. 76.* als ook de nog voorhanden Triumfbogen van TITUS en de Penningen van VESPASIANUS getuigen,) behoort niet tot ons tegenwoordig oogmerk. Genoeg; wij hebben hier eene nieuwe bevestiging niet alleen van de algemeene Joodſche verwachting, van eenen MESSIAS, maar ook tevens van de vervulling der Voorzegging van onzen Heiland, en (indien men

(*p*) Vit. VESPAS. *c.* 4. „ *Percrebuerat Oriente* „ *toto vetus & conſtans opinio, eſſe in fatis, ut eo* „ *tempore Judaea profecti rerum potirentur. Id de imperatore Romano, quantum eventu poſtea patuit,* „ *praedictum Judaei ad ſe trahentes, rebellarunt.*"

men van de gevolgen tot de oorzaak terug besluiten mag,) van deszelfs verwerping en doodstraffe. Want nooit zeker zouden de Jooden Bedriegers aangehangen hebben, en niet tegen de Romeinen opgestaan zijn, indien zij den waaren MESSIAS aangenomen hadden.

Wij merken alleen nog eene plaats van SUETONIUS aan, waar hij van den Keizer CLAUDIUS zegt: „dat hij de Jooden, die niet nalie„ten, op aanstoken van zekeren CHRESTUS, „gestadig opschuddingen te maken, uit *Rome* „verjaagd heeft (*q*)." Het schijnt, als of de bekende haat der Jooden tegen de Christenen, gelijk op andere plaatzen, dus ook te *Rome* aanleiding tot verschillen en twisten gegeven hebbe. De Heidenen schoven dan de schuld op den stichter der nieuwe gezindte, welken zij CHRESTUS noemden (*r*), wiens aanhangers men, (waarschijnlijk naar het voorgeven der Jooden,) voor

(*q*) Vit. CLAUD. *c.* 25. „*Judaeos, impulsore* „CHRESTO, *assidue tumultuantes, Roma expulit.*"

(*r*) Dat onze Heiland van de Heidenen dikwijls CHRESTUS genoemd is, zegt TERTULL. *Apol. c.* 3, en LACTANT. *Instit.* IV. *c.* 7. Vergel. J. C. WEBER, *Progr. de genuino* CHRISTI *nomine a gentilibus perperam pronuntiato* 1733.

voor de oorzaken der onrusten hield, ſchoon zij zich overäl als zeer ſtille en vreedzame lieden gedroegen, maar, zoo als uit de Handelingen der Apostelen blijkt, indedaad, door hunne leere de hevigſte vervolging en mishandeling der Jooden tegen zich verwekt hadden. — Voor het overige, is mij dat gevoelen niet waarſchijnlijk, het welk eenige Geleerden hebben voorgeſteld, dat de hier genoemde CHRESTUS een bijzonder Bedrieger geweest moet zijn, welke onder de regeering van CLAUDIUS te *Rome* gekomen, en daar, onder de Jooden, onrust gezaaid hebbe, daar deze misſchien, wegens de hun opgelegde belastingen reeds buitendien te onvrede waren (*s*). Doch, wij willen onze Lezers in hun oordeel over deze plaats niet vooruitlopen (*t*). Indien zij

(*s*) Dat DOMITIANUS de Jooden zeer ſterk met belastingen bezwaarde, en dat dezelve, zoo wel van die, welke, zonder zich als Jooden aan te geven, nogthans te *Rome* naar de Joodſche wijze leefden, als ook van die, welke hun geſlacht verborgen hadden, met de uiterſte ſtrengheid wierden ingevorderd, zegt SUETONIUS, *Vit. Domit. c.* 12.

(*t*) OROSIUS, een Christen Schrijver der vijfde Eeuw, haalt deze plaats woordlijk aan, maar is ook zelve omtrent haren zin onzeker, wanneer hij zegt: „ *ſed* „ *me magis* SUETONIUS *movet*, *qui ait hoc modo:*

zij duidlijker was, dan hadden wij daar in een Heidensch getuigenis, dat, op het einde der regeering van CLAUDIUS, reeds Christenen in *Rome* waren, gelijk wij dit, uit het N. Testament zelve (*Rom.* XVI: 23. vergel. met *Handel.* XVIII: 2.) zeker weten. Doch dat onder NERO, (welke vervolgends van het jaar na C. geb. 54. tot 68. regeerde,) zich aldaar vele Christenen onthielden, hebben wij niet alleen uit TACITUS gezien, maar ook getuigt SUETONIUS dit (*Vit. Not. c.* 16.), terwijl hij hen eene gezindte noemt, vol nieuw en verderflijk Bijgeloof (*novae & maleficae superstitionis*). Over het algemeen hebben deze getuigenisfen van SUETONIUS vele overéénkomst met die van TACITUS, te weten, zij bevestigen ook 1.) de groote verwachting der Jooden van eenen MESSIAS. 2.) De vervulling van CHRISTUS voorzegging, en zijne verwerping door de Jooden, door de berichten van den Joodschen oorlog en de verwoesting van *Jerusalem*, en eindeno

---

„ JUDAEOS, *impulsore* CHRESTO *&c.*" — Quod utrum contra CHRISTUM tumultuantes JUDAEOS coërceri & comprimi justerit, an etiam CHRISTIANOS simul velut cognatae religionis homines voluerit expelli, nequaquam discernitur.

delijk 3.) het vroeg verblijf der Christenen te *Rome.*

Thans gaan wij over tot twee Griekſche Schrijvers der tweede Eeuw, welke insgelijks beide onder HADRIAAN gebloeid hebben, en welke omſtandigheden der Heilige Geſchiedenis door geheel gelegene, en even daardoor geloofwaardige aanhaling bevestigen.

VIERDE AFDEELING.

PHLEGON *en* LUCIAAN.

§. 18.

Getuigenis van PHLEGON *aangaande de voorzegging van* PETRUS. (JESUS?)

PHLEGON was een vrijgelaten ſlaaf van den Keizer HADRIAAN, welke hem in de fraaïe kunſten en wetenſchappen zorgvuldig had laten onderwijzen. (*u*) Hij kon, als een inboorling der

(*u*) Hij leefde tot in het dertiende jaar der regeering van den Keizer ANTONINUS PIUS. Men zie over hem SUIDAS, *Voc.* PHLEGON en SPARTIAN. *in Hadrian.* c. 16. Vergel. VOPISCI *Saturnin.* c. 7. 8.

der ſtad *Tralles* in *Lydië*, gemaklijk van de merkwaardige gebeurenisſen bericht bekomen, welke onmiddelijk vóór zijnen tijd in het nabuurig *Palæſtina* waren voorgevallen. Van zijne werken zijn ons bijkans enkel de Titels, welke men bij SUIDAS nog aantreft, overgebleven. Een derzelven was getijteld: *verzameling van Olympiaden en Chronicen*, het welk uit zestien Boeken beſtond. Bij PHOTIUS (*v*) zijn er nog Fragmenten van bewaard, te weten de Geſchiedenis der 127ſte *Olympiade*; en eenige andere komen hier en daar bij de Kerkvaders voor. In deze Chronieken zal dan PHLEGON bevestigd hebben, *dat vele dingen zoo gebeurd en uitgekomen zijn*, *als* PETRUS *het te vooren verkondigd had.* Te weten, ORIGENES in zijn werk tegen CELSUS (II. §. 59.) beroept zich op deze plaats met de volgende woorden: „PHLE-„GON ſchrijft aan JESUS CHRISTUS (in „het dertiende en veertiende Boek zijner *Chro-„nieken*) de voorwetenſchap van toekomſtige „ge-

(*v*) *Biblioth. Cod.* 97. De verſcheiden Stukken van PHLEGON, welke nog bij PHOTIUS, TERTULLIANUS, ORIGENES, EUSEBIUS enz: voorkomen, heeft MEURSIUS verzameld, en GRONOVIUS in het VIII. en IX. Deel zijner *Griekſche Oudheden* geplaatst.

„ gebeurenisſen toe; hij dwaalt wel in den „ naam, dewijl hij PETRUS, in plaats van „ JESUS zet, doch hij geeft een getuigenis „ voor de waarächtigheid van dezen, die deze „ dingen voorzegd heeft, naardien zij werklijk „ zoo gebeurd zijn, als hij ze vooräf verkon- „ digd heeft."

Laat nu, zoo als ORIGENES gelooft, PHLEGON in den Naam gemist hebben, of, gelijk verſcheiden Geleerden, en ook GROTIUS (*x*) aannemen, wezenlijk PETRUS meenen, zijn getuigenis is altijd zeer voordeelig, naardien de Godlijke zending, het zij dan van den Leerling, of van den Meester, daar door bevestigd wordt. 't Is zoo, ORIGENES alleen gewaagt van deze plaats, en misſchien haalt hij ze enkel uit zijn geheugen aan, maar hij ſchreef echter op een' tijd, toen PHLEGONS *Chroniek* nog ongeſchonden in handen was.

§. 19.

(*x*) GROT. *de Verit. relig.* III. *p.* 212. „ *Imo* „ PETRI *miracula* PHLEGON, ADRIANI imperato- „ ris libertus, in Annalibus ſuis commemoravit." — Het is zeldzaam, dat ORIGENES er niet bijvoegt, waar in deze Voorzegging beſtond; doch daaruit, dat hij ze aan JESUS toeſchrijft, wordt het waarſchijnlijk, dat zij betrekking gehad hebbe op de verwoesting van *Jeruſalem*.

§. 19.

Zijn getuigenis van de Duisternis bij de kruisſiging van CHRISTUS.

De tweede, tot ons oogmerk behoorende, plaats van PHLEGON is die, welke betrekking zal hebben op de groote Duisternisſe en op de Aardbeving bij den dood van onzen Heiland. Doch er vinden omtrent de uitlegging derzelve verſchillende gevoelens plaats. De woorden zelve, welke EUSEBIUS in zijne *Chroniek*, en HIERONYMUS in zijne Latijnſche Vertaling van dezelve, ons bewaard hebben, zijn deze: „ In het vierde jaar der 202de *Olympiade* was „ de grootſte Zonsverduistering, die men ooit „ te vooren gezien heeft; want, omtrent de „ zesde uur van den dag ontſtond eene zoo „ groote donkerheid, dat men de ſtarren aan „ den hemel zag. Doch, door eene hevige „ Aardbeving werden te *Nicea* in *Bithynië* vele „ huizen omgeſtort (*y*).”

Al-

(*y*) EUSEB. *Chron. p.* 77. „ Τῳ τεταρτῳ ἐτει, διακοσιοστης δευτερας Ολυμπιαδος ἐγενετο ἐκλειψις ἡλιου με-
„ γιστη

Alhoewel nu EUSEBIUS en HIERONYMUS, zoo wel als JULIUS AFRICANUS, ORIGENES, en andere der oude Leeraaren meenen, dat deze de duisternis zij, van welke de Euangelisten spreken, kunnen echter vele tegenwerpingen tegen dit gevoelen ingebracht worden, welke niet ligt voldoenend beäntwoord kunnen worden.

1.) PHLEGON spreekt van eene wezenlijke en wel natuurlijke Zonsverduistering, (εκλειψις), en zegt niet, dat zij ten tijde der volle Maan is voorgevallen. Maar, ten tijde der kruisfiging van CHRISTUS was de Maan vol, (want der Jooden Paaschlam was daags te vooren geslacht,) de Duisternis, die toen gebeurde, kan dus geene *eigenlijke* verduistering geweest zijn. Buitendien is door de uitrekeningen der Starrekundigen be-

---

„ γιεη των εγνωρισμενων προτερον, καὶ νυξ ὥρᾳ ἕκτῃ της „ ἡμερας ἐγενετο, ὥςε καὶ ἀστερας ἐν ὀυρανῳ φανησαι. „ Σεισμος τε μεγας κατα Βιθυνιαν γενομενος τα πολλα Νι- „ καιας κατεςρεψατο" — *Quarto autem anno Olymp.* 202. „ *magna & excellens inter omnes, quae ante eam ac-* „ *ciderant, defectio solis facta. Dies hora sexta ita* „ *in tenebrosam noctem versus, ut stellae in coelo visae* „ *sint, terraeque motus in Bithynia, Nicaeae urbis* „ *multas aedes subverterit.*" HIERON. *l. c.*

bepaald, dat in het vierde jaar der 202de *Olympiade* geene Natuurlijke duisternis heeft kunnen waargenomen zijn.

2.) PHLEGON heeft noch den dag, noch de maand van zijne Duisternis bewaard; het blijft dus toch altijd bloot vermoeden, dat het die geweest is, die op JESUS sterfdag zichtbaar was. Ook valt, gelijk bekend is, het sterfjaar van CHRISTUS, volgends eene naauwkeurige berekening, reeds in het eerste jaar der 202de *Olympiade*; en dus drie jaaren voor de Zonsverduistering, welke PHLEGON in *Bithynië* waarnam.

3.) De Duisternis, waar PHLEGON van spreekt, was zoo groot, dat men de starren aan den Hemel zien kon. Maar uit de Berichten der Euängelisten is het waarschijnlijk, dat de hemel, ten tijde der kruisfiging, niet zoo sterk verduisterd is geworden, dat men niet nog menschen en andere dingen in het rond naauwkeurig onderscheiden, en zonder licht al het nodige verrichten kon.

4.) De meeste Uitleggers stemmen daarin overéén, dat (*Matth.* XXVII: 45.) het Grieksche woord σκοτος geheel niet tot eene eigenlijke Zonsverduistering leidt, (gelijk ook ORIGENES reeds heeft aangemerkt *Homil.* XXXV. *in Matth.*) maar alleen in 't gemeen eene sterke duisternis aanduidt, hoedanige eene Aardbeving ge-

gemeenlijk gewoon is voor te gaan (*z*). Zij neemen verders aan, dat toen alleen de Joodſche hemel verduisterd is geworden, en dat ook de Aardbeving zich alleen tot het land der Jooden, (het welk ook bij de LXX πασα ἡ γη heet,) heeft uitgeſtrekt. enz. — Zonder ons nu langer bij deze plaats optehouden, mogen wij thans dit beſluit trekken, dat zij, tot bevestiging der meergemelde gebeurenis, zeer onvoldoende is, geſteld, dat men ook het één en ander, niet zonder grond, tegen de bovenſtaande zwarigheden kon inbrengen (*a*). — Doch het blijft merkwaardig, dat ook TERTULLIANUS (*b*) zich op Hei-

---

(*z*) Dus verhaalt bij voorb. LIVIUS van een' dikken nevel, (waar van HANNIBAL zich tegen FLAMINIUS bediende,) welke de Romeinen verhinderde, het vijändlijk leger waartenemen, tot zij het krijgsgeſchrei vernamen. Terſtond daar op gewaagt hij ook van eene opgevolgde aarbeving.

(*a*) Men zie de uitvoerige Verhandeling van den Heer van CORREVOU over deze plaats van PHLEGON, in het reeds aangehaalde werk: *De la Religion Chretienne, Ouvrage traduit de l'Angleterre de* Mr. ADDISON, *par* GABR. *Seign. de* CORREVOU *Geneve* 1771. 3 *Tomes in* 8*vo*. (*Hoogd.* 1782. *Aanh. op de* II. *Afdeel. p.* 133.)

(*b*) *Apol. c.* 21. „ *Eodem momento dies, medium orbem ſignante ſole, ſubducta eſt. — Eum mundi caſum*

 in

Heidenfche Schriften beroept, wanneer hij daar van fpreekt, dat het daglicht in het oogenblik, toen CHRISTUS ftierf, verloren ging. Of hij beriep zich insgelijks op de Jaarboeken van PHLEGON, (welke waarfchijnlijk in de openbare *Archiven* bewaard werden,) of hij kende nog andere Berichten en Acten; misfchien waren het ook de voormaals voorhanden zijnde Acten van PILATUS zelven, op welke hij zich beriep, waar door als dan de waarheid der zaak, (welke echter ook CELSUS bevestigt,) nog meer dan door de twijfelächtige plaats van PHLEGON bekrachtigd zou worden.

THALLUS, een Griek, welke in de eerfte Eeuw eene Syrifche gefchiedenis gefchreven heeft, zal, in derzelver derde Boek, van deze groote Duisternis, ten tijde van CHRISTUS dood, gewaagd hebben (*c*). Doch, hij befchrijft open-

---

in arcanis (*al.* archivis) *veftris habetis.*" Cf. LUCIANUM *Mart in* RUFINI *Hift. Ecclef.* IX. *c.* 6. „ *Confulite* Annales veftros, *invenietis* PILATI *temporibus*, „ *dum pateretur* CHRISTUS, *media die fugatum folem, & interruptum diem.*"

(*c*) Men ziet ligt, dat men, bij de verklaring van eene natuurlijke Duisternis, nogthans uit de omftandigheid des tijds, in welke dit verfchijnfel gebeurde, de fpooren der bijzondere, en de onfchuld en waardigheid van JESUS bevestigende Voorzienigheid niet miskennen kan.

openlijk eene natuurlijke Zonsverduistering, (naar dien JULIUS AFRIKANUS hem deswegens berispt,) en verftond waarfchijnlijk dezelfde, van welke PHLEGON handelt. Wat voorts DIONYSIUS *Areopagita* betreft, die ze zelve in tegenwoordigheid van APOLLOPHANES te *Heliopolis* wil opgemerkt hebben, gelijk er in den zevenden Brief aan POLYCARPUS tweede Deel zijner Werken ftaat; bij dit getuigenis behoeven wij niet ftil te ftaan, naardien de werken van DIONYSIUS, gelijk bekend is, ondergefchoven zijn, en wij ons misfchien reeds te lang bij dit onderwerp hebben opgehouden.

§. 20.

Van LUCIANUS *en het aan hem toegefchreven werkjen* PHILOPATRIS.

LUCIANUS was te *Samofata* in *Syrië* geboren, (waarfchijnlijk in 't jaar 124. na C. geb. in het agtfte jaar van HADRIANUS,) en bloeide onder HADRIANUS, ANTONINUS PIUS, en M. AURELIUS, in eenen tijd, toen Bijgeloof en Dweeperij de overhand genomen hadden. Hij poogde zich tegen den ftroom des tijds te verzetten, en doorkruidde zijne Schriften met de fcherpfte fpotternij.

 Doch

Doch de opſtellen en ſamenſpraken, die hem worden toegeſchreven, zijn van zeer verſchillende waarde, en ſommigen gewis van eenen geheel anderen Schrijver. Het bekende geſprek *Philopatris* is ongetwijfeld niet van hem, alhoewel het bij zijne Schriften voorkomt. Het ſchijnt veelmeer veel laater, en waarſchijnlijk eerst in de vierde Eeuw, ten tijde van JULIAAN, geſchreven (*d*). Deszelfs Auteur, een hevig vijand van het Christendom, poogt hetzelve als eene voor den Staat hoogstgevaarlijke gezindte voorteſtellen. Niet alleen de ſtellige leerſtukken van het Christendom, maar zelfs ſtellingen, welke de Rede ons bewaart, *van de Voorzienigheid* enz. worden voor de onbeſchaafdſte ſpotternijën blootgeſteld. Doch deze hevige tegenſtander bevestigt echter, dat JESUS *zijne leerlingen de kunst van bidden* geleerd, en hun nadruklijke vermaningen tot eenen deugdzamen wandel gegeven heeft. Doch, op de menigvuldige toeſpelingen op leerſtellingen mogen wij hier geene aandacht vestigen.

§. 21.

(*d*) *Vid.* FABRIC. *Bibl. Gr. L.* IV. *c.* 16. Cf. LARDNER'S *Collect. of J. and Heath. Teſtim. Vol.* II. *p.* 370. & GESNER *Diſſ. de aetate & auctore Philopatridis.*

§. 21.

Getuigenisſen uit zijn Geſchrift PEREGRINUS *en* PSEUDOMANTIS.

Gewigtiger voor onze bedoeling is het vermaarde Geſchrift *de morte* PEREGRINI, het welk zonder twijfel van LUCIANUS zelven afkomſtig is. Deze PEREGRINUS wordt daar in voorgeſteld, als een Dweeper, die van de ééne plaats na de andere, en van de ééne Wijsgeerige gezindte tot de andere omzworf, ook een Christen werd, (την θαυμαστην σοφιαν των χριστιανων ἐξεμαθε) en, na dat hij de Christenen veelvuldige malen bedrogen had, in de Olympiſche ſpelen (na C. geb. 165.) zich openlijk van eenen branndſtapel nederworp. — Onder de bitterſte ſpotternijën over de Christenen, ontſnappen echter aan LUCIANUS trekken, welke niet alleen den Christenen tot eere ſtrekken, maar ook de geſchiedenis van hunnen Leeraar bevestigen. „ De Goden der Grieken", zegt hij bij voorb., „ verloochenen zij, maar dezen hunnen *gekruis-* „ *ten* Bedrieger aanbidden zij, en leven naar „ zijne wetten (*e*)." Door den *eerſten* Leeraar (ὁιο-

(*e*) *Tom.* III. *p.* 337. ED. GESNER. „ Θεους μεν „ τους Ἑλληνικους ἀπαρνησονται, τον δε ἀνεσκολοπισμενον „ ἐκει-

(ὁ νομοθετης πρωτος), welke de Chistenen vermaant, malkanderen als Broeders te beminnen, moet men toch zeker niet PAULUS, maar CHRISTUS zelven verſtaan, dewijl er in eene kort voorafgaande plaats ſtaat: „ Zij bidden tot den hui„ digen dag den grooten Man aan, (welken in „ *Palaeſtina* gekruist is geworden,) om dat hij „ dezen nieuwen Godsdienst in de wereld had „ ingevoerd (*f*)."

Hier hebben wij dus een authentiek getuigenis van eenen vermaarden Schrijver uit het midden der tweede Eeuw, die de wereld kende en buitengemene belezenheid bezat. Hij bevestigt uitdruklijk, dat de ſtichter van den Christelijken Godsdienst in *Palaeſtina* gekruist is, en de Wetgever der door de Christenen aangenomen wetten geweest is, onder welke broederliefde de hoofdwet was. Ik heb niet eens die plaatzen aangehaald, in welke de Schrijver van de overtuiging der Christenen van een toekomend leven ſpreekt, en tevens bevestigt, dat de Christe-

„ ἐκεινον Σοφιστην αὐτων προσκυνωσι, καὶ κατα τους ἐκεινου „ νομους βιωσι."

(*f*) *Ibid. p.* 333. „ Τον μεγαν ουν ἐκεινον ἐτι σεβουσιν „ ἀνθρωπον τον εν τη Παλαιστινη ἀνασκολοπισθεντα ὁτι „ καινην ταυτην τελετην εἰσηγαγεν εἰς βιον."

tenen eene groote verächting der wereld betoonden, ſtout alle martelingen het hoofd boden, en de grootſte wederwaardigheden, met de uitmuntendſte gelatenheid en geduld, verdroegen. Het is waar, deze getuigenisſen betreffen de Christenen van zijnen tijd, maar wie ziet in deze trekken het voorbeeld van hunnen Heer en zijne Apostelen niet uitblinken? Wie kan twijfelen, dat zij een vast geloof aan JESUS deugdenwandel, aan zijn lijden en opſtanding gehad moeten hebben, om zoo te zijn, en zoo te denken, als zij waren en dachten, en zoo als zelfs een hevig vijand der Christenen, een ſpottende LUCIAAN hen ſchildert? — Ook kon de vermaarde Keizer M. ANTONINUS (deze kwam in 't jaar na C. 161. aan de Regeering), hoe zeer ongenegen hij ook jegens de Christenen was, evenwel hunne onſchuld van zeden en hunne ſtandvastigheid in het lijden niet ontkennen, alhoewel hij die uit loutere hardnekkigheid afleidde (*g*).

Indien het *Edict* echt is, het welk men aan zijnen voorzaat TITUS ANTONINUS PIUS toeſchrijft,

(*g*) Men zie zijn werk: *de rebus ſuis* (τα εις ἑαυτον) *L.* XI. *c.* 3. en vergelijke LARDNER *Collect. of Testim. Vol.* II. *p.* 153. 167. *ſqq.*

ſchrijft, dan hebben wij insgelijks daar in de beste aanprijzing der onverſchrokkenheid van de Christenen, bij zulke gevaaren, bij welke de Heidenen ſidderden, en de Christenen zich door het gedenken aan het lijden van JESUS en de Apostelen, als ook door de gegronde hoop op een toekomend leven, verſterkten (*h*).

Uit de *Alexander* of *Pſeudomantis* van LUCIANUS leeren wij, dat, reeds in zijn' tijd, de navolgers van JESUS, niet alleen onder den naam van Christenen zeer bekend waren, maar zich ook in *Pontus*, *Paflagonie*, en in de nabuurige landen zeer uitgebreid hadden (*i*), het welk insgelijks uit het antwoord van den Keizer ADRIAAN

(*h*) Met recht zegt daaröm LACTANT. *Inſtit. V. c.* 13. „ *Noſtri autem, ut de viris taceam, pueri & „ mulierculae tortores ſuos taciti vincunt, & expri- „ mere illis gemitus nec ignis poteſt.* — Men vergelijke „ nog de onſterflijke plaats van ADDISON *of the Chris- „ tian. Religion. Sect.* VII. *n.* 4. *p.* 314." „ I cannot omit „ that, wich appears to one a ſtanding miracle in the „ three firſt centures: Is mean that amazing and ſuper- „ natural courage or patience, which was ſheîon bij „ innumerable multitudes of martyrs in thoſe ſlow and „ painfull torments, that were inflicted on them &c."

(*i*) *Tom.* II. *p.* 232. *ed.* GESNER. „ ἀθεων ἐμπε- „ πλησθαι καὶ χριστιανων τον ποντον. κ. λ.

ADRIAAN aan MINUCIUS FUNDANUS, *Proconsul* van *Asië* blijkt (V. EUSEB. *H. E.* IV. *c.* 8.). Doch dat ten zelfden tijde, eene Eeuw na de opstanding van onzen Heiland, zich ook vele Christenen in *Egypte*, bijzonder te *Alexandrië*, bevonden, blijkt uit eenen Brief van denzelfden Keizer aan zijnen zwager SERVIAAN, welken ons een bekend Schrijver der Keizerlijke geschiedenis VOPISCUS (*L.* II. *c.* 7.) bewaard heeft.

Wij gaan nu over tot de Schrijvers, welke niet zoo zeer, bij gelegenheid, omstandigheden der heilige geschiedenis aanvoeren, als veel meer daar op uit zijn, om den Christen Godsdienst te wederleggen, maar die te gelijk de zekerheid der merkwaardigste gebeurenissen van JESUS en de Apostelen bevestigen. — *Prosunt*, *nocere dum volunt.*

VIJFDE AFDEELING.

CELSUS.

§. 22.

CELSUS *zoogenoemd: Waarächtig Bericht, door* ORIGENES *bewaard.*

De naam CELSUS was onder Grieken en Latijnen zeer gemeen. Onder de Geleerden van dezen naam, haalt ORIGENES er bijzonder twee aan, waarvan de één, ten tijde van NERO, de ander kort na den afloop der eerſte helft van de tweede Eeuw, ten tijde van ADRIANUS en later geleefd heeft (*k*). Deze laatſte wordt voor

(*k*) Men leest in het Boek zelve, volgends de aanhaling van ORIGENES I. §. 1. en 3., dat de Christenen in 't geheim leeren, zich verſchuilen, en onwettige vergaderingen houden. Dit leidt ons tot eenen tijd van vervolging, waarſchijnlijk tot de regeering van M. ANTON. PHILOSOPHUS. CELSUS zou dan waarſchijnlijk dezelfde zijn, aan wien LUCIANUS zijnen *Pſeudomantis* gericht heeft. LARDNER zet hem daaröm naast LUCIAAN zelven in het jaar 176. *V. Teſtim. Vol.* II. *c.* 18. *p.* 269.

voor den genen gehouden, welke, terwijl hij een wijdlopig werk tegen den Christelijken Godsdienst ſchreef, tevens van vele omſtandigheden der Heilige Geſchiedenis, bijzonder uit het leven van JESUS, gewaagt. Hij had, naar het voorbeeld van vele Wijsgeeren der Oudheid, langen tijd gereisd, en zich bijzonder in *Egypte*, *Syrië* en *Palaeſtina* onthouden. Hij had veel met de Jooden verkeerd, en naauwkeurig onderzocht naar alles, wat het geloof der Christenen betrof, zoo dat hij zelfs, terſtond in het begin van zijn Boek, zegt, *dat hij alles weet*, (παντα γαρ οιδα *L.* I. *c.* 2.) Doch uit de naauwkeurige aanhalingen des N. Teſtaments, als ook uit de uitdrukking, dat hij zich van de eigene wapenen der Christenen bedient enz. wordt het waarſchijnlijk, dat hij zelfs de Schriften der Euängelisten gelezen heeft. Doch, al ware dit ook niet geſchied, nogthans blijft hij, mijns bedunkens, de gewigtigſte onder alle de Schrijvers, die hier aantehaalen zijn, bij wien wij ons daaröm wat langer moeten ophouden. Zijn werk zelve, onder den Titel: *Waarächtig Bericht* (λογος αληθης) is wel verloren gegaan, maar ORIGENES heeft, (omtrent tagtig jaaren daar na), in zijne wederlegging van hetzelve in agt Boeken, ons zoo vele plaatzen uit hetzelve woordelijk bewaard, dat men kwalijk aanmerklijker overblijfzels van een

een verloren werk hebben kan. AMBROSIUS, de groote en voorname begunstiger van ORIGENES, (aan wiens verzoeken wij meer Schriften van dezen Kerkvader te danken hebben,) had hem verzocht, in zijn antwoord op dit geschrift van CELSUS, geen ééne tegenwerping van denzelven voorbij te gaan. ORIGENES dacht, derhalven, gelijk hij zelve zegt, alles stuk voor stuk door, en haalt de tegenwerpingen, op dat er hem geen een ontgaan mogt, in de orde, door CELSUS in acht genomen, en zelfs met zijne eigene woorden, aan, alhoewel hij zich beklaagt, dat CELSUS geheel niet de orde heeft waargenomen, waar de natuurlijke samenhang van zaken leidt, dat hij veel meer alles door malkanderen werpt, en weder op dezelfde zaken terug komt. Zonder ons intelaten op de toespelingen van CELSUS op uitspraken en leeringen van CHRISTUS, bepaalen wij ons alleenlijk tot zijne aanhaalingen van gebeurenissen der Heilige Geschiedenis, waarbij wij, tot gemaklijker overzicht voor den Lezer, de orde der Euängelisten volgen. De meeste plaatzen zijn uit het eerste en tweede Boek genomen, en hebben bijzonder betrekking, tot de geboorte, doop, wonderwerken, dood en opstanding van JESUS, en de daarbij voorkomende omstandigheden.

§. 23.

§. 23.

Getuigenisſen van CELSUS *voor de Heilige Geſchiedenis. a.) Verwachting van den* MESSIAS, *en omſtandigheden bij deszelfs geboorte.*

CELSUS gewaagt van de *voorverkondiging* en *de algemeene verwachting van eenen* MESSIAS, terwijl hij den Jood, welken hij ſprekende invoert, laat zeggen: „ Waaröm zouden wij „ hem verworpen hebben, indien hij de voor„ verkondigde geweest was? De Profeeten zeg„ gen, dat de toekomende *groot* zal zijn, een „ Vorst, een Heer der gantſche aarde, en aller „ volken en heirlegeren (*l*)." In het zevende Boek §. 1, 2. meent de Jood, dat men de *Voorzeggingen* des O. T. op andere meer gepast verklaren kan, en CELSUS zelve beroept zich

(*l*) *Lib.* II. §. 8. — „ ὅτι μεγαν καὶ δυναςην καὶ πα„ σης της γης καὶ παντων των ἐθνων καὶ ςρατοπεδων κυ„ ριον φασιν οἱ προφηται εἶναι τον ἐπιδημησοντα." Cf. *L.* I. §. 42. „ Αλλ' εἶπεν ὁ ἐμος προφητης ἐν Ἱεροσολυμοις ποτε „ ὅτι ἥξει Θεȣ υἱος, των ὁσιων κριτης καὶ των ἀδικων „ κολαςης." *Ibid.* §. 57. Μυριοι τον Ἰησȣν φασκοντες, περι „ ἑ υτων ταυτα εἰρησθαι ἅπερ περι ἐκεινȣ προεφητευετο."

zich op Heidenſche Godſpraken, die nog boven de Joodſche zouden te ſtellen zijn. Hier toe behoort ook de plaats, in 't begin des derden Boeks, alwaar CELSUS in zijn' eigen naam zegt: „ Jooden en Christenen zijn het ééns, dat er een „ Heiland verkondigd is, maar zij zijn niet eenſtemmig, of hij reeds verſcheenen is dan niet."— Zoo leest men ook in 't begin des vierden Boeks: „ Gene (de Jooden) zeggen, dat eens een God, „ of Zoon van God op deze wereld zal nederkomen, om de menſchen rechtvaardig te maken; maar deze, (de Christenen) geven voor, „ dat hij wezenlijk reeds gekomen is."

Wat de *geboorte van onzen Heiland* betreft, CELSUS gewaagt van verſcheiden omſtandigheden, die daar toe betrekking hebben, en door de Euängelisten verhaald zijn, als: zijne afkomst van een Koninglijk geſlacht, de armoede zijner Moeder, de Vrouw van een Timmerman, de verſchijning eener ſtar in het Oosten, de komst der Wijzen, de vlucht van JESUS Ouderen na *Egypte*, en de verſchijning van eenen Engel, welke deze vlucht beveelt. Dat dit alles niet zonder ſchandelijke beſchimpingen wordt voorgedragen, kan men ligt denken; doch deze zijn toch zoo geſteld, dat men ons geern ontſlaan zal van het te wederleggen, het welk men ook buitendien hier naar verwachten kan. Genoeg, dat deze

daad-

daadzaken aan CELSUS bekend waren, en dat hij niet in ſtaat was, om ze met grond te betwisten, maar tot armhartig ſpotten zijn toevlucht moest nemen. Deze plaatzen luiden woordlijk dus: „ Die genen, welke JESUS geſlagtregister „ hebben opgeſteld, hebben het een weinig te „ boos gemaakt, dat zij zijne afkomst van den „ Stamvader aller menſchen, en van de oude „ Koningen der Jooden hebben willen aantoo„ nen" (απο τȣ πρωτȣ φυντος και των εν Ιȣδαιοις βασιλεων. — „ Indien de Vrouw van eenen „ Timmerman" (lezen wij verder,) „ uit een zoo „ voornaam geſlacht geſproten ware, zou zij „ het zeker zelve geweten hebben (*m*)." Op eene andere plaats zegt hij: „ CHRISTUS is „ van eene arme Vrouw in een Joodsch Dorp „ geboren, van eene gewaande Maagd, die met „ ſpinnen en naajen de kost moest winnen (*n*)." De beſchuldiging der onkuischheid van MARIA (*o*), en

(*m*) *L.* II. §. 32. „ Καὶ οιιεται τι εισφερειν γενναιον, „ ὁτι ȣκ ἀν ἡ τȣ τεκτονος γυνη τηλικαυτȣ γενȣς τυγχανȣσα „ ἠγνοει."

(*n*) *L.* I. *c.* 28. „ Καὶ ἀπο γυναικος ἐγχωριȣ, καὶ „ πενιχρας, καὶ χερνητιδος. Cf. §. 32. & 39.

(*o*) Dergelijke venijnige verdichtzelen worden, gelijk bekend is, ook in den *Talmud* en *Toledoth Jeskû* gelezen.

en de ſpotternij met hare wonderbare ontvangenis, legt hij den Jood in den mond, gelijk hij dan ook wezenlijk dergelijke opgeraapte beſchuldigingen van zijne kennisſen onder de Jooden gehoord kan hebben.

CELSUS gewaagt verders van de *merkwaardige Star*, welke, ten tijde van CHRISTUS geboorte, verſcheenen zal zijn (*p*), waaröm hem ook de *komst der Chaldeen* niet onbekend kon zijn, welke ook in het eerſte Boek voorkomt (*p*), alwaar men tevens leest, dat zij het Kind aangebeden hebben, en dat dit aan HERODES bekend is geworden, welke daar op een zoo wreed bevel heeft laten uitgaan. Aldaar en ook op het einde van het vijfde Boek haalt hij ook aan, dat, gelijk een *Engel* bij JOSEF zou gekomen zijn, om hem de zwangerheid van MARIA bekend te maken, men zoo ook zegt, dat aan denzelven, na de geboorte van het Kind, een Engel verſcheenen zij, om hem de *vlucht na Egypte* te bevelen, op dat het Kind voor de lagen zijner vijän-

(*p*) *L.* I. §. 34. „Παραθεμενον αυτον πολλα απο τȣ κα-„τὰ Ματθαιȣ ευαγγελιȣ, ὥσπερ τον ανατελλοντα ἀστερα „ἐπι τῃ γενεσει τȣ Ιησȣ καὶ αλλα των παραδοξων."

(*q*) *L.* I. §. 58. „Χαλδαιȣς φησιν ὑπο τȣ Ιησȣ λε-„λεχθαι κινηθεντας ἐπι τῃ γενεσει αυτȣ. κ. λ."

vijänden beveiligd mogt worden; alzoo HERODES voornemens was, alle de kinderen, die *in dien tijd* aldaar geboren waren, te dooden. Vergel. I. §. 58. en II. §. 66.

§. 24.

b.) Omſtandigheden, betreffende JESUS *openbaar leven, bijzonder zijnen doop en wonderen.*

Op vele plaatzen van zijn werk had CELSUS JESUS eenvouwig den *Man van Nazareth* genoemd en bevestigd, dat JESUS zich voor het aanvaarden van zijn openbaar Leeräar-ambt aldaar opgehouden hebbe.

Uitdruklijk gewaagt hij van *den Doop van* JESUS en de daarbij gevolgde wonderbare verſchijning, terwijl hij zijnen verdichten Jood JESUS dus laat aanſpreken:

„ Gij wendt voor, dat er eene verſchijning,
„ in de gedaante van een' vogel, uit de lucht,
„ op u is nedergeſchoten, toen gij van JOANNES
„ gedoopt werdt, maar welken geloofwaardigen
„ getuigen kunt gij, ter bevestiging van deze
„ geſchiedenis, bijbrengen? Wie, behalven gij,
„ en nog een ander van hun, die even als gij
„ geſtraft en gevonnisd zijn, heeft die ſtem ge-

„ boord, met welke God u voor zijnen Zoon „ verklaard zal hebben? (*r*)" — Men behoeft niet te herïnneren, dat JOANNES *de Dooper* zelve gemeend is, welke met deze verschijning insgelijks verwaardigd werd, en die dezelve door zijne geloofwaardige verklaring (*Joann.* I: 32.) bevestigd heeft; terwijl hij de eere, die de Jooden hem zelven toegekend hebben, van zich afweerde. Voords is deze plaats van CELSUS nog merkwaardig, om dat zij ook een getuigenis voor de doodstraffe van den Voorlooper van JESUS bevat.

Uit *L.* VI. *p.* 303. wordt het waarschijnlijk, dat CELSUS ook van de geschiedenis der *verzoeking van* JESUS gehoord had, dewijl hij zegt: „ Dat *de Zoon van God* door den aan„ val van eenen boozen geest overwonnen is." (ὁ τȣ Θεȣ παις ἄρα ἡτταται ὑπο τȣ διαβολȣ.) Doch, ik moet erkennen, dat deze geheele afdeeling van ORIGENES mij altijd zeer duister geweest is. Voor het overige is uit deze plaats, gelijk uit vele andere klaar, dat CELSUS het ge-

(*r*) *Lib.* I. §. 41. — Τις τȣτο εἶδεν, ἀξιοχρεως μαρτυς το φασμα; ἢ τις ἤκȣσεν ἐξ ȣ̓ρανȣ φωνης εἰσποιȣσης σε υἱον τῳ Θεῳ, πλην ὅτι συ φὴς καὶ τινα ἕνα ἐπαγῃ των μετα σȣ κεκολασμενων.

geloof der Christenen aan de *Godheid van* CHRISTUS kende, het welk hij, bijzonder door de tegenwerping van de nieuwigheid van den Christelijken Godsdienst, waar deszelfs partijën zoo dikwijls van ſpreken, zich verbeeldt, onzekerder kunnen maken. Anders zoekt hij de kracht en het aanzien der leerſtellingen van JESUS en PAULUS daar door te verzwakken, dat hij voorwendt, dat PLATO dit alles veel ſchooner en vernuftiger gezegd heeft (*s*). Doch wij gaan alle de toeſpelingen op Christelijke leerſtukken voorbij, en thans over tot de hoofdplaats *van de wonderwerken* van JESUS, (*L.* I. §. 68.) welke volgends ORIGENES woorden dus luidt: „ CELSUS, die wel wist welke groote daaden „ van JESUS aangehaald worden, zegt, dat „ hij wil aannemen, dat dit alles zich dus hebbe „ toe-

(*s*) Alhoewel CELSUS niemand der oude Wijgeeren verächte, echter ſtelt hij PLATO boven allen, deszelfs gevoelens en leerſtellingen als zijne eigene voordragende. Daarom is mij de gisſing van MOSHEIM (in de Voorreden voor zijne Hoogd. vertaling van CELSUS. *Hamburg* 1745. 4to.) zeer waarſchijnlijk, dat CELSUS geen *Epicureër* geweest is, zoo als ORIGENES zelve geloofde, maar veel meer een *Eclecticus*, dewijl deze gezindte vrij van alle Wijzen overnam, maar zich nogthans, in het gewigtigſte, aan PLATO hieldt.

„ toegedragen, dat hij ziekten genezen, dooden „ opgewekt, eene groote menigte volk met „ weinige brooden, waar van nog veel over„ bleef, gespijsd heeft, en wat zijne leerlingen „ al meer van hem verhaald hebben. Terstond „ daar op komt CELSUS op de wonderwerken „ der Toveraars, welke steeds pogchen, dat zij „ nog grooter wonderen wilden doen, en op de „ *Egyptische* Goochelaars, welke hunne kunsten „ voor weinige penningen veil hebben, — „ doch die men daaröm nog niet voor zoonen „ Gods maar voor armhartige en snoode bedrie„ gers houdt."

Even zoo geloofde CELSUS ook, dat de wonderwerken der Apostelen, door tooverij, door het aanroepen van zekere Geesten, of van den naam JESUS verricht zijn, zoo als vele Jooden de groote magt van JESUS, die zij niet ontkennen konden, daar van hebben afgeleid, dat hij den naam JEHOVAH uit den Tempel gestoolen, en onder zijne huid verborgen hebbe. Dus kon zelfs een CELSUS, een zoo geleerd scherpzinnig vijand der Christenen, de blijkbaarheid van JESUS wonderen niet ontwijken. Indien hij geweten had dat zij valsch waren, had hij daar van bewijzen moeten bijbrengen, en ze regelrecht moeten ontkennen, in plaats van dáar in een uitvlucht te zoeken, dat zij door Tooverkunst be-

bewerkt waren. Want, juist daar door, dat hij de onwaarheid der daadzaken niet kan bewijzen, maar op eene oorzaak en verklaringen van dezelve bedacht is, legt hij er een getuigenis voor af, dat zij wezenlijk gebeurd zijn (*t*).

Wanneer, voor het overige, CELSUS beweert, dat JESUS de Tooverkunst (*Magie*) geleerd heeft, terwijl hij zich in *Egypte* onthield, zoo verliest dit reeds daar door alle waarschijnlijkheid, dat hij slechts als kind, en maar voor korten tijd, daar geweest is. Doch CELSUS laat JESUS niet slechts in zijne tedere kindsheid na *Egypte* vluchten, maar gelooft, zonder daar gronden voor op te geven, dat hij ook naderhand, als jongeling, zich daar onthouden hebbe. Hij bedenkt dus niet, dat de Egyptische Priesters niet zoo mild waren, met hunne geheimenissen, dat zij eenen armen Joodschen Jongeling zouden geöpenbaard hebben, het geen zij, (gelijk uit de geschiedenis van PYTHAGORAS blijkt,) zoo zorgvuldig voor de oogen der wereld plagten te verbergen. En kan men dan, met alle *Magische* kunsten, zulke daaden verrichten, als JE-

(*t*) Vergel. GROT. *de Verit. Rel. Christ. Lib.* V. §. 3. en de voortreflijke plaats van ADDISON, *of the Christian* (*Miscellanious Works, Vol.* III. *p.* 284. *sq.*)

JESUS, naar de eigene bekentenis van CELSUS, verricht heeft? Heeft men ooit dergelijke van eenigen ingewijden, of zelfs van éénen Egyptische Priester gehoord? — Indien er in *Egypte* eene kunst geweest was, waar door men dooden op kan wekken, enz. zou zeker TIBERIUS, (TAC. *Ann.* VII: 20.) en NERO (SUET. c. 56.) en anderen, welke geene kosten spaarden, om Magische kunsten te leeren, daar van gehoord, en de bedrieglijke kunst der *Magi* niet opgegeven hebben.

§. 25.

c.) *Bevestiging van* CHRISTUS *Lijden en Dood.*

In het tweede Boek §. 9. van ORIGENES werk, laat CELSUS den Jood zeggen: „CHRISTUS „zij van de ééne plaats naa de andere gevlucht, „maar toch ten laatsten betrapt, en zelfs van „hun, die hij zijne leerlingen noemde, verraaden geworden. Of het dan geloofiijk zij, dat „een God zelfs van die genen *verraden* en *verlaten* zou worden, met welke hij gemeenzaam „geleefd, en aan welke hij alle zijne geheimen „toevertrouwd had, na dat zij hem voor hunnen Heer en Leermeester aangenomen hadden."

Aan

Aan CELSUS was wel de verzekering der Christenen niet onbekend, dat hun Meester dit alles voorzegd had, doch hij gelooft, (dewijl hij het Godlijk oogmerk van het Lijden van onzen Verlosser niet begreep,) „ dat JESUS als„ dan het hem dreigend ongeluk ontweken zou „ zijn, of dat alsdan van de leerlingen de één, „ die met hem aan tafel zat, het niet gewaagd „ zou hebben, hem te verraaden, noch de an„ der, hem te verloochenen. Maar, voegt hij „ er bij, zij verraadden en verloochenden hem, „ zoo weinig hebben zij hem geächt." (*L.* II. §. 15. en 16. Vergel. §. 20, 21. en 45.)

Ik behoef mijne Lezers hier niet eerst te herinneren, dat PETRUS zijnen, uit overijling en vreeze begaanen misslag bitterlijk beweend, en dat JUDAS, wien gelddorst (*u*), en de verwachting, dat JESUS zich wel bevrijden zoude, tot zijne verraaderij beweegd hadden, naderhand, uit wanhoop, zijn leven geëindigd, en daar door de onschuld van zijnen Leermeester op het krachtigst bevestigd heeft. Tegenwerpingen van die natuur zijn gemaklijk te wederleggen, en moeten,

(*u*) — *Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames!* — *Aen.* III. 56.

ten, in den mond van eenen CELSUS, voor bevestigingen der zaak zelve, gehouden worden.

Op de inſtelling des Avondmaals, of wel op het eten van de laatſte Paaschmaaltijd, doelt CELSUS openlijk, wanneer hij *L.* VII. §. 13. daar mede ſpot, dat JESUS, als God, Lamsvleesch gegeten heeft. — Hij twijfelt verders geheel niet, aan het geen de Euangelisten van JESUS zielsangst in den Hof *Getſemane* verhaalen; alleen begrijpt hij niet, hoe hij dit lijden vrijwillig op zich hebbe kunnen neemen, en hij houdt zijn' angstzweet voor de uitwerking van eene natuurlijke vrees voor den dood: „ Indien JE„ SUS gewillig was, uit gehoorzaamheid jegens „ zijnen Vader, dit te lijden, waaröm klaagt en „ kermt hij dan, dat deze ſmart voorbij mogt „ gaan, waaröm bidt hij: *Vader, indien het* „ *mogelijk is, laat deze drinkbeker voorbij* „ *gaan!*" — Hier hebben wij de eigene woorden, welke de Euangelisten onzen Heiland in den mond leggen, alleen laat CELSUS het bijgevoegde (*Matth.* XXVI: 39.) *doch, niet gelijk ik wil, maar gelijk gij wilt*, met opzet, weg, om dat alsdan zijne tegenwerping zich zelve wederlegd zou hebben. — Doch, terwijl hij *L.* III. §. 34. de beſpotting van JESUS voor den Raad, den purperen mantel, de doornen kroon, en den rietſtaf in de hand gewaagt, en

JE-

JESUS, eveneens als de Jooden deeden, als eenen misdaadiger wil voorſtellen, vergeet hij openlijk de woorden van zijnen PLATO, die van gevoelen was, dat ook *de eerlijke man* mishandeld, met roeden gegeesſeld, op de pijnbank gebracht, ja zelfs aan het kruis genageld kan worden (*v*).

Ook haalt CELSUS eenige omſtandigheden bij de doodſtraffe van JESUS en zijne *beſpotting aan het kruis*, uitdruklijk, aan, terwijl hij vraagt (*L.* II. §. 75.) „ Waaröm dan CHRISTUS „ niet ten minſten, toen hij reeds veröordeeld „ was, zich niet van den ſmaad vrij gemaakt, „ en zich aan die genen gewroken had, die zoo „ wel Hem, als zijnen Vader beſchimpen."

Op eene andere plaats (*L.* II. §. 39.), ſpot hij daar mede, dat JESUS gal en wijn-edik greetig hebbe ingeſlokt en niet, (het geen toch vele geringe menſchen hebben kunnen doen,) in ſtaat geweest zij, den dorst geduldig te verdragen. Men neme hier ſlechts het bijvoegzel weg, dat JESUS greetig en ongeduldig geweest is, dan heeft

(*v*) PLATO *de Republ. L.* II. (*ed.* BIPONT. *Vol.* VI. *p.* 215.) ὅτι ὗτω διακειμενος ὁ δικαιος μαστιγωσεται στρεβλωσεται (*torquebitur*) δεδησεται, ἐκκαυθησεται τω ὀφθαλμω (*eruentur illi oculi*) τελευτων, παντα κακα παθων ἀνασχινδυλευθησεται (*omnia mala perpeſſus ſuſpendetur.*)

heeft men weder de bevestiging van eene merkwaardige omftandigheid der lijdensgefchiedenis.

Ook dit gewigtig bericht der Euangelisten, dat JESUS zijde, aan het kruis, met eene fpeer geopend is, waar uit blöed en water vloeide, wordt van CELSUS bevestigd, alhoewel hij er deze onwaardige fpotternij bijvoegt, dat hij vraagt: of dit bloed uit het ligchaam van eenen gekruisten te vergelijken zij met dat, het welke, (volgends de befchrijving van HOMERUS,) *in het heilig ligchaam der groote Goden ftroomt?* (x)— CELSUS herhaalt verders, (om de Opftanding onwaarfchijnlijk te maken,) op meer plaatzen, de ftelling, das CHRISTUS niet enkel gefcheenen heeft te lijden en te fterven, maar dat hij *wezenlijk geleden heeft en geftorven is.* (*L.* II. §. 16.) Ook gewaagt hij (*L.* II. §. 55.) *de ftem aan het kruis*, toen JESUS ftierf; insgelijks ook de *duisternis*, en de daar op gevolgde *aardbeving.* Maar het zou te wijdlopig zijn, alle deze plaatzen hier woordlijk te plaatzen. Doch dit blijft voor ons gewigtig, dat CELSUS niet in ftaat geweest is, deze beide Natuurgebeurenisfen uit de Gefchiedenis te beftrijden.

§. 26.

(x) *L.* II. §. 36. Τι καὶ ανασκολοπιζομενȣ τȣ σωματος ποιος Ἰχωρ, οἱος περ τε ρεει μακαρεσσι θεοισιν κ. λ.

§. 26.

d.) *Van* CHRISTUS *Begravenis en Opſtanding.*

Gelijkerwijs CELSUS aanneemt, dat JESUS wezenlijk dood geweest is, twijfelt hij ook niet aan zijne Begravenis, alzoo hij in het derde Boek zegt: „Gij ſpot met die genen, die JUPITER aan-„ bidden, dewijl zijn graf in *Creta* getoond „ wordt, en aanbidt zelve eenen mensch, die „ begraven is."

In het vijfde Boek §. 52. toont hij, dat hem het verhaal bekend was, dat er een ſteen aan de deur van het graf geweest is, en dat een Engel dien weggewenteld heeft; te gelijk maakt hij gewag van de vrouwen, welke bij het graf eenen Engel gezien hadden, die gezegd heeft, dat JESUS *opgeſtaan is.* In plaats nu van de Opſtanding door geſchiedkundige gronden en verzekeringen van het tegendeel te beſtrijden, ſpot hij, (II. §. 55.) „ dat JESUS zich niet in zijn leven heeft kunnen helpen, maar, toen hij dood was, weder opgeſtaan, en de lidtekenen zijner ſtraffe aan zijn ligchaam, en de tekenen der nagelen in zijne handen vertoond zal hebben. „ Eene vrouwe (vervolgt hij) welke krankzin-„ nig was, (hij doelt op de *zeven Duivelen*)

„ en

„ en een of ander van gelijke bedriegerij, bene-
„ vens eenige droomers, hebben hem gezien,
„ of hebben zich verbeeld, iet te zien, het geen
„ zij zeer wencshten te bezitten. Indien JESUS
„ zijne kracht recht aan de wereld had willen
„ openbaren, dan had hij zich aan zijne vijän-
„ den, aan den Richter, die hem ter dood ver-
„ öordeeld had, en in 't gemeen aan elk eenen,
„ zonder onderſcheid moeten vertoonen (*y*).

CELSUS ſchijnt zelve de zwakheid van zijn tegenwerpingen te voelen, waarin hij eene andere gisſing waagt, doch waar door hij het geen hij te vooren gezegd had, regelrecht wederſpreekt, en dus zelve niet recht ſchijnt te weten, wat hij eigenlijk beweeren zal. JESUS, zegt hij, heeft zich misſchien maar dood gehouden, zoo als voor dezen wel meer dergelijk bedrog geſpeeld is. Of indien hij waarlijk dood was, zoo hebben de leerlingen alleenlijk deze geſchiedenis uitgedacht en uitgeſtrooid. „ CELSUS" (zegt

(*y*) 1 *Kor.* I: 15. lezen wij, dat JESUS, op eenmaal, van meer dan vijfhonderd lieden gezien is. — CHRISTUS wilde geene aanleiding geven tot een oproer. Doch hoe ver de ooggetuigen der Opſtanding afgeweest zijn van ligtgelovigheid, behoeft hier weder niet eerst getoond te worden.

(zegt LESS, *Waark. van den Christ. Godsd.*, *p.* 355.) „ is geheel twijfelachtig, wat hij recht „ uit zeggen zal, zijne uitspraken wederspreken „ malkanderen, en zijn alle openlijk valsch. Hij „ weet geen één getuigenis, of van die vele hon„ derden Christenen, op welke de Apostelen „ zich beriepen, of van de Romeinsche Wach„ ters, of van het Joodsche volk, aantewijzen, „ welk slechts voor zou wenden, dat het graf „ niet ledig geweest is, dat men het ligchaam „ van JESUS, na vele dagen, nog daar in ge„ vonden hebbe, dat er eene afspraak onder „ JESUS aanhangers gemaakt zij, om deze ge„ schiedenis der wereld in de hand te stoppen.— „ Onder deze omstandigheden kunnen wij dus „ zelfs CELSUS mede onder de getuigen voor „ de waarheid van JESUS Opstanding stel„ len (z)."

e.)

(z) Soortgelijke voorbeelden, die hij aanhaalt, zijn ontleend van ORFEUS, HERKULES, THESEUS, RAMPSINITUS, ZAMOLXIS, en PYTHAGORAS. — Nademaal deze vergelijkingen geheel niet passen, komt hij weder daar op terug, dat JESUS dood geweest is, en niet onder de onsterflijke Goden te tellen zij. Zijne Godheid had hij daar door moeten bewijzen, dat hij op ééns van het kruis verdweenen was. Maar dus heeft zijn

dood

e.) *Van de Apostelen. Slot-Aanmerking.*

Zoo rijk het werk van CELSUS was in getuigenisſen voor de geſchiedenis van JESUS, (naar de uittrekzelen van ORIGENES te oordeelen,) zoo kan integendeel ter bevestiging der geſchiedenís van de Apostelen ſlechts weinig daar uit genomen worden. Echter maakt CELSUS gewag, dat JESUS, op zijne reizen, van een aantal leerlingen is verzeld geweest, onder welke de Euangelist MATTHEUS (I. 34.) bij name aangehaald wordt. De overigen worden alleenlijk eenvouwig tollenaars en ſchippers (in plaats van *visſchers*,) genoemd. Het is eene lastering, wanneer hij deze leerlingen Booswichten noemt, welke op eene laage en onbetaamlijke wijze hun beſtaan zochten (*a*). Juist hunne ne-de-

---

dood aan het kruis ontelbare getuigen gehad, en zijne Opſtanding niet meer dan één' enz. Indien CELSUS de Opſtanding van JESUS geloofd had, zou hij zelve een Christen geweest zijn. Maar dat hij ze niet grondig kon wederleggen, is uit de boven aangehaalde plaatzen klaar genoeg. —

(*a*) *L.* I. §. 62. „ Δεκα εἶπεν ἢ ἕνδεκα τινας ἐξαρ- „ τησαμενον τον Ιησουν ἑαυτῳ ἐπιῤῥητους ἀνθρωπους, τελωνας, „ και ναυτας τους πονηροτατους, μετα τουτων τῃδε κἀκεισε αὐτον „ ἀποδεδρακεναι, αἰσχρως και γλισχρως τροφας συναγοντα."

derigheid en eenvouwigheid ftaat er ons borg voor, dat de verhevene wijsheid, welke zij leerden, geene eigene uitvinding zijn kon, en dat het hun niet om aardfche voordeelen en aanzien bij de wereld te doen was. De eendragt, welke ons, in de Handelingen der Apostelen, ten aanzien van JESUS leerlingen, geroemd wordt, heeft ook CELSUS (*L.* III. §. 10.) erkend: " In „ het eerst was het getal der Leerlingen klein, „ en zij waren eensgezind (ὀλιγοι τε ἠσαν, και „ εν ἐφρονυν,) maar toen zij vermeerderden en „ uitbreidden, werden zij verdeeld, en *elk wil*„ *de zijne eigene partij hebben* (και σχιζονται, „ και στασεις ἰδίας ἐχειν ἑκαστοι θελυσι κ. λ.) „ waar toe zij reeds van eerften af geneigd wa„ ren." Deze laatfte aanmerking van CELSUS heeft betrekking tot de fcheuringe der *Corintifche* Gemeente, en de aan haar gerichte vermaningen van PAULUS (*b*) tot eendragt, of zij doelt

(*b*) Daar komen bij CELSUS zeer vele toefpelingen op plaatzen van PAULUS Brieven voor, maar hem zelven noemt hij, zoo veel ik weet, nergens. — PAULUS van *Tarfus* wordt wel, in een *Fragment* van LONGINUS (bij PEARCE *p.* 259.) eenen bekenden Platonifchen Wijsgeer der derde Eeuw, mede onder de Griekfche Redenaren aangehaald; doch verfcheiden Geleerden ge-

doelt op den bekenden twist tusfchen PAULUS en PETRUS te *Antiöchië*, waar van ook PORFYRIUS fpreekt. — Maar fchriften, in welke de echtheid der Euangelifche of Apostolifche fchriften in twijfel getrokken, of het tegendeel bewezen zou worden, haalt hij nergens aan, fchoon hij geene moeite gefpaard heeft, om de omftandigheden der Christelijke leere en gefchiedenisfe op het naauwkeurigst na te fporen. Over 't algemeen beproefde deze geleerde Heiden alles, wat een geöefend ftrijder ter nadrukkelijke wederlegging beproeven kon. Dan verfchijnt hij als een ernsthaftig Wijsgeer, dan als een vernuftig fpotter, en evenwel loopt alles, wat hij tegen het Christendom en de gefchiedenis van onzen Heiland inbrengt, alleen uit op verdichtzelen, verdraajingen, lasteringen, en drogredenen, waar van de onwaarheid terftond in de oogen valt. ORIGENES maakt, in zijne voorreden, reeds de aanmerking, dat het een zeer eenvouwig en onërvaren Christen moet zijn, die door de fchriften van CELSUS verlegen gemaakt zou kunnen worden. Men kan hier

---

geloven, dat deze laatfte woorden, den Apostel betreffende, van eenen Christen er bijgevoegd zijn. *Vid.* FABRIC. *B. Gr. L.* IV. *c.* 31.

hier nog bijvoegen, dat het onze overtuiging van de waarheid der Heilge geschiedenis zeer versterken moet, dat CELSUS derzelver gewigtigste omstandigheden toestemt, en dat hij tegen die, welke hij betwisten wil, geene beter wapenen van aanval heeft weten te vinden.

ZESDE AFDEELING.

PORPHYRIUS, HIEROCLES, JULIAAN.

§. 28.

Leven en Schriften van PORPHYRIUS.

PORPHYRIUS was geboren te *Tyrus* of eigenlijk, (zoo als ook zijn naam *Bateneotes* getuigt,) te *Batanea*, een Dorp in *Syrië*, dicht bij de stad *Tyrus*, in het twaalfde jaar van ALEXANDER SEVERUS, (na C. Geb. 233.) Zijn eigenlijke naam was MELECH (*Koning*) of MALCHUS, welken zijn Leermeester LONGINUS in den Griekschen naam van dezelfde betekenis, in PORPHYRIUS veränderde. In het tiende jaar van den Keizer GALLIENUS, (na C. Geb. 262. of 263.) reisde hij voor eenige

jaaren na *Rome*, om daar de fchool van den Wijsgeer PLOTINUS te bezoeken. Van daar begaf hij zich in 260. na C. Geb. naa *Sicilië*. Niettegenftaande hij in zijne jeugd zwaarmoedig was, bereikte hij nogthans eenen ouderdom van zeventig jaaren, en hij verhaalt nog zelve, (in zijn leven van PLOTINUS,) het een en ander, dat hem in zijn agtenzestigfte jaar overkomen was. Hij bereikte dus de laatfte tijden van DIOCLETIAAN. Wegens zijne geleerdheid en deugdzamen wandel ftond hij in groote achting; ook zijn ons nog trekken van zijn prijswaardig Karakter bewaard. Doch dat hij, gelijk fommigen vermoeden, wel eer een Christen geweest was, is niet waarfchijnlijk, dewijl anders Christen Schrijvers, die zoo dikwijls gewag van hem maken, dit aangehaald, en hem, (zoo als bij voorbeeld JULIAAN,) eenen *Apoftaat* of Afvalligen zouden genoemd hebben. Men vermoedde dit alleen, wegens de voor de Christenen zoo gunftige getuigenisfen, in de *Filofofie* uit Godspraken (περι της ἐκ λογιων φιλοσοφιας) die aan hem toegefchreven wordt. Maar LARDNER (*c*) heeft, mijns gedachtens, ten overvloede

(*c*) *Collection of J. and H Teftim. Vol.* III. *p.* 122. *fq.* Cf. *Credibility of the G. Hift. P.* II. *Vol.* VIII. *p.* 60.

vloede bewezen, dat dit werk alleen op zijn' naam verdicht is.

Het oogmerk van deszelfs opsteller is, onder het aangenomen karakter van eenen Heiden, het Christendom, door het aanhalen van Godspraken der Heidensche Goden, aanteprijzen. Hij laat er daaröm ook eenige tot nadeel der Christenen invloejen; alsdan spreekt hij dubbelzinnig en duister, maar, zoo dra het geen ten voordeele van het Christendom strekt, drukt hij zich duidlijk uit. AUGUSTINUS is reeds twijfelächtig over de echtheid van dit werk, maar gelooft toch, dat het van eenen vijänd der Christenen afkomstig is, welke, zoo als gezegd is, te oordeelen, naar het geen wij er nog van hebben, niet waarschijnlijk is. Alhoewel dus ook EUSEBIUS, welke dit geschrift dikwijls aanhaalt, en zelfs onder de laater Geleerden, een FABRICIUS (*Bibl. Gr. T.* IV. *p.* 191.) en ook MOSHEIM, (*de rebus Christ. ante Const. M. Sec.* II. §. 32.) het aan PORPHYRIUS toekennen, verliezen wij hier nogthans weinig, wanneer wij het voorbij gaan, nadien het weinig bevat, het geen tot de Euangelische *geschiedenis* betrekking heeft. Even dit is ook het geval bij het reeds aangehaalde leven van PLOTINUS, het welk, voor het overige PORPHYRIUS geheel als eenen Heidenschen Wijsgeer voorstelt,

en bij dat gedeelte van het leven van PYTHAGORAS, het welk tot onze tijden gekomen is. Doch het is zeer te bejammeren, dat zijn werk tegen de Christenen, uit vijftien Boeken bestaande, het welk hij, geduurende zijn verblijf in *Sicilië* geschreven heeft, verloren is geraakt, nadien PORPHYRIUS de schriften van het Oude en Nieuwe Testament zorgvuldig gelezen, (zie THEODORET. *Therap. Serm.* VII. *p.* 588.) en meer met gronden, dan met spotternijën en beschimpingen gestreden zal hebben. Evenwel zijn wij genoegzaam geregtigd, om, uit de menigvuldige aanhalingen van EUSEBIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS, THEODORETUS, CYRILLUS, tot het geheel te besluiten, alhoewel de eigenlijke wederleggingen van EUSEBIUS, METHODIUS, APOLLINARIUS, insgelijks niet bewaard zijn gebleven.

§. 29.

Fragmenten van zijn werk tegen de Christenen.

Het gemelde werk van PORPHYRIUS was, grootendeels, tegen DANIËLS Voorzeggingen gericht, van welke hij beweerde, dat zij eerst na de daar in bevatte gebeurenissen geschreven

wür

waren. Ook in het N. Test. wilde hij in de Geslachtlijst in MATTHEUS en LUCAS, als ook in de menigvuldige aanhalingen der Euangelisten, tegenstrijdigheden met het Oude Test. vinden. Hij geloofde verder doch dwalende, dat, *volgends de Christelijke grondstellingen*, alle, die geen Christenen geweest waren, van ADAM af, verdoemd zouden zijn.

Wat zijne uitspraken, ter bekrachtiging der Heilige Geschiedenis aanbelangt, daar van zijn er slechts weinige, (bij HIERONYMUS en EUSEBIUS) bewaard, welke hier, terwijl zij van zonderling belang zijn, meerendeels slechts aangestipt behoeven te worden.

1.) Dat JESUS bij nacht op Zee wandelende zal gezien zijn, (MATTH. XIV: 35. en HIERON. *Comm. h. l.*)

2.) Dat JESUS niet naa het Feest heeft willen reizen, en kort daarna toch heen ging (JOANN. VII: 10.) Hier uit zal zijne onbestendigheid blijken; schoon toch de Euangelist alleen zegt, dat hij niet *met zijne Broederen*, (welke daar niets te vreezen hadden,) heeft willen reizen, maar voor zijn persoon eenen voegzamen tijd afwachten. Hij reisde ook in stilte, en buiten hun gezelschap heen.

3.) Gewigtiger is het, dat EUSEBIUS (*Praep. Euang. L.* V. *c.* I.) aanmerkt: „ dat PORPHY-

RIUS erkent, dat CHRISTUS de Duivelen verjaagd, hun rijk verstoord, en de magt der Goden door de kracht van zijnen naam verzwakt heeft (*d*). Want hier door wordt bevestigd, dat JESUS wonderwerken, bijzonder het genezen van Bezetenen, verricht heeft.

4.) Daar zal, ten tijde van JESUS kruissiging eene *Z*onsverduistering gebeurd zijn, welke echter, gelijk bekend is, bij de volle Maan, niet mogelijk was. (Vergel. op FLEGON.)

5.) Gewigtig, tot bevestiging van den nederigen staat, behoeftigheid, maar ook der wonderwerken van de Apostelen, is de plaats van PORPHYRIUS, welke ons HIERONYMUS (of wie anders de Schrijver van het *Breviarium in Psalt.* zijn mag,) bewaard heeft, terwijl hij van den gelukkigen voortgang van het Euangelie, door de Prediking der Apostelen PETRUS en PAULUS, spreekt. Wij zien daar uit, dat ook PORPHYRIUS niet de wonderen zelve ontkent, maar alleen derzelver gezag daar door zocht te verzwakken, dat hij ze uit Magische Kunsten afleid-

(*d*) Hij werpt daar bij het Christendom tegen, dat zedert den tijd, dat men JESUS verëerde; AESCULAPIUS en de overige Goden opgehouden hebben, met de menschen te verkeeren.

ſeidde, en met de valſche wonderen der Egyptiſche Tooveraars en met de gewaande daaden van APOLLONIUS en APULEJUS vergeleek (*e*).

6.) „ Eindelijk, maakt PORPHYRIUS een
„ overijld beſluit tot de valschheid der Chris-
„ telijke leere, dewijl zelfs de hoofden der eer-
„ ſte Christenen onéêns zouden geweest zijn.
„ PAULUS verweet PETRUS, dat hij niet op-
„ recht te werk ging, en berispt hem over eene
„ zaak, waar aan hij zich zelven zelf ſchuldig
„ maakte." (*Gal.* II: 11.) — Deze tegenwerping hebben, gelijk bekend is, de Kerkvaders, (vergel. MIDDLETON's *Various Traits* N°. 1.) op verſcheidene wijzen trachten opteruimen, terwijl zij dan aannamen, dat men eenen ge-

(*e*) *Breviar.* in *Pſalt. ap. Hieron.. Tom.* I. *p.* 334.
„ Dicat aliquis: *Hoc totvm lucri fecerunt.* Hoc enim di-
„ cit PORPHYRIUS; *magicis artibus operati ſunt*
„ *quaedam ſigna. Nam fecerunt ſigna in Aegypto magi*
„ *contra* MOSEM. *Fecit &* APOLLONIUS, *fecit &*
„ APULEJUS. *Infiniti ſigna fecerunt.* Concedo tibi,
„ PORPHYRI, magicis artibus ſigna fecerunt, ut divi-
„ tias acciperent a divitibus mulieribus, quas induxerant.
„ Hoc enim tu dicis. Quare mortui ſunt, quare cruci-
„ fixi? Fecerunt & alii ſigna magicis artibus, ſed pro ho-
„ mine mortuo non ſunt mortui, pro homine crucifixo
„ non ſunt crucifixi &c."

geheel anderen *Kephas* moet opzoeken, op dat het niet ſchijne, als of de Apostel PETRUS gedwaald had, maar dan weder geloofden, dat de geheele zaak tusſchen PAULUS en PETRUS afgeſproken was. — Voords kan het de eere van PETRUS niet nadeelig zijn, wanneer men onderſtelt, dat PAULUS met een nadere Openbaring over een voorwerp verwaardigd is geworden, (te weten dat de Heidenen van de Joodſche gebruiken ontſlagen behoorden te zijn,) die voor hem, als Apostel der Heidenen, eene bijzondere belangrijkheid had. Dat, verders, PAULUS volgend gedrag, terwijl hij zelve, als een geboren Jood en onder de Jooden, zich naar de Joodſche wijze ſchikte, en te Jeruſalem eene gelofte op zich nam, eene geheel andere zaak is; dat eindelijk deze beide Apostelen nooit eigenlijk *éénheid* van zin en gemeenſchaplijk ſtreeven naar *één* doel, verloren hebben, is onloochenbaar.

§. 30.

Over het leven van HIEROCLES *en zijn geſchrift* PHILALETHES.

HIEROCLES bloeide, op het einde der derde, en in 't begin der vierde Eeuw, en was *Praeſes* in

in *Bithynië*, en dus een man van heel groot aanzien. Men moet hem niet verwarren met den Platonifchen Wijsgeer van denzelfden naam, welke eerst op het einde der vijfde Eeuw in *Alexandrië* leefde, en onder anderen over de *gouden Verzen* van PYTHAGORAS gefchreven heeft. (BAYLE, *Dict.* v. HIEROCLES). *Van onzen* HIEROCLES handelt LACTANTIUS, de Schrijver van het werk *de mortib. Perfecut.* c. 16. — Hij fchreef, gelijk ook LACTANTIUS zelve verzekert (*f*), onder den fchijn van eenen welwillenden vriend der Christenen. Dit Boek zelve is verloren gegaan, maar de wederlegging van hetzelve door EUSEBIUS is nog voorhanden, en vergoedt eenigermate dit verlies. EUSEBIUS (*g*) maakt zelve de aanmerking, dat HIE-

(*f*) *Inft. Div. L.* V. *c.* 3. „ Compofuit libellos „ duos, non *contra* Chriftianos, ne inimice fcitari videretur, fed *ad* Chriftianos, ut humane ac benigne confulere videretur."

(*g*) Vid. EUSEBIUS contra HIEROCL. *p.* 511. *ad calc. Demonftr. Euang.* Cf. LACTANT. *Inftit. L.* V. *c.* 3. „ Item cum facta ejus (CHRISTI) mirabilia deftrueret, nec tamen negaret, voluit oftendere, Apollonium „ vel paria, vel etiam majora feciffe. Mirum, quod „ APULEJUM praetermifit, cujus folent & multa & „ mira memorari. — Si magus CHRISTUS, qui mirabilia

HIEROCLES geene hem eigene tegenwerpingen (μη αυτȣ ιδια τυγχανοντα) heeft, uitgezonderd, dat hij eene uitvoerige vergelijking maakt tusfchen APOLLONIUS en JESUS. Dit leven van APOLLONIUS, naar de befchrijving van FILOSTRATUS, wordt daaröm naauwkeurig door EUSEBIUS doorgelopen, om aantetoonen, hoe belagchlijk en onwaardig zoodanige vergelijking zij (*h*).

De wonderwerken van JESUS ontkende hij niet, maar hij trachtte ze daar door te verdraaijen en te verkleinen, dat hij ze naast de daaden van eenen Romanheld zette. „ JESUS CHRISTUS," (zegt hij bij EUSEBIUS *Demonftr. Euang.*

„ lia fecit, peritior utique APOLLONIUS, qui, ut „ defcribis, cum DOMITIANUS eum punire vellet, repente in judicio non compofuit, quam *ille*, qui & „ comprehenfus & cruci affixus."

(*h*) Het is ook van laater Geleerden, HOUTEVILLE, LESS en anderen voor lang aangetoond, dat de wonderen, aan APOLLONIUS toegefchreven, in avontuurtjens en belagchlijke dingen beftaan, welke heel weinig gelijkvormigheid met de wonderen van JESUS hebben. Over het geheel is de gefchiedenis van APOLLONIUS (meer dan honderd jaaren na zijn dood) door FILOSTRATUS alleen als een Roman, tot vermaak der Keizerin JULIA, befchreven.

Euang. p. 514.) „heeft blinden genezen, doo-
„den opgewekt, maar heeft dan APOLLO-
„NIUS ook niet de graven geöpend?" JESUS is ten Hemel gevaren, APOLLONIUS niet minder.

Even zoo ongegrond is het, wanneer hij FILOSTRATUS, wegens zijne groote geleerdheid, ook in geloofwaardigheid den voorrang geeft boven de Euangelisten, welke nogthans ooggetuigen waren. (EUSEB. *l. c. p.* 523.

Hij beweert verders, (even gelijk PORPHYRIUS) dat het N. Test. vol ſtrijdigheden is tegen het O. Teſt. Ook ſtemt hij daar in met PORPHYRIUS overéén, dat de Apostelen ongeleerde menſchen geweest zijn, welke van de visſcherij geleefd hebben. Bijzonder ſcheldt hij PAULUS en PETRUS, de ouderdom en echtheid van wier Schriften echter door hem, zoo min als de Schriften der Euangelisten, betwist worden (*i*).

§. 31.

(*i*) LACTANT. *l. c. cap.* 2. „Praecipue tamen
„Paulum Petrumque laceravit, ceterosque Diſcipulos,
„tanquam fallaciae ſeminatores, quos eosdem tamen *ru-*
„*des & indoctos fuiſſe*, teſtatus eſt. Nam quosdam eo-
„rum piſcatorio artificio feciſſe quaeſtum: quaſi aegre
„ferret, quod illam rem non Ariſtophanes aliquis, aut
„Ariſtarchus commentatus ſit." Cf. LARDIUS *Collection of Teſtam. Vol.* III. *p.* 245. ſeqq.

§. 31.

Leven en Karakter van den Keizer JULIAAN.

JULIAAN, met den bijnaam, de *Apoſtaat* of *Afvallige*, geboren te *Konſtantinopolen* na C. Geb. jaar 331.) werd, benevens zijn' broeder GALLUS, op bevel van den Keizer KONSTANTIUS in den Christelijken Godsdienst opgevoed, doch op eene wijze, welke noodzaaklijk kwaade gevolgen moest hebben. Naardien men hem tot het Leeräar-ambt beſtemd had, eischte men van hem nachtbraken, vasten, en het verloochenen van zinlijke verlustigingen. Men dwong hem tot eene ſtijve deftigheid, tot bijwoning van den Openbaren Godsdienst, en tot het bezoeken van de graven der Martelaren. Eene zoodanige behandeling kon niet anders ten oogmerk hebben, dan den levendigen geest van den jongen JULIAAN te onderdrukken. Maar het gevolg daar van was, dat hem de Christelijke Godsdienst, (wiens Leeräars buitendien toenmaals in eenen bestendigen ten hoogſten ergerlijken twist gewikkeld waren,) geheel en al tegen de borst ſtiet. Ook moesten zijne neiging tot *Magie* en *Theurgie*, zijne verkeering met Heidenſche Wijsgeeren, en in het bijzonder, de voorſtelling, hoe veel deel de *Christelijke* CONSTANS aan het vermoorden van zijn

Va-

Vader gehad had, veel toebrengen, om hem dezen Godsdienst, welken hij zich uit een valsch oogpunt voorſtelde, gehaat te maken. Hij hield zich daaröm heimlijk veel bezig met het lezen van Heidenſche Schriften, doch vormde zich een eigen ſamenſtel, het welk niet het gewoone Heidenſche was (*k*). Toen hij den troon beklom, (zegt zijn groote bewonderaar, AMMIANUS) (*l*) legde hij het masker af, onder het welk hij openlijk een Christen geſcheenen had, en deed nu alles, om het Heidendom op de been te helpen, en den Christelijken Godsdienst te verdringen. Doch, zijne vervolgingen waren van die natuur (gelijk EUTROPIUS aanmerkt (*m*)) dat hij

(*k*) Vergel. HENZE, *Comm. de Theologia Juliani*, *Helmſt.* 1777. 4to.

(*l*) AMM. MARCELLIN. *L.* XXI. *c.* 2. „Utque „omnes, nullo impediente, ad ſui favorem illiceret, „*adhaerere cultui Chriſtiano fingebat*, a quo jam pri„dem occulte deſciverat, arcanorum participibus paucis, „haruſpicinae auguriisque intentus, & caeteris, quae „Deorum ſemper fecere cultores &c." & *c.* 5. „Ubi „vero abolitis, quae verebatur, adeſſe liberum tempus „faciendi quae vellet, advertit, *ſui pectoris patefecit* „*arcana*, & planis abſolutisque decretis aperiri templa „arisque hoſtias admoveri ad Deorum ſtatuit cultum.

(*m*) EUTROP. X. *c.* 16. (ed. VERHEYK.) „Reli„gionis Chriſtianae inſectator, perinde tamen ut cruore „ab-

hij menſchenbloed ſpaarde, terwijl hij den Christenen de beöefening der kunſten en wetenſchappen verbood, hun ambten en waardigheden ontnam, en inwendige twisten onder hen poogde te onderhouden, (AMM. *c.* 4.). Wegens dezen zijnen haat tegen de Christenen, kan hij, niettegenſtaande zijne vroegere opvoeding en belijdenis, volſtrekt niet als een Christelijk Schrijver gelden. Maar wegens het hoog aanzien, waarin hij, als Keizer zoo wel, gelijk ook als Geleerde en Wijsgeer ſtond, verdient hij hier onze opmerking, zonder dat wij nogthans nodig hebben, ons breedvoedig in eene afbeelding van zijn karakter in te laten. — Men heeft over hem de aanmerking gemaakt, dat in hem eene zoodanige mengeling van goede en kwaade hoedanigheden geweest is, dat het even gemaklijk is, hem te verheffen, als hem te berispen, zonder zich van de waarheid te verwijderen (*n*). Een oud Chris-

---

„ abſtineret, M. ANTONINO non abſimilis." — Vergel. BLETERIE, *Vie de l'Emp. Julien p.* 348. LARDNER, *Vol.* IV. *p.* 110. GIBBON, *Hiſt. of the decline of the Tom.* IV. *p.* 37. SCHRÖNK. *Kirchengeſch.* VI. 280. *Allgem. Biographien*, *T.* IV. CREMER, *über dem verſuch* JULIANS *das Heidendhum herzuſtellen*) zu BOSSUET III. *p.* 404. *ſqq.*

(*n*) Daar uit helderen zich de ſtrijdige uitſpraken en be-

Christen Schrijver PRUDENTIUS (*Apoth. vs.* 450.) zegt, dat hij groote dapperheid bezeten heeft, een goed Redenaar, Schrijver, en Staatsman geweest is, maar trouwloos tegens God gehandeld hebbe. (Vergel. CYRILL. *in* JUL. *Lib.* I. *c.* 3.). Zelfs AMMIANUS, die hem de ſchranderheid van TITUS, de dapperheid van TRAJANUS, de goedheid van ANTONINUS, en het groot verſtand van MARC. ANTONINUS toeſchrijft, erkent nogthans, dat hij roekeloos, onmatig met de tong, roemruchtig, en aan de waarzeggerij overgegeven geweest is (*o*). Zijne groote bekwaamheid en gemaklijkheid in het ſchrijven blijkt daar uit, dat hij, binnen eenen tijd van twintig maanden, bovendien geduurende de zorgvuldige waarneeming van eenen

---

beöordeelingen omtrent hem op, bij oude en nieuwe Schrijvers, maar bijzonder, de groote loftuitingen van MONTESQUIEU *Eſprit de loix*, *L.* XXIV. *c.* 10. VOLTAIRE, *Melanges Ch.* 63. MONTAIGNES, *Eſſays B.* 2. *Ch.* 19.

(*o*) AMM. MARCELL. XVI. *c.* 1. XXV. *c.* 4. Cf. EUTROP. *l. c.* „ Vir egregius & rempublicam inſigniter moderaturus, ſi per fata licuiſſet, — liberalibus „ diſciplinis apprimis eruditus, — facundia ingenti & „ prompta, gloriae avidus, ac per eam animi plerumque „ immodici."

eenen zoo grooten Staat, en de toerusting tegen de *Perſen*, verſcheiden werken vervaardigd heeft. Hij werd, in een gerecht met de *Perſen*, gekwetst, en ſtierf onder Wijsgeerige geſprekken, (in het twee-en-dertigſte jaar van zijnen ouderdom na C. Geb. 363.) gerust in zijne tent.

§. 32.

Getuigenisſen uit JULIANUS *werk tegen de Christenen* a.) *tot bevestiging der geſchiedenis van* JESUS.

Onder zijne werken merken wij alleen op dat werk, het welk hij, (op zijnen Krijgstogt tegen de *Perſen*) tegen de Christenen in zeven Boeken vervaardigd heeft (*p*). Nademaal hij, op dezen togt, van LIBANIUS, AMMIANUS, EUTROPIUS en andere Geleerden verzeld was, ver-

(*p*) HIERON. *ep.* 83. *Tom.* IV. *p.* 655. „Julianus „Augustus ſeptem libros in expeditione Parthica adverſus „Chriſtum evomuit." — CYRILLUS gewaagt in de Voorreden van zijne Wederlegging ſlechts van drie Boeken, zoo dat er of een gedeelte van dit Werk, in den tijd tusſchen HIERONYMUS en CYRILLUS verloren geraakt zij, of dat er, gelijk bij vele Boeken der oudheid, eene verſchillende verdeeling plaats vond.

vermoedt men, dat hij van sommigen van dezen bij het opstellen van dit geschrift geholpen is. Doch er kwam in hetzelve, eenige boertende trekken uitgezonderd, weinig of niets voor, het geen niet reeds PORPHYRIUS, CELSUS en andere tegenschrijvers der Christenen voorheen hadden bijgebracht. Doch JULIAAN haalde de Schrijvers des N. T. meermalen en ook bij name aan. Het zou daaröm, tot bevestiging van de oudheid en echtheid der Heilige Schriften, te wenschen zijn, dat hij geheel tot onze tijden gekomen was. Wij bezitten alleen nog de wederlegging door CYRILLUS, Bisschop van *Alexandrië* opgesteld, en door hem aan THEODOSIUS den jongen (omtrent 432. na C. Geb.) opgedragen. Hij haalt in dezelve vele plaatzen geheel en al met de eigen woorden des Schrijvers aan, maar hij beklaagt zich, even gelijk ORIGENES over CELSUS gedaan heeft, dat het werk zoo onordenlijk opgesteld is, en zoo vele herhalingen van dezelfde zaak bevat (*L.* II. *p.* 30. en 38. *Ed.* SPANHEM.) Ook waren de meeste aanvallen van JULIAAN tegen het O. Test. gericht, tegen het welk hij, even gelijk vroeger tegenschrijvers, menigvuldige strijdigheden in het N. Test. meende ontdekt te hebben. Ook herhaalt hij de tegenwerping, dat de geslachtlijsten bij MATTHEUS en LUKAS niet overéénstemmen, waar omtrent onze Lezers hier

geene oplossing verwachten zullen. Nader tot ons oogmerk behoort de plaats, (bij CYRILL. *L.* VI. *p.* 213.) waar in JULIAAN de Beschrijving, bij LUKAS gemeld, bevestigt, terwijl hij zegt: „Deze JESUS, dien gijl. predikt, was „één der onderdanen van den Keizer, Zo gij „daar aan twijfelt, zal ik het zoo aanstonds be„wijzen. Gijl. zelve zegt, dat hij, met zijn „Vader en zijne Moeder, onder CYRENIUS „beschreven is geworden (*q*)."

2.) JULIAAN spot, even als CELSUS, sterk daar mede, dat MARIA eene Maagd genoemd wordt, daar zij echter met JOSEF zaam gewoond heeft. Daar zal ook in de plaats van JESAIA niet gezegd worden, dat eene *Maagd* eenen Zoon zal baaren, (vergel. op *Matth.* I: 18.) en toch houdt men niet op, haar *Moeder Gods* te noemen (*r*).

3.) Van PORPHYRIUS heeft hij de tegenwerping ontleend, dat het onwaarschijnlijk is, dat,

---

(*q*) Ὁ παρ' ὑμιν κηρυττομενος Ἰησους εἱς ἠν των Καισαρος ὑπηκοων, ἐι δε ἀπιστειτε μικρον ὕστερον ἀποδειξω, μαλλον δε ηδη λεγεσθω φατε μεν τοι αὐτον ἀπογραψασθαι, μετα του πατρος καὶ της μητρος επι κυρηνιου. JULIAN. *ap.* CYRILL. *c. l.*

(*r*) *L.* VIII. *p.* 262. „Θεοτοκον δε ὑμεις ου παυεσθε Μαριαν καλουντες. κ. λ.

dat, zoo als de Heere MATTHEUS toeriep: *volg mij! deze hem terſtond op zijn woord gevolgd zij.* (*Matth.* IX: 9.) (kan men dan niet onderſtellen, dat beiden malkanderen reeds lang gekend, en dat MATTHEUS reeds van de daaden en leere van JESUS gehoord hebbe?)

4.) JULIAAN kon insgelijks de *Wonderwerken van* JESUS niet loochenen, dewijl zij wereldkundig waren, maar hij vindt in dezelve niets meer, dan bewijzen van eene *groote geneeskundige bekwaamheid* (ἰαϑρικης ἐμπειριας ἐπιδειξις) en daaröm zwijgt hij van de ſpijziging en van de opwekking der dooden, om dat het hem mislukken moest, die op zijne wijze te verklaaren.

Verders vindt hij het ergerlijk, dat hij, die den Wind geboden, op de Zee gewandeld, en Duivelen verdreven heeft, nogthans zijne eigene Bloedvrienden tot het omhelzen zijner leere niet heeft kunnen beweegen (*s*). De Hoofdplaats, die van JESUS wonderen handelt, is deze: „ JESUS wordt *reeds zedert* 300 *jaaren* „ *vereërd*, en hebbe toch niets verricht, wat roem-

(*s*) *L.* VI. *p.* 213. „ Ἰησȣς δε ὁ τοις πνευμασιν επιτατἸων, και βαδιζων επι της θαλασσης, και τα δαιμονια ἐξελαυνων — ȣκ ηδυνατο τας πρoαιρεσεις ἐπι σωτηριᾳ των ἑαυτȣ φιλων και συγγενων μεταστησαι."

„ roemwaardig zij, ten zij men zich verbeelde,
„ dat de genezingen van lammen en blinden en
„ bezetenen, in de vlekken Bethſaida en Betha-
„ nië, voor buitengewoone daaden moesten ge-
„ houden worden (*t*)."

§. 33.

b.) *Ter bevestiging van de geſchiedenis der Apostelen.*

JULIAAN haalde, gelijk reeds hier voor aange-merkt is, de Schrijvers des N. Teſt. dikwijls bij name aan. Eene merkwaardige plaats, waar in alle de vier Euangelisten benevens PAULUS en PETRUS genoemd worden, en die tevens tot bewijs kan dienen, dat JOANNES *langer dan de overige Apostelen geleefd*, en laater dan zij geſchreven heeft, vindt men *L.* X. *p.* 327.
„ Niemand der overige Apostelen, noch PAU-
„ LUS noch PETRUS, noch MATTHEUS, noch
„ LUKAS, noch MARKUS hebben het gewaagd
„ JESUS God te noemen; eerst lang na den dood
„ van

(*t*) Ὁ δε Ιησους — εργον ουδεν ακοης αξιον, ειμη τις οιεται τους κυλλους, καὶ τυφλους ἰασασθαι, καὶ δαιμονωντας εφορκιζειν εν Βηθσαιδα, καὶ εν Βηθανιᾳ ταις κωμαις των μεγιστων εργων ειναι. *L.* VI. *p.* 191.

„ van PETRUS en PAULUS in *Italië* waagde het „ de eerzame JOANNES, toen hij merkte dat „ reeds vele menſchen geneigd waren, deze leere „ in zwang te brengen" — De verſchijning aan PETRUS, *Handel.* X. verhaald, gewaagt JULIAAN (*L.* IX. *p.* 314.) zoo wel, als van den Brief (*Handel.* XV.) welken de Apostelen uit *Jeruſalem* na *Antiöchië* zonden, om den bekeerden Christenen uit de Heidenen vrijheid van de Moſaïſche gebruiken mede te deelen (*Lib.* IX. *p.* 325.) (*u*). Niet min gewaagt hij van de beſtraffing, die PETRUS van PAULUS onderging, dat hij ſomtijds naar de zeden der Heidenen, en dan weder naar de zedèn der Jooden leefde. (Wij hebben daar van reeds boven geſproken bij PORPHYRIUS.)

L. VI. *p.* 206. ſpreekt hij van de moeite, die de Apostelen gedaan hebben, om ſlaaven en dienstmaagden te bekeeren, daar mede, ongetwijfeld, doelende op ONESIMUS, den ſlaaf van FILEMON, en op de dienstmaagd, welke PAULUS (volgends *Handel.* XVI: 16.) van haren waarzegsgezinden geest genezen heeft. Onder de aanzienlijke lieden, welke zich, in de eerſte

(*u*) Van de *wonderwerken* van PETRUS, als een' grooten Tooveraar, gewaagt JULIAAN in zijne eigene werken, *L.* VI, *p.* 191. *ed. Colon.* —

eerste tijden, tot het Christendom bekeerden, haalt hij alleen CORNELIUS en SERGIUS PAULUS aan, er bijvoegende: „ indien, in den tijd „ van TIBERIUS, zich nog andere mannen „ van rang tot uwe leere bekeerd hebben, „ wil ik voor een' leugenaar te boek staan." Den Kamerling der Koningin KANDACE, welke hij bij deze gelegenheid niet noemt, heeft hij voorbij gezien, of hem voor eenen Jood gehouden, om dat hij na Jerusalem tot het Feest gereisd was.

JULIAAN heeft dus, gelijk men ziet, verscheiden gebeurnissen, die in de *Handelingen* verhaald worden, gewaagd, op welke de overige Tegenschrijvers geen aandacht gevestigd hebben. Misschien zou dus zijn werk, indien het ons volkomen bewaard was gebleven, *tot bevestiging der Apostel-geschiedenis*, niet zonder nut geweest zijn. Uit de laatst-aangehaalde plaats blijkt voorts ook, (het geen wij uit de Apostel-geschiedenis weten,) dat de Apostelen, in de uitbreiding van den Christelijken Godsdienst, zich in het eerst slechts tot Jooden en Joodengenoten bepaalden. —

Men ziet reeds uit de hier aangehaalde, tot de geschiedenis betrekking hebbende plaatzen, hoe weinig het JULIAAN, met alle mooglijke hulpmiddelen, gelukt is, den Christelijken Godsdienst overhoop te werpen; dat niet eens eene

enkele omſtandigheid der geſchiedenisſe, zoo veel wij weten, door hem onzeker gemaakt is. Hij trekt de echtheid der Heilige Schriften niet in twijfel, hij ontkent niet de daar in voorgedragen geſchiedenis, nog minder voert hij getuigen van het tegendeel aan, maar ſpot enkel, even als de andere Tegenſchrijvers, en maakt tegenwerpingen uit afgetrokken redeneeringen. Dat hij voorts niet zonder grond eenige misbruiken van zijnen tijd berispt, bij voorbeeld de Bedevaarden na Heilige Graven, het leven in eenzaamheid enz. dit alles heeft tot de geſchiedenis des N. Teſt. niet de geringſte betrekking.

ZEVENDE AFDEELING.

CHALCIDIUS *en* MACROBIUS.

Herhaaling der Getuigenisſen.

§. 34.

Getuigenis van CHALCIDIUS, *van de verſchijning der Star bij* JESUS *Geboorte.*

CHALCIDIUS was een Platonisch Wijsgeer, in het begin der vierde Eeuw, welke, zo al niet zelve een Christen, evenwel zeer bekend

 ſchijnt

ſchijnt geweest te zijn met Christelijke Schriften, en op eenen goeden voet met de Christenen geſtaan te hebben (*v*). De plaats, in welke het bericht van de verſchijning eener buitengewone Star door hem „ *hiſtoria ſanctior & venerabi-* „ *lior — quae perhibet — deſcenſum Dei ve-* „ *nerabilis ad humanae conſervationis, rerum-* „ *que mortalium gratiam,*" genoemd wordt, bewijst dit voldoende. Men vindt ze in zijnen zeer uitvoerigen en geleerden *Commentarius* over den *Timaeus* van PLATO, *cap.* VII. §. 125. en luidt woordelijk dus: „ Daar is nog eene „ andere heiliger en eerwaardiger geſchiedenis, „ welke de verſchijning van eene Star verhaalt, „ die den menſchen niet ziekte en dood, maar de „ komst van eenen eerbiedwaardigen God, tot heil „ en geluk des menſchelijken geſlachts, aankondigt. „ Als de Chaldeën, wijze, en in de Starrekunde „ zeer ervaren mannen, deze Star op hunne rei- „ ze bij nacht zagen, zullen zij den nieuw ge- „ boren God opgezocht, (*quaeſiſſe dicuntur* „ *recentem ortum Dei*), en dit Godlijk Kind „ ge-

(*v*) Sommige Geleerden houden CHALCIDIUS voor eenen Christen. Men zie FABRIC. *Bibl. Lat.* III. c. 7. *Tom.* I. *p.* 325. Integendeel LARDNER, *Collection of Teſtim* *Vol.* IV. *p.* 4. en CAVE H. L. *p.* 199. voor eenen Heiden.

„ gevonden hebbende, (*repertaque illa Maje-* „ *ſtate puerili*) hetzelve den eerbied, die eenen „ God toekomt, en hulde bewezen hebben."

§. 35.

Getuigenis van MACROBIUS *aangaande de Kindermoord van* HERODES.

MACROBIUS was Pro-Conſul in *Africa* en Opper-Kamerheer bij den Keizer THEODOSIUS den jongen, in wiens tijd nog vele Heidenen de aanzienlijkſte posten bekleedden. In zijne *Saturnaliën*, welken hij, (op het einde der vierde Eeuw) tot onderwijs van zijnen Zoon opſtelde, betoont hij zich geheel een' Heiden (*x*) die zeker enkel uit Heidenſche Schrijvers putte. Hij zelve kan in zoo verre als getuigen gelden, als hij zelve erkent, dat zijn werk eene verzameling is, van het geen hij bij andere Griekſche en Latijnſche Schrijvers gelezen heeft. Zijn hier toe behoorend getuigenis heeft zoo veel meer gewigt, dewijl het ënkel bij gelegenheid onder de

(*x*) „ Wij aanbidden (ſtaat er bij voorb. in) JANUS „ en APOLLO." Vergel. LARDNER, *Credibility of of the G. Hiſt. P.* I. *Vol.* II. *p.* 194. en *Collect of Teſtim.* IV. *p.* 222. ſq. en LESS, *Waarh. van den Chriſt. Godsd. p.* 148.

de boerterijën van AUGUSTUS aangehaald wordt: „ AUGUSTUS hoorde, dat de Koning HERO- „ DES *in Syrië* (voor in *Judea*,) onder de „ vermoorde kinderen van twee jaaren, ook zijn „ eigen Zoon had laten dooden, zeide hij boer- „ tend: *Men zou liever wenschen* HERODES „ *zwijn, dan zijn zoon te zijn* (*y*). Als men mag onderstellen, dat MACROBIUS in de *aanleiding* tot deze boerterij mis heeft, en dat HERODES toen geen (ten minsten geen zoo jong kind) tevens bij dat bloedbad heeft laten ter dood brengen, evenwel toont deze plaats genoegzaam, hoe bekend de Bethlehemitische Kindermoord ten tijde van MACROBIUS ware.

Misschien dat AUGUSTUS deze woorden bij het ter dood brengen van ANTIPATER, of ALEXANDER, of ARISTOBULUS gesproken, misschien ook, dat het na *Rome* overwaajende gerucht de zaak zoo ver vergrootte, dat onder de vermoorde Kinderen een eigen Zoon van HERODES geweest was, of dat de tijding van het vermoorden der onnozele Kinderen eerst te ge-

(*y*) *Saturnal. L.* II. *c.* 4. „ Quum audisset AUGUS- „ TUS, inter parvos, quos in Syria, HERODES Rex „ Judaeorum intra biniatum jussit interfici, filium quoque „ ejus occisum, ait. melius est HERODIS porcum esse, „ quam filium."

gelijk met die van het ter dood brengen van eenen Koninglijken Prins daar aangekomen is.

Voor het overige is het duidelijk, dat deze bevestiging van den op HERODES bevel aangerichten moord, ook te gelijk de komst der *Magi*, welke dit bevel ten gevolge had, mede bevestigt.

§. 36.

Overzicht der gezamenlijke getuigenisſen a.) op de geſchiedenis van JESUS.

De berichten, welke wij tot hier toe, uit ongewijde Schrijvers, ter bevestiging der Heil. Geſchiedenis beſchouwd hebben, loopen *in eene hoofdzaaklijke ſamenſtelling* op het volgende uit.

1.) Daar was, in de tijden der eerſte Romeinſche Keizers eene algemeene verwachting onder de Jooden, dat er, in gevolge der aloude Godſpraken hunner Profeeten, een perſoon onder hun Volk zou opſtaan, van wien men geluk en heil verwachten mogt, (JOSEFUS, TACIT. SUET. CELS. JUL.)

2.) De opgegeven kenmerken van dezen grooten man zullen vervuld zijn in JESUS (Leeräar der waarheid, of ſtichter van een Geestelijk Koningrijk,) welke ten tijde der ſchatting-beſchrijving van QUIRINIUS, onder AU-

GUS-

GUSTUS, in een vlek van *Judea*, uit eene Maagd, met name MARIA geboren is. Deze laatste stamde van de Joodsche Koningen af, en was met een Timmerman getrouwd, die een poos hare kuischheid in twijfel trok, maar door hooger onderricht hare onschuld vernam (JOSEFUS, CELSUS, JULIAAN.)

3.) Ten tijde van deze merkwaardige geboorte verscheen een heller glinsterende Star, op welks gezicht Wijze Oosterlingen na *Jerusalem* kwamen, om daar eenen nieuwgeboren Koning optezoeken en hulde te bewijzen. Maar HERODES liet, uit vreeze voor eenen Mededinger naar zijne Koninglijke waarde, eene menigte onschuldige Kinderen vermoorden. Evenwel werd het leven van JESUS daar door beveiligd, dat hij van zijne Ouders, op Godlijk bevel, na Egypte gebracht werd. (CELS. JUL. CHALC. MACROB.)

4.) Nog voor dat deze JESUS openlijk als Leeräar te voorschijn trad, wekte een zeer deugdzaam en groot Man, met name JOANNES, zijne Tijdgenoten op tot eenen Doop en veranderdering van zin. Hij doopte ook JESUS, waar bij hij, na eene merkwaardige verschijning, ook eene stem vernam, welke JESUS voor den Zoon van God verklaarde. Doch niet lang hier na liet HERODES ANTIPAS JOANNES ter dood brengen. (JOSEFUS, CELSUS.)

5.) JESUS, die zich tot hier toe te *Nazareth* (in *Galileë*) had opgehouden, reisde nu, als Leeraar van eenen nieuwen Godsdienst, rond; verkoos tien of twaalf onder zijne Leerlingen, welke Tollenaars en Visschers, arme en ongeleerde lieden waren, tot nader onderwijs uit. Hij zelve deed, ter bekrachtiging van zijne Godlijke zending, wonderbare genezingen aan lammen en blinden, spijsde met weinige brooden eene groote menigte Volks, wekte dooden op, en verrichtte nog andere daaden, welke de krachten van gewoone menschen verre te boven gingen. (CELS. PORPHYR. HIER. JULIAAN.)

6.) Des niettemin werd deze JESUS, na nog ten laatsten het Paaschlam met zijne Jongeren gegeten te hebben, van éénen zijner Leerlingen aan zijne vijänden verraaden. Hij moest voor den richterstoel van PONTIUS PILATUS die toen *Procurator* in Judea was, verschijnen. Deze sprak het doodvonnis over hem uit, en liet toe, dat hij nog voor de uitvoering van het Vonnis smaadlijk bespot werd, als iemand, die zich zelven Koning gemaakt had. (TACIT. CELSUS.)

7.) Zelfs bespotte men hem nog, toen hij aan het kruis hing. Hij leed dorst, men gaf hem Edik te drinken. Er ontstond eene groote duisternis, waar op eene aardbeving volgde. Nog kort voor zijn dood aan het kruis hoorde men hem

hem eenige woorden met luider ſtem uitroepen. Hij ſtierf (LUCIAN. CELSUS. PHLEGON.)

8.) Van dezen JESUS verhaalden zijne Leerlingen, dat hij is opgeſtaan, na dat een Engel den ſteen van zijn Graf gewenteld had. Zijne Leerlingen, zoo mannen als vrouwen, hebben hem verrezen gezien, en hij heeft, tot hunne volkomene overtuiging, hun de merktekenen van zijne Kruiſiging getoond, en is in den Hemel opgenomen geworden. Dit alles heeft hij voorzegd. (CELSUS. PHLEGON.)

§. 37.

b.) Tot de geſchiedenis der Apostelen. Schielijke uitbreiding van het Christendom.

1.) Na JESUS Hemelvaart, leefden deze Leerlingen in groote eensgezindheid, en verbreidden de leere van hunnen Meester, het eerst onder Jooden en Joodengenoten. Doch, tot onderwijs, dat ook Heidenen in dit nieuw Genootſchap aangenomen mogten worden, bekwam PETRUS eens eene bijzondere verſchijning. Naderhand namen de Apostelen een beſluit, dat de Christenen uit de Heidenen vrijgelaten zouden worden van het waarneemen der Moſaïſche gebruiken. PETRUS zelve ſtootte zich eens aan

dit Besluit, en ontving van PAULUS, den Apostel der Heidenen, eene Broederlijke bestraffing, alhoewel deze zelfs bij Jooden opgang maakte. (PORPHYR. CELS. JUL.)

2. PETRUS en anderen verrichtten wonderwerken onder aanroeping van den naam van JESUS. Hij zoo wel als PAULUS vonden in Italië hunnen dood. Maar JAKOBUS, de Broeder des Heeren, wierd, op aanstoken van den Hoogenpriester ANANUS, te Jerusalem zelve gestenigd en gedood. — MATTHEUS, MARCUS, en LUKAS beschreven JESUS leven, ook JOANNES, maar laater, en zoo, dat hij de Godlijke Natuur van zijnen Heer verdedigde. (JOSEFUS, CELSUS, JULIANUS.)

3.) Het Christelijk Geloof verbreidde zich zoo snel, dat, zo al niet onder KLAUDIUS, gewis onder NERO eene groote menigte Christenen te *Rome* waren. Omtrent zestig jaaren na CHRISTUS dood, waren er ook in Bithynië reeds vele Christenen, welke, door Broederlijke eendragt, en onschuld van zeden uitmuntten, hunnen grooten Leeräar Godlijke eere bewezen, en liever den dood ondergaan, dan hem lasteren wilden. Doch in het midden der tweede Eeuw, was niet alleen in *Pontus* en *Paflagonië*, maar ook in *Egypte* het getal van JESUS belijders ongemeen groot. (SUET. TACIT. PLIN. LUCIAN.)

Deze

Deze thans aangewezen Slotſommen blijken dus reeds uit echte bronnen van ongewijde Schrijvers, deels naamlijk uit de werken, die van hun nog bewaard zijn gebleven, en deels uit derzelver Brokſtukken, welke men nog bij de oude en geloofwaardige Christelijke Schrijvers vindt.

In zeker opzicht zijn de getuigenisſen van eenen CLEMENS van *Rome*, IGNATIUS, POLYKARPUS, PAPIAS, JUSTINUS, ORIGENES enz. en andere der vroegſte aanhangers van het Christendom, zelve *als getuigenisſen van Vijanden* aantemerken, trouwens ook zij waren voormaals den Joodſchen en Heidenſchen Godsdienst toegedaan (z), en gingen eerst na zorgvuldig onderzoek tot den Christelijken over.

TWEE-

(z) JUSTIN. MART. APOL. II. *p.* 30. „ Καὶ γαρ „ αυτος εγω τοις Πλατωνος χαιρων διδαγμασι." TATIAN. *Orat. ad Graec. fin.* „ Παιδευθεις δε πρωτον μεν τα ὑμετερα, δευτερον δε ἅτινα νυν κηρυττειν ἐπαγγελλομαι." Cf. ARNOBIUS *c. Gent. L.* II. *p.* 44. (*ed.* 1651.)

Men vergelijke over dit onderwerp ADDISON *of the Chriſt. Religion Miſcell.* IV. III. *p.* 284. en LESS, *Waarh. van den Christ. Godsd. p.* 300.

TWEEDE DEEL.

OPHELDERING EN VERDEDIGING DER GESCHIEDENIS VAN JESUS EN ZIJNE APOSTELEN

UIT

ECHTE BERICHTEN DER ONGEWIJDE SCHRIJVEREN DER GRIEKEN EN LATYNEN,

OF

OPTELLING VAN DIE OMSTANDIGHEDEN DER HEIL. GESCHIEDENIS, WELKE MET DE ONGEWIJDE GESCHIEDENIS IN BETREKKING STAAN, EN UIT DEZELVE KUNNEN OPGEHELDERD WORDEN.

Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ
θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

JOANN. XVI: 33.

EERSTE AFDEELING.

Omſtandigheden met betrekking tot de Geboorte en eerſte Jeugd *van* JESUS.

§. 38.

Geboorte van JESUS, *ten tijde der Schatting-beſchrijving onder* AUGUSTUS.

De Euangelist LUCAS geeft, in 't begin van het tweede *Hoofdſtuk*, bericht van een bevel van den Keizer AUGUSTUS, Opperheer van *Judea*, ten tijde van HERODES (1.), dat aldaar eene ſchatting-beſchrijving door CYRENIUS, Stadhouder van *Syrië*, geſchieden zou (2.). Ieder maakt zich dan op, om zich op zijne plaats te laten opſchrijven. Thans begaf zich ook JOSEF, in *Galilea* woonende, in de Stad *Nazareth*, benevens MARIA, zijne hem ondertrouwde bruid, welke zich zwanger bevond, na *Bethlehem*, dewijl hij uit den ſtam en het geſlacht van DAVID was. (3.) Hier baarde MARIA haren eerstgeboren Zoon JESUS (*a*).

Aan-

(*a*) Naar de gemeene (Dionyſiaanſche) tijdrekening is JESUS geboren in het jaar der Stad *Rome*

751.

Afhanglijkheid der Jooden van den Rom. Keizer.

Aanmerk. 1.) Het ſtemt naauwkeurig overéén met de berichten der ongewijde Schrijveren, dat thans HERODES de Groote, in het Joodſche Land, onder de Opperheerſchappij van den Romeinſchen Keizer AUGUSTUS regeerde. HERODES had, door een Raadsbeſluit, dit Koningrijk verkregen, en was ook, van wege *Rome*, in de bezitneming van hetzelve onderſteund geworden. (JOSEF. *B. Jud. J. C.* 14. en 18.) Ook moesten zijne Zoonen, eer zij de Landen, die hun Vader hun toegewezen had, aanvaardden, de goedkeuring van den Roomſchen Keizer afwachten. (*B. Jud.* II. *c.* 2. en *Ant.* XIV: 14. XVII: 3.) Dat nu, reeds ten dezen tijde, de Jooden aan den Romeinſchen Keizer cijnsbaar waren, blijkt uit de uitſpraak van AUGUSTUS zelven, waar door hij ARCHELAUS in het bezit van *Idumea*, *Judaea*, en *Samaria* bevestigde, en den inwoneren der laatstgemelde Landen het vierdedeel der ſchatting kwijt ſchold (τετάρτου μέρους ἤτοι τῶν φόρων παρείλητο), om dat zij in

753. maar, naar eene naauwkeuriger berekening van D. BENGEL, behoort de Geboorte van JESUS wat meer dan drie jaaren vroeger geſteld te worden, na de bouwing van *Rome* 749. Zie BENGEL *Harm. des Euangel.* *p.* 63—89. (*tweede druk*). Vergel. UHLAND *Diſſ. Hiſt. Chronol. Chriſtum anno ante aeram Vulg.* IV. *exeunte natum eſſe Tub.* 1775. ERNESTI *progr. natalit. Lipſ.* 1774. en KOESNER *Comm. de die natali Servatoris Lipſ.* 1778.

in de laatfte onlusten geen deel genomen hadden (*b*). Reeds vóór den tijd van HERODES werd den inwoneren van *Judeä* door CASSIUS eene zware fchatting van zeven honderd Talenten Zilvers opgelegd (*c*). Over het geheel komt het mij zeer waarfchijnlijk voor, dat de Jooden, zedert het innemen van hun Land door POMPEJUS, wel hunne eigene wetten behouden, maar nogthans zeker hoofdgeld hebben moeten betalen; trouwens JOSEFUS ftelt het begin der Joodfche flavernij altijd van dien tijd af (*d*). Doch de verdeeling en heffing der fchatting gefchiedde gemeenlijk van de afhanglijke Koningen zelve. Indien dit derhalven, bij de *Cenfus* ten tijde van JESUS Geboorte, het geval niet mogt geweest zijn, fchijnt AUGUSTUS door zeker gedrag van HERODES tot zulk eene vernederende

(*b*) *Antiq.* XVII. c. 13. *B. Jud.* II. c. 6. Ook gewaagt APPIAN. *Bell. Civil.* V. p. 1135. van HERODES, Koning der *Idumeërs* en *Samaritanen* onder de overige cijnsbare Koningen. Vergel. TAC. *Ann.* VI: 41.

(*c*) *Antiq.* XIV. c. 11. Ἑπτακοσια ταλαντα ἀργυριου εἰσπραττομενος.

(*d*) XIV: 17. *Al.* c. 8. Την γαρ ἐλευθεριαν ἀπεβαλλομεν, καὶ ὑπηκοοι ῥωμαιων κατεστημεν. — Kort daar op verhaalt JOSEFUS, dat de inkomften der Romeinen toen meer dan tien duizend Talenten bedragen hebben, doch hij bepaalt nergens, hoe veel jaarlijks moest opgebracht worden.

rende verändering aanleiding gekregen te hebben. Te weten, HERODES had, door een' eigendunklijken inval in *Arabië*, (waarbij, volgends opgave van den Arabifchen Gezant SYLLAEUS, 2500 *Arabiers* gefneuveld waren) den toorn van AUGUSTUS zoo zeer getergd, dat deze hem fchreef: „ *Tot hier toe had hij hem „ als vriend behandeld, voortäan zou hij met hem, „ als Onderdaan, te werk gaan, en hem zijne „ afhanglijkheid laten voelen* (*e*)." De Gezanten, welke HERODES, om zich te onfchuldigen, na *Rome* zond, kregen in lang geen gehoor bij den Keizer, maar alleen tekens van deszelfs ongenade. — Doch, eindelijk, (te weten, na dat de Keizer de vergrooting van SYLLAEUS, en het waare beloop der zake vernomen had,) fchijnt geene bijzondere fchatting, na de bedaaring en verzoening van den Keizer, geheven te te zijn. Misfchien is dit de oorzaak, waaröm JOSEFUS er niets van gewaagt, gelijk hij ook, buiten dien, liever de gunstbewijzen van den Romeinfchen Senaat of des Keizers jegens het Joodfche volk verhaalt, dan voorvallen, welke zijne Natie tot nadeel ftrekken konden (*f*).

Aan-

(*e*) *Antiq.* XVI. *c.* 9. (*Al.* 15.) ὅτι πάλαι χρώμενος αὐτῷ φίλῳ, νῦν ὑπηκόῳ χρήσεται.

(*f*) De plaatzen van TACIT. *Ann.* I. *c.* 11. van SUET. *Aug. c.* 27. van DIO. CASS. *L.* LVI. enz. hebben alleen betrekking tot eene telling der Romeinfche Burgers. — JULIAAN's getuigenis is in het eerfte Deel aangehaald.

Aanmerk. 2). Om de zwarigheid te ontgaan, dat SATURNINUS en niet CYRENIUS toen ter tijd werklijk Stadhouder van *Syrië* was, zijn, gelijk bekend is, meer dan eenen weg door de Uitleggers ingeſlagen. Wij zullen hier kortheidshalven ſlechts twee der voornaamſte wijzen van uitlegging in aanmerking nemen.

C. SULPIC. CYRENIUS (of QUIRINIUS) *Stadhouder van Syrië.*

Men kan de woorden van den Euangelist LUKAS zoo opvatten, dat men niet de vermaarde beſchrijveng onder QUIRINIUS, maar eene voorgaande vroegere volkstelling verſta. „ *Deze beſchrijving geſchiedde, als de eerſte nog voor die,* „ (πρωτη προ της), toen CYRENIUS *Stadhouder* „ *over Syrië was.* " — Men behoeft dan ſlechts te onderſtellen, dat voor het woord, ἡγεμονευοντος de beide lettergrepen προτης zijn uitgevallen, welke van eenen afſchrijver, wegens het vooräfgaande πρωτη, bijzonder alzoo woord aan woord geſchreven ſtond, ligt konden worden overgeſlagen (*g*). 2.) „ *Deze beſchrijving was de eerſte* „ *en*

(*g*) Deze andere meer bekende beſchrijving geſchiedde tien jaaren naderhand, toen ARCHELAUS van de regeering was afgezet, en *Judea* reeds geheel eene Romeinſche Provintie geworden was. (JOSEF. *Antiq.* XVII. *c.* 15. Vergel. XVIII. *c.* 1.) Een Galileër, met name JUDAS, verleidde, gelijk JOSEFUS verhaalt, bij deze gelegenheid, het volk tot oproer. Dat voorts deze aan LUKAS ook niet onbekend geweest is, ziet men duidlijk uit *Handel.* V: 37. alwaar hij

„ *en geschiedde van* QUIRINIUS, (*naderhand*) „ *Stadhouder van Syrië.*"

Hier is de geringste verändering van den Tekst niet nodig, men moet alleen toestaan, dat LUKAS, naar eene gewoone wijze van spreken, aan CYRENIUS den Titel geeft, onder welken hij toen ter tijd bekend was. C. SENT. SATURNINUS was, zekerlijk, ten tijde van JESUS geboorte, *eigenlijke* Stadhouder van *Syrië.* (Zie JOS. *Ant.* XVI: 9. en 13. Vergel. XVII. 7.) maar QUIRINIUS werd als een bijzonder Commissaris (*Vicarius Praesidis*) tot deze verrichting bestemd, gelijk dikwijls in de Proventiën een *Census* door eenen buitengewoonen gevolmagtigden werd bestuurd. (TACIT. *Ann.* I. *c.* 31. en 33. II. *c.* 6) Ook was het niets ongewoons, dat dezelfde man tweemaal (*diverso munere*) naa dezelfde Provintie gezonden werd (TACIT. *ann.* II. *c.* 74. DIO. *L.* III. *p.* 518. en *L.* IV. *p.* 534.) — De ambten ook, welke QUIRINIUS anders bekleed heeft, (TAC. *Ann.* III. *c.* 48. Cf. *c.* 23. en SUETON. *Tiber. c.* 49.) toonen duidelijk, dat juist *hij* tot zoodanigen last bijzonder geschikt was, zoo als men ook in de geschiedenis niets vindt, waar uit men zou kunnen bewijzen, dat hij toen (*U. C.* 749.) niet in *Judea* zou kunnen geweest zijn.

Na,

hij van een oproer van JUDAS uit *Galilea* in de dagen der beschrijving spreekt. Vergel. SCHULZE *de Juda Galilaea Hag.* 1775. *n.* 4. (in zijne *Exercit. Philol.*)

Nademaal bovendien een Stadhouder van *Syrië* zeer overladen was met bezigheden, en in vredestijd geene magt in *Judea* had, is het zoo veel waarschijnlijker, dat AUGUSTUS liever een bijzonder persoon van hoogen rang tot deze verrichting verkoos, om den schijn te vermijden als of hij den Koning HERODES aan den Syrischen Stadhouder wilde onderwerpen, het welk misschien eene al te groote vernedering zou geweest zijn (*h*).

Bewaaring der Geslachtregisters der Jooden.

Aanmerk. 3.) Men kan niet twijfelen, dat de Jooden, tot aan den geheelen ondergang van hunne Staat, de Geslachtlijsten bewaard hebben, en dat dienvolgends de beschrijving heel wel naar de Huisgezinnen en Geslachten heeft kunnen geschieden. JOSEFUS zegt, in het begin zijner Levensbeschrijving, na dat hij zijne Voorouders genoemd heeft: „ Dus heb ik dan het bericht „ van mijn geslacht gegeven, het welk ik zelve „ in

(*h*) Reeds de oudste Christen Schrijvers, JUSTINUS, ORIGENES, TERTULLIANUS enz. verstaan de uitdrukking απογρ. πασαν την οικουμενην alleen van het *Joodsche Land*, waar door LUKAS zal willen aanduiden, dat deze *Census* zich tot de verscheidene deelen van *Judea* (voor de verdeeling van dit Land) bijzonder ook tot *Galilea* heeft uitgestrekt, gelijk ook JOSEFUS in een dergelijk geval την ὁλην Ιουδαιαν gewoon is te zeggen.

„ in openbare Schriften gevonden heb (ὡς ἐν ταῖς
„ δημοσίαις Δέλτοις ἀναγεγραμμένην εὗρον.)

'T Is waar, JOSEFUS was uit den ſtam der Priesteren, welke, als 't ware, den Adel des volks uitmaakten, maar uit het geen hij (*contra Apion. L.* I. §. 7.) zegt, dat de Priester zorgvuldig onderzoek moest doen naar het geſlacht der perſoon, welke hij trouwen wilde (τὸ γένος ἐξετάζειν) blijkt, dat de Geſlachtlijsten van andere Geſlachten insgelijks nog voorhanden waren (*i*). — Alhoewel nu de Ingezetenen niet meer in de Stambezittingen hunner Voorvaderen woonden, kon echter in een zoo klein Land de reize naa het voormalig verblijf des geſlachts, zonder groot bezwaar, ondernomen worden.

Maar onderſtelt men, dat misſchien JOSEF of MARIA een klein eigendom, (misſchien eenen tot het Jubeljaar verkochten Erf-akker,) in of bij *Bethlehem* bezaten, waren zij, in dat geval, reeds volgends de Romeinſche wetten (*k*) verpligt, zich aldaar te laten inſchrijven.

§. 39.

(*i*) Wij vinden daaröm in verſcheiden plaatzen des N. Test. het Geſlacht of den Stam bij den naam gesteld, bij voorb. *Luk.* II: 36. ANNA uit den Stam AZER. *Handel.* IV: 36. BARNABAS van Geſlacht een *Leviet*, *Filipp.* III: 5. PAULUS uit den Stam BENJAMIN.

(*k*) *L.* IV. §. 2. *ff. de Cenſibus.* „ Is vero, qui „ agrum in alia civitate habet, in ea civitate profiteri

„ de-

§. 39.

Komst der Magi of Wijzen uit den Volken.— Vlucht naa Egypte.

Niet lang na JSEUS Geboorte, kwamen, (gelijk MATTHEUS *Hoofdst.* II. verhaalt,) *Oosterſche Geleerden*, op de verſchijning van eene Star te *Jeruſalem*, om den jonggeboren Koning der Jooden optezoeken, en, onder het *aanbieden van Geſchenken, met eenen voetval te vereeren* (1.)

De argwanende HERODES deed naauwkeurig onderzoek naar de Geboorteplaats van den MESSIAS, en zond de *Magi* naa *Bethlehem*, met last, om hem bericht te geven, wanneer zij het Kind zouden gevonden hebben. Zij bereikten het doel van hunne wenſchen, maar JOSEF en MARIA vluchtten met het Kind naa *Egypte* (2.). Dra vertoonden zich de waare oogmerken van HERODES, toen hij in *Bethlehem*, en de omliggende Streeken alle Kinderen van twee jaaren en daar onder op eene wreede wijze liet vermoorden (3.).

Aan-

„ debet, in qua ager eſt. Agri enim tributum in eam „ civitatem debet levare, in cujus territorio poſſidetur."

Magi en hunne geschenken.

Aanmerk. 1.) Door *Magia*, eene kunst, welke (gelijk PLINIUS H. N. XXX. II. 2. zegt) Geneeskunde, Godsdienst, en Starrekunde in zich bevat, en welke in het Oosten de Koningen der Koningen (*reges regum*) beheerschte, kon men zich toenmaals eenen geleerden en beroemden naam verwerven. Zelfs PYTHAGORAS, EMPEDOCLES, DEMOCRITUS, en PLATO ondernamen verre reizen, om de geheimen der *Magie* te leeren. Verders geloofde men toenmaals algemeen, dat de Starren, bijzonder die van den *Dierenkring*, en de *Planeeten*, grooten invloed op de lotgevallen der menschen hadden, en dat de geboorte van groote Koningen door kometen aangeduid werd (*l*).

Uit HESYCHIUS en SUIDAS (*voc.* μαγοι) weten wij, dat bijzonder in *Persië* de *Magie* zeer in achting was, en dat aldaar de naam *Magus* hetzelfde als *Priester* en *Geleerde*, in het gemeen, betekende (*m*). Doch er waren ook *Magi* in *Ara-*

(*l*) MANIL. *Astron.* I: 1. — „*& conscia fati sidera, diversos hominum variantia casus.* Cf. IV: „122. sqq. CIC. *de divinat.* I. *c.* 39. JUVENAL. „VI: 560. PROP. IV: 3. CENSORIN. *de die natali c.* 8. — JUSTIN. *L.* XXXVII." „*Nam eo, quo genitus est, anno, (Mithridates) ei quo regnare primum coepit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus, ita luxit, ut coelum omne conflagrare videretur.*"

(*m*) HESYCH. „Μαγον τον θεοσεβη, καὶ θεολογον „καὶ

Arabië; waaröm velen, uit hoofde der medegebragte geschenken van goud, wierook, en mijrrhe, geneigd zijn te gelooven, dat deze vreemdelingen uit *Arabië*, welk insgelijks ten Oosten van *Judea* lag, te *Jerusalem* gekomen zijn. — Alhoewel er thans, (volgends de berichten van NUBUHR,) geen goud in *Arabië* gevonden wordt, verhaalt echter de Landbeschrijver STRABO, (welke omstreeks den tijd van JESUS Geboorte leefde,) *L.* XVI. *P.* 768. (*edit.* CASAUB.), dat niet alleen veel wierook en mijrrhe, maar ook goud in kleine klompen (*p.* 778.) menigvuldig in *Arabië* gevonden, en aan de nabuuren of aan vreemde Kooplieden verruild werd. Ook doorboorde men, zegt hij verder, zulke gouden bolletjens, welke geene groove zuivering nodig hadden, en reeg ze met beurteling daar tusschen gezette doorschijnende steenen aan draaden, welke men, tot sieraad, aan den hals en armen bond (*n*).
Voorts

„ καὶ ἱερέα οἱ πέρσαι λέγουσι. APULEJUS *in Apologia* I: „ 147." „ Persarum lingua Magus est, qui nostra „ sacerdos." CIC. de *Divinit.* I. *c.* 41. „ In Persis augurantur & divinant *Magi*, qui congregantur in „ fano commentandi causa, & inter se colloquendi, — „ nec quisquam Rex Persarum potest esse, qui non ante „ Magorum disciplinam scientiamque perceperit."

(*n*) De hier genoemde Kruiden beschrijft PLINIUS onder die, aan welke de *Magi* eene bijzondere kracht toeschreven, H. N. XXIV: 99. „ *Magi* faciebant „ medicinam, & tus atque myrrham adhibebant."

Voorts is het eene zeer bekende gewoonte in het Oosten voor Goden en Koningen niet zonder geſchenken te verſchijnen (*o*). Daaröm verzuimden ook deze aankomende *Magi* niet, proeven van de voortbrengzelen van hun Land aan den nieuw geboren Koning aantebieden. — Het ter aarde vallen, in tegenwoordigheid van hooge Perſonaadjen, was, gelijk bekend is, insgelijks, volgends de Oosterſche zeden (*p*).

Egypte eene nabuurige Provintie.

Aanmerk. 2.) *Egypte* was van *Palaeſtina* alleenlijk door een gedeelte van het ſteenächtig *Arabië* geſcheiden, en van *Bethlehem* niet meer dan veertig uuren afgelegen. Uit hoofde van deze nabijheid was het dikwijls de toevluchts plaats voor Israëliten geweest, die hadden moeten vluchten. *Egypte* was reeds, zedert den dood van ANTONIUS en KLEOPATRA eene Romeinſche Provintie geworden. — JOSEFUS zegt (*Ant.* XIV. *c.* 12.) dat de Jooden, ten tijde van AUGUSTUS, in *Alexandrië* hunne *Ethnarchen* gehad hebben, en dat hun een groot gedeelte dier Stad

---

(*o*) AELIAN. V. H. I: 31. „ *Περσικος νομος περι* „*τα δωρα προσφερειν τῳ βασιλει*,." — SENEC. *Epiſt.* 17. „Reges Parthos non poteſt quisquam ſalutare ſine munere."

(*p*) HEROD. I. *c.* 134. „ *ἠν δε πολλῳ ὁ ἑτερος ἀγενεστερος, προσπιπτων προσκυνει τον ἑτερον.*"

CORN. NEP. *Canon.* III. „ Neceſſe eſt enim, ſi „ in conſpectum veneris, venerari te Regem, quod „ *προσκυνειν* illi vocant."

Stad was toegewezen, dat het volk der Jooden in *Egypte* en het aangrenzende *Cyrene* zeer vermenigvuldigd was, dewijl het voor dezen van daar gekomen was, en ook ligt, uit hoofde der nabijheid, verhuizen, en aldaar naar zijne Vaderlijke wetten leven kon.

Karakter van HERODES.

Aanmerk. 3.) Als men met de wreede daad van HERODES, welke MATTHEUS ons verhaalt, de tekening vergelijke, welke JOSEFUS ons van zijn karakter maakt, zal men ze daar mede heel overéénkomstig vinden. Wij weten uit JOSEFUS, dat deze heerschzuchtige Vorst zich den weg tot den troon door moord gebaand heeft, welken hij aan de beide nog overige Prinsen van het Makkabeïsch geslacht, aan ANTIGONUS en HYRKANUS gepleegd heeft. — Hij had nu omtrent veertig jaaren zoo geregeerd, dat hij op de liefde zijner Onderdanen volstrekt niet rekenen kon, ja dat hij niet één s van den kant zijner eigene Kinderen zijn troon en leven zeker geloofde te zijn. Hij liet zijne eigene deugdzame gemaalin MARIANNE, haren broeder ARISTOBULUS, en hare moeder ALEXANDRA ter dood brengen, (*Antiq.* XV. *c.* 3. en *c.* 7.). Zelfs werden twee zijner zoonen ALEXANDER en ARISTOBULUS, enkel wegens een vermoeden, dat zij naar de Heerschappij stonden, in de gevangenis onthoofd. (*Ant.* XVI. *c.* 11. *Cf.* 13. *Jud.* I: 27.) Nog kort voor zijn' dood, gaf hij het verfoeilijk bevel, dat men de voornaamsten der Natie bijéén roepen, en in de Renbaan bij

Jericho opfluiten zou. Zoo dra dan de adem hem begaf, moesten zij van de Soldaaten met pijlen doorfchoten worden, op dat men, in het ganfche Land, zich over zijn dood niet verheugen, maar genoodzaakt zou wezen, rouwgewaad aantetrekken. (*Antiq.* XVII: 6.). Ook liet hij zijnen oudften Zoon ANTIPATER, die tot hier toe alleen maar gevangen gezeten hadt, maar zes dagen vóór zijn dood om 't leven brengen, om dat hij in de gedachten, dat de Koning reeds dood was, de opvolging had willen aanvaarden. (*ibid.* C. 7. *Al.* C. 9. *B. Jud.* I. *c.* 33.) —— Uit alle deze voorbeelden wordt het dan waarfchijnlijk genoeg, dat HERODES ook bij het bericht van eenen nieuwgeboren koning niet werkeloos zal gebleven zijn; ondertusfchen gefchiedde waarfchijnlijk deze Kindermoord te *Bethlehem*, op eene geheime moorddaadige wijze, het welk zoo veel te ligter moogelijk was, alzoo de plaats maar klein, en gevolgijk het getal der Kinderen van dien tederen ouderdom flechts gering zijn kon (*q*). Dit was zeker de reden dat JOSEFUS,

(*q*) Het fchijnt wel ftrijdig, dat HERODES eene Godfpraak geloofde, en nogthans zich verbeeld hebbe, den perfoon, door dezelve aangeduid, uit den weg te kunnen ruimen; maar hij was, waarlijk, fomtijds in den ftaat van krankzinnigheid of melancholie. JOS. *Ant.* XVI: 11. XVII: 9. — Doch de gefchiedenis bij voorb. van ASTIAGES, Koning der Meden, heeft mij dergelijke voorbeelden van onbeftaanbaarheid bewaard.

PHUS, (die buiten dien uit de berichten van NICOLAUS van *Damaskus*, die voor HERODES partijdig waren, ſchepte,) deze gebeurenis, bij eene zoo groote menigte van ſtoffen, ligt voorbij kon zien.

Doch, misſchien was het bloedbad te *Jeruſalem* zelfs (*Ant.* XVII. *C.* 2.) — bij gelegenheid van den eed, dien de Jooden moesten afleggen, maar die door zes duizend *Farizeën* geweigerd werd, — de eerſte uitberſting dezer moordgeſchiedenis, van welke MATTHEUS, overéénkomſtig zijn oogmerk, alleen aanhaalt, het geen op *Bethlehem* betrekking had.

§. 40.

Wederkomst uit Egypte. — Vrees voor ARCHELAUS. — *Verblijf te Nazareth.*

Toen de Koning HERODES niet lang na de vlucht van JESUS Ouderen geſtorven (*r*), en het Rijk onder zijne Zoonen verdeeld was, keerde JOSEF met MARIA en het Kind uit Egyp-

(*r*) Na de ſtichting van *Rome* 750, of 751. Zie *Eclairciſſement ſur l'année & ſur le tems precis de la mort* D'HERODE *le grand par* FRERET, *Mem. de l'Acad. d'Inſcript.* XXI. *p.* 278.

Egypte terug. Maar, op de tijding, dat ARCHELAUS in de plaats van zijn Vader Koning was in Judea, maakte hij zwarigheid, om na *Bethlehem* te reizen. (1.) Hij floeg zich dan met zijn gezin te *Nazareth* in *Galilea* neder, het welk aan den Viervorst HERODES ANTIPAS ten deel gegeven was. (2.) JESUS kreeg, naar zijn verblijf in deze Stad, den naam van *Galileër* en *Nazarener* (3).

Dood van HERODES. ARCHELAUS.

Aanmerk. 1.). HERODES ftierf aan eene zeer fmartelijke ziekte, welke JOSEFUS zelve voor de ftraffe van den rechtvaardigen God, wegens de menigvuldige euveldaaden van dezen Koning, opgeeft. (*Ant.* XVII. *c.* 6.) (Vergel. WETSTEN. over *Matth.* II: 19.). Hij had aan ARCHELAUS, in zijnen uiterften wil, het Koningrijk, dat is *Judaea*, *Samaria* en *Idumea*, met den Koninglijken Zetel, maar aan HERODES ANTIPAS *Galilea* en *Perea* gemaakt. FILIPPUS kreeg *Gaulonitis* en *Trachonitis*, (JOS. *Ant.* *L.* XVII. *c.* 8. Cf. *B. Jud.* I. *c.* 33. TACIT. *Hist.* V. *c.* 9.).

ANTIPAS maakte wel tegenwerpingen tegen dit nieuwe Testament, en eischte het Koningrijk voor zich, gelijk ook de Jooden zelve gezanten na *Rome* zonden, om bij AUGUSTUS voorftellen te doen tegen ARCHELAUS, *Ant.* XVII. *c.* 13. *B. Jud.* II. *c.* 6 (Doch AUGUSTUS bekrachtigde het Testament; maar ARCHELAUS, welke zelve na *Rome* gereisd was, moest zich

voor

voor eerst met den titel van Viervorst vergenoegen, tot dat hij door prijswaardige daaden den naam van Koning verdienen zou. *l. c. c.* II. echter noemt JOSEFUS zelve hem βασιλευς *Ald. c.* 15.)

Deze, bij de Jooden gehaatte ARCHELAUS, was dan ook werklijk (misſchien ANTIPATER uitgezonderd) de ſlechtſte onder alle de Zoonen van HERODES, waarom het niet te verwonderen is, dat JOSEF ſchroomde zich te *Bethlehem* nedertezetten. De Jooden konden ook ten laatſten zijne wreedheden niet langer verdragen, en wendden zich, op nieuw, met hunne klagten aan AUGUSTUS, welke zijne ſchatten verbeurd verklaarde, en hem zelven van zijne waardigheid afzette, en na *Vienne* bande. Hierop doelt ook STRABO, wanneer hij *L.* XVI. *p.* 2120. zegt: „ De Zoons van HERODES hadden geen zon„ derling geluk; zij wierden over verſcheiden „ misdaaden te *Rome* beſchuldigd, en één van „ hun moest bij de *Allobrogen* in *Gallië* in bal„ lingſchap ſterven enz."

Aanmerk. 2.) HERODES ANTIPAS, (gelijk JOSEFUS hem beſchrijft,) was van een zacht en vredelievend maar wellustig karakter. Om de Steden *Julias* en *Tiberias* te verheffen, zocht hij, door vrijdom van belastingen en andere beloften, vele Inwooners uit andere oorden derwaards te trekken. —— De naam *Tetrarch* of *Viervorst*, dien hij voerde, werd van de Romeinen in 't gemeen aan zulke Vorſten gegeven,

HERODES ANTIPAS

welke over zeker gedeelte van een Land regeerden (*s*). Deze HERODES bleef in het bezit van zijn gebied, tot dat CALIGULA, de Opvolger van TIBERIUS hem daar uit vervreemde (JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 5. § 2.). Van hem zoo wel, als van zijne Gemaalin, zal nog ééns, in de volgende *Afdeeling*, bij de onthoofding van JOANNES den Dooper, gesproken worden.

Nazareth in Galilea. *Aanmerk.* 3.) MATTHEUS merkt, op het einde des *tweeden Hoofdstuks* aan, dat JESUS, naar de plaats *Nazareth*, in het Gallileesche Gebied, den naam *Nazarener*, of *Nazarethaan*, (het welk toen een scheldwoord was,) bekomen heeft. Het is bekend, dat, in de vroegste tijden van het Christendom, ook de Navolgers van JESUS altijd *Galileërs* en *Nazareners* heeten (*t*). Dus komen zij, bij voorb. bij JULIAAN, onder dezen naam voor. Ook verstaat EPICTETUS (*Diss. L.* IV. *c.* 7.) waarschijnlijk

(*s*) Men zie de Uitleggers over HOR. I. *Sat.* 3. *vs.* 12. — ANTIPAS bezat omtrent een vierde, gelijk ook FILIPPUS, maar ARCHELAUS integendeel de helft van het geheele Vaderlijk Gebied.

(*t*) Van de voorrechten, welke de Jooden te *Jerusalem* zich boven die uit andere oorden toeschreven, en van de verschillende uitspraak, waar door zij zeer ligt van de *Galileërs* onderscheiden konden worden, zie men de Uitleggers van *Matth.* XXVI: 73. en *Handel.* II: 7. 9.

lijk door de bewoording *Galileërs* geene anderen, dan Christenen, gelijk reeds FABER gist, in zijne *Annot. ad* LUCIAN. *de morte Peregrini Tom.* II. *p.* 567. Maar SUIDAS (*voc.* Ναζαραιος en *voc.* Γαλιλαια) merkt aan, dat de naam *Christen* het eerst onder de regeering van CLAUDIUS, te *Antiöchië* in gebruik gekomen is. —— (Uitvoeriger handelen over dit onderwerp WOLF in *Curis Philol. ad Matth.* XXVI: 17. 69. KYPKE *ad Act.* XI: 26. en SCHLEUSNER *Nov. Lexic. Nov. Test. voc.* Γαλιλαιος).

TWEEDE AFDEELING.

Omstandigheden, geduurende het openbaar leven en de verrichtingen van JESUS.

§. 41.

CHRISTUS *Doop door* JOANNES, *in het vijftiende jaar der regeering van* TIBERIUS.

In het vijftiende jaar der regeering van den Keizer TIBERIUS (1.), als PONTIUS PILATUS Romeinsch *Procurator* in *Judaea* (2), HERODES, Viervorst in *Galilea*, FILIPPUS, zijn Broeder, Viervorst in *Judaea*, *Trachonitis*, en *Abilene*, het Viervorstendom van

LYSANIAS (*u*), ANNAS en KAJAFAS, Hoogepriester waren (3.) — ontving, JOANNES, de Zoon van ZACHARIAS zijne Godlijke Openbaringen in de Woeſtijn. Van dien tijd af toog hij rond, in de oorden aan den Jordaan, levende van *Springhaanen* en *wilden Honig* (4.), en de menſchen openlijk vermanende, zich, tot verändering van hunne voormalige gezindheden, te laten doopen (5.). — Na dat JOANNES dus een groot aantal van allerhande menſchen gedoopt had, werd ook JESUS van hem in den *Jordaan*, tot zijn ambt, door den doop, ingewijd. (*Luc.* III: 1—3. Vergel. *vs.* 21.)

Het vijftiende jaar van den Keizer TIBERIUS.

Aanmerk. 1.) Deze opgave van LUKAS nopens den tijd, toen JOANNES begon te doopen, en JESUS openlijk te voorſchijn trad, is zeer gewigtig, dewijl daar door tijdrekening gebracht wordt in de geſchiedenis van JESUS, welke toen omtrent dertig jaaren oud begon te worden. Daar was ook, ten aanzien der regeering van TIBERIUS, eene dubbele rekening in gebruik, zoo dat men of van zijne alleenheerſching af, zedert AUGUSTUS dood, of van zijn deelgenootſchap aan de regeering, twaalf jaaren voor AUGUSTUS dood,

(*u*) Naar eene betere lezing. Vergel. MICHAËL. *Jul. p.* 649.

dood, (in het jaar van *Rome* 765.) plagt te rekenen; het welk ter dezer plaatze het geval is (*v*). Het is bekend, dat AUGUSTUS, bij trappen, de regeering heeft nedergelegd, en nog bij zijn leven TIBERIUS aan de regeering deel heeft laten nemen. Hij bewerkte zelfs een Raadsbesluit, dat TIBERIUS dezelfde magt met hem hebben zou (*x*). Ongetwijfeld wijzen de eerste Christen Schrijvers, dat men ook naar het vroeger deelgenootschap van TIBERIUS aan de regeering plagt te rekenen, want CLEMENS van *Alexandrië* I. *p.* 340. zegt, dat JESUS gekruist is, in het vijftiende jaar van de *alleenheerſching* van TIBERIUS, waar bij hij anders, het geen men niet denken kan, LUKAS zou tegengesproken hebben. Doch, dat bij ongewijde Schrijvers weinige ſpooren van de rekening zedert TIBERIUS deelgenootschap aan de regeering te vinden zijn, kan men daar uit verklaaren, dat, in

---

(*v*) Dit wijzen uitvoeriger aan HERWART *in nova & vera Chronol. c.* 248. USHER *Annal.* A. M. 4015. PAGI *Critic. in Baron. A. Chr.* 11, 71, 117, 147. en PRIDEAUX II: 9. *A. D.* XII.

(*x*) Ut aequum ei jus in omnibus provinciis exercitibusque esset, quam erat ipsi," vid. VELLEJ. PATERC. II. *c.* 121. Cf. SUET. *Tib. c.* 20, 21. Ook doelt TACITUS in zijne *Annal.* I. *c.* 3. en *c.* 10. op dit Rijksdeel-Genootschap, van het jaar 765. af, in het welk PISO *Praef. Urbi* was. *Annal* VI. *c.* 11. Vergel. SUET *c.* 42. en PLIN. *H. Nat.* XIV. *c.* 22.

in het algemeen, weinigen derzelven, bijzonder van die, welke in de Provintiën leefden, (alwaar deze rekening bijzonder gebruiklijk schijnt geweest te zijn) tot onze tijden gekomen zijn. Waarschijnlijk wilde ook TIBERIUS deze manier, om zijne regeering te berekenen, geern afgeschaft hebben, dewijl hij zijne heerschappij, gelijk bekend is, liever aan de vrijë keuze des volks, dan aan de Zoons-aanneeming van AUGUSTUS, of aan de listen zijner moeder LIVIA, te danken wilde hebben (y).

PILATUS *Procurator van Judaea.*

Aanmerk. 2.) ARCHELAUS, Zoon van HERODES, door AUGUSTUS gebannen zijnde, (na C. Geb. 607.) werd Judea aan het bestuur van eenen Romeinschen Stadhouder toevertrouwd. De eerste, die deze waardigheid bekleedde, was COPONIUS, welke van den Keizer te gelijk de magt over leven en dood ontving. Op hem volgden MARCUS AMBICIUS, toen ANNIUS RUFUS, en daar op VALERIUS GRATUS, welke elf jaaren onder TIBERIUS regeerde. Maar PILATUS kwam, als *Procurator*, naa Judaea, nog voor Paaschen van het twaalfde jaar van TIBERIUS alleenheersching, (na *Rome's* sticht. 779.) en bleef er tien jaaren in dat ambt: Van zijn

(y) TACIT. *Annal.* I. c. 8. „ Dabat & famae, „ ut vocatus electusque potius a Republica videretur, „ quam per uxorium ambitium & senilem adoptionem „ irrepsisse."

zijn karakter en gedrag zullen wij in 't vervolg nader gelegenheid hebben, om te spreken.

Nadien van de verdeeling des volks onder de Zoonen van HERODES reeds in de eerste Afdeeling gesproken is, en er behalven de verbanning van ARCHELAUS geene merkwaardige verandering was voorgevallen, zoo zien wij, dat LUKAS met de ongewijde Schrijveren in de grootste overééństemming gevonden wordt. — Over *Abilene*, het voormalig Viervorstendom van LYSANIAS kreeg, na FILIPPUS, AGRIPPA (onder CLAUDIUS) de heerschappij, gelijk JOSEFUS verhaalt. (*Ant.* XIX. *c.* 4.) (*z*).

Aanmerk. 3.) Door VALERIUS GRATUS, een voorzaat van PILATUS, was CAJAFAS, in plaats van HANNAS, Hoogepriester geworden, die ook deze waardigheid tot na het afzetten van PILATUS van de regeering van Judaea behouden heeft. (*Antiq.* XVIII. *c.* 2. en 5.) Men ziet daar uit, dat hij bij PILATUS zeer in gunst moet geweest zijn, daar toenmaals, gelijk bekend is, de Hoogepriesters van de Romeinsche Stadhouders, naar goedvinden, aan- en afgezet werden. Zulk een gewezen Hoogepriester behield nogthans zijnen tijtel, en tevens zeker aanzien onder de overige Leden van den Grooten Raad. Derhalven kon LUKAS niet deze beide als Hoogepriesters opgeven, gelijkerwijs ook JOSE-

HANNAS (ANANUS) *en* KAJAFAS, *Hoogepriesters.*

(*z*) Dat FILIPPUS een deel van dit Landschap bezeten heeft, zegt JOSEFUS *Ant.* XVII: 11. 4.

SEFUS (*B. Jud.* II. *c.* 12. §. 6.) JONATHAN en ANANIAS, Hoogepriesters noemt, niettegenſtaande de eerstgemelde deze waardigheid reeds zedert lang niet meer bezat.

Voedzel van Spring-haanen en wilden Honig.

Aanmerk. 4.) PLINIUS merkt reeds aan, (*Hiſt. Nat.* XI. *c.* 32.) dat de Springhaanen van de Oosterſche volken gegeten worden, en VI: 30. zegt hij, dat een gedeelte van *Ethiöpië* alleen van Springhaanen leeft (*a*). Te weten, men moet hier de groote *Kam-Springhaanen* (*Gryllus Criſtatus*) verſtaan, welke nog heden in Arabië en andere Oosterſche Landen op menigvuldige wijzen gebruikt worden. — Door den Honig, dien JOANNES in de Woeſtijn at, verſtaat BOCHART (*Hieroz. P.* II. *L.* IV. *c.* 12.) en andere Geleerden gewonnen Honig, dien de Byën in de holle Boomen gemaakt hebben (*b*). Doch men kan nog beter den zoogenoemden *Oliehonig* verſtaan, waarvan PLINIUS zegt (XV: 7.) „ Dat de Natuur hem „ aan de Zeekusten van *Syrië* van zelve voor„ brengt,

(*a*) Pars qvaedam Aethiopum locuſtis tantum vivit. — Vergel- ARISTOPH. *Acharn.* 115. „ Προτερον ἀκριδες ἡδιον εστιν η κιχλαι." DIOD. SIC. III: 11. „ ακριδοφαγοι κατοικουσι τα συνοριζοντα προς την ερημον. „ DIOSCORID. II: 57.

(*b*) Van zulken wilden Honig, welke Veld of Woud Byën in de Boomen leggen, ſpreekt PLIN. II. *H. N.* XI. *c.* 19.

„ brengt, en dat hij in eene zoete vettigheid „ bestaat, welke, wat taaijer dan Honig, uit ze„ kere Boomen voortkomt." Van dezen zelfden Olie (Ελαιομελι) zegt DIOSCORIDES (*de re med*, *p.* 37.) dat hij van *Syrische* Olijfboomen vloeit. STRABO gewaagt (XVI. *p.* 776.) van een dergelijk Honigsap uit Bloemen, wanneer hij van de *Troglodyten* dus spreekt: „ De „ Drank van hunne Vorsten is zekere mede, die „ zij uit zekere bloemen, door het uitpersſen „ der in dezelve te vinden sappen, bereiden (*c*)."

Aanmerk. 5.) Bij de Heidensche Volken was de gewoonte van zuivering (*Lustratio*), welke deels in een afwasschen des Ligchaams, deels in besprenging met water of bloed bestond, heel niet zeldzaam. Men geloofde, door zoodanige zuivering voor de offeränden te laten voorafgaan, te verhoeden, dat iemand onëerbiedig en zonder nadenken tot de heilige verrichtingen kwam. Doch, na begane misstappen, geloofde men, de gunst der Goden eerst na zoodanige zuiveringsmiddelen weder te kunnen verkrijgen. Daar komen vele plaazen van zoodanige verzoening voor (*d*). Ook

Gebruik der zuivering (Lustratio) met water.

(*c*) DIOD. SIC. XIX. *c.* 104. „ Φυῖλαι παρ' αὐτοις „ (bij de *Nabateërs*) το πεπερι ἀπο των δενδρων, καὶ „ μελι πολυ το καλεμενον ἀγριον, ᾧ χρωῖλαι ποῖῳ μεθ' „ ὑδαῖος."

(*d*) EURIP. *Iphig. in Taur.* 1193. Θαλασσα κλυζει παῖα τ' ανθρωπων κακα. PLAUT. *Aulular.* III: 6. 43. eo,

Ook was er bij de Jooden van de oudfte tijden af in gebruik, dat zij, die zich door Afgodsdienst of andere vergrijpingen verōntreinigd hadden, door begieting of befprenging met water zich van hunne befmetting moesten zuiveren (*e*). Ten tijde van *Christus* echter, bepaalde zich bij de Jooden *de Doop*, bijzonder alleen tot de *Profelyten* of Joodengenooten, zoo dat men zich verwonderde, dat JOANNES zelfs Jooden doopte, het welk men alleen van den MESSIAS, of van eenen daar toe gevolmagtigden grooten Profeet, verwachtte. — Hoe groot verders de behoefte van zinsverändering, waar toe JOANNES vermaande (*f*), bij de Jooden was, blijkt uit vele plaatzen van JOSEFUS, waar in hij het verderf zijner Tijdgenooten, bijzonder der Aanzienlijken zijns volks, met levendige kleuren, fchildert. De wetten van God en der Rede werden achter den Kerkplegtigen dienst en de overlevering gefteld. De fchandelijkfte ondeugden,

„ eo lavatum, ut Sacrificem. MACROB. *Sat.* III: 1."
„ Conftat Diis fuperis Sacra facturum corporis ablui-
„ tione purgari."

(*e*) Van de gewoone zuiveringen der Jooden bij de Offeränden enz. fpreekt PHILO de *Sacrificant p.* 251. 26. Vergel. JOSEFUS *B. Jud.* II: 8. §. 5. en 7.

(*f*) Van de Woeftijn aan den *Jordaan* en aan het meer *Afphaltitis*, waar JOANNES predikte, kan men vergelijken JOSEFUS *Antiq.* IX: 1. 2. en *B. Jud.* IV: 8. 3.

den, als mijneed, ontucht, brasferij, wreedheid werden menigvuldig bedreeven. De uitfpraak van den genoemden Joodfchen Gefchiedfchrijver is bekend, „ dat geen geflacht van men„ fchen, van het begin der wereld af, vrucht„ barer in boosheden geweest is. Indien de „ Romeinen langer getoefd hadden, zoo veel „ misdaaden door de wapenen te ftraffen, zou „ de ongelukkige Stad *Jerufalem*, of van de „ aarde ingezwolgen, of van watervloeden over„ ftroomd, of als een tweede Sodom door vuur „ van den Hemel verteerd zijn geworden." (Zie *B. Jud.* V: *c.* 10. 5. en *c.* XIII: 6.)

§. 42.

Dood van JOANNES *en bevel van* HERODES ANTIPAS.

JOANNES was nog fteeds bij het volk in groot aanzien, alhoewel HERODES hem, uit infchiklijkheid jegens zijne *Gemaalin* HERODIAS, gevangen hield. Doch deze bleef tegen hem dezelfde wrok in haar hart koesteren, en om dat hij hare fcheiding van FILIPPUS, en hare verbindénis met deszelfs Broeder voor onrechtmatig verklaard had (1.). Daar vertoonde zich eene gelegenheid, om hem aan haren toorn opteöfferen, toen HERODES, met groo-

te

te pracht, zijn' Geboortedag vierde. (*Matth.* XIV: 6.). SALOME, Dochter van HERODIAS, *danste* op dit Feest voor het gezelschap. Zij verrukte, door haare bekwaamheid, den Viervorst zoodanig, dat hij zwoer, haar opstond te zullen schenken, wat zij begeeren zou. (2) Zij, door hare Moeder voorbereid, begeerde het hoofd van JOANNES. HERODES verschrikte over deze bede, doch wilde, voor eene zulke vergadering, zijn woord niet terug nemen, maar beval JOANNES in de Gevangenis te onthoofden, en zijn *Hoofd op eene Schotel* aan de Princes aantebieden (3.).

Karakter van HERODIAS. *Aanmerk.* 1.) Het schijnt, dat HERODIAS, Dochter van ARISTOBULUS, welke, (gelijk JOSEFUS verhaalt) haren tweeden Gemaal tot zoo vele verderflijke ondernemingen verleidde, het gevangennemen van JOANNES, en het langduuren der gevangenis alleen bewerkt had. Zij had, met al te groote bereidwilligheid, de nieuwe verbindenis met den Broeder van haren eersten Gemaal aangegaan, dan dat niet het oordeel van JOANNES, het welk buiten dien van ieder een gebillijkt werd (*g*), haar een bestendig

(*g*) Vergel. MICHAËL. *Mos. Recht* II. *Deel.* I, 352.

dig verwijt zou hebben moeten zijn. JOSEFUS verhaalt (*Ant.* XVIII. *c.* 9.) dat zij, door nijd en heerschzucht bezield, haren Broeder AGRIPPA zijn onverwagt geluk, welk hem de yzeren ketenen met goüd deed verwisselen, misgund, en haren Gemaal, hoe zeer hij ook rust en gemak beminde, bewogen hebbe, om insgelijks bij den Keizer CAJUS te *Rome*, om eene vermeerdering zijner Landen, aanzoek te doen. Doch toen, in plaats van eene inwilliging van dit verzoek, eene verbanning *naa Lugdunum* in *Gallië* volgde, was zij toch zoo vast aan haren Gemaal verkleefd, dat zij van het verlof, om zonder hem in haar Land te blijven, geen gebruik wilde maken. — Het hield derhalven zeker aan haar niet, aan wie haat en eerzucht zoo eigen waren, maar alleen aan de goedäartigheid of vreesächtigheid van haren Gemaal, dat JOANNES niet reeds vroeger het leven verloren had.

Dans van SALOMÉ *op* HERODES *Geboortefeest.*

Aanmerk. 2.) Het was, naar de zeden der Oosterſche Vorſten, gewoonlijk, dat zij hun jaarlijksch geboorte Feest met groote pracht vierden. Men kan daaröm niet anders vermoeden, dan dat, op dezen dag, alle voorname Galileeſche Hofbedienden en Ambtenaren ter tafel genodigd waren. De dans der Prinſes, welke bij dit Gastmaal het hooge Gezelſchap vermaakte, was niet de hedendaags gebruiklijke, ook zeker niet de kunſteloze Joodſche, maar veel meer de kunſtige pantomimiſche (*Saltatio*), welke uit Grieken-

kenland, niet alleen te *Rome* (*h*), maar ook aan de Aſiatiſche Hoven in gebruik gekomen was. Bij eene zoodanige Pantomimiſche vertoning wierd, gelijk LUCIANUS (in zijne Verhandeling *de Saltatione*) ze beſchrijft, tevens gezongen en geſpeeld, om de gebaarden en geſticulatien der Pantomimen te onderſteunen.

De aanſchouwers werden, door deze te *Rome* op het hoogst voortgezette zangen, dan tot vreugde geſtemd, dan tot traanen bewogen (SUETON. *Ner. c.* 26.) Men plagt ook niet zelden te *Rome* (gelijk nog heden in *China*) bij groote Feesten dergelijke (*i*) Pantomimiſche dansſen

(*h*) Reeds ten tijde van CICERO was zekere ARBUSCULA in deze kunst zeer vermaard (*V. ad Attic.* IV: 51.) ten tijde van AUGUSTUS, muntte BATHYLLUS, een gunſteling van MAECENAS, daar in uit, (TACIT. *Ann.* I: 54.) Hoe onbetamelijk men men ook in het eerst zulke dansſen voor de Juffers hield, (HORAT. *Od.* III: 6. SALLUST. *Catil.* 25.) echter zien wij uit JUVENAL. VI: 36. hoe zeer men daar in 't vervolg ſmaak in vond. Doch dat CALIGULA en NERO aan ſoortgelijke kunſten tot buitenſpoorigheid toe, waren overgegeven, is uit SUETON. *Calig. c.* 54. en *Ner. c.* 20, 21, 24. bekend genoeg.

(*i*) CIC. *pro Murena c.* 6. „Tempeſtivi convivii, „amoeni tori, multarum deliciarum comes eſt extre„ma ſaltatio." VELLEJ. PATERC. II: 83. „Quum „caeruleatus & nudus. — Glaucum Saltaſſet in con„vivio." Cf. TERENT. *Eunuch.* IV: 1. PLUT. „*Sympoſ.* IX: 15. — Uitvoerig is in laater tijd dat tot onder-

ſen voor de gasten, als een tusſchenſpel, te geven; gelijk, bij het begin der maaltijd, niet zelden Gladiatoren (ſchermers) in ſierlijke rigting en met onſchadelijke wapenen, in de eetzaal zelve, hunne bekwaamheid toonden. (HORAT. *L.* I. *Sat.* 5.) Misſchien had HERODES te *Rome* het eerst in deze kunst-ſmaak leeren vinden, en misſchien had *Salome* zich daar in dezelve geöeffend. Dat voorts een zoo zwak en zinlijk Vorst als HERODES, werklijk door bekwame bewegingen der kunst zoo betoverd kon worden, en dat hij (in navolging van groote Koningen,) zich niet enkel vergenoegde, door mondelijke woorden, zijne goedkeuring te betuigen, is waarſchijnlijk genoeg.

Aanmerk. 3.) Wij weten uit JOSEFUS (*Ant.* XVIII: 5.) dat JOANNES op de vesting *Machaerus* (*k*) gevangen zat, en GROTIUS gist niet on-

JOANNES *Hoofd op een Schotel.*

---

derwerp behandeld in het werk: *De la Saltation theatrale ou Recherches ſur l'origine les progres, & les effets de la Pantomime chez les Anciens, par* M. DE LAUTNAY, 4to. *Paris* 1791. Van SALOME ſpreekt JOSEFUS *Antiq.* XVIII: 9. en van haren rechten Vader HERODES FILIPPUS XIII: 1. XVII: 3. en 4. *B. Jud.* I: 29. en 30. *c. App.* 1. §. 9.

(*k*) PLIN. H. N. V. *c.* 15. zegt, dat *Machaerus* ten Zuiden, (op de Grenzen van *Arabië*, gelijk uit JOSEFUS blijkt,) gelegen, en, na *Jeruſalem*, de tweede vesting in *Judaea* geweest is.

onwaarſchijnelijk, (over MATTH. XIV: 6) dat juist daar de Rijksgrooten ter Feestviering genodigd waren. HERODES moest de onrechtvaardigheid voelen, eenen man van zulke zeden, en daarenboven op dit Feest, ter dood te laten brengen. Maar valſche ſchaamte hield hem terug, zijn, voor zoo veele getuigen gegeven woord, in te haalen. Een Trouwant werd daaröm naar den kerker gezonden, om het Koninglijk bevel te voltrekken, en het hoofd des onthoofden aan het meisjen op eene ſchotel, (als een tafelgeſchenk) te brengen. Voorbeelden van zulke onthoofdingen zonder vooräfgaand gerichtelijk verhoor, komen in de geſchiedenis der Romeinſche Keizers, en ook in de geſchiedenis van HERODES *den Grooten* niet zelden voor. Het was ook gewoon, dat de Keizers zich het hoofd van hem, dien zij ter dood hadden laten brengen, ter verzekering van de getrouwe uitvoering van hunne bevelen, lieten vertonen (*l*), waar van WETSTEIN verſcheiden voorbeelden aanhaalt.

§. 43.

(*l*) DIO XIPHIL. *in Auguſto p.* 37. „ τας κεφα-„ λας, ει καὶ σιτυμενος ἐτυγχανεν, ἐπεσκοπει." (Sc. ANTONIUS) SENECA *Octavia* 437. „ Perage imperata, mitte qui Plauti mihi Sallaeque referat abſciſſum Caput. VAL. MAX. IX: 2. MARIUS — *caput* M. ANTONIO abſciſſum tactis manibus inter „ epulas per ſummam animi ac verborum inſolentiam „ aliquamdiu tenuit."

§. 43.

JESUS *Leerwijze, en bijzonder onderwijs van zijne Leerlingen.*

Ten tijde van deze onthoofding van JOANNES was JESUS reeds openlijk met zijne Leere te voorſchijn getreden, bewijzende de Godlijkheid zijner zending door de onloochenbaarſte wonderwerken: doch niet alleen enkel deze wonderdaaden van JESUS, en de verhevene grondregels, welke hij leerde, en door zijn eigen onbetispelijk leven uitdrukte, maar reeds de wijze, hoe hij leerde, en zijn onderwijs aan het volk verſtaanbaar en overtuigend zocht te maken, verdient de grootſte hoogächting en bewondering. Hij wist, door *voorbeelden*, *gelijkenisſen*, *ſpreuken*, niet alleen de opmerkzaamheid zijner Toehoorers te verwekken en te kluisteren, maar ook door *Symboliſche daaden en handelingen*, welke hij verrichtte, voor hetzelve zijne lesſen als zichtbaar en onvergeetlijk te maken (1.)

Doch, op dat, tot heil van 't menschdom, zijn Godsdienst, ook in andere gewesten, en volgende geſlachten, zou verbreid worden, verkoos hij een getal van *volwasſen Leerlingen*, welke hem overäl moesten verzellen. Bij-

zonder waren er twaalf, grootendeels onbeſchaafde, maar ook onbedorven jonge Mannen, welke hij met zijn gemeenzaam en vertrouwlijk onderwijs verwaardigde, en welke hij bij elke *gelegenheid*, *die zich daar toe aanbood*, over het oogmerk van zijne komst in de wereld, zocht te verlichten, op dat zij bekwaam zouden worden, het groote werk van onderwijs, dat hij begonnen had, verder voort tezetten en te voltooijen. (2.)

Leerwijze van JESUS, *gelijk aan die van* SOCRATES.

Aanmerk. 1.) Hoe min ook de leere van eenen SOCRATES, of van eenigen anderen vermaarden Griekſchen Wijsgeer eene vergelijking met de zuivere en onvervalschte leere van JESUS kan veelen, echter vindt er alszins eene gelijkvormigheid plaats, tusſchen de leerwijze van SOCRATES, en tusſchen die, waar JESUS zich van bediende. Nadien wij van de leerwijze van SOCRATES en bijzonder van zijne bekwaamheid in het uitlokken en ontwikkelen der denkbeelden, in de Schriften van XENOFON en PLATO, de menigvuldigſte ſpooren vinden, zoo zijn in laater tijden de grondregels van SOCRATES dikwijls uit één gezet, en ook op de Christelijke leerwijze toegepast geworden (*m*). Wij behoe-

(*m*) Men zie bij voorb. het ſchoone werk van VIERTHALER: *Geest van* SOCRATES. *Salzburg* 1793. en vergelijke GRAFFE *Neueſten Katechet. Maga-*

hoeven, derhalven, om de genoemde gelijkvormigheid kenbaar te maken, alleen eenige wenken te geven, waarbij wij, het gene de Euängelisten van het onderwijs van JESUS verhaalen, als bekend onderſtellen.

1.) SOCRATES bediende zich dikwijls van *gelijkenisſen*, om zich zelven verſtaanbarer te maken, of om het valſche en laffe eener tegenwerping in het licht te ſtellen. Doch, ten einde zoo veel mogelijk bevatbaar te zijn, waren deze gelijkenisſen niet van verre, of van onbekende voorwerpen, maar altijd uit de nabijheid, ja van leden des Menschlijken ligchaams zelve, van handen en voeten, van bekende Dieren, en Boomen en Planten ontleend (*n*).

2.) Verders SOCRATES mengde, om zijne Leeringen zinlijker te maken, en om oplettendheid zijner Toehoorers optewekken, dikwijls *verhaalen* en *voorbeelden* in zijnen voordragt. Deze waren deels uit de geſchiedenis van zijne Vaderſtad, deels uit de bekende geſchiedenis van *Sparta*, *Egypte*, en *Perſië* ontleend. Dus leerden de Leerlingen niet alleen de Voorſchriften der Zedeleere gemaklijker vatten, maar zij zagen ook de

---

gazin. 2tes *Band* (*Gött.* 1791.) Waar in SOCRATES, volgends PLATO, XENOFON, en AESCHINES behandeld wordt.

(*n*) *Vid.* PLATO *Alcib.* I. (*ed. Bipont.*) *Vol.* V. *p.* 51. 65. *Protagor. Vol.* III. *p.* 125. *Cf.* XENOPHON, *Memor.* I. *c.* 2. en II. *c.* 4.

de mogelijkheid van derzelver uitöefening in (o). Alhoewel nu de *Parabelen* van JESUS niet alle uit de daadlijke gefchiedenis genomen waren, evenwel zijn zij zoo waar en natuurlijk, en zoo onnavolgbaar fchoon, dat men ze, met een onbedorven gevoel, zelfs bij eene denkwijze, die van de Oosterfche zoo onderfcheiden is, niet zonder aandoening lezen kan.

3.) Geern beriep SOCRATES zich op *Dichters* van den vroegften tijd, op HOMERUS en HESIODUS, gelijk dit ongemeen gepast was voor de opvoeding van den toenmaligen tijd, volgends welke de werken der Dichters vroeg in het geheugen geprent werden. Dus bedienden de Jooden zich, bij de befchaving hunner jeugd, van de Pfalmen en andere Hebreeuwfche Gezangen; waaröm de toefpelingen van JESUS op plaatzen uit dezelven voor zijne tijdgenoten zeer verftaanbaar moesten wezen.

4.) Ook bediende SOCRATES zich menigvuldig van *fpreekwoorden* en *fpreuken* van wijze Mannen (*ὡς σοφοὶ εἰπον*), dewijl hij wist, hoe gemaklijk deze in het geheugen hechten, en hoe zeer zij gefchikt zijn, (meer dan alle betoogen,) om in zorgelijke omftandigheden des levens, het ftrengst geweld over het menschlijk hart te oefenen.—

(o) „ Exemplum rem ornatiorem facit — apertiorem — probabiliorem — ante oculos ponit, cum „ exprimit omnia perfpicua, ut res dicta prope manu „ tentari poffit." *Auctor ad Herennium L.* IV, *c.* 49.

nen. — Deze vergelijking hier nog verder voort te zetten, verbiedt de enge ruimte dezer Verhandeling; doch eene vergelijking van het karakter van SOCRATES met het karakter van JESUS, welke van ROUSSEAU (*Emile Tom.* III.) van HARWOOD, LESS, en anderen ondernomen is, ligt, mijns bedunkens, geheel buiten de grenzen van dit Gefchrift.

Verkiezing van volwasfen Leerlingen, openlijk onderwijs.

Aanmerk. 2.) Zóó vreemd het ons bij den eerften opflag mogt fchijnen, dat JESUS reeds volwasfen Leerlingen tot zijn nader onderwijs verkoos, en dat hij, bijzonder bij wandelingen, bij gelegenheids gevallen, en wel om niet zijne onderwijzingen mededeelde (*p*), echter verfchijnt alles in een ander licht, zoo dra men zich flechts met zijne gedachten in die tijden verplaatst;

(*p*) Over de wijze, hoe JESUS dikwijls zijne gefprekken inleidde, hebben reeds JORTIN (*on the Truth of the Chriftian Religion*, *p.* 200.) en HARWOOD, *N. Einleitung in das Studium und die kentnifs des N. T. 2 Th.* (Hoogd. *p.* 60. volg.) voortreflijke aanmerkingen gemaakt. Men herinnere zich flechts het toneel in JESUS Levensgefchiedenis, als hij SIMON bij de Visfcherij ontmoet, hem zijnen en zijns Vaders naam zegt, en zich aanbiedt om hem, van nu af aan, tot eenen Visfcher van Menfchen te maken. Vergel. de wijze, hoe SOCRATES XENOFON aanfprak, als deze hem in een naauw ftraatje ontmoette. DIOG. LAËRT. *in Vit.* XEN.

plaatst; en zich het geheel gelijkvormig gedrag van andere groote Mannen der oudheid herinnert.

Om slechts bij SOCRATES te blijven, ook deze onderwees volwassenen, niet op bepaalde en vastgestelde uuren, maar in Gallerijën en andere openbare plaatzen, naar mate zich een voegzame aanleiding en gunstige gelegenheid aan hem aanbood. Ook deze nam nooit Geschenken voor zijne lessen (*q*), alzoo hij nog steeds het beroep van zijnen Vader beöefende (*r*). Hij vergunde zelfs aan den leergierigen EUCLIDES van *Megara* een *nachtgesprek*. (AUL. GELL. *Noct. Attic.* VI. c. 10.) zoo als CHRISTUS ook vaak, in het heete *Judaea*, den nachttijd tot onderwijs zijner gemeenzame Leerlingen (*interioris admissionis*) besteedde, en eens zelfs aan NICODEMUS een nachtgesprek vergunde.

§. 4.

(*q*) XENOPH. *Memor.* I. *p.* 712. PLATO *in Apolog.* en DIOG. LAËRT. *L.* II. §. 27.

(*r*) DIOG. LAËRT. *L.* II. §. 19. PAUSAN I. c. 22. IX. c. 35. en SUIDAS *Voc.* Σωκρατ. —

§. 4.

Vijänden van JESUS, *Farizeën*, *Sadduceën*, *en Schriftgeleerden. Verkeering met Heidenen en Tollenaren.*

Hoe meer opziens en bewondering JESUS door zijne voortreflijke leere en daaden, en door de wijze zelve, hoe hij leerde, bij het Volk verwekte, des te meer werd, aan den anderen kant, de haat en nijd bij de Leeräaren en aanzienlijken der Natie gaande. Deze, welke, in den MESSIAS, enkel eenen ligchaamlijken Volks-verlosser verwachtten, vonden in JESUS eenen Leeräar der deugd, die hen dikwijls beschaamde, en hunne grondregelen met vrijmoedigheid bestrafte. Zijne leere was juist het tegendeel van de stellingen der *Schriftgeleerden*, *Farizeën*, en *Sadduceën*, die alleen op het uitwendige zagen (1.) Bijzonder was het ook ergerlijk voor hun, dat JESUS geene zwarigheid maakte, om zich met de van hun zoo zeer verächte *Heidenen* en *Tollenaren* in te laten, — daar deze toch voor deze nieuwe Leere ontvangbarer, maar ook derzelver niet min dan de *Jooden benodigd* waren (2.)

Gezindten onder de Jooden.

Aanmerk. 1.) De voornaamfte Joodfche Secten of Gezindten waren de *Farizeën* en *Sadduceën*. Van de laatften zegt JOSEFUS (*s*), dat zij wel in getal gering waren, maar juist uit Mannen van de voornaamfte en rijkfte ftanden beftonden. Doch alzoo hunne Leere bij het Volk weinig ingang vond, namen zij, (ten minften in fchijn,) de gevoelens der *Farizeën* aan, zoo dra zij met een openbaar Ambt bekleed werden. Hier uit blijkt te gelijk, dat zij ook mede in den Grooten Raad zaten. Doch, dat er *Farizeën* in dezen Grooten Raad waren, is bijzonder daar in klaar, dat JOSEFUS meldt, dat de meesten onder het Volk hunne aanhangers waren, en geheel onder hunnen invloed ftonden (*t*); zoo dat ook de *Sadduceën*, om den haat des Volks te ontwijken, zich dikwijls naar de *Farizeëfche* Voorfchriften fchikken moesten (*u*). Verders is

(*s*) *Antiq.* XVIII. *c.* 2. „ Σαδδουκαιοις δε τας ψυ„ χας ὁ λογος συναφανιζει τοις σωμασι εις ὀπιγου τε αν„ δρας οὗτος ὁ λογος ἀφικῖο, τους μὲν πρώτους τοις ἀξιω„ μασι. κ. τ. λ.

(*t*) *Antiq.* *L.* XIII. *c.* 10. Τῶν Φαρισαιων τοπληθος συμμαχον εχοντων. Vergel. over deze *Nieuwe Farizeëfche* Secte *Art.* XVIII, 1. XX: 2.

(*u*) *L.* XIII. *c.* 10. Ὁποτε γὰρ ἐπ' ἀρχας παρελθοιεν, ἀκουσιως μὲν καὶ κατ' ἀναγκας, προσχωρουσι δ' ὧν ὁις ὁ Φαρισαιος λεγει δια το μη ἀλλως, ἀνεκτους γενεσθαι τοις πληθεσιν.

is het uit JOSEFUS bekend, dat de uitleggingen en overleveringen der Rabbijnen bij de *Farizeeën* in groote achting ftonden, waardoor zij menschlijke leerftellingen tot de waardigheid van Godlijke Voorfchriften verhieven (*v*). Zij geloofden wel Geesten en de Opftanding, maar hunne voorftelling van de laatstgemelde was van de *Pythagorifche* Zielsverhuizing weinig onderfcheiden, gelijk voorts hunne Leerftellingen met die der *Stoïcynen* veel overéénkomst hadden (*x*).

Wat voords de *Wetgeleerden* betreft, van welken dikwijls in het N. Test. als ijverige tegenpartijders van JESUS gewag gemaakt wordt, van hun is bekend, dat zij grootendeels tot de Secte der *Farizeën* behoorden, en over het algemeen de *Literati*, lieden van letteren, onder de Jooden uitmaakten. Hun beroep beftond bijzonder daarin, dat zij de Wet openlijk voorlazen, en het volk in de Synagogen onderwezen (*y*).

Haat tegens de Tollenaars. Zedenbederf der Heidenen.

Aanmerk. 2.) Het is genoeg bekend, dat, door de Tollenaren, welke zoo dikwijls in het N. Test.

(*v*) *L. c.* §. 6. Νομιμα πολλα τινα παρεδοσαν τω δημω, οι φαρισαιοι εκ πατερων διαδοχης, άπερ έκ άναγεγραπται έν τοις Μωυσεως νομοις. —

(*x*) *Vid. Bell. Jud.* II. *c.* 8. III. *c.* 7. *Ant.* XVIII. 1. *contra Apion.* II. §. 30.

(*y*) Vergel. LIGTFOOT *Vol.* II. *p.* 421. SELDEN *de Synodr.* II. *c.* 6. 7. 8. GROT. over *Matth.* II: 4. over *Hand.* IV: 5.

N. Test. aangehaald worden, niet de groote Romeinsche *Entreprèneurs* (*publicani*, *Pachters*) te verstaan zijn, maar veel meer Ondertolbedienden en invorderaars, welke wel grootendeels Jooden (JOSEPH. *Bell. Jud.* II. *c.* 14. §. 4.) maar niet min dan de Heidenen zelve verächt en gehaat waren. Doch niet alleen waren deze Tollenaars, in de oogen der Jooden, bijzonder der Nieuwe Farizeën, verfoeilijke menschen, door wier omgang en verkeering men zich verontreinigde, maar zij waren eigenlijk, als Pachters, (gelijk ligt te begrijpen is,) in geene Provintie bemind (*z*). Maar bij de Romeinen (zoo als uit CICERO *de offic.* blijkt,) word zelfs de handel in het klein, wegens de daarbij vermoedde bedriegerijën, en aanprijzende woorden, (*vaniloquentia*) voor laag en onvoeglijk gehouden. — Doch dat er echter zelfs onder de Tollenaren eerlijke en gemoedelijke menschen geweest zullen zijn, is onlochenbaar, gelijk dan ook werklijk van zulke uitzonderingen hier en ginds gesproken wordt.

Wat nu de verächting der Heidenen bij de Jooden betrof, men moet alszins de hoofd-oorzaak

---

(*z*) XENO, apud DIAEARCH. „ παντες τελωναι „ παντες εισιν ἁρπαγες. PLUT. *de vitando aere al.*" Το τελωνειν ὄνειδος ἡγουνται. „ Cf. STOB. *Serm.* II: 44. „ LUCIAN. *Necyomant.* II. τελωναι καὶ κολακες καὶ συ- „ κοφανται καὶ τοιουτος ὁμιλος των παντα κακουντων ἐν τῷ „ βιῳ."

zaak daar van in den Joodſchen Volks-hoogmoed zoeken, welke ook voor de uitbreiding der Christelijke leere onder de Jooden zoo hinderlijk geweest is. Doch onlochenbaar vond onder de Heidenen, bij alle verlichting en beſchaving van kunſten en wetenſchappen, in een Godsdienſtig opzicht, de grootſte onwetendheid plaats (*a*), welke niet weinig tot deze geringächting, waar in zij bij de Jooden ſtonden, kan toegebracht hebben. De grootſte Wijsgeeren der Oudheid wisten zelve niet recht, of zij meer Goden, dan of zij maar éénen God geloven, of wat zij van dezen denken moesten, terwijl zij dan behalven het goede beginzel nog een kwaad aannamen, maar dan de levenloze ſtoffe of de wereld zelve voor God hielden. De onſterflijkheid der menschlijke ziel loochenden zij deels openlijk, en deels hoopten zij dezelve alleenlijk uit gronden, welke hun zelven geene voldoening gaven (*b*). Ten aanzien der Zedenleer, maakten zij meestendeels het vermaak der zinnen tot het hoogſte doel van het menschlijk ſtreeven; doch er waren zoo vele verſcheidene ge-

(*a*) De Leere van hunne Wijsgeeren was, gelijk bekend is, alleen binnen hunne Schoolen beſloten, zoo dat zij volſtrekt niets werkte op de groote aan zich zelve overgelaten Volksmenigte.

(*b*) Vid. CIC. *Laelius S. de Amicitia*, *c.* 4. *Tuſcul. Diſput.* I. SALLUST. *Bell. Catil. c.* 50. LUCRET. III: 542. PLIN. *H. Nat.* VII. *c.* 56.

gevoelens over het *summum bonum*, dat VARRO zelve er bijkans driehonderd tellen kon. Hier kon het met recht heeten: *Nimium altercando veritas amittitur* (*c*).

Nog meer heldert zich het groot zedelijk verderf der Heidenen op, als men zich de onbetaamlijke en dikwijls wreede handelwijzen, welke tot eere der Goden op de plegtige Feesten geschiedden, en de geschiedenissen van brassen, ontucht enz., die van de Goden zelven verhaald worden, herïnnert. Zelfs PLATO, CATO, CICERO enz. hielden de hoererij (echtbreuk uitgezonderd,) niet voor ongeöorloofd, en begunstigden de zelfsmoord, als het zekerste middel, wanneer de gevoelloosheid niet genoegzaam was (*d*).

§. 45.

(*c*) Misschien waren het zulke overdenkingen, die SOCRATES aanleiding gaven, om eenen Godlijken Gezant van den Hemel te wenschen. PLATO *Alcib.* II. *fin.* Ook verhaalt men *van* ARISTOTELES, dat hij zijne verwachting te kennen heeft gegeven, dat eens de Goden zelve van den Hemel zouden komen, om de Menschen aan hunne onwetendheid te onrrukken. Zie FABRIC. *Bibl. Gr.* II. *L.* III. *p.* 166. Vergel. BAYLE *Diction.* Voc. ARISTOTELES.

(*d*) CIC. *de fin. bon. & mal. L.* I. SENECA *Epist.* 12, 28, 70. ARISTOTEL. *Polit. L.* VII. *c.* 16.

§. 45.

JESUS *Symbolische voorzegging van zijnen dood. Intrede in Jerusalem en Paaschviering.*

JESUS had reeds herhaalde keeren zijne Leerlingen aangewezen, welk een lot hem ditmaal in *Jerusalem* te wachten stond. Maar nog nadruklijker wees hij hun op zijnen op handen zijnde dood, en aanstaande *begravenis*, toen hij, zes dagen voor het Paaschfeest, te *Bethanië* kwam, alwaar MARIA, om haren eerbied voor JESUS te bewijzen, een *glas, met kostbare Nardus-balsem* gevuld, brak, en JESUS hoofd en voeten zalfde. (*Mark.* XIV: 3. en 4.). — (1.)

Kort daarna hield JESUS, onder de vrolijke toejuiching der menigte, zijne intrede in Jerusalem, waarbij velen, om hunne vreugde uitte drukken, den weg met *Palmbladen* bestrooiden, en anderen, ten bewijze van hunnen grooten eerbied voor den even intredoende Koning, hunne *Bovenklederen* aflegden, en daar den weg mede bedekten — (2).

Door zulke staatlijkheid en openbare toejuichingen des Volks, had bij de Leerlingen ligtelijk de gedachten aan den aanstaanden dood van hunnen Heer geheel kunnen verdrongen wor-

worden, indien niet JESUS zelve, nog dien zelfden avond, bij zijn laatste vieren van de Paaschmaaltijd, hen geleerd had, dat het *gebroken brood* hun een beeld van zijn aan het kruis verbroken Ligchaam en de vergoten wijn een beeld van zijn voor de zonde der Menschen vergoten bloed zijn moest (3.)

Zalving met Nardus.

Aanmerk. 1.) Er waren bij de Ouden verscheiden soorten van door kunst bereide Oliën, van welke PLINIUS in 't XIII. Boek zijner *Natuurschiedenis* een volledig bericht geeft (*e*): de fijnste en welriekendste werd in *Syrië* van de bladen van eene Specerij-plant gemaakt, en *nardum* genoemd. Voorname lieden bedienden zich daar van, niet alleen ter zalving na het gebruik van het Bad, maar ook bij Gastmalen, gelijk in 't gemeen de gewoonte, om zich over tafel met welriekende wateren en oliën te begieten, zeer

(*e*) H. N. XIV. *c.* 29. zegt PLINIUS: „ Twee „ vochten, Wijn en Olie, zijn voor het menschlijk „ ligchaam zeer verkwikkend, de Wijn inwendig, en „ de Olie uitwendig — doch Olie is ons nodiger dan „ Wijn." — Bij de Romeinen rekende men het zalven zoo zeer onder de behoeften, dat bij de openbare volksbegiftigingen (*Largitiones*) ook Olie uitgedeeld werd. Vid. BESEKE. *de largitione frument.* *p.* 104. 114.

zeer gemeen was (*f*), zij werden gemeenlijk in kleene flesjens, die met een ſtophals verzien waren, bewaard; dezen brak men, wanneer men de zalve wilde uitgieten (*g*). — Ook bediende men zich bij de toebereiding ter begravenis van zalven (*h*).

Intrede op eenen Ezel. Inhuldiging bij de Oosterlingen.

Aanmerk. 2.) Dat JESUS zijne intrede op eenen ezel deed, daar in lag, naar de zeden der Oosterlingen, volſtrekt niets veràchtelijks. De ezels zijn, in warmer landen, veel ſchooner, moediger, en ſterker, zoo dat zelfs Koningen en Vorſten zich daar van plegen te bedienen.

Maar bijzonder bediende men zich, in het berg- en rotsächtig ondiep *Palæſtina* geern van ezels op reizen, en tot het beploegen der velden (*i*).

als

(*f*) HOR. *Od.* II. XI. „ Aſſyrioque nardo pota„ mus uncti." *Cf.* IV. *Od.* 12. *vs.* 16. „ Nardo vina „ merebere, nardi parvus onyx eliciet cadum." MART. „ III: 12. 4. „ Qui non coenat & ungitur, Fabul„ le, hic vere mihi mortuus videtur." Cf. CIC. *in Verr.* III: 25.

(*g*) PLIN. H. N. XIII: 3. „ Unguenta optima „ ſervantur in alabaſtris." Cf. XXXVI: 12. quam (alaba„ ſtritem) cavant ad vaſa urguentaria." IX: 56. „ faſtigia„ ta longitudine, alabaſtrorum figura."

(*h*) PLUT. *de Eſu carn. p.* 995. „ ἡδύσμασι Συρια„ κοῖς — ὥσπερ ὄντως νεκρὸν ἐνταφιάζοντες."

(*i*) 5 MOS. XXII: 10. — THEOPHRASTUS heeft reeds

Het was bij de Oosterfche Volken, zoo wel als bij de Grieken en Romeinen, een zeer gewoon eerbewijs en manier van huldiging, den weg, bij de komst van hooge perfonaadjen, met bloemen te beftrooijen (*k*). Het volk, dat JESUS op zijne intrede in *Jerufalem* verzelde, gebruikte bij gebrek van deze, de bladen der in *Judaea* zoo menigvuldig groeijende Palmboomen (*l*). Ook plagt men wel, bij plegtige gelegenheden, den weg van hem, dien men huldigen wilde, met *Deekens* of *Tapijten* te beleggen (*m*), in wier plaats het *luid juichende* volk

---

reeds *de cauf. Plant.* III: 25. aangemerkt, dat men in geheel *Syrië* niet diep ploegt; en dus bericht VARRO *de re ruft.* II: 6. dat men in *Campanie*, insgelijks, wegens den ondiepen grond, geern Ezels tot ploegen gebruikt.

(*k*) OVID. *Trift L.* IV. *Eleg.* II: 1. 50. „Quacunque itis, (Caefar) manibus circum plaudere „tuorum; undique jactato flore tegente vias." CLAUD. *Panegyr.* 2. (de Stilicone) „fpectabunt cupidae ma„tres, fpargentur & omni flore viae." (Cf. WETSTEIN over *Matth.* XXI: 8.)

(*l*) PLINIUS zegt: „Nobilitas *palmis* in Judaea, nec in tota, fed in Hierichonte maxime. en STRABO XVI. *p.* 763. gewaagt van een vermaard *Palmbosch* aldaar. Verg. XVII. *p.* 818. en SPANH. *de ufu & praeft. Numifm.* I *p.* 350.

(*m*) PLUT *Cato Utic. p* 764. ὑποτιθέντων τὰ ἱμάτια τοῖς ποσὶν ᾗ βαδίζοι. „ AESCHYL. *Agam. vs.* 904. πέδον κέλευθος στρωννύναι πετάσμασιν."

volk (*n*) zijne reismantels gebruikte, welke uit vierkante ſtukken laken beſtonden, met welke men zich in *Palaeſtina* tegen de nacht-koude plagt te beſchutten.

Aanmerk. 3.) Op het Joodſche Paaschfeest doelt TACITUS, wanneer hij zegt, dat de Joden een groot onderſcheid tusſchen geöorloofde en ongeöorloofde ſpijzen maken, en hun *brood ongezuurd* plegen te eten (*o*). Maar uit JOSEFUS (XIII: 7. VI: 5.) weten wij, dat er velerleïe reinigingen vooräf gingen, eer de Paaschmaaltijd gegeten werd. De Huisvader mogt ze niet alleen, maar moest ze, in gezelſchap zijner kinderen en huisgenoten, genieten, en hen aan het oogmerk van dit Feest herïnneren. Dus nam ook JESUS, als *Rabbi*, dit Joodsch gebruik, met zijne leerlingen, waar (*p*). Hij beſteedde deze *Paaschviering.*

(*n*) HORAT. *Carm.* II: 2, 449. „Tuque, dum „procedis, *Io triumphe*! non ſemel dicimus &c."

(*o*) TACIT. *Hiſt.* V. §. 4. „Panis Judaicus nullo fermento." Verg. JUVEN. *Sat.* XIV: 93. *Sat.* VI: 159. PLUT. *Symp.* IV. *Quaeſt.* 5.

(*p*) Wat voorts nog bij het Paaschfeest, en bij het eten van het Paaschlam zelve, in acht genomen werd, behoort hier niet, nadien het niet gemaklijk uit ongewijde Schrijvers bewezen kan worden, maar deels alleen uit het O. Teſt. zelve, en deels uit de Schriften der Rabbijnen. Vergel. SCHOETGEN. *ad h. l.* en UGULIN, *Theſ. Antiq. Tom.* XVII. *p.* 1178. en 1184.—

deze laatste samenkomst, om hen tot zijn naderend lijden en sterven nog verder voor te bereiden. Men ziet voorts ligt, hoe hij door den *rooden wijn* hen nu op zijn dra te vergieten bloed wijzen kon (*q*). Even zoo natuurlijk was de vergelijking van zijn ligchaam met het droog, ongezuurd, en breekbaar brood, het welk op Paaschen gegeten werd.

DERDE AFDEELING.

Omstandigheden, welke het Lijden en den Dood van JESUS *betreffen.*

§. 46.

JESUS *gevangenneming; verhoor voor den Grooten Raad, en overgave aan* PILATUS.

In denzelfden nacht, toen JESUS, met zijne leerlingen, de Paaschmaaltijd had gehouden, zond

---

Over de gewoonte van het *liggen* aan tafel hier plaatzen aantevoeren, zou slechts tijdverlies zijn.

(*q*) EUSTATH. merkt aan over ILIAS *β. p.* 234. 21. dat men den wijn wel *αἷμα σταφυλῆς* of *αἷμα βοτρύων* plagt te noemen. PLINIUS *H. N.* XVI: 7.

„ Vi-

zond de Groote Raad na de plaats, welke JUDAS verraaden had, *de Tempelwacht* (1.) om JESUS gevangen in de ſtad, naar het Paleis van den Hoogenpriester KAJAFAS, te brengen. (*Matth.* XXVI. *Marc.* XIV. *Jann.* XVIII.) In dit voorlopig verhoor werd nu JESUS door KAJAFAS voor een' *nieuwigheid-zoeker* of *oproermaker* in kerkelijke zaken, en voor een' *Godslasteraar* verklaard (2.). Dit alles geſchiedde, op dat men JESUS reeds den volgenden morgen, (nog eer zelfs zijne hechtenis aan het volk bekend werd,) als eenen reeds overtuigden misdaadiger, aan de Romeinſche Overigheid zou kunnen overleveren. Van deze beloofde men zich *bevestiging* van het Doodvonnis, en voorkoming van alle oproer onder het volk (3.).

Aanmerk. 1.) De wacht (σπειρα), welke JESUS gevangen nam, was misſchien een gedeelte der wacht, welke de Romeinen op den Burgt *Antonia* hielden, en waarmede zij, op Feesttijden, wegens den grooten toeloop des volks, de ingangen *Tempelwacht.*

„ Vinum poturus rex memento te bibere *Sanguinem* „ terrae." STAT. *Theb.* I: 329. „ Pingues Bacchio „ *Sanguine* colles. — Met bloed werden verbonden „ geſloten. CIC. *pro Sextio* 10.

gen en gallerijën van den Tempel lieten bezetten. Doch, gelijk ik geloof, kan men met nog meer grond onderstellen, dat deze geheele wacht alleen *uit Jooden* bestaan hebbe, dewijl Romeinsche Soldaten met de Priesters, of de dienaars der Priesters en Farizeën (*Joann.* XVIII: 3.) niet op zoo gemeenzamen voet plagten om te gaan. De Jooden zelve hadden toch, tot handhaving der orde, in den Tempel zekere krijgsverördening ingevoerd, terwijl een genoegzaam getal Priesters beurtelings bij dag en bij nacht in den Tempel wacht moest houden.

Over deze Priesters, zoo wel die op drie plaatzen des Tempels, als over de Leviten, die op eenentwintig plaatzen waakten, was een algemeen opperhoofd, de *Hoofdman des Tempels* (ὁ στρατηγος τȣ ἱερȣ) gesteld, welke een *Jood*, en in waardigheid de naaste aan den Hoogenpriester was. Wij hebben wel eigenlijk in JOSEFUS, omtrent *deze* inrichting, maar alleen van de voorgenoemde *Romeinsche wacht* een uitvoerig bericht; evenwel blijkt uit hem, en uit andere ongewijde Schrijvers zoo veel genoeg, dat de benaming στρατηγος niet enkel van eene eigenlijke krijgswaardigheid, maar van elken Opziener in 't gemeen, gebruikt werd (*r*).

Dat nu de belangen des volks in handen des *Hoo-*

(*r*) B. J. II. *c.* 12. 17. *Cf.* LIGTFOOT *Vol.* II. *p.* 471, 651. en bijzonder DEYLING, *Obs. Sacr. P.* III. *p.* 238.

Hoogenpriesters waren, (onder wier bevel ook de Tempelwacht ſtond,) blijkt uit JOSEFUS duidelijk, daar hij zelden van hun gewaagt, zonder hen voor te ſtellen als *magtige* en *Opzieners des volks* (δυνατοι — οἱ προεστωτες του πληθους *B. Jud* II: 14. en 15.) (*s*).

Aanmerk. 2.) De Jooden hadden, zedert zij, (na de verbanning van ARCHELAUS) onder *Romeinſche Procurators* ſtonden, echter nog als een voorrecht behouden, dat zij niet tot den krijgsdienst gedwongen werden, en dat zij het laager rechtsgebied (*modicæ caſtigandi licentia*), hunne Godsdienst-inrichting, en hun Kerkelijk Recht behouden mogten. Zij bezaten dus wel het recht, om eenen misdaadiger in den ban te doen, hem te laten ſlaan of geesſelen, of ook, om hem den dood ſchuldig te verklaren, maar verder mogten zij niet gaan, zonder zich verantwoordelijk te maken, en tegen de Romeinſche Landshoogheid te misdoen. Dat ook, in Kerkelijke zaken, het doodvonnis van den Romeinſchen Stadhouder moest bevestigd worden, is wel van eenige Geleerden, (DEYLING, BISCOE enz.) betwist, maar blijft toch altijd zeer waarſchijnlijk, nadien anders overal de *Municipes* (*t*) het recht niet hadden, om zelfs eenen ſlaaf *Voorrechten der Jooden.*

(*s*) Deze plaats van JOSEFUS verklaart ook die omſtandigheid, dat de Hoogepriester zijne kleederen ſcheurde.

(*t*) GELL. *Noct. Att.* XIII. *c.* 13. „Cives Romani ex „ mu-

ſlaaf met de dood te ſtraffen, gelijk ULPIANUS in de *Pandecten* uitdrukkelijk aangemerkt heeft (*u*). Ook lezen wij bij JOSEFUS, (*B. Jud.* VI. *c.* 5. §. 3.) dat de Jooden den zoon van ANANUS, na hem te hebben laten geesſelen, aan den Romeinſchen Stadhouder ter verdere ſtraffe overgaven. JOSEFUS brengt ook wel voorbeelden van eigenmagtige ſteeniging bij, doch daar bij ging men wederrechtelijk en oproerig te werk; of zij werd niet ondernomen, met oogmerk, om den ſchuldigen te dooden, (*vulnerandi non necandi cauſa*) van eene gerichtelijke opzetlijke ſteeniging hebben wij bij JOSEFUS maar een voorbeeld, uit den tusſchentijd, tusſchen den dood van FESTUS, en de komst van zijnen opvolger ALBINUS in de Provintie (*Ant.* XX. *c.* 8.) Evenwel werd het gedrag van ANANUS, welke, zonder de toeſtemming van den nieuwen Stadhouder af te wachten, den Grooten Raad bij een geroepen had, door den Koning AGRIPPA met zijne afzetting geſtraft. Deze zou bijkans misſchien zelve gevaar hebben kunnen lopen, om het voorrecht, van eenen Hoogen-

„ municipiis, legibus ſuis & ſuo jure utentur." Verg. H. GROT. *L.* IV. *de Jure B. & P. c.* 20. §. 9.

(*u*) *L.* 12. *ff. de Jurisdict.* „ Magiſtratibus municipalibus ſupplicium de ſervo ſumere, non licet: „ modica autem caſtigatio non eſt deneganda." Cf. „ ZACH. HUBER, *Diſſ.* I. Judaeos non habuiſſe tem„ pore Chriſti verum imperium."

genpriester aan te ſtellen, (het eenigſte, dat hij in *Judea* vermogt,) te verliezen. — Doch eindelijk, dat zaken van groot oproer, (*ſeditio, perduellio, conjuratio* &c.) alleeniglijk voor het Romeinſche Gericht behoorden, is buiten allen kijf.

Magt van PILATUS *en zijn verblijf (Reſidentie.)*

Aanmerk. 3.) Wilde de Joodſche Overigheid haar oogmerk bereiken, om JESUS gedood te zien, dan moest de zaak (ook als *turbatio Sacrorum*) voor PILATUS, als toenmalig Romeinſchen *Procurator* (*v*), komen. — Doch, gelukte het hun, JESUS, als een' ſtaatkundig misdaadiger, als *Oproermaker* (*ſeditionis reum*) voorteſtellen, dan werd het vonnis niet alleen door Romeinſche Soldaaten voltrokken, maar de zaak werd voor JESUS des te ſchandlijker, en kreeg het voorkomen, als of PILATUS zelve, om de openbare rust te beveiligen, en des Keizers rechten te handhaven, dit alles beſchikt had. Doch, door de Romeinſche wacht, welke, op Feesttijden, in de Gallerijen des Tempels was, en welke, uit de naastgelegen vesting *Antonia*, ligt verſterkt kon worden (JOS. *B J. V.*

(*v*) *Procurator* (ἐπίτροπος) was de de eigenlijke tijtel van PILATUS, volgens TACIT. *Ann.* XX: 44. Er waren twee ſoorten van *Procuratores*; 1.) *rationales*, tot inzameling der gelden, 2.) *vice Praeſides*, of *Proc. cum poteſtate.* Dit laatſte was het geval met PILATUS.

V. c. 5. §. 8. *Antiq.* XX. *c.* 4. §. 3) had PILATUS het in zijne magt, om alle mogelijke uitberftingen van zijne Aanhangers te beteugelen. — Het was wel iets ongewoons, dat de *Procuratores*, welke bijkans geen ander Rechtsgebied hadden, dan met betrekking tot den *Fiscus* (*x*), tegelijk met het recht over leven en dood bekleed waren. Doch ook hier ontdekken wij eene naauwe overéénftemming der Euangelisten met de ongewijde Schrijvers. Want in kleine Provintiën, in welke geen Praefes was, *Rhaetia*, *Mauritanië*, *Noricum*, *Tracia*, *Judaea*,) vervong de *Procurator* de plaats van *Praefes*, en bezat het *jus gladii* (*μεχρι του κτεινειν* JOS. *B. Jud.* II. *c.* 7.) (*y*) COPONIUS, de eerfte *Procurator* van *Judaea*, was reeds *cum praefidiali poteftate* bekleed, en had gevolglijk het Rechtsgebied, *in caufis capitis*, gelijk JOSEFUS (*Ant.* XVII. *c.* 1. §. 1. en *B. Jud.* II. *c.* 7. §. 1.) bericht. Ook hadden FESTUS en FE-

L I X

(*x*) DIO CASS. *L.* LIII. *Τους επιτροπους αναμυζειν* „ *τας τε κοινας προσοδους εκλέγοντας* en *L.* LVIII. hun „ poft was *τα αυτοκρατορικα χρηματα διοικειν.* Cf. TA- „ CIT. *Annal.* IV. *c.* 15.

(*y*) ULPIANUS zegt *L.* IV. *pr. ff. de Offic. Praef.* „ Praefes Provinciae *majus imperium* in ea Provincia „ habet poft principem" Et *Leg.* VI. „ Qui univer- „ fas provincias regunt, jus gladii habent: & in me- „ tallum daudi poteftas eis permiffa eft."

LIX naderhand het *imperium summum* (z), en werden daaröm bij JOSEFUS dikwijls met eenen algemeenen naam ἡγεμονες benoemd. Voorts kan men daarbij altijd beweeren, dat evenwel *Judaea* ook reeds, ten dezen tijde, in zekere afhanglijkheid van *Syrië* stond, en als 't ware voor een' tak der Provintie *Syrië* te houden was, waaröm ook PILATUS, ten laatsten, door VITELLIUS, PRAESES vau *Syrië*, van zijne waardigheid afgezet werd. Doch, de eigenlijke verééniging met *Syrië* gebeurde eerst, onder CLAUDIUS na C. Geb. 50., gelijk TACITUS meldt (*a*). De verblijfplaats, *residentie*, der *Procuratores* van *Judaea* was te *Caesarea* (*b*), maar op Feesttijden plagten zij zich te *Jerusalem* te onthouden, waar anders, behalven dezen tijd, enkel een on-

---

(z) Zij hadden zoo wel kennisneming in lijfstraffelijke zaken (*imperium merum*), als in burgerlijke en politieke (*imperium mixtum*) vergel. KREBS *in Observ. Flav. ad Matth.* XXVII: 1. en LIPSIUS *ad* TACIT. *Annal.* XII. *Exc.* B.

(*a*) *Annal.* XII. *c.* 23. „ Ituraeique & Judaei, „ defunctis regibus Solimo atque Agrippa, Provinciae „ *Syriae* additi. Cf. JOSEF *B. Jud. c.* 8. *Antiq.* „ XVII. *c. ult.* XVIII. *c.* 5. §. 2.

(*b*) TACIT. *Hist.* II. *c.* 79. „ Haud dubia destinatione discessere, MUCIANUS *Antiochiam*, VESPASIANUS, *Caesaream*: illa *Syriae*, haec *Judaeae* „ Caput est."

ondergeschikt Bevelhebber zich bevond, om de rust en goede orde te bewaaren (*c*).

§. 47.

Verhoor van CHRISTUS *voor* PILATUS, *en zijne zending naa* HERODES.

Toen PILATUS vernam, dat reeds vroeg in den morgen eene zoo talrijke Raadsvergadering voor zijne woning verscheenen was, welke, wegens de heiligheid van den dag, het niet waagde binnen te komen, (uit vrees voor veröntreiniging, *Joann.* XVIII: 18.) kwam hij, hun hier in toegevende, buiten op het *Voorplein van zijn Paleis* (1.). Hij liet het echter niet berusten bij de beschuldiging (*Informatie*) van den Grooten Raad, maar richtte, (volgends de Romeinsche wetten) een nieuw verhoor aan, waar door hij vernam, dat JESUS zich voor eenen MESSIAS uitgegeven had, en dus des doods schuldig zoude wezen; want, indien

(*c*) JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 3. XX. *c.* 4. §. 3. *B. Jud.* II. *c.* 12. §. 1. en *c.* 14. §. 3. Cf. *L.* XIII. *pr. ff. de Offic. Praes.* „ Congruit bono & gravi Praesidi „ curare, ut pacata atque quieta Provincia sit, quam „ regit."

dien hij niet, gelijk zij voorgaven, een hoofdmisdaadiger ware geweest, zouden de Leden van den Grooten Raad hem, naar hunne wetten, gestraft, en den Stadhouder niet gemoeid hebben. Maar was JESUS wezenlijk te gelijk een Oproermaker (*seditionis reus*) en had hij geleerd, dat men den Keizer geene schatting moest geven, dan behoorde de zaak (*causa major*) niet eens voor hunne rechtbank, terwijl hij zig toch ook naar hunne wet de doodsstraffe (als Godslasteraar) schuldig gemaakt had, doch welke zij niet zonder hooger bekrachtiging mogten ten uitvoer brengen. (Verg. §. 46. *Aanmerk.* 2.) PILATUS liet hier op JESUS in het Paleis brengen, om van hem zelven iet meer bepaalds te vernemen, en JESUS verklaarde zich, dat zijn rijk een *rijk der waarheid* was (2.). Als PILATUS nu voor de Vergadering verscheen, met de verzekering, dat hij niets strafwaardigs in hem vond, drong dezelve zoo veel sterker op zijne veröordeeling aan, terwijl zij beweerde, dat hij geheel *Galileë*, door zijne Leere, in beweging gebracht had. Op dit bericht, dat JESUS een *Galileër* was, werd hij door PILATUS naa HERODES gezonden, doch welke hem terstond, na dat hij hem van zijne Hofbedienden had laten bespotten, aan PILATUS terug zond. (3.).

Aan-

Paleis van PILATUS.

Aanmerk. 1.) Het Paleis, (το πραιτωριον) waar in PILATUS te *Jerusalem*, geduurende zijn verblijf aldaar, woonde, was waarschijnlijk de voormalige Burgt van HERODES, een prachtig gebouw in dat gedeelte der stad, dat eenen toegang tot het Kasteel *Antonia* had. (JOSEF. *Ant.* XV. *c.* 9. §. 3. *B. Jud.* I. *c.* 21. §. 1. V. *c.* 4. §. 3.)

FLORUS had, insgelijks, als *Procurator* zijn verblijf in dezen Burgt, gelijk ONS JOSEFUS zegt (*d*), en FILO (*ad Caj. p.* 1033.) noemt ze regelrecht de woning der Stadhouders, (την οικιαν των επιτροπων.) — Op een plein of plaats voor dit Paleis (εν σταδιῳ) werden de getuigen verhoord, zoo als gemeenlijk de rechtshandelingen openlijk, en onder den blooten hemel, gehouden plagten te worden, zoo als dit, bij voorb. ook in *Caesarea* geschiedde, JOS. *Ant.* XVIII. 3. 1. — Dat nu de Romeinsche wetten een nieuw verhoor voor een hooger rechtbank eischten, zal in 't vervolg getoond worden, wanneer wij spreken zullen van de verzending van PAULUS, door LYSIAS, aan FELIX.

JESUS *geen aardsch Koning.*

Aanmerk. 2.) Nademaal PILATUS zeker het uiterlijk voorkomen van JESUS zoo min overéénkomstig vond met de beschuldiging, en nadien hij, niettegenstaande zijn verblijf te *Jerusa-*

(*d*) *B. J.* II. *c.* 14. „ Εν τοις Ηρωδε βασιλειοις „ αυλιζεται."

falem, nog niets oproerigs van JESUS vernomen had, liet hij hem door zijne soldaaten, tot een geheim verhoor, in het *Praetorium* brengen, terwijl de beschuldigers, gelijk dit gebruikelijk was, buiten op de gerichtsplaats vertoefden. Wanneer JESUS zich nu hier verklaarde, dat hij volstrekt geen aardsch Koning, maar alleen als Leeräar der waarheid zich aanhangers had willen maken, moest dit PILATUS op de lastering der Jooden opmerkzaam maken. Doch te gelijk konden hem, als een' beschaafd Romein, bij zoodanigen Koning, de uitspraken der Stoïcynen in gedachten komen (*e*), waar door hem de beschuldiging der Jooden zoo veel te zoutelozer moest voorkomen. Zijne vraag, *wat is waarheid?* (*Joann.* XVIII: 38.) schijnt dit ten minsten aan te duiden: „ Indien uw Koningrijk alleen in „ een naarspooren en leeren der waarheid be„ staat, wat raakt dat mij en den Keizer!"

HERODES *tegenwoordigheid te Jerusalem.*

Aanmerk. 3.) Toen PILATUS zag, dat zijne verdediging van JESUS de Jooden slechts nog meer verbitterde, (terwijl zij JESUS misschien, als eenen verächter van den vaderlijken Godsdienst, hielden, met PILATUS zich verstaan te hebben,) en nadien hij toch, als Keizerlijk Ambtenaar niet wilde toonen, als of Oproer hem eene

---

(*e*) „ Rex eris, si recte facias." HORAT. Μονος σοφος ἐλευθερος, πλουσιος &c. Vergel. CIC. *Parad.* V. en VI.

eene onverschillige zaak was, maakte hij zich terstond het bericht, dat JESUS uit het gebied van HERODES ANTIPAS zij, ten nutte. Deze, welke thans juist te *Jerusalem* was, waar hij op de hooge Feesten plagt te komen, (*Antiq.* XVIII. *c.* 6. §. 3.) moest niet alleen het best weten, of JESUS in *Galilea* Oproer gepredikt had, maar hij kon ook nog eer de hoofdbeschuldiging van Godslastering beslissen, en zijn vonnis in deze zaak moest zelfs te *Rome* min verdacht zijn. Bovendien hoopte PILATUS, door dit bewijs van beleefdheid, HERODES, die bij eene andere gelegenheid beledigd was (*f*), weder tot vriend te maken. — Doch de Hoogepriester en Schriftgeleerden wendden zich geern met hunne beschuldiging tot HERODES (*Luc.* XIII: 10.), alzoo zij niet alleen dezen zelven als eenen huichelächtigen vleijer des Keizers en des volks, maar ook de ijverzuchtige en heerschzuchtige gezindheden van zijne Gemaalin kenden.

§. 48.

(*f*) Misschien was deze belediging, door eene inbreuk op zijn rechtsgebied, misschien wel door de bekende moord der *Galileërs*, geduurende hun offeren, geschied.

§. 48.

PILATUS *poogt* JESUS *los te laten.* JESUS *gegeesſeld.*

Thans ſtelde PILATUS aan de Jooden voor, dat juist heden de dag ware, waar op hij bevoegd was, hun eenen *gevangenen los te laten.* Om te zekerer te gaan, gaf hij hun de keuze tusſchen den onſchuldigſten en ſchuldigſten, tusſchen JESUS en BARRABAS, hebbende hij den laatstgemelden, als een Oproermaker en Moordenaar doen gevangen zetten (1.) Doch, dat de Overheden der Jooden tijd wonnen, om het reeds verzamelde volk tegen JESUS, als eenen thans ontdekten Huichelaar en beſpotten magtelozen optehitzen; — daar toe gaf een tusſchen inſchietend voorval aanleiding, welk PILATUS bezig hield, te weten, de hem toegezonden *waarſchuwing* van zijne, door eenen droom verſchrikte, Gemaalin (2.). Het volk, door zijne Overheden begoocheld en *wankelend*, eischte BARRABAS los, maar drong tevens aan, dat JESUS gekruist zou worden (3.)— Nog eene andere poging van PILATUS, tot redding van den onſchuldigen, dat hij hem,

om het medelijden der Jooden optewekken, liet *befpotten* en *geesfelen*, mislukte insgelijks (4.)

Loslating van eenen gevangenen.

Aanmerk. 1.) Een Romeinfche Stadhouder had op zich zelve het recht niet, om eenen gevangenen, *op goedvinden des volks*, te ontflaan, indien hij daar toe, door bepaalde Voorfchriften van den Keizer, geen verlof bekomen had (*g*), gelijkerwijs hij in allen deele alleen *ex principis poteftate* te werk mogt gaan.

Dit gebruik derhalven, met bewilliging des Keizers ingevoerd, was waarfchijnlijk in den Lastbrief van den *Procurator* ingelascht, en diende, om de achting der Romeinen voor de Heiligheid van dit Feest te betoonen. Dus had ook AUGUSTUS toegeftaan, (gelijk uit JOSEFUS en FILO blijkt) dat jaarlijks eene zekere geldfom tot Godsdienftig gebruik, verfraaijing van den Tempel enz. naa Jerufalem gezonden mogt worden (*h*), en dus drukte hij ook, door offer-

(*g*) *L.* IX: 47. 12. *Cod. de poenis.* „ Vanae vo„ces populi non funt audiendae, — quando aut noxium „ crimine abfolvi, aut innocentem condemnari defide„ rat." Cf. PAULUS *Sent.* V. *Tit.* 22.

(*h*) Niet alleen bragten zij, die geboren Jooden waren, maar ook de Profelyten, het hunne toe tot onderhoud van den Godsdienst, en velen zonden op de Feesten buitengewoone offeränden derwaards. TACIT. *Hift.*

offeranden, welke hij voor zich liet doen, de achting voor hunnen Godsdienst uit.

Gemaalin van PILATUS. *Haar droom.*

Aanmerk. 2.) Zoo lang de Romeinsche Republiek stond, was het niet gewoon, dat de Landvoogden door hunne Huisvrouwen in de Provintiën verzeld werden. Ook keurde AUGUSTUS zulks niet goed, naardien hij geloofde, dat zij daar door werkeloozer gemaakt werden, of dat deze zich mede in de bezigheid en het beroep der mannen zouden inlaten en bemoeijen (*i*). Ondertusschen schijnen, in de laater jaaren van AUGUSTUS, de Stadhouders dikwijls hunne Gemaalinnen in de hun toegevallen Provintiën met zich genomen te hebben, bijzonder wanneer zij daar eenige jaaren bleven. TACITUS ten minsten verhaalt, (*Ann.* I. *c.* 40. 41.) dat, omstreeks den tijd van AUGUSTUS dood, de vermaarde GERMANICUS met zijne Gemaalin in Duitschland geweest is, en dat hij, in 't begin der regering van TIBERIUS, haar met zich naa het Oosten genomen heeft. (*Ann.* II. *c.* 54.) Zoo als ingelijks PISO zich, om dezen tijd, door zij-

Hist. V. *c.* 3. „ Pessimus quisque, spretis religionibus „ patriis, tributa & stipes illuc conferebat." Vergel. het gezegde van TITUS *B. J.* VI. *c.* 6. —.

(*i*) SUET. *Aug.* *c.* 24. „ Disciplinam severissime „ rexit; legatorum quidem cuiquam, nisi gravate, hi„ bernisque demum mensibus, permisit uxorem inter„ visere."

zijne Gemaalin naa *Syrië* liet verzellen, (*c.* 55. *ibid.*) In 't algemeen ſchijnt het de gewoonte geworden te zijn, om niet zonder Gemaalin naa de Provintie te reizen, zedert het daar tegen gedaane voorſtel van SEVERUS CAECINA door den Senaat verworpen was (*k*). —

De waarſchuwing, welke PILATUS van zijne Gemaalin ontving, beſtond daar in, dat hij zich niet dieper in dit proces zou inlaten. Uit eenen zeer bedenklijken droom in den uchtendſtond kon zij beſluiten, dat de beſchuldigde man onſchuldig was, en dat dus zijne veröordeeling den toorn der Goden verwekken zou. Men geloofde naamlijk toen ter tijd algemeen, dat droomen, die, (bijzonder 's morgens) den ſlapenden van de Godheid toegezonden werden, wenken bevatten, om hen te onderrichten. Dus waarſchuwde, om ſlechts één voorbeeld aantehaalen, CALPURNIA haren Gemaal JULIUS CAESAR, om niet in den Raad te gaan, uit hoofde van eenen bedenklijken droom, dien zij 's nachts voor

(*k*) *Annal.* III. *c.* 33. „Inter quae S. Caecina „cenſuit, ne quem magiſtratum, cui Provincia ob„veniſſet, uxor comitaretur" — *c.* 34. „Paucorum „haec adſenſu audita, plures obturbabant, neque re„latum de negotio, neque Caecinam dignum tantae rei „cenſorem." Vergel. ULPIAN. *Digeſt.* I: 16. 4. *de* „*Offic. Proconſ.* & *Leg.* „Melius quidem eſt, ſine „uxore, ſed & cum uxore poteſt (proficiſci)."

voor zijne vermoording gehad had (*l*). Bij SUETON. *Aug.* 94. en bijzonder in CICERO's werk *de divinatione* vindt men, (benevens het zeer ſchrander oordeel van den laatstgenoemden,) vele dromen, die vervuld zullen zijn, verhaald en ook verklaard.

Ongeſtadigheid des Volks.

Aanmerk. 3.) Hier voor is reeds aangemerkt, dat zich het Joodſche volk geheel van de leden des Grooten Raads, bijzonder van de Farizeën, naar derzelver willekeur, liet leiden. Hier uit, als ook uit de omſtandigheid, dat de *Galileërs* te *Jeruſalem* in geringe achting waren, wordt het waarſchijnlijk, dat het bijzonder inwoners dezer ſtad waren, die op JESUS veröordeeling aandrongen. Doch, misſchien riepen ook *die genen* zelve, *kruist hem!* die nog kort te vooren hunne *Hoſanna's* hadden laten weêrgalmen (*m*). Voorbeelden van zoo plotslijke verändering des volks zijn ook onder Grieken en Romeinen niet zeldzaam. In *Athenen* bijzonder had dikwijls het geval plaats gehad, dat verdienstlijke geëerde Man

(*l*) APPIAN. *B. Civ.* II. *p.* 514. ἡ γυνὴ καλπουρνια ἐνυπνιον αἱματι πολλῳ καταρρεομενον ἰδουσα, κατεκωλυε μη προελθειν. Cf. SUET. 81. en VAL. MAX. I: 7.

(*m*) Vergel. ARISTOPH. *Equit. Act.* I. *Sc.* II. ὁ νυν μεν ηδεις, αυριον δ' ὑπερμεγας. *Hor.* I. *Ep.* I. „ Iidem eadem poſſunt horam durare probantes!" CIC. *de Orat.* II: 13. VAL. MAX. *de ingratis.* MARC. ANTON. *de rebus ad ſe pert. L.* IV. §. 16.

Mannen, kort daarna verächt, gebannen, of ter dood gebracht werden; gelijk zelfs uit de *Levens der Veldheeren*, door CORN. NEPOS befchreven, en uit de gefchiedenis van SOCRATES, bekend genoeg is. Omgekeerd oordeelde men daar dikwijls *den genen* Godlijke eere waardig, dien men kort te vooren verächt had, waar van DIOG. LAËRT. IX: 39., en DEMOCRITUS, een voorbeeld geeft (*n*).

BARRABAS, welken de Jooden los wilden gelaten hebben, fchijnt één van die genen geweest te zijn, die, uit blinden ijver, voor de overblijfzelen der vrijheid ftreden, hoedanigen er, in de laatst voor den Joodfchen krijg gaande tijden, velen waren. Doch, dat de Jooden geen ftreng gedrag jegens dezen hielden, die zij als verdedigers van hunne goede zaak aanmerkten, verklaart zich van zelve.

Geesfeling en befpotting. *Aanmerk.* 4.) PILATUS wist zeker, uit eigene ervaring, welke uitwerking te *Rome* het gezicht van een ellendig voorkomen en verfcheurde en vuile kleederen dikwijls had voortgebracht, dus hoopte hij ook thans, het medelijden der Jooden op te wekken, en vervolgends JESUS, zonder fcherper ftraffe, met eene kleine tuchtiging en befpotting te ontflaan (*Castigatum dimittere*). Anders werden ook zulke misdaadigers, die ter dood veröordeeld waren, vooräf of

(*n*) Vid. JOS. *Bell. Jud.* IV: 3—9.

of aan een paal gebonden, of onder het voortgaan (*per viam*) gegeesfeld (*o*).

Van befpottingen, zoo als die, welke JESUS van de Soldaaten ondervond, verhaalt LIVIUS (*L.* XVI: 14.) een voorbeeld, hoe Koning FILIPPUS den Ph. van *Megalopolis*, met fpot, als Koning heeft laten begroeten *Caefar ave!* (*Macrob. Sat.* II. *L.* I.), hem zelfs met eene fpotternij beneden zijne eigene waardigheid *frater!* noemende, maar hem vervolgends in de boejens kluisterende. Van het gemeen te *Alexandrië* lezen wij bij FILO *in Flacc.* eene befpotting, die nog meer naar deze gelijkt. Te weten, men bracht, tot befchimping van HERODES AGRIPPA, die aangekomen was, een' onnozel mensch op de fchouwplaats, wien men eene mat, in plaats van zijn' purperen mantel om de fchouders hing, eene van papier gemaakte kroon op het hoofd zette, en eene rotting in de hand gaf. Jonge lieden, met eene fpons verzien, gingen als eene Wacht naast hem ftaan, terwijl anderen hem hulde kwamen doen, en nog anderen hem over Gerichts- en Staats- zaken aanfpraken. De

(*o*) *Liv.* II. *c.* 5. „ Miffique lictores ad fumendum „ fupplicium, nudatos virgis çaedant." Cf. *L.* XXVI. „ *c.* 15." — Dus zegt JOSEFUS van FLORUS: 85. „ ὡς μαστιξι προαικισαμενος ἀνεσταυρωσε." (Verg. HEYNE, *Comm. Cur virgis caefi Romano more, qui mox fecuri percutiendi effent. Gott.* 1784. en LIPS. *de cruce*, *L.* II. *c.* 4.)

De omſtaande menigte liet intusſchen geſtadig haar *Maris! Maris!* (Syriſche Koning) weêrgalmen.

§. 49.

PILATUS *geeft toe.* JESUS *veröordeeld.*

De geesſeling van JESUS, in plaats van het medelijden der Jooden optewekken, verſterkte hen nog meer in het vermoeden, dat deze, door de Heidenen zelve beſpotte perſoon de MESSIAS niet zijn kon. Volgends onze wet, zeiden zij, moet hij ſterven, want hij heeft zich zelven Gods Zoon gemaakt. (*Joann.* XIX: 6. volgg.). Nu vermeerderde de verbaasdheid en verlegenheid van PILATUS, toen hij hoorde, dat JESUS zich voor *eenen Zoon van God* uitgegeven had. (1.) Hoe zeer hij nu te vaster voornam, om JESUS los te laten (*vs.* 12.) echter werd hij door het nieuw geſchreeuw der Jooden van zijn ſtuk gebragt: „ Als gij dezen los laat, zijt gij *des Keizers vriend* „ niet!". (2.) PILATUS beklom den *Richterſtoel*, welke onder den blooten Hemel op eenen *met ſteenen geplaveiden vloer* was opgericht. (3.) De vraag, die hij hier nog deed: „ Zal

„ Zal ik dan uwen *Koning* kruisſigen?" miste geheel haar doel, en verbitterde nog meer, „ Wij hebben," riepen zij, „ geenen Koning „ dan den Keizer!" (*vs.* 15.). Thans geloofde PILATUS geenen uitweg meer te hebben; hij ſprak het Doodvonnis over hem uit, wiens onſchuld hij nog, door *zijne handen te wasſchen*, plegtig bevestigde. *Matth.* XXVII: 24. — (4.).

PILATUS denkbeeld van eenen Zoon van God.

Aanmerk. 1.) Waarſchijnlijk zweefde PILATUS, bij de uitdrukking dat JESUS zich voor Gods Zoon verklaard had, het denkbeeld van eenen Heidenſchen *Heros* of *Halfgod*, voor den geest. Waaröm hij ook van JESUS zelfs over zijne afkomst iet zocht te vernemen. Dus vermoedde daarna, bij de duisternis, de wacht hebbende Bevelhebber (*Centurio ſupplicio praepoſitus*) dat JESUS geen gewoon mensch, maar een *Semideus* zijn moest. Het denkbeeld der Heidenen van zulke *Heroës* is voor het overige te bekend, dan dat het nodig zou zijn, er één enkel woord meer over te ſpillen. Maar, wanneer *Joannes* XIX: 12. zegt, „ dat PILATUS „ op dit zeggen zeer verſchrikte, en zocht, hoe „ hij JESUS zoude ontſlaan," vreesde misſchien deze ontſtelde Richter, (ten zij hij, gelijk vele Grooten van zijnen tijd, het geloof aan eene Godengeſchiedenis geheellijk verloochenden,) dat JESUS een bewijs van zijne magt aan de genen, die hem mishandelden, tonen zou, zoo als

er voorbeelden genoeg zouden geweest zijn, dat *Goden* of *Herëos* zich vreeslijk aan die genen gewroken hebben, die de hand aan hun ſloegen (*p*).

Vreeze voor eene beſchuldiging bij TIBERIUS.

Aanmerk. 2.) Gezanten en Stadhouders der Provintiën werden gemeenlijk *Caeſaris amici* genoemd, gelijk WETSTEIN over *Joann.* XIX: 12. getoond heeft. De gedachten, van de gunst des Keizers te verliezen, was meer dan al het andere in ſtaat, om de voorgemelde bekommering uit PILATUS ziel te verdrijven, en aan de zaak den uitſlag te geven. Hij kende reeds uit eigene ervaring den aart der Jooden en den ijver, waarmede zij tegen het krenken en ſchenden hunner wetten waakten. (JOS. *Ant.* XVIII: 4.) Hoe ligt was het mogelijk, dat er wegens zijne weigering een oproer ontſtond, dat hem bij den onbuigzaam ſtrengen en argwanende TIBERIUS (*q*) ten

(*p*) Men zie bij voorb. alleen den *Hymnus* van HOMERUS op BACCHUS *vs.* 35. volgg. waar deze onverziens aan de Matroozen, die hem tot ſlaaf wilden maken, als een Leeuw verſchijnt. Vergel. EURIP. *Bacch.* V. 1016.

(*q*) PHILO *de Leg. ad Caj.* (*ed. Francof.*) *p.* 1033 zegt van PILATUS: *την καθεροτηʹα Τιβεριυ μη ἀγνοων.* — TIBERIUS, (*ſuſpicaciſſimus* heet hij bij SUETON. en TACITUS) zocht ook werklijk op allerlei wijze de onderdrukking der Ambtenaren te beteugelen, en de rust der Provintiën te bevorderen. Vergel. JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 7. §. 5.

ten hoogften veräntwoordelijk zou maken. De Jooden zelve, welke te *Rome* door eenen HERODES onderfteund konden worden, hadden hem iemand in handen geleverd, die zich voor eenen Koning uitgegeven, en vele aanhangers gekregen had. — De zaak eerst op de uitfpraak des Keizers te laten aankomen, (*refere ad Caefarem*) fcheen, uit hoofde van de gisting der gemoederen, bedenklijk, en kwam bovendien, alzoo JESUS geen Romein was, niet wel te pas, en nogthans bleef die de eenigfte hem nog mogelijke uitvlucht. — Doch, om zich nog meer de zwakheid van dezen man te verklaren, die evenwel anders niet ligt tot toegeeflijkheid te brengen was, (*r*) moet men bedenken, dat hij nog geheime redenen kon hebben, om de Joodfche Natie, welker Godsdienst en Wetten hij meermalen gefchonden had, thans allerminst tot het uiterfte te brengen. Zij had reeds te vooren, (bij de ontwijjing der Heilige ftad, door het inbrengen der vaandels en fchilden (*s*)), een ootmoedig verzoek aan den Keizer laten afgaan, van wien zij wist, dat het zijn wil niet was, dat ééne van hunne wetten en gebruiken gefchonden werden, (*ουδεν εθελει των ημετερων καταλυεσθαι*), gelijk zij ook de affchaffing van deze eigenmagtige handel-

---

(*r*) PHILO *L. c.* ἦν γὰρ την φυσιν ἀκαμπης καὶ μετα της αυθαδυς ἀμειλικτος.

(*s*) *L. c.* ἀνατιθησιν εν τοις κατα την ἱερον πολιν Ἡρωδυ βασιλειοις επιχρυσυς (ἀσπιδας.)

delwijze ſpoedig daar door bewerkt had. Indien ook al vele van die onrechtvaardigheden, welke FILO (*t*) PILATUS nog verder te last legt, bijzonder tegen het einde van zijne regeering, bedreven zijn, evenwel had hij zich, ongetwijfeld, reeds aan zoo vele misbruiken van zijne magt ſchuldig gemaakt, dat hij zich niet kon vleijen, bij eene nieuwe beſchuldiging der Jooden, alleen met eene beſtraffing te zullen vrijkomen. Ook noodzaakten hem de bezwaaren der Jooden wezenlijk (na C. G. 36. of 37.) ter zijner veräntwoording naa *Rome* te reizen. (JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 5. §. 2.)

Indien derhalven PILATUS zijn geweten zuiver gehad had, zou hij niet in deze verlegenheid gekomen zijn, om zijne voorige onrechtvaardigheden door eene nieuwe te verbergen (*u*), ge-

---

(*t*) *L. c.* *τας δωροδοκιας, τας ὕβρεις, τας ἁρπαγας, τας αικιας, τους αγριους και επαλληλους φονους κ. λ.*

(*u*) Aan manſchap ontbrak het den Procurator niet, om het oproerig volk tot bedaaren te brengen. De gewoone bezetting, die te *Jeruſalem* op den Burgt *Antonia* lag, beſtondt, (gelijk uit JOSEFUS *B. J.* III. *c.* 4. §. 2. blijkt) uit zes honderd of duizend man voetvolk, en honderd en twintig Ruiters. Maar te *Caeſarea*. de Hoofdſtad des Lands, (in den zin der Romeinen,) lagen vijf zulke *cohorten* in bezetting. Verg. *B. Jud.* II. *c.* 15. §. 6. en V. §. 8. *Antiq.* XVIII. *c.* 4. Op een' Feesttijd werd de bezetting te *Jeruſalem* nog verſterkt.

gelijkerwijs FELIX, in een dergelijk geval, niet nodig gehad zou hebben, om den Jooden ten gevalle, PAULUS, dien hij voor onſchuldig hield, als gevangen achter te laten.

Richterſtoel (Tribunal.)

Aanmerk. 3.) In den Voorhof voor het *Praetorium* ſtond de Tribune of Vierſchaar, welke de Richter, om het vonnis te ſpreken, beklimmen moest (*v*). Men klom tot denzelven langs eenige trappen op (*Matth.* XXVII: 19. *Joann.* XIX: 13.) en de vloer, waar zij op ſtond, was geplaveid (λιθοστρωτον) en wel waarſchijnlijk met kleine kunſtig ſaamgevoegde ſteentjens, gelijk dit reeds ten tijde van SYLLA gewoon was. VARRO beſchrijft zulk MOSAÏK werk dus, „ Daarbij „ werd gebroken marmer in kleine ſtukjens in- „ gelegd," om daar door beesten en andere voorwerpen aftebeelden (*x*). Deze te *Rome* gebruiklijke verſierſelen en kunstſtukken wierden van de Stadhouders als dan ook in de Provintiën ingevoerd, wanneer zij te vooren daar in onbekend

(*v*) JOSEF. *B. Jud.* II. *c.* 9. §. 3 „ Καθισας „ επι βηματος εν τω μεγαλω σταδιω. —

(*x*) Cf. VARRO *de R. Ruſt.* III: 1. „ Quum „ enim villam haberes opere tectorio & inteſtino, ac „ pavimentis nobilibus *lithoſtratis* ſpectandum"— *c.* 2. „ Opus teſſellatum ex parvulis coloris varii lapillis qua- „ dratis conſtabat, quibus ſolum pavimenti incruſta- „ batur" Cf. PLIN. *H. N.* XXXV. *c.* 37. XXXVI. *c.* 5. ſq. —

kend waren. JULIUS CAESAR, bij voorb. (gelijk SUET. van hem *c.* 47. verhaalt) voerde zelfs op zijne Veldtogten tafelen van *Mosaïk* werk, en ook geheele marmerplaaten, met zich rond, om den vloer van het Hoofdkwartier mede te beleggen.

Symbolische handelwijze van PILATUS.

Aanmerk. 4.) De Ouden hielden er veel van, om zich van Symbolische handelingen te bedienen, als zij of een dieper indruk maken, of voor eene talrijke vergadering algemeen verstaanbaar wilden wezen. Niet alleen komen er in het O. Test. en in de geschiedenis van JESUS soortgelijke handelingen menigvuldig voor, maar ook Griekfche en Romeinsche ongewijde Schrijvers halen er ons voorbeelden van aan. Dus sloeg EPAMINONDAS voor het geheele Thebaansche Leger eene Slang den kop af, om de Thebanen daar door optewekken, om de Lacedemoniërs, die het hoofd der vijänden uitmaakten, met moed aantetasten, alzoo het hem, wanneer deze geslagen waren, gemaklijk zijn zou, om ook de Bondgenoten, als het overig deel des ligchaams, te vernietigen. (POLYAEN. *Strateg. p.* 122. Leyden 1589.) Maar soortgelijke voorbeelden uit HERODOTUS, POLYBIUS, en PLUTARCHUS aantehaalen, zou te wijdlopig wezen, daar ik er buitendien geene onder gevonden heb, die juist in dezelfde handeling bestond, te weten, het wasschen der handen, om daar door te kennen te geven, dat men onschuldig zij aan eene moord. Maar, dan was men gewoon, zich de han-

handen te wasſchen, wanneer men reeds eene moord of andere misdaad begaan had (*y*), dewijl, door wasſchen, (gelijk reeds boven gemeld is) *de expiatio* of *purificatio* plagt te geſchieden (*z*).

§. 50.

JESUS *heen geleid en gekruist.*

JESUS moest nu zijn eigen kruis door de ſtraaten der Stad dragen, alzoo het uitgeſproken Doodvonnis op ſtaande voet, *buiten de Poort*, zou voltrokken worden (1.). — Toen het kruis zelve opgericht was, werd JESUS ontkleed daaraan gehecht en opgetild; het *Opſchrift* boven hem vastgeſlagen, en zijne kleederen aan de wacht *tot verdeeling* overgelaten (2.) Zelfs onder de ſchriklijkſte pijn en ſmar-

(*y*) *Scholiaſt. in Sophocl. Ajax Maſtig. vs.* 663. zegt: ἐθος ἠν παλαιοις, ὅτε ἡ φονον ανθρωπȣ, ἠ αλλας σφαγας, ἐποιȣν, ὑδατι ἀπονιπτειν τας χειρας εἰς καθαρσιν τȣ μιασματος.

(*z*) Misſchien wilde PILATUS, door deze handeling meer de ſchuld der Jooden zelve daar door aanduiden, dat zij zich wegens hunne moordzucht moesten zuiveren, waarmede hij dan zekerlijk te gelijk zijnen afkeer openlijk te kennen gaf.

ſmarten ſpotte men nog met hem. Mij dorst, zeide hij ten laatſten, en, den hem toegezonden *Wijn en Edik* genomen hebbende, overleed hij kort daar op (3.) En zie, nu ſcheurde het voorhangzel des Tempels, de Aarde beefde, zoo dat de *Rotzen ſcheurden*, en *de Graven zich openden* (4.).

Dragen van het kruis.

Aanmerk. 1.) Bij hoofdmisdaaden, gelijk dat was, daar men JESUS mede beſchuldigde, had gewoonlijk geen uitſtel plaats, en thans zoo veel min, om dat de Sabbath naderde, (JOS. *B. Jud.* IV. *c.* 5) Het was ook niets ongewoons, dat misdaadigers, bijzonder oproermakers, juist op op een Feesttijd ter dood gebragt werden, om aan de talrijke menigte een waarſchuwend voorbeeld te geven. — De Misdaadigers moesten zelve hun kruis dragen, daarom zegt ook PLUTARCHUS (*Comm. de iis qui ſero puniuntur*) „ Elke ſoort van ondeugd brengt haar eigen „ kwaad uit zich zelve voort, juist gelijk elk misdaadiger, wanneer hij ter ſtrafplaats geleid wordt, zijn eigen kruis moet dragen, (ἕκαστος τῶν κακούργων ἐκφέρει τον αὐτοῦ σταυρον.) Dat nu in de Romeinſche Provintiën de ſtraf-uitvoering altijd buiten het leger of buiten de ſtad geſchiedde, blijkt uit meer plaatzen (*a*).

Aan-

(*a*) PLAUT. *Mil. Glor. Act.* II. *Sc.* 4. „ Credo „ ego iſtos exemplo tibi eſſe eundum actutum *extra* „ *portam*,

Aanmerk. 2.) Geene foort van dood had in de oogen der Jooden zoo iet fmaadelijks, dan de kruisdood, om dat in hunne wet een gehangene een vloek en uitvaagfel heette (*b*). Voorts was het ophangen aan een paal bij de Jooden niet zoo wreed, alzoo het onthoofden daar bij voorafging. Maar de kruisftraf, die den Romeinen eigen was, was de pijnlijkfte, die men bedenken kan, en werd alleen aan flaaven, moordenaars, en oproermakers uitgeöefend (*c*).

Kruisfiging. Opfchrift. Vedeeling der Klederen.

Tot affchrik voor anderen werd den veröordeelden, bij de wegvoering ter ftraf, een *opfchrift* omgehangen of voorgedragen, het welk de oorzaak en reden der ftraföefening bevatte, en vervol-

„ *portam*, difperfis manibus patibulum cum habebis." CIC. *in Verr.* V. *c.* 66. „ Quid enim attinuit, cum „ Mamertini more atque inftituto fuo crucem fixiffent „ *poft urbem* in via Pompeja &c." „ *Auct. Bell. Afr.* „ fic *extra vallum* duducti funt & cruciabiliter in„ terfecti. Cf. PETRON. *Sat. c.* 71.

(*b*) CIC. *l. c.* noemt de kruisfiging, „ *fupplicium* „ *crudeliffimum deterrimumque.* PAULUS V. *Sent.* „ *Tit.* XXII." „ Omnes *feditiofi* in crucem figendi „ funt." PETRON. III. „ Cum interim imperator „ Provinciae *Latrones* juffit crucibus affigi." Cf. JOS. „ *B. Jud.* II. *c.* 14. §. 9. De geheele handeling daar „ bij befchrijft LIPSIUS in zijn Gefchrift *de cruce.*

(*c*) Vergel. HENKE, *Comm. de eo, quod inprimis ignominiofum eft in fupplicio crucis J. C. Helmft.* 1785.

volgends aan den paal vastgeflagen werd (*d*). Dit gefchrift (τιτλος) was, bij het kruis van JESUS, (zoo als ook waarfchijnlijk bij die der beide moordenaren,) in drie onderfcheidene talen opgefteld. Te weten, om den wil der inlandfche Jooden was de Syrifche en Chaldeeuwfche, om de uitlandfche de Griekfche, en de Romeinfche of Latynfche, (de eigenlijke taal in het gericht) misfchien wegens de foldaaten verkozen (*e*). Alzoo de veröordeelden naakt gekruist werden, vielen de klederen aan de uitvoerers der ftraf ten deel (*f*). HADRIANUS, verbood eerst den foldaaten *fpolia fontium* zich toe te eigenen, ten zij de Veldheer of PRÆSES daar bijzonder verlof toe gaf.

Befpotting. Edik tot drank.

Aanmerk. 3.) Wij lezen veelvuldige voorbeelden in de Schriften der Ouden, dat men het om-

---

(*d*) DIO CASS. *L.* IV. *p.* 523. A. „ Δια δε της „ αγορας μέσης μετα γραμματων την αιτιαν θανατωσεως „ αυτȣ δηλȣντων διαγαγοντος; καὶ μετα ταυτα ανασταυρω„ σαντος. *Cf.* SUET. *Calig.* c. 32. *Domit.* c. 10.

(*e*) JOS. *B. Jud.* VII. *c.* 2. §. 4. gewaagt van een Opfchrift in de *Griekfche* en *Latynfche* Taal, het welk, in den Tempel, ter waarfchuwing tegen het overklimmen der hekken (τειχιον) aangeflagen was.

(*f*) ARTEMIDOR. II. 58. „ γυμνοι γὰρ σταυρȣνται. — „ *De poenis damnatorum*, *ff. L.* VI." „ *Spolia*, qui„ bus indutus eft, cum quis ad fupplicium ducitur, ut „ & ipfa appellatio oftendit."

omstaande graauw, zoo wel als den uitvoerers der straf, eene schandelijke bespotting toeliet, tegen de veröordeelden, zoo als deze integendeel zich somtijds nog moedwillig tegens de toekijkers gedroegen (*g*). — Schriklijke dorst was eene der kwaalen, welke gekruisten te dulden hadden. Daaröm had de wacht gemeenlijk een vat met azijn, of ook met slechten wijn gereed, om den veröordeelden, over dorst klagende, daar uit toe te reiken — slechte of verschaalde wijn (*rappa*) werd gemeenlijk Edik (*acetum*) genoemd (*h*), en maakte den gewoonen drank der geringe lieden, en ook der soldaaten uit (*i*).

Voorhangzel in den Tempel. Opening der Graven.

Aanmerk. 4.) De Tempel had, ten tijde van CHRISTUS, twee voorhangsels, één voor het Heilige, en een voor het Allerheiligste. Welk van

(*g*) SENECA *de Vita beata*, *c.* 19. Op andere plaatzen van denzelfden Schrijver, en ook bij PLUTARCHUS vindt men voorbeelden van den schandelijksten moedwil jegens veröordeelden.

(*h*) MACROB. VII: 6. „ Acetum, vinum culpa„ tum. PLIN. *H. N.* XXIII. *c.* 27. noemt den Edik „ *vitium vini.* Cf. *L.* XIV. *c.* 8. en *c.* 26. *Cf.* GA„ LEN. I. *c.* 17. *de simpl. med.* Οἶνον τεθνεῶτα καὶ „ νεκρὸν — τὸ ὄξος."

(*i*) *L.* XII: 38. 1. *c. de erog.* „ Vinum atque „ acetum milites nostros solere percipere: uno die vi„ num alio die acetum." Cf. DEYLING. I. *p.* 137. „ waar hij uit VEGETIUS IV: 7. aanhaalt."

van beiden het geweest zij, kan men niet beslissen, alzoo wel eigenlijk het binnenste, maar toch ook het buitenste καταπέτασμα heet (*k*). Nog min kan men met zekerheid zeggen, of die scheuren een afzonderlijk wonderwerk, of een gevolg van het schudden des Tempels, door de Aardbeeving geweest is, zoo als bij het openspringen der Graven ongetwijfeld het geval was (*l*).

§. 51.

Afneming van het kruis. Begravenis van JESUS.

De Heiligheid van den dag liet niet toe, dat misdaadigers, levend of dood, aan het kruis bleven hangen. PILATUS vergunde daaröm dat de gekruisten de beenen gebroken, en de lij-

(*k*) PHIL. *de Vit. Mos. Tom.* II. *p.* 150. Cf. JOS. *Ant.* VIII: 3. *B. J. V.* 5.

(*l*) ARISTID. *in Rhod.* *p.* 544. „ Ἀνεῤῥίπτοντο δὲ „ οἰκίαι, καὶ μνήματα ἀνεῤῥήγνυντο. Cf. ARISTOT. „ *Meteor.* II: 8. OVID. *Metam.* VII: 10. 204.” jubeoque tremiscere montes, & mugire solum, manesque exire sepulchris. Vergel. MICHAËLIS over *Matth.* XXVII: 56. WETSTEIN *h. l.*

lijken afgenomen werden. Doch alzoo JESUS reeds dood was, werd hem alleen door eene ſpeer de zijde doorſteken, waar op bloed en water, (*liquor pericordii*) uitliep (1.), zie *Joann.* XIX: 33. — 34. JOSEF, van Arimathaea (*Rama* in den Stam *Benjamin*) geboortig, die reeds bij JESUS leven hem hoogächting bewezen had, verzocht thans bij den *Procurator* om verlof, om hem *ter aarde te beſtellen*, het welk hem vergund werd. Tot zijne Grafplaats bepaalde hij *een hol in eene rots*, het welk met een' grooten ſteen geſloten kon worden (2.). NICODEMUS, ook een Lid van den Raad (*m*) en een heimlijk verëerer van JESUS, vereënigde zich met hem, en bezorgde eenen grooten voorraad van *Myrrhe en Aloë*, waar mede het in lijnwaad gewonde Ligchaam bedekt zou worden (3.). Zie *Matth.* XXVII: 57. — 60. — Doch des anderendaags, terſtond na den rustdag, (dus op den Sabbath) kreeg de Groote Raad van PILATUS

(*m*) JOSEF heet alleen βουλευτης d. i. *decurio*, het welk dikwijls van αρχων (*Senator*) onderſcheiden wordt, doch het eerſte woord kan ook heel wel *Raadsheer* te *Jeruſalem* (*Senator*) betekenen. Doch van *Nicodemus* weten wij zeker, dat hij eigenlijk Lid van den Grooten Raad geweest is.

TUS de bewilliging van eene *Romeinsche wacht*, op dat, van den kant der Leerlingen, geen wegnemen van het Lijk mogelijk zou zijn, of plaats zou kunnen vinden (4.).

Afneming van het kruis. genadesteek.

Aanmerk. 1.) De misdaadigers leefden dikwils verscheiden dagen aan het kruis, en werden dan, als men hen er niet af nam, (zoo als in andere landen niet gewoon was,) van vogels en wilde beesten verscheurd, of van den regen en het weder verteerd. (Verg. LIPS. de *cruce* II. *c.* 12. &c.) Doch, alzoo, naar de Joodsche wet, de ligchaamen der opgehangenen voor den nacht moesten afgenomen worden, en wegens de heiligheid van den volgenden dag, thans nog wat vroeger dan anders (*n*), zoo had PILATUS vergund, de gekruisten volstrekt te dooden, en hunne lijken af te nemen. Het daar bij aan stukken slaan der beenen was even zoo pijnlijk als de kruisiging zelve (*o*). Doch de steek met eene lans

---

(*n*) JOS. *B. J.* IV. *c.* 5. §. 2. Vergel. LOESNER *ad h. l.* en de hier voor aangehaalde plaats van PHILO.

(*o*) CIC. *Philipp.* XIII: 12. „ Proverbii loco dici „ solet, perire eum non posse, nisi *ei crura fracta* „ essent. SENECA *de Ira* III: 32. " „ si servulum in „ ergastulum miserimus, quid properamus verberare „ statim, crura potius frangere. " Cf. SUET. *Aug.* 67. TIBER. 44 *fin.*

lans naa de plaats van het hart, maakte terstond een einde van het leven (*p*).

Ter aarde bestelling. Graf in een rots.

Aanmerk. 2.) Om het begraven der veröordeelden, moest bij den *Procurator* bijzonder een verzoek gedaan worden, hetwelk hij dan gemaklijk gewoon was in te willigen. Want het weigeren van zoodanig verzoek werd, wegens het denkbeeld der Ouden van den schriklijken toestand der onbegravenen, (verg. HORAT. *Od.* I: 28.) voor eene bijzondere wreedheid aangezien. CICERO rekent het daaröm mede onder de grootste misdaaden van VERRES, dat hij, geduurende zijn bestuur in *Sicilië*, van de Ouders geld voor de begravenis der kinderen genomen heeft. Ook telt TACITUS het, onder de wreedheden der laatste regeringsjaaren van TIBERIUS, dat den genen, die op zijn bevel gedood waren, de begravenis geweigerd werd (*q*). — Het

---

(*p*) HIPPOCRAT. *Aphorism.* VI. ὅτι μεν ἡ της καρδιας τρωσις επιφερει θανατον εξ αναγκης."

(*q*) CIC. *in Verr.* I. *c.* 3. TACIT. *Ann.* VI. *c.* 29. Cf. SUET. TIBER. *c.* 61. ULPIANUS zegt *de cadav. punit. L.* I. *ff.* „ Corpora eorum, qui capite damnan- „ tur, cognatis ipsorum neganda non sunt, & id se „ observasse etiam D. AUGUSTUS Lib. X. de vita sua „ scribit. Hodie autem eorum, in quos animadvertitur, „ corpora non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum „ & permissum: & nonnunquam non permittitur, „ maxime majestatis causa damnatorum."

Het graf van JESUS was, gelijk de Euängelisten verhaalen, in eene rots gehouwen, gelijk dan in 't gemeen (volgends STRABO's bericht *L.* XVI. *p.* 761.) de grond rondom Jerufalem, in eenen omtrek van zestig ftadiën, zonder water en rotsächtig was (*r*).

Het fluiten van het graf met eenen fteen gefchiedde, op dat de lijken niet weggenomen, of van wilde beesten verfcheurd konden worden; gelijk GROTIUS *ad h. l.* uit POLYBIUS aantoont.

Balfeming. *Aanmerk.* 3.) Zonder verftand te hebben van de balfeming naar de konst, welke HERODOTUS II: 80. volgg., als bij de Egyptenaren in gebruik, befchrijft, waren nogthans de Jooden er op gezet, om de leden der overledene met fpecerijën en zalven te beftrijken en te befmeeren, en vervolgends met lijnwaad (σινδων) (*s*) te bewinden, (*Matth.* XXVII: 50. Vergel. *Joann.* XIX: 40.) gelijk dit ook wel bij andere volken, wanneer de ligchamen niet verbrand werden, plagt te gefchieden (*t*) — Hoe aanzienlijker de begra-

(*r*) Een vruchtbaar land voegde bovendien niet wel voor grafplaatzen. CIC. II: 27. *de Legg.* „ vetat „ ex agro culto, eove qui coli poffet, ullam partem „ fumi fepulchro."

(*s*) Dus noemt POLLUX VII: 72. het Egyptisch lijnwaad, Vergel. *Marc.* IV: 19.

(*t*) OVID. *Trift.* III: 3. 69." Offa — atque ea „ cum foliis & amomi pulvere misce."

gravenis zijn zoude, des te meer werd van zulke ſtoffen medegenomen. JOSEFUS zegt, (*B. J.* I. *c. ult.* Cf. *Ant.* XVII. *c.* 87.) dat bij de begravenis van HERODES vijfhonderd ſlaven en vrijgelatenen als dragers van ſpecerijën (αρωματοφερομενοι) gevolgd waren. — Doch men heeft geene reden, om bij het mengſel van *Myrrhe* en *Aloë* (*u*), het welk NICODEMUS, als een rijk man, waarſchijnlijk door zijne bedienden bezorgde, de woorden ὡς λιτρας ἑκατον van honderd van onze *ponden* te verſtaan, naardien de *Litren*, gelijk bekend is, zeer onderſcheiden waren. JUL. POLLUX *L.* IV. bepaalt eene *Litra* op twee Drachmen of ⅛ pond, zoo dat dus naar deze rekening de gezamentlijke ſpecerijën omtrent twaalf Pond kunnen gewogen hebben.

Aanmerk. 4.) Nadien bij de kruisſen altijd Romeinſche wachten geſteld plagten te worden, (PETRON. III. PLUT. *Cleon. p.* 823.) zoo kon aan PILATUS een zoodanig verzoek om de bewaring van het graf niet vreemd voorkomen, bijzonder daar hij wist, dat aan de dienaars van den Grooten Raad deze bezigheid op den Sabbath niet kon opgedragen worden. PILATUS had ook zelve reden, om zoodanig bedrog voortekomen, als werklijk eerst zeventien jaaren te voo-

Bewaring van het Graf.

(*u*) Van de Myrrhe zie PLIN. XXIV: 19. en STRABO VI. *p.* 773. maar over de Aloë, die in *Syrië* wast, GALEN. de facult. Med. ſimpl. VI.

vooren in *Italië* en te *Rome* zelve, zoo veel opschudding gemaakt had (*v*). Den Grooten Raad was te meer aan eene Romeinsche wacht gelegen, dewijl het volk en de aanhangers van JESUS daar uit konden afnemen, dat de Stadhouder hier volkomen mede instemde, het welk ieder een van eene stoute onderneming af moest schrikken.

VIERDE AFDEELING.

Eenige omstandigheden uit de eerste lotgevallen der Apostelen, bijzonder die zich nog te Jerusalem onthielden.

§. 52.

Merkwaardige verschijning op Pinksterdag.

JESUS had aan zijne leerlingen bevolen, zich te *Jerusalem* bij een te houden, tot zij, aldaar, op eene plegtige wijze, met kennis, moed,

(*v*) TACIT. *Ann.* II. *c.* 39. 40. Eene min bekende geschiedenis van den valschen ALEXANDER verhaalt JOSEFUS *Ant.* XVII. *c.* 14.

moed, en blijdschap, tot het aanvaarden van zijn Leeräar-ambt zouden toegerust worden. Deze gedenkwaardige gebeurenisse, welke onder een luid *gedruis der luckt*, en onder de verschijning van *vuurige vlammetjens* gebeurde, verhaalt ons LUKAS in het II. Hoofdstuk van de *Handelingen der Apostelen* — (1.) De leerlingen van den gekruisten JESUS getuigen nu openlijk van zijne Opstanding en Hemelvaart; de ontstelde Overheden des volks kunnen niets doen, dan, op eene besluiteloze *angstvolle wijze*, het prediken van JESUS verbieden (2.). In billijke dingen integendeel onderwierp zich het Apostolisch Gezelschap geern aan de bevelen van het *Sanhedrin*, en onttrok zich niet aan hun voormalig handenwerk. Bij hunne *vriendschaps-malen* heerschte eendracht, waarvan ook de Armen, die men bovendien weldaadig ondersteunde, niet uitgesloten waren (3.). *Handel.* IV: 34. II: 46. VI: 1—4.

Gebeurenissen op het Pinksterfeest.

Aanmerk. 1.) Het Pinksterfeest, dat zijnen naam had naar den tijd, in welken het na het Paaschfeest viel (*x*), werd met groote plegtigheid

(*x*) JOS. *Ant.* III. c. 10. „Πεντηκοστη ἡμερα μετα „την τε πασχαλος."

heid te *Jerusalem* gevierd, zoo dat de menigte van volk sterker was, dan op het Paaschfeest, en somtijds wel drie millioenen beliep (*y*). Zeker een gunstig tijdstip voor de eerste uitbreiding van het Christendom, waartoe thans de eerste Leeraars door de mededeeling van de gaven des Geestes werden toegerust. Al wilde men ook, met laater Uitleggers, neigen, om de daar bij voorafgaande zichtbare verschijning door een natuurlijk verschijnsel te verklaren, voor welk gevoelen wij echter geenen genoegzamen grond vinden, zal men echter, uit hoofde van den tijd, op welken het gebeurde, de onmidlijke hand der Godlijke Voorzienigheid niet kunnen ontkennen. Wat de *plaats* dezer gebeurenis betreft, ik geloof nog steeds, zonder echter ook hier het oordeel mijner Lezeren vooruit te willen lopen, dat het in den Tempel zelven, en wel in eene der Boven-Gallerijën van denzelven (welke LUKAS *Hand.* I: 13. ὑπερῷον noemt) is voorgevallen (*z*). Het was juist het uur des Gebeds (*Antiq.* XIV. *c.* 4. §. 3.) en dan plagten JESUS Aanhangers (zoo als wij uit *Hand.* II: 46. III: 1. V: 12. en 42. weten,) altijd in den Tempel tegenwoordig te wezen.

Aan-

(*y*) JOS. *B. J.* VI. *c.* 9. §. 3. *Ant.* XVII. *c.* 9. XX. *c.* 4. PHILO *de Monarch.* II.

(*z*) JOSEFUS beschrijft ze *Antiq.* XI: 5. 4. en VIII: 3. §. 2. Vergel. KREBS, *Observ. Flav. p.* 162.

Aanmerk. 2.) Dat de Leden van den Grooten Raad, en bijzonder de Sadduceërs, eene vrij zachte waarſchuwing uitgezonderd, werkeloos aanzagen, dat de Aanhangers van JESUS de Opſtanding van hunnen Heer in den Tempel openlijk leerden, is zeer bevreemdend, en doet ons hunne verlegenheid, en hunne bewustheid, wat zij met de Wacht afgeſproken hadden, ligtlijk gisſen. Doch van PILATUS, alhoewel hij zich thans te *Jeruſalem* bevond, hadden zij zeker geene onderſteuning, maar veel eer beſchimping en welverdiend verwijt te wachten.

Toegevendheid van den Grooten Raad.

Deze toch, dewijl hij voor muiterij en oproer zeker was, kon er niets tegen hebben, dat die geen, welken hij zelve voor onſchuldig verklaard had, ook thans nog Aanhangers vond. Over het geheel, kon hem de geheele twist over den MESSIAS en de Opſtanding, tot de Joodſche Kerkzaken ſchijnen te behooren, waarin hij zich, naar de bekende wijze der Romeinſche Overheden, nu niet verder wilde inlaten.

Aanmerk. 3.) Uit den merkwaardigen Brief van den jongen PLINIUS (X. *Ep.* 97.) wordt het meer dan waarſchijnlijk, dat, reeds ten tijde der Apostelen, zekere huishoudelijke ſchikkingen in de Gemeente gemaakt zijn, waar toe bijzonder de aanſtelling der *Diakonen* en *Diakonisſen*, ter bezorging van arme en zieke Ledematen, behoort. — Maar de Apostelen en hunne Medehulpers (πρεσβυτεροι), die zich met de verkondiging en het bewijzen der Leere bezig hielden,

den, hadden den eerſten rang, en moesten, *bij de verkeering met Jooden*, bekwaamheid bezitten, om de plaatzen des Ouden Testaments op de lotgevallen van JESUS toetepasſen, waaröm ook in laater tijd LUCIANUS (*a*) de Leeräars van den Christelijken Godsdienst met de Schriftgeleerden der Jooden kon verwisſelen. Doch het geen verder, ter opheldering der eerſte Kerkelijke Bedieningen, en der gemeenſchap van Goederen in de Apostoliſche Gemeente (*b*), uit de Schriften der Kerkvaderen kon worden bijgebragt, ligt buiten de grenzen dezer Verhandeling, en is in de bekende Werken vän MOSHEIM, VITRINGA, CAVE en andere genoegzaam afgehandeld.

§. 53.

(*a*) *De morte Peregrini*, *Tom.* III. *p.* 333. (*ed. Gesner.*) „ Τοις ἱερευσι καὶ γραμματευσιν αὐτων ξυγγενομενος την σοφιαν των χριστιανων ἐξέμαθε."

(*b*) Bekend is de gemeenſchap der *Esſenen*, bij FILO beſchreven. Ook bij de Grieken had men *gemeene maaltijden* (πανδοσια, συσσιτια) en *vriendſchapsmalen* (δειπνον, *coena collatitia*) waar toe ieder zijn aandeel gaf, en alles gemeenſchappelijk gehouden werd. ATHENAEUS, *L.* VIII. *ſub fin.* Cf. XENOFON, *Memor. Socrat.* III. *c.* 14. Οἱ ουν πολυ φεροντες „ ηχυνοντο τε μη κοινωνειν τα εις το κοινον τιθεμενα, καὶ „ μη αντιτιθεναι το ἑαυτων. Ετιθεσαν ουν καὶ το ἑαυτων „ εις το κοινον. — Cf. RAPHEL. *Annott. Xenoph. ad h. l.* & 1 *Cor.* XI: 20.

§. 53.

Steeniging van STEFANUS. *Uitbreiding der Leere.*

Dra echter begonnen de Hoofden der Jooden, vol blinden ijver, de Leerlingen van JESUS op het wreedste te vervolgen. PETRUS en JOANNES werden voor den Grooten Raad gebragt, gegeesseld, en onder harde bedreigingen ontslagen. Maar STEFANUS in een oploop *gesteenigd* (1.) Hier bij betoonden zich de Jooden van de *School der Libertinen*, *Cyreneërs* en *Alexandrinen* bijzonder werkzaam (2.) Ondertusschen gaf juist deze vervolging aanleiding tot het bekend worden der Leere ook in *Samarië*, alwaar onder anderen door FILIPPUS de *Magus* SIMON, en op den weg naa *Gaza*, *de Kamerling der Koningin* CANDACE gedoopt werd (3.).

Aanmerk. 1.) Dat er, bij deze wederrechtelijke en oproerige steeniging, geen gewag van PILATUS gemaakt wordt, kan men uit deze omstandigheid verklaren, dat deze steeniging waarschijnlijk in dien tijd is voorgevallen, toen hij zich, door zijn driftig en hevig gedrag, den haat des Samaritaanschen volks op den hals had ge-

VITELLIUS *afzetting van* PILATUS.

gehaald, en bij VITELLIUS *Pro-Conful* van *Syrië* befchuldigd was geworden. (JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 4.) PILATUS fchijnt thans bedacht geweest te zijn, om zich de Jooden, door toegevendheid, tot vrienden te maken, op dat niet deze ook, met klagten, opkwamen. Misfchien was hij toen reeds, om zich te veräntwoorden, naa *Rome* verreisd, of wel met het toerusten zijner reize derwaards bezig. Na zijne afzetting, was, gelijk wij uit JOSEFUS weten, geen *Procurator* over de Jooden aangefteld, maar zij ftonden onmidlijk onder den *Syrifchen Prafees*, (eerst onder VITELLIUS, daarna onder PETRONIUS,) doch welke dikwijls van *Judaea* afwezend was, en dan alleen een Onderbevelhebber, (*ἱππαρχης Magister equitum*) achterliet, welke, gelijk bij voorb. MARCELLUS en MARULLUS geene magt over leven en dood bezaten. — Deze gunftige gelegenheid nu maakten zich de Jooden, met eenen Zeloten-ijver, (zoo als JOSEFUS dien befchrijft, *Bell Jud.* V: 9. 3. en VI: 2. 1.) om den Mofaïfchen Godsdienst en de Heiligheid des Tempels te verdedigen, te nutte. De goede verftandhouding, in welke zij met VITELLIUS leefden, bevrijdde hen van de vrees, dat zulk een gedrag geftraft kon worden. Zij onthaalden hem, van hunnen kant, op het prachtigst, toen hij, na het afzetten van PILATUS, te *Jerufalem* kwam, en hij bewerkte voor hun bij TIBERIUS, (omtrent Paasfchen 36.) het recht, om de heilige klederen des Hoogepriesters weder zelve onder bewaring te hebben.

(*An-*

(*Antiq.* XVIII. *c.* 5. §. 3.) Bij zijne terugkomst van den togt tegen ARETAS, liet hij, op verzoek der Jooden, zijne troepen eenen anderen weg nemen; maar hij zelve kwam te *Jerusalem* om te offeren, (θυσων τῳ θεῳ) gelijk JOSEFUS aldaar verhaalt. Ook blijkt uit Romeinsche Geschiedschrijvers, hoe inschiklijk en vleijend VITELLIUS was, zoo dat hij, na zijne terugkomst uit *Syrië*, aan CAJUS CALIGULA Godlijke eere bewees, en hem niet anders, dan met een omgesluiërd hoofd plagt op te wachten. (SUETON. *Vitell.* c. 2.) TACITUS berispt hem, wegens deze vleijerij, daar hij hem *exemplar adulatorii dedecoris* noemt, maar hij roemt van hem, dat hij, in het bestuur der Provintiën edel, als een oud Romein, (*prisca virtute*) handelde (*c*).

Aanmerk. 2.) De *Libertinen*, van welke hier gesproken wordt, waren Jooden of Joodengenooten, en tevens, naar het schijnt, Romeinsche vrijgelatenen, of wel kinderen van zoodanigen. — Dat er toen, en ook reeds vroeger, zeer vele Jooden te *Rome* waren, blijkt onder anderen uit de plaats van JOSEFUS, daar hij verhaalt, dat het gezantschap, het welk tegen ARCHELAUS te *Rome* kwam, aldaar nog door agtduizend Jooden versterkt werd (*Antiq.* XVII. *c.* 13.

Libertinen. Alexandrinen en Cyreneën.

(*c*) TACIT. *Ann.* VI. *c.* 32. Cf. SENECA *Nat. Quaest.* IV. *c.* 1.

c. 13. *init.*). Doch FILO leert ons, dat de Jooden, welke te *Rome* een groot kwartier der Stad bewoonden, (μεγαλην της Ρωμης αποτομην) bijzonder zulke waren, welke, op verfcheiden tijden, als gevangene, naa *Italië* gebracht waren, maar daar, na dat zij van hunne Romeinfche Heeren vrij gelaten waren, naar hunne vaderlijke gebruiken leefden (*d*). Op kosten van deze nu was waarfchijnlijk te *Jerufalem* eene School opgericht, welke bijzonder die genen bezochten, die van *Rome* en *Italië*, of om hunne bezigheden, of om de Feesten, naa *Jerufalem* reisden. Of nu de *Alexandrinen* en *Cireneën* tot dezelfde School behoorden, dan of deze weder eene eigene voor zich hadden, kan men niet zeker bepaalen. — Doch, dat zich in *Cyrene* en *Alexandrië* vele Jooden hadden nedergezet, en met de overige Ingezetenen aldaar gelijke rechten genoten, blijkt uit JOSEFUS *Ant.* XVI: 6. 1. XIX: 5. 2.

SIMON *de Magus* en de *Kamerling* der *Koningin* CANDACE.

Aanmerk. 3.) Het blijft onzeker, of SIMON de *Magus*, van wien *Handel* VIII: 13. ftaat, dat hij door de redenen van FILIPPUS gelovig is geworden, dezelfde was, van wien JOSEFUS *Ant.* XX: 7. 2. verhaalt, dat hij FELIX, bij deszelfs vrijaadjen om DRUSSILLA, behulpzaam

(*d*) *De legat. ad Cajum p.* 1014. *c.* (Conf. GROT. *ad Act.* VI: 9. VITRING. *de Synag. Vet. Lib.* I. *P.* I. *p.* 254.) TACIT. *Ann.* II. „ Quatuor millia libertini „ generis, fuperftitione Jud. infecta."

zaam is geweest. Daar waren ongelooflijk veel zulke Lieden, welke of door eenige Natuurkundige en andere voor het volk geheime kundigheden uitmuntten, of ook alleen door Goochelarijën en voorgewende Tooverijën een aanzien wisten te geven. Bijzonder maakten zij het volk wijs, dat zij, door den omgang met hooger Geesten, in staat waren, ziekten door enkele tooverwoorden te genezen, of de lotgevallen der Menschen uit de Starren te voorzeggen. Zij bedienden zich daarbij van eene Hemelglobe of van bijzondere Kaarten, (*ephemerides*) gelijk uit PROPERT. IV: I. *vs.* 75. blijkt, welke hen, zoo als andere Romeinsche Schrijvers, onder den naam van *Astrologi*, *Mathematici*, *Chaldeën* enz. aanhaalt (*e*). TACITUS noemt ze (*Hist.* I: 22.) „ eene soort van Menschen, die den „ Grooten ontrouw en in 't gemeen voor de „ hoopenden bedrieglijk waren (*potentibus in-* „ *fidum*, *sperantibus fallax*,) en die met alle „ verbanningen nog steeds aangehouden wer- „ den." Men behoeft zich derhalven niet te ver-

(*e*) GELL. *Noct. Att.* XIV: *c.* I. verklaart, waarom zij *Chaldeen* genoemd worden. ISIDOR. VIII: 9. „ Mathematici vulgo vocantur, qui Genethliaci ap- „ pellati." — Cf. CIC. *de Div.* I: 39. JUVEN. VI: 560. MANIL. IV: 122. en bijzonder PROPERT. *l. c.* alwaar er een sprekend ingevoerd wordt.

verwonderen, dat ook te *Samaria* (*f*) de gemelde SIMON een zoo grooten opgang maakte, (*Handel.* VIII: 9.) Doch dat zijne kunsten bij hem te koop waren, en op bedrog uitkwamen, ziet men daaruit, dat hij den Apostelen geld aanbood, en dat door de wezenlijke wonderen van FILIPPUS, PETRUS en JOANNES zijn aanzien spoedig te niet liep.

Wat den Kamerling of Schatmeester van de Koningin CANDACE betreft, die van *Jerusalem* weder over *Gaza* (*g*) naa huis reisde, hij was een voornaam Staatsbediende der Koningin van *Ethiöpië*, of eigenlijk van *Meroë*, welk Eiland, met de Stad van denzelfden naam, tot

Ethiö-

(*f*) Over de Stad *Samaria* (*Sebaste*), vergelijke men JOS. *Ant.* XIII: 18. en *B. Jud.* I: 16. en over *Lydda*, een groot Vlek in *Judea*, *Ant.* XX: 5.

(*g*) Van deze Stad *Gaza*, welke woest lag, zegt STRABO XVI. *p.* 759. dat zij, zedert den tijd, toen ALEXANDER de Groote haar veröverde, woest gelegen hebbe. Beter zegt CURTIUS IV: 6. dat ALEXANDER de Groote ze wel ingenomen, maar niet verwoest heeft, het welk eerst door den Joodschen Koning ALEXANDER JANNEUS (97. vóór C.) geschiedde. — *Gaza* lag ten Zuiden van de Stad *Jerusalem*, (JOS. *B. J.* IV: 11.). Haren naam zal zij daar van hebben, om dat CAMBYZES, Koning der Persen, hier zijne schatten liet, toen hij de *Egyptenaars* beöorloogde. Vergel. CURT. III: 12.

Ethiöpië gerekend werd (*h*). Men behoeft voorts hier juist niet aan de Koningin CANDACE, met één oog, te denken, welke STRABO *p.* 820. aanhaalt, alzoo, volgends PLINIUS VI: 35., aldaar reeds zedert vele jaaren de Koninginnen, die daar regeerden, geenen anderen naam voerden.

§. 54.

Paulus van Tarſus. Rust der Gemeente.

PAULUS (te vooren SAULUS) was te *Tarſus*, de Hoofdſtad van *Ciliciё*, als een Romeinsch Burger opgevoed. Doch, om zich volkomen in het Joodendom te laten onderwijzen, genoot hij te *Jeruſalem* het onderwijs van den beroemden *Farizeër Rabban* GAMALIËL (1.). PAULUS zelve hield het daaröm met de *ſtrenge partij der Farizeën*, en bewees veel ijver voor de handhaving der Joodſche wetten; daar tegen bood hij de nieuwe Leere, welke de Moſaïſche inrichting ſcheen om te keeren, allen mogelijken wederſtand, en

(*h*) Over het Eiland *Meroë* in den *Nyl* zie STRABO XVII. *p.* 786. 820. en verg. PLIN. V: 9. VITRUV. VIII: 2. DIOD. SIC. *L.* I. *c.* 3. HELIODOR. *L.* X. *p.* 419. (*ed.* 1619.)

en reisde ten dien einde, met eene *volmagt van het Sanhedrin* voorzien, zelfs naa *Damascus* (2.). Doch, op den weg derwaards, herſchiep eene merkwaardige verſchijning hem tot eenen aanhanger en verdediger der nieuwe Leere. — Daar op had de gemeente der Christenen *vrede* (*Hand.* IX: 31.), niet alleen door geheel *Judeë* en *Galileë*, maar ook in *Samarië*, en derzelver Aanhangers vermeerderden zeer (3.).

Tarſus in Cilicië.

Aanmerk. 1.) *Tarſus*, de Hoofdſtad van *Cilicië* (*i*), lag aan de rivier *Cydnus*, en was geene Romeinſche Volkplanting, maar alleen eene *vrijë Stad*, (*urbs libera* PLIN. *H. N.* V: 22.) Zij had toen, (gelijk STRABO *L.* XIV. *p.* 673. meldt) vele Schoolen, waar in onderwijs gegeven werd in alle ſoorten van Wetenſchappen, zoo dat zij, in dit opzigt, met *Atheene* en *Alexandrië*, kon kampen, en alle overige Steden, in welke de fraaije Letteren en Wijsgeerte behandeld werden, ver te boven ſtreefde. „ *Tarſus*,

(*i*) JOSEFUS noemt haar *Ant.* I. *c.* 6. Τὴν ἀξιολογωτάτην μητρόπολιν. Cf. AMMIAN. XIV: 8. „Ciliciam vero — Tarſus nobilitat, urbs perſpicabilis." — JULIUS CAESAR gaf aan de Burgers aldaar verlof, om naar hunne Wetten te leven, volgends DIO CASS. XXVII. *p.* 342.

„ *ſus*, (dus vervolgt STRABO)" „ heeft dit „ bijzondere, dat die genen, welke zich aan „ de Wetenſchappen overgeven, inboorlingen „ zijn, en dat vreemdelingen niet ligt deze „ Academie bezoeken (ἐπιχώριοι πάντες εἰσὶ ξένοι δ' „ οὐκ ἐπιδημοῦσι ῥᾳδίως) zelfs die inboorlingen rei„ zen nog na meer andere Gewesten en plaat„ zen, om daar hunne Letteroefeningen te vol„ trekken, en weinigen van hun keeren dan naa „ huis terug." De aanmerking ſtemt volkomen overéén met het gedrag van PAULUS, want ook deze ging buiten 's Lands, om aan de voeten van GAMALIËL (*k*) eene naauwkeurige kennis van de Joodſche Wetten te verkrijgen, zoo als hij zich te *Tarſus* waarſchijnlijk ook op de Griekſche Letterkunde en Wijsgeerte had toegelegd. — Wanneer wij voorts lezen, dat PAULUS tevens de kunst verſtond, om Tapijten of Kleeden te weeven, ſtemt dit volkomen overéén met de zeden der Jooden en Grieken, volgends welke ook Geleerden een handwerk plagten te leeren; nademaal er nog geene zoodanige afzondering der Standen was ingevoerd.

Yver der Farizeën voor de Wet. — Damascus.

Aanmerk. 2.) De ijver zoo wel, welken PAULUS tot handhaving der Joodſche Wetten be-

(*k*) Waarſchijnlijk zaten de oudſte Leerlingen op Stoelen of Banken, maar de jongere op Kleeden op den grond. Verg. VITRINGA *de Syn. Vet.* I. P. I. c. 7. en GROT. *ad Act.* XXII: 3.

beſtemde; als ook de naauwkeurigheid en ſtrengheid, waarmede hij volgends die Wetten leefde, (*Hand.* XXVI: 5.) ſtemmen geheel overéén met de grondregelen der Farizeeſche Secte, welke hij beleed. JOSEFUS zegt, men geloofde van de *Farizeën*, dat zij de Wet, *volmaakter* en *ſtipter* dan anderen, uitlegden, gelijk men wist, dat zij, door eene ſtrenger levenswijze, uitmuntten (*l*). — De vervolging van PAULUS tegen het nieuw Genootſchap bepaalde zich niet alleen tot *Jeruſalem*, maar hij vestigde ook zijn oogmerk op *Damascus* (*m*), dewijl vele vervolgde Leden van dezelve zich daar heen begeven hadden. Eene volmagt van het *Sanhedrin* en den Hoogenpriester KAJAFAS kon hem dienen, om hen daar op te mogen zoeken, dewijl alle Buitenlandſche Joodſche Schoolen in zaken van Godsdienst aan de ſchikkingen en uitſpraken van den Grooten Raad onderworpen waren, aan welken de Romeinen het *jus prehenſionis* en *verberum* over alle Synagogen zonder uitzondering hadden toegeſtaan. De Beſluiten, door JULIUS CAESAR ten dezen behoeven uitgevaardigd, (JOS.

(*l*) JOS. *B. Jud.* II. *c.* 8. Οἱ δοκοῦντες μετὰ ἀκριβείας ἐξηγεῖσθαι τὰ νόμιμα I. *c.* 5. Εὐσεβέστερον καὶ ἀκριβέστερον. *Cf. de vita* §. 38.

(*m*) STRABO *L.* XVI. *p.* 756. noemt *Damascus* de beroemdſte Stad in *Syrië*, onder die, welke na den kant van *Perſië* gelegen zijn. Verg. PLIN. *H. N.* V. *c.* 16. uit JOS. *B. Jud.* II: 25. blijkt, dat aldaar vele duizend Jooden waren.

(JOS. *Ant.* XIV. *c.* 10.) waren door het Edict van AUGUSTUS, dat de Jooden hunne vrijheden, gelijk ten tijde van den Hoogenpriester HYRKANUS, zouden genieten, (*Ant.* XVI. *c.* 6.) bevestigd geworden (*n*). Al ware ook *Damascus* toen aan den Arabifchen Koning ARETAS onderdanig geweest, gelijk eenige jaaren naderhand, toen de Stadhouder van dezen Koning PAULUS wilde laten vatten (*o*) (2 *Kor.* XI: 32.) echter moest toch ook ARETAS, als een vafal der Romeinen, zich naar derzelver wetten fchikken, en dus ook de voorrechten, aan den Grooten Raad toegeftaan, eerbiedigen. Misfchien was ook ARETAS zelve een Jood of Joodengenoot, alzoo hij, gelijk bekend is, zijne Dochter aan HERODES, Viervorst van *Galileë*, uitgehuwlijkt had. (*Ant.* XVIII. *c.* 5.). Dat de Vrouwen te *Damascus* bijkans alle den Joodfchen Godsdienst waren toegedaan, zegt JOSEFUS *B. Jud.* II. *c.* 20.

KAJAFAS *afgezet. Ramp der Jooden onder* CAJUS.

Aanmerk. 3.) De rust, welke de Christelijke Gemeente eene poos genoot, was wel gedeeltelijk

(*n*) Uitvoerig handelen over dit onderwerp LIGTFOOT, *Vol* I. *p.* 282. *Vol.* II. *p.* 681. WITS, *Melet. Sacr. p.* 16. 19. en bijzonder BISCOE Verkl. *der Handel* (Hoogd. Uitg.) *p.* 153. feqq.

(*o*) Zie WALCH, *Diff.* de *Ethnarcha Judaeor. Damasc. Paulo infidiantium. Gotting.* 1772. Cf. GROT. *ad* 2 *Cor. l. c.*

lijk aan den overgang van PAULUS tot het Christendom, dien LUKAS verhaalt, toeteſchrijven (*p*). Doch nog meer moest deze rust verzekerd worden, doordien de Hoogepriester KAJAFAS, die hevige vijand van JESUS, na dat hij, geduurende de geheele regeering van PILATUS, zijnen post bekleed had, nu onder VITELLIUS, juist omſtreeks den tijd van PAULUS bekeering, van zijne waardigheid afgezet werd. Zijn eerſte Opvolgers, JONATHAN, ANANUS Zoon, en daarop THEOFILUS, Broeder van zijnen Voorzaat, regeerden ſlechts heel korten tijd, en van beider gezindheid omtrent de Christenen ſtaat niets opgetekend. Doch men weet, hoe veel toen, ten aanzien van de lotgevallen der Christenen, juist op de Opperpriesters der Jooden aankwam. Van den thans reeds ouden HERODES ANTIPAS, die nu zedert veertig jaaren in *Galileë* Viervorst was, vindt men, behalven de Onthoofding van JOANNES, hem door zijne Gemaalin afgedrongen, geene ſpoor, dat hij de vrienden en Aanhangers van JESUS vervolgd heeft. Maar zijn Broeder, de Viervorst FILIPPUS, was insgelijks een zeer zacht en vredelievend Vorst, wiens gebied, na zijnen thans reeds gebeurden dood, mede aan *Syrië* gehecht werd.— Eindelijk kan men den ſtilſtand van de vervolging der Christenen verklaren uit de rampen, welke

---

(*p*) Van *Joppe*, alwaar PETRUS zich toen onthield, dicht bij *Caeſarea*. Zie STABO XXI. *p*. 758.

welke de Jooden zelve, door den nieuwen Keizer CAJUS, ondervonden, welke er op ſtond, dat zijn beeld in den Tempel te *Jeruſalem* zou opgericht worden (*q*). Toen HERODES AGRIPPA, die bij CAJUS zeer bemind was, dit bevel vernam, viel hij in onmagt (PHILO *p.* 1030.) en ſchreef daar op een' zeer beweeglijken Brief aan den Keizer, waar in hij verklaarde, dat hij liever zijn Koningrijk, en alle bewezen gunſten des Keizers verliezen wilde, eer hij in de Heilige gebruiken van zijnen Godsdienst zou laten veränderen. Maar het ongeluk werd hier door van de Jooden niet afgewend, en AGRIPPA ſtelde, (gelijk JOSEFUS gewaagt) zijn leven zelfs in gevaar, als hij eens, bij zekere luim des Keizers, waar in hij hem herhaalde keeren vermaande, iet voor zich te verzoeken, verzoeken wilde om de intrekking van dit bevel. Ook zou PETRONIUS, niettegenſtaande het ſmeeken en bidden der Jooden, niets meer doen, dan de Kunſtenaars, die het Standbeeld moesten vervaardigen, te bewegen, om daar mede traaglijk voort te gaan. Eindelijk ſtierf CALIGULA nog, voor dat zijn ongenadige Brief

---

(*q*) Bij de aankomst van PETRONIUS (na C. 39.) in het derde jaar der regeering van CAJUS CALIGULA, werd den Jooden deze ſchriklijke begeerte bekend gemaakt. JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 9. *B. Jud.* II. *c.* 10. *Cf.* PHILO *de legat. ad Caj. p.* 1024. Verg. LARDNER *Credibil. P.* I. *Vol.* I. *p.* 208.

Brief over dit talmen aan PETRONIUS was aangekomen, en nu nam de zaak weder voor de Christenen eene geheel andere keer.

§. 55.

JAKOBUS, *onder* HERODES AGRIPPA *onthoofd.*

Deze rust der Christenen duurde niet langer dan tot dat HERODES AGRIPPA (*major*), die, benevens den titel van Koning, ook de landen van zijnen Grootvader bezat, zijn' ijver toonde, om zich aan de Jooden, bij de vervolging der Leerlingen, door zijne onderſteuning behaaglijk te maken (1.). „ Hij liet „ (*Hand.* XII: 1. — 3.) JAKOBUS, den „ broeder van JOANNES, met het zwaard „ dooden. En als hij zag dat het den Jooden „ behaagde, ging hij verder, en liet ook PE- „ TRUS vatten, dien hij aan *vier vierdedeelen* „ krijgsknechten ter bewaring overgaf." (2.)— Deze zelfde Koning (*vs.* 23. volg.) ſtierf eindelijk, gelijk HERODES *de Groote*, eenen ellendigen dood, en werd *van de wormen gegeten* (3.).

HERODES AGRIPPA, *een mag-* *Aanmerk.* 1.) Deze AGRIPPA was een zoon van ARISTOBOLUS en kleinzoon van HERO-

DES

DES *den Grooten.* Hij verkreeg reeds van KALI- *tig Vorst en ijverig Jood.*
GULA, terſtond na dat deze de regeering aanvaard had, het Viervorſtendom van FILIPPUS, en het gebied van LYSANIAS. Hij was te *Rome* tegenwoordig, toen CALIGULA vermoord werd, en wikkelde zich bij deszelfs opvolger CLAUDIUS ook zeer in gunst, door de werkzaamheid, welke hij, in het bijleggen van eenige zaken tusſchen hem en den Senaat, bewees. (JOS. *B. Jud.* II. *c.* 11.) CLAUDIUS bevestigde hem derhalven niet alleen, in het geen hij van CAJUS verkregen had, maar gaf hem nog bovendien het Rijk van zijn' Grootvader, *Judeë* en *Samarië* (*Ant.* XIX: 4.) De Jooden zelve verkregen zeer gunſtige Edicten, waar bij hunne voorrechten vernieuwd, en alle bekommeringen opgeheven werden. De ijver, om de Leerlingen van JESUS, welke men voor afvalligen of voor verklaarde vijänden van het echt Moſaïsch Joodendom hield, te vervolgen, ontwaakte op nieuw, bijzonder, toen de werkzame en magtige AGRIPPA daar toe de behulpzame hand bood. Door zijn gedrag bij het boven gewaagd Edict van CALIGULA, hebben wij hem reeds als eenen volkomen Jood leeren kennen, die de rechten van het Joodſche volk zocht te doen gelden. Zoo ſchildert hem ook JOSEFUS af, (XIX. *c.* 7. §. 3.) als eenen Vorst, die zich voornaamlijk jegens zijne landlieden de Jooden (ὁμοφυλȣς) gunſtig bewees, geern te *Jeruſalem* leefde, de voorſchriften der Vaderen ſtipt waarnam, (τα πατρια καθαρως ετηρει) en die niets naliet,

liet, van het geen de Wet eischte, (ουδεν των κατα νομον καταλιπων).

Zijn magt in Judaea. Eene soort van Romeinsche Gevangenis.

Aanmerk. 2.) AGRIPPA had, buiten kijf, in *Judaea* het recht over leven en dood (*r*), gelijk hij ook de magt bezat, om de Hoogepriesters aan en af te zetten, het geen ook binnen korten tijd driemaal gebeurde. Doch van den Romeinschen Keizer bleef hij steeds afhanglijk, want als hij eens (TACIT. *Ann.* V. *c.* 12. JOS. *Ant.* XIX: 7.) *Jerusalem* eigendunklijk wilde versterken, moest hij, op CLAUDIUS bevel, daar van afzien. De Soldaaten, door welke AGRIPPA PETRUS in de Gevangenis liet bewaaken, waren zijne eigene; doch de wijze, waar op dit geschiedde was van de Romeinen ontleend. Van zestien Soldaaten hadden telkens vier de wacht. Te weten, in de Gevangenis waren er twee, aan wier armen de Gevangene met ketenen gesloten was, de derde stond buiten de gevangenis, en de vierde, op eenen nog verderen afstand bij de poort des eersten ingangs. Deze vier man werden vervolgends weder van vier andere afgelost, tot zij alle zestien aan de beurt geweest waren (*s*).

Aan-

(*r*) Vergel. LARDER *Credib. of the G. Hist. P.* I. Vol. I. *p.* 127.

(*s*) POLYB. VI. *c.* 33. ,, Το φυλακιον εστιν εκ τεσσαρων ανδρων. PHILO in *Flacc. T.* II. *p.* 533. Vergel. WALCH. *Diss. de vinculis Petri &c.*

Aanmerk. 3.) JOSEFUS gewaagt wel in zijn bericht van de ſmartlijke ziekte dezes Konings, (na C. 44.) niet van die hoofd-omſtandigheid, dat hij de *Syriërs* en *Sidoniërs*, welke hem om vrede verzochten, op eenen bepaalden dag, te *Caeſarea* beſcheiden had. Doch deze beide handelſteden moesten openlijk zeer veel aan de vriendſchap van AGRIPPA gelegen liggen, dewijl zij bijzonder graanen en wijn gewoon waren uit *Judaea* en *Galilea* op te kopen. Ook verhaalt JOSEFUS, dat de Koning van eene ſchielijke ziekte overvallen werd, toen hij op eenen ſtaatlijken dag, op welken ter eere van CLAUDIUS ſpelen gehouden werden, in een geheel met zilver doorwerkt kleed, door zijnen ſchitterenden glans, de aanſchouwers zoo verbaasde, dat zij hem een' God noemden, en om genade ſmeekten. — De Koning moest zich in zijn Paleis laten dragen, en ſtierf vijf dagen daar na, aan hevige pijnen in de ingewanden (τῳ της γαςρος αλγηματι *Antiq.* XIX: 8. 2.) LUKAS bepaalt, als arts, de ziekte naauwkeuriger (*vs.* 23.) en bedoelt waarſchijnlijk dezelfde kwaal, aan welke SYLLA geſtorven is (*t*).

Dood van AGRIPPA.

VIJF-

(*t*) PLIN. *H.N.* XXVI: 86. noemt de *Phthiriaſis* (Luisziekte) eene ziekte, bij welke in het menschlijk bloed diertjens groeijen, die het Ligchaam verteeren, gelijk dit bij den Dictator SYLLA gebeurde. Vergel. XI: 39. en PLUTARCH. *in Sylla.*

VIJFDE AFDEELING.

Omstandigheden uit PAULUS *Apostolische Reizen.*

§. 56.

Eerste Reize met Barnabas a.) van Antiöchië naa Cyprus.

Antiöchië, de Hoofdstad van *Syrië*, was eene plaats, van waar het Euangelie zich ligtelijk in de verscheidene Provintien des Romeinschen rijks verbreiden kon. Hier onthielden zich daaröm PAULUS en BARNABAS, na dat het Christendom hier eenmaal ingang gevonden had, een geheel jaar; ook verzamelden zij hier eene rijke gifte voor de Broederen in *Judaea*, tegen den aanstaanden *hongersnood*, welke zich reeds in de eerste jaaren der regeering van den Keizer CLAUDIUS openbaarde (1.) Van hier af ondernam nu PAULUS zijne eerste Apostolische reize, terwijl hij, in gezelschap met BARNABAS, te *Seleucië* scheep ging, en naa het eiland *Cyprus* overstak, (*Handel.* XIII: 4. volg.) en aldaar op de oostelijke kust aan land stapte (2.). Kort daarna kwamen zij te *Pafos* aan,

aan, alwaar zij eenen *Tooveraar*, met name BAR-JESUS, ontmoetten, welke den *Proconſul* SERGIUS PAULUS van zijn goed gevoelen, dat hij voor de Apostelen en hunne Leere ſcheen op te vatten, zocht af te brengen (3.).

Antiöchië in Syrië. Duurte onder CLAUDIUS.

Aanmerk. 1.) De *Syriſche* Hoofdſtad *Antiöchië* lag op de grenzen, waar *Syrië* tegen *Cilicië* ſtoot, zoo dat BARNABAS (*Handel.* XI: 25.) PAULUS gemaklijk van *Tarſus*, tot vorming en uitbreiding der reeds opgewekte gemeente, derwaards kon haalen. Deze groote en volkrijke Stad (*u*) was, zedert zij de zetelplaats der Griekſche Koningen van *Syrië* geweest was, wel voornaamlijk van Grieken bewoond, doch ook vele Jooden hadden zich hier nedergezet, welke in het bezit van eene zeer rijke Synagoge waren. (JOS. *B. Jud.* VII. *c.* 3. §. 3.) Zelfs waren er onder de Grieken vele verëerers van den *Israëlitiſchen* Godsdienst, welke insgelijks op den Sabbath de Synagoge plagten te bezoeken. Dus konden de Apostelen zich dan ook tot

---

(*u*) STRABO XVI. *p.* 750. noemt haar eene *Tetrapolis;* dewijl zij uit vier van malkander afgezonderde kwartieren beſtond, elk van welke met een' bijzonderen muur, en voorts alle vier met eenen algemeenen muur omringd waren. PLIN. *H. N.* V. *c.* 15. zegt, dat zij den bijnaam *Epidaphne* had, en van de rivier *Orontes* doorſneden werd, enz.

tot deze wenden, op dat zij de Leere van den MESSIAS wederöm onder de met hun verbonden Heidenen brengen mogten. Dit was dan ook werkelijk de loop der uitbreiding van het Christendom in alle Griekfche fteden, alwaar, (naar de toenmalige omftandigheden van zaken) gemengde gemeenten ontftaan konden, onder welke *Antiöchië* als de Moeder-gemeente moet befchouwd worden.

Deze nieuwe gedeeltelijk welbemiddelde Christenen konden rijklijk de broederen, die van de Jooden uitgeftoten waren, onderfteunen, het welk deze, inzonderheid bij den hongersnood onder CLAUDIUS, behoefden, bij welken, (gelijk JOSEPUS *Ant.* XX. *c.* 2. en 5. verhaalt,) vele menfchen omkwamen, en nog meer omgekomen zouden zijn, indien niet HELENA, moeder van IZATES, Koning van *Adiabne*, zich zoo milddaadig jegens de Jooden bewezen had. Deze liet eene menigte vruchten uit *Alexandrië* en drooge vijgen uit *Cyprus* komen (*v*). De duurte, van welke DIO CASSIUS *L.* X. *p.* 671. (*al.* 949.) fpreekt, valt wat vroeger, in het eerfte en tweede jaar van CLAUDIUS, en was te *Rome*, gelijk ook die, welke TACITUS (*Annal.* XII.

(*v*) Uit de Befchrijving van JOSEPUS blijkt vrij duidlijk, dat deze duure tijd in *Palaeftina* algemeen was, en dat zij in het vijfde jaar van CLAUDIUS (na C. 45.) is ingevallen. Vergel. MICHAËLIS over *Handl.* XI: 28.

XII. *c.* 43.) aanhaalt, in het elfde of twaalfde jaar van dezen Keizer. Op deze laatfte doelt inzonderheid SUETONIUS, wanneer hij (*Claud.* *c.* 18.) zegt, dat bij eenen duuren tijd het volk den Keizer midden op de *Forum* aangehouden, en hem, onder vele fcheldnamen, met brokken brood geworpen heeft.

Zeehaven Seleucia Salamis of Cyprus, eene Romeinfche Proconfulare Provintie.

Aanmerk. 2.) Het vrijë *Seleucië* ook *Pierië* genoemd, (PLIN. *H. N.* V. *c.* 18.) was eene zeer volkrijke ftad met eene haven, en lag tegen over *Cyprus* (*x*), waar heen de reize gericht was.

Salamis, de ftad van *Teucer*, reeds uit HORATIUS bekend, lag, gelijk uit STRABO's (*y*) duidelijke befchrijving van dit Eiland blijkt, op deszelfs oostelijke kust.

Wat de regeering van *Cyprus* betreft, wij moeten ons hier de nieuwe verdeeling der Provintiën onder AUGUSTUS herïnneren, volgends welke hij de aan nog onbedwongen landen grenzende Pro-

(*x*) STRABO zegt XIV. *p.* 681. „ *Cyprus* heeft „ ten Zuiden en Oosten *Egypte* en de aan dit Land „ grenzende kusten tot aan de fteden *Seleucia* en *Isfus.*" Vergel. POLYB. V: 59.

(*y*) STRABO *l. c. p.* 682. „ Op *Aphrodifium* volgt het zoogenoemde Voorgebergte der Grieken, alwaar TEUCER het eerfte landde, toen hij herwaards kwam, om de Stad *Salamis* te ftichten. Op dit Voorgebergte volgt *Carpafia* &c."

Provintiën, welke bezetting vorderden, voor zich behield, maar integendeel de vreedzame aan het volk te regeeren overliet (z). Het volk zond in de zijne *Confuls* en *Praetors*, doch de Keizer liet de zijne door *Procuratores* (*legatos Aug. pro Praetore*, ἡγεμόνας) regeeren. *Cyprus* was, in 't eerst, ééne der Keizerlijke Provintiën, maar werd vervolgends, te gelijk met *Gallia Narbonenfis*, aan den Senaat afgeftaan (*provincia praetoria*, *proconfularis*) waar tegen de Keizer *Dalmatia* aannam, (DIO 54. *p.* 523.).

Pro-Conf. SERGIUS PAULUS, *Magie op Paphos.*

Aanmerk. 3.) Het is derhalven onloochenbaar, dat toenmaals een *Proconful* (ἀνθύπατος de algemeene naam) de regeering in *Cyprus* waarnam, alhoewel de gefchiedenis van SERGIUS PAULUS geene bijzondere melding maakt (*a*).

Maar vele Gefchiedboeken zijn ook verloren gegaan, en die, welke ons bewaard zijn gebleven, roeren, het geen in afgelegen Provintiën is voorgevallen, alleen met weinige woorden aan. Wij hebben toch ook geen bericht van eenen an-

---

(z) SUET. *Aug. C.* 47. 48. TACIT. *Ann.* III. c. 37. DIO. LIII: 12. STRABO XIV. *p.* 684. Griekfche Paraphrast der Inftitut. *L.* XII: 1. Vergel. FERGUSON, *Rom. Hiftory* III: 2. *p.* 331. fqq.

(*a*) Het is onzeker of die SERGIUS PAULUS, van wien GALENUS *Anat.* I. als van een in de Wijsgeerte en Welfprekendheid ervaren Man gewaagt, met den hier gewaagden *Proconful* dezelfde geweest is.

anderen Romein, die, ten dezen tijde, den post van Gouverneur op *Cyprus* bekleed heeft. — Naardien de Stadhouders in de Provintiën zeer vele medgezellen bij zich hadden, (*contubernales*, *amici*) behoeft het ons niet te verwonderen, dat wij in dit gevolg ook eenen *Magus* ontmoeten, hoedanige lieden zich geern aan voorname lieden hielden, en bovendien op *Cyprus* niet zeldzaam schijnen geweest te zijn (*b*). Voor 't overige was de Stadhouder SERGIUS zeker te verstandig, om aan den schandlijken dienst van VENUS te *Pafos* (*c*) zijne goedkeuring te schenken: van daar zijne begeerte, om de nieuwe Leere te hooren.

§. 57.

(*b*) PLIN. *H. N.* XXX. *c.* 2. „ Tanto recentior „ est *Cypria* (*Ars Magica.*)."

(*c*) *Oud Pafos* had eene haven, en eenen vermaarden Tempel van VENUS, en lag tien stadiën van de zee af. STRABO XIV. *p.* 683. — De dienst van VENUS was, zoo wel hier als in andere steden van *Cyprus*, zeer oud. Zie *Odyss.* VIII. 362. VIRG. *Aeneid.* I. 415. „ Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit „ laeta suas." HOR. I. *Od.* 30. Venus regina *Cnidi* Paphique. Cf. *L.* VIII. *Od.* 28. TACIT. *Hist.* II. *c.* 2. en 3.

§. 57.

b.) Aankomst te Perge in Pamfylie, te Antiöchië in Pisidië, en te Ikonium en Lystra in Lycaonië. Terugreize.

PAULUS en zijne Reisgenoten, *Cyprus* verlaten hebbende, landdden te *Perge* in *Pamfylie* aan. Van hier reisden zij naa *Pisidië*, dat aan *Pamfylië* grensde, en onthielden zich in de ſtad *Antiöchië* aldaar, dewijl daar eene Joodſche Synagoge was, zoo als ook in het niet ver van daar gelegen ſtadjen *Ikonium*. Doch, op beide deze plaatzen ruiden de Opzieners der Synagoge de Burgers op, om de Apostelen, als gevaarlijke lieden en bedriegers, te ſteenigen (1.). Nog in tijds gewaarſchuwd, ontgingen zij deze lagen, en vluchtten na *Lyſtra*. Hier genas PAULUS eenen lammen man, in tegenwoordigheid eener talrijke menigte aanſchouwers. (*Hand.* XIV: 8.) Nu was het: „ De „ Goden JUPITER *en* MERKURIUS zijn, in „ menschlijke gedaante, tot ons nedergeko- „ men." — Het gerucht dezer Godverſchijning verſpreidde zich ſchielijk door de geheele ſtad: Reeds bracht de Priester van JUPITER *de met kransſen omhangen Offerdieren voor de*

ſtad

ſtad, (alwaar voor dezen God een Standbeeld opgericht ſtond,) (2.). Met moeite belette PAULUS deze uitberſting eener Afgodiſche toejuiching. — Doch kort daar op werden de Burgers van *Lyſtra*, (door Jooden van *Ikonium* en *Antiöchië*) tegen de Apostelen ingenomen, PAULUS werd, in eenen opſtand, met ſteenen geworpen, en voor dood de ſtad uitgedragen. Doch, zich weder opgericht hebbende, reisde hij den volgenden dag met BARNABAS naa *Derbe*, en van daar weder terug naa *Attalia*. Hier ſcheep gegaan zijnde, keerden zij naa het *Syrisch Antiöchië* te rug (3.).

Aanmerk. 1.) *Perge* was eene Stad van *Pamfylië* tusſchen de beide Rivieren *Oeſtros* en *Cataractes* gelegen, (POMP. MELA I: 14.) en had eenen vermaarden Tempel, aan DIANA gewijd (*d*). *Jooden-genooten te Perga, Antiöchië en Ikonium.*

Van *Antiöchië* in *Piſidië* zegt STRABO XII. *p.* 577. dat het op eenen heuvel gebouwd was, en eene Romeinſche Volkplanting had. Ook haalen PTOLOMEUS en PLINIUS *H. N.* V: 27. deze Stad aan, welke men niet met de Hoofdſtad van *Syrië* van denzelfden naam verwisſelen moet.

(*d*) CICER. *Verr.* I: 20. „ Pergae fanum antiquiſſimum & ſanctiſſimum (Dianae) ſcimus eſſe." Cf. PLIN. *H. N.* V. *c.* 16.

moet. De kleine Stad *Ikonium*, aan den voet van den Berg *Taurus* gelegen, was (volgends STRABO XII. *p.* 668.) wel gebouwd, en werd tot *Lycaonië* gerekend, (Vergel. EUSTATH. over DIONYS. *περιηγ. vs.* 857.) AMMIANUS MARCELLINUS (XIV. *c.* 2.) maaktze tot eene ſtad van *Piſidië*, waar over men zich niet moet verwonderen, alzoo de Romeinen de grenzen dezer landen zoo dikwijls veränderden. — In alle deze Landſchappen van Klein Aſië, die onder de Romeinſche Heerſchappij ſtonden, hadden zich ook Jooden nedergezet, aan welke de Romeinen vrijë Godsdienst-oefening toeſtonden. Zoo wel in deze Griekſche Steden, als ook te *Rome* zelve, maakten de inwonende Jooden er zeer veel werks van, om Joodengenoten te winnen (*e*). Men vindt ook niet, dat van den kant der Romeinſche Overigheid, daar bij hinderpaalen in den weg geſteld werden, alzoo geene Wet het verbood, iemand in de plegtigheden van andere Godsdienſten, welker verëering toegeſtaan was, te onderwijzen, alhoe-

(*e*) HORAT. *L.* I. *Sat.* IV. *vs.* ult. „ Ac veluti te „ Judaei *cogemur* in hanc concedere turbam." — Dat ook wezenlijk derzelver aantal zeer groot was, die in deze tijden tot den Joodſchen Godsdienst overgingen, zien wij uit de bekendſte Schrijvers der eerſte Eeuw, bij voorb. TACIT. *Hiſt.* V: 5. SUET. *Tib.* 36. DIO CASS. XXXVI. JOSEF. *B. Jud.* VII. *c.* 3. *Contra Apion.* II. *c.* 10.

hoewel de invoering van nieuwe Godheden, gelijk bekend is, niet geöorloofd was. (CIC. *de legg.* II: 8.) Doch zulke plaatzen, waar zich Jooden hadden nedergeslagen, verkozen de Apostelen, (gelijk reeds aangemerkt is,) het liefst, dewijl zij toch altijd, bij de verkondiging hunner Leere, het eerst op hunne voormalige geloofsgenoten acht namen, en dewijl zij aldaar ook gelegenheid hadden, om op de Heidensche inwoners, door de eens aangewonnen Joodengenoten, te werken. Doch dit was voor de Jooden, (uit bekende oorzaken) zeer aanstootlijk, dat de *Leere van den* MESSIAS ook aan onbesneden Joodengenoten (*proselyti portae*) verkondigd zou worden. Alzoo zij hunne verbittering deswegens aan de voormaals Heidensche inwoners zelve niet konden uitlaten, zoo was niets natuurlijker, dan dat zij, zoo veel mooglijk, de Stads-Overigheid zelve, of wel het volk tegen deze, hun zoo gehaatte Hervormers ophitsten. — Dus namen derhalven de eerste vervolgingen der Christenen, zelfs in de Heidensche steden, doch door den invloed der Jooden, haren oorsprong, gelijk dit de geheele toenmalige, ons uit ongewijde Schrijvers bekende staat van zaken opheldert.

Vergoding te Lystra.

Aanmerk. 2.) Het Landschap *Lycaönië* beschrijft STRABO (XII. *p.* 568.) als met *Pisidië* samenhangende; maar van de Stad *Lystra* heeft hij bij name geen gewag gemaakt. PLINIUS, die slechts weinige jaaren na hem schreef, haalt

ze wel aan, maar als gelegen in *Galatië*. Misschien haperde het hem aan een duidelijk denkbeeld van de grenzen dezer Provintiën, welke intusschen dikwijls anders verdeeld werden (*f*), zoo dat deze plaats in de berichten, waar uit hij schepte, in het nabuurig *Galatië* geplaatst kan geweest zijn. — Even min behoeven wij ons te verwonderen, dat de inwoners der genoemde stad op de gedachten kwamen, om de Apostelen als Goden te vereeren, wanneer wij bedenken, hoe weinig, het geen zij zich onder den naam van eenen God voorstelden, met onze begrippen van het Opperwezen overeenstemde, zelfs hunne Goden van den eersten rang (*Dii majorum gentium*) waren, in den grond, niets meer dan vergode menschen (*g*). Men geloofde verders van hun, dat zij als menschen gelijke wezens, somtijds op de aan hun gewijde plaatzen, onder hunne vereerers wandelden, en dan ten Hemel terug keerden (*h*). Door groo-ter

---

(*f*) Vergel. CELLARII *Notitia orbis antiqui*, T. II. *L.* 3. *c.* 4. *p.* 115.

(*g*) PLIN. *H. N.* II: 7. „ Hic est vetustissimus „ referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales Nu„ minibus adscribantur." HOR. *Ep.* I: 4. „ Post in„ gentia facta, Deorum in Templa recepti." DIOG. LAËRT. VIII: 32.

(*h*) OVID. *Metam.* I. „ Et Deus humana lustro „ sub imagine terras." CATULL. „ Praesentes namque „ domos invisere castas, saepius & sese mortali osten„ dere

ter ligchamen en schooner gestalte muntten zij boven andere menschen uit, gelijk ook anders hunne tegenwoordigheid door eenen vlammenden glans, of door openbaring van groote kracht, plagt bekend te worden (*i*). — Alzoo de inwoners van *Lystra* nu wegens het verrichte wonder eens vooral Goden in de Apostelen geloofden te zien, zoo was het ook natuurlijk, dat zij aan geene andere, dan aan die hun uit de gewoone Godenleere bekend waren, dachten. BARNABAS, die ongetwijfeld wat ouder was, zag men voor JUPITER zelven aan, zoo als integendeel de jongere en wel bespraakte PAULUS, geen ander kon zijn, dan MERKURIUS zelve (*k*), dien JUPITER wel met zich plagt te voeren, of

---

„ dere coetu, Coelicolae nondum spreta pietate sole-„ bant." DIOD. *Sic.* *L.* I. *p.* 20. Cf. *Mem. de l'Acad. des belles lettr.* *T.* XXXVI. *p.* 292.

(*i*) Men noemde daarom bij uitnemendheid schoone en groote Menschen θεοείκελοι, ἐναλίγκιοι, ἀθανάτοισιν, gelijk uit HOMERUS bekend is. Vergel. THEOCRIT. XXIV: 40. VIRGIL. *Aeneid.* I: 409. VIII: 524. OVID. *Fast.* III: 367. en CLAUD. *Rapt. Prof.* I: 7. „ Claram dispergere culmina lucem, adventum „ testata Dei."

(*k*) HORAT. I. *Od.* 2. laat MERKURIUS in de gedaante van eenen jongeling onder de menschen wandelen, en *Od.* X: 1. spreekt hij hem aan: *facunde* nepos Atlantis. MACROB. *Sat.* I: 8. „ Scimus *Mercurium* vocis & sermonis potentem."

of als zijnen bode aan de menfchen zond (*l*). Door offeränden zocht men de Goden zijnen eerbied en dankbaarheid uit te drukken, waaröm dan ook thans de inwoners van *Lyſtra* op deze, voor de Apostelen zoo ergerlijk eerbewijs, vielen. Men was daarbij gewoon, de offerdieren te bekransfen (*m*), gelijk hier de Priester van JUPITER deed, welke reeds op het punt ſtond, (waarfchijnlijk ook zelve eenen omwonden tak, (στεμμα) dragende,) (*n*), de ſtieren *voor de ſtad* (*o*) naa den Tempel van JUPITER, den befchermgod der plaats, te brengen (*p*).

Aan-

(*l*) LUKIL. *Jon.* 4. „ Ερμην μεγιστῳ Ζηνι δαιμονων Λαλειν." HORAT. I. *od.* *. *. „ *Mercurius magni Jovis* „ *& deorum nuncius.*" Cf. PLAUT. *Amphitryon.*"

(*m*) OVID. *Faſt.* I. „ State coronati plenum ad „ praefepe juvenci." PLIN. *H. N.* XVI: 4. „ Poſtea „ Deorum honori facrificantes fumferunt (coronam) „ victimis fimul coronatis." Cf. PRUDENT. *H.* X: 1021.

(*n*) VIRGIL. *Aeneïd.* VIII: 128. „ Cui me fortuna precari, & vitta comtos voluit praetendere ramos. Cf. *ibid.* VII: 154. 236."

(*o*) Aan JUPITER plagt men ſtieren te offeren. HOM. *Il.* II: 402. OVID. *Metam.* IV: 752. „ Mactatus vacca Minervae, Alipedi vitulus, taurus tibi, „ fumme deorum." Verg. SERV. over *Aeneid.* III: 21.

(*p*) *Voor de Stad* zouden deze Offeränden gebracht worden, dus ook VENUS in de RUDENS *van* PLAUTUS — CURT. IV: 2. haalt eenen Tempel van

HER-

Aanmerk. 3.) Niettegenſtaande alle verdraagzaamheid en vrijheid, die de Jooden genoten, waren zij echter, om meer dan ééne reden, onder de Heidenen gehaat, gelijk dit uit FILO's geſchrift tegen FLACCUS, en uit vele plaatzen van JOSEFUS blijkt. Bij CICERO (*pro* FLACCO c. 28.) heet de Joodſche Natie „ *ſuſpicioſa ac* „ *maledica civitas.*" PLIN. *H. N.* XIII. §. 9. „ *Judaea gens contumelia numinum inſignis.*"

Oploop aldaar.

Reize van Derbe naa Attalia.

Men kan derhalven niet anders verwachten, of de Heidenen zagen ongeern, dat de voormalige deelgenoten van hunnen Godsdienst, thans met Jooden, en wel met zulke, die bij hun eigen volk gehaat waren, zoo gemeenzaam verkeerden. Hier veréënigde zich dus het ongenoegen en de haat der Heidenen, met den naarijver en verbittering der Jooden, tegen de nieuwe Profelyten-makers. Doch dat de Heidenſche Overheid zich niet tusſchen beiden ſtelde, verklaart zich daar uit, dat zij nog geene reden zag, om deze bijzondere Joodſche gezindte te verbieden, het geen men anders den Jooden in 't gemeen plagt te vergunnen.

De Apostelen weeken na de ſtad *Derbe* insgelijks in *Lycaönië* gelegen, van welke STRABO (XII. *p* 569.) zegt, dat zij op de grenzen van Is-

HERCULES buiten de ſtad aan. Cf. AESCHYL. VII. *contra Theb.* 147. Doch, men kan door πυλῶνας ook de deuren van het huis verſtaan, waarin PAULUS en BARNABAS waren.

Ifaurië gefticht was, het welk hij uitdruklijk tot *Lycaonië* rekent. Vervolgends ging de terugreize der Apostelen van hier weder door *Pifidië* en *Pamfylië*, tot aan de aan zee gelegen ftad *Attalia*, welke STRABO tot *Pamfylië* rekent, en hare ligging aan de Kust der Middelandfche Zee befchrijft. (*q*). Van hier voeren zij te fcheep na *Antiöchië* in *Sirië*, tot welke men, van de Syrifche Kust af afgerekend, in éénen dag, op de rivier *Orontes*, aan welke deze ftad lag, (STRABO XVI. *p.* 751.) geraken kon. — Daar mede eindigde dan de eerfte Apostolifche Reize.

§. 58.

Tweede Reize met SILAS (*b*). *Verblijf te Filippi. Hand.* XVI.

In gezelfchap van SILAS reisde PAULUS van Syrië naa *Cilicië*, maar keerde zich daar op weder na *Lycaonië*, alwaar hij *Derbe*, *Lyftra* en andere plaatzen op nieuw bezocht, zonder daar echter lang te vertoeven. Hij doorliep veel meer ook met zijnen reisgenoot *Frygië* en *Galatië*, en nam ten laatften zijnen weg (na dat

(*q*) XIV. *p.* 667. Zij had haren naam van haren Stichter ATTALUS PHILADELPHUS. Vergel. PTOLEM. V: 6.

dat hij verhinderd was, om of aan den éénen kant na het Lydisch Asië, of aan den anderen kant na *Bithynië* te reizen) onder eene bijzondere Godlijke leiding na de *Aegeïsche* zee, in den oord van *Troäs*, van waar hij te scheep naa het hem meer onbekend *Macedonië* overvoer (1.) Hij landde eerst aan het Eiland *Somothracië* aan, kwam den volgenden dag te *Neäpolis*, en kort daar op ook in de nabijgelegen Hoofdstad des Lands, *Filippi*, alwaar de Jooden eene *Proseuche* hadden. Onder meer Joodengenootsche Vrouwen was hier eene zekere *Lydia, een Purperkraamster uit Thyatire*, welke zich liet doopen, en de Apostelen nodigde, om in haar huis in te keeren (2.). De genezing eener *waarzeggende Slaavin* wekte derzelver Heeren op, om PAULUS en SILAS na het *forum* voor de Overigheid te sleepen, en hen wegens hunne nieuwe Leere aanteklagen (3.). Zij werden ook, na eene doorgestane *geesseling*, in de gevangenis geworpen, doch waarvan de deuren 's nachts door eene aardbeving opensprongen. Op het bevel der Overigheid, om de Gevangenen lostelaten, verklaarde PAULUS zich over het onrecht, dat hem als een *Romein* was aangedaan. Hierop leidden de Richters zelve hen uit de gevangenis uit, en verzochten hen, *Filippi* te verlaten (4.)

Aan-

Reize van Syrië door Cilicië, Lycaonië, Frygië tot aan Troas.

Aanmerk. 1.) Uit de Noordelijke gewesten van *Syrië* kwamen de Apostelen in dat deel van *Cilicië*, het welk *Cilicia campestris* heette, en, gelijk STRABO (XVI. *p.* 749.) aanmerkt, aan de Noordzijde van *Syrië* grensde. Als zij nu naa *Lycaönië* wilden, moesten zij eerst dat deel van *Cilicië* doortrekken, het welk *Cilicia aspera* genoemd werd. Dat verders ook de boven aangehaalde Landschappen *Frygië*, *Galatië*, *Mysië*, en *Bithynië* aan malkander grensden, blijkt insgelijks uit STRABO (XII. *p.* 566.) duidlijk. Door *Asië* (XVI: 6.), waarheen PAULUS verhinderd werd te reizen, moet men het *Lydische* of *eigenlijk* zoogenoemde *Asië* verstaan, het welk aan *Frygië* grensde (*r*). *Troäs*, waarheen zich de Apostelen wendden, heette voorheen *Antigonia*, en naderhand *Alexandria Troäs*, en lag aan den *Hellespont*, in dat gewest, het welk *Frygia major* of *Asië*, in den engsten zin, heette (*s*).
De

(*r*) STRABO XII. *p.* 577. XIII. *p.* 625. 627. CATULLUS onderscheidt uitdruklijk dit *Asië* van *Frygië*, *Epigr.* 46. „ Linquantur Phrygii. — Ad claras „ *Asiae* volemus urbes." Een Scholiast van APOLL. RHODIUS zegt, dat *Lydia* voor dezen bij uitnemendheid *Asië* heette. Vergel. PTOLEM. V. *c.* 7. POMPON. MELA I. *c.* 18. — USHERS *Disquis. of Asia property so called.*

(*s*) STRABO XII. *p.* 574. XIII. *p.* 581. PLIN. V: 32. Aeolis proxima est, quondam Mysia appellata, & quae Hellesponto adjacet, Troas, *c.* 33. „ Troas An„ ti-

De Landen *Macedonië*, *Achaja* enz., naa welke PAULUS van hier reizen wilde, moesten hem, die in *Cilicië* geboren was, veel onbekender zijn, dan die hij tot hier toe doorreisd had in *Klein-Asië*. Doch ook hier, en hoe ver hij ook zijne reize ten Westen voortzette, bleef hij fteeds in het Romeinfche Rijk, overäl fteden ontmoetende, waar zich Jooden gevestigd hadden.

Samothracië Neapolis. Proseuche te Filippi. Purperkraamster uit Thyatiren.

Aanmerk. 2.) *Samothracië* was een bekend Eiland in de nabijheid van *Thracië*, niet ver van *Troäs* afgelegen. GERMANICUS, welke uit begeerte, om deze zoo vermaarde Gewesten te zien, tot aan den mond der Zwarte Zee gereisd was, had op zijne terugreize lust, om ook de Heilige gebruiken der *Samothraciërs* te leeren kennen; maar hevige Noordenwinden waren hem tegen, zoo dat hij zich daaröm naa *Ilium* wendde, en de plaatzen, die wegens den oorfprong der Romeinen eerwaardig waren (*t*). *Neä-*

„ tigonia dicta nunc Alexandria." Cf. CELLAR. *Diff. de Septem Eccles. Asiae*, §. 9. *Srticte* eft Provincia proconfularis; *ftrictius* media pars illius Provinciae, circa Ephefum & Lydiam propriam — *Strictiffime* Homerica notione — facris fcriptoribus fignificatio illa placuit, quam *Strictiorem* modo diximus.

(*t*) TACIT. *Annal.* II: 54. „ Sacra Samothracum „ vifere nitentem obvii aquilones depulere. Igitur Ilio „ quaeque — (dus moet men met FREINSHEM. en „ GRONOV. in deze bedorven plaats lezen, voor *alia-*

Neäpolis, eene Macedonifche ftad, lag op de grenzen, tusfchen *Thacië* en *Macedonië*, aan den Strymonifchen Zeeboezem, gelijk STRAB'O (VII. *p.* 330.) bericht. Ook PLINIUS *H. N.* IV: 18. DIO CASSIUS XXVIII. en PTOLOMEUS V. befchrijven ze als eene ftad, aan de Zeekust gelegen. Haar afftand van *Filippi* wordt in de Reisbefchrijving van ANTONIUS op twaalf Rom. Mijlen opgegeven (*u*). — Van *Filippi* zelve, en van *Macedonië* in het gemeen bezitten wij de uitvoerige berichten van STRABO niet meer, maar alleen een kort uittrekzel van zijnen *Epitomator*. (VII. *p.* 331. *ed. Cafaub.*) Maar LIVIUS meldt ons, (XLV. *c.* 29.) dat L. AEMILIUS PAULUS, PERSIUS overwonnen hebbende, *Macedonië* in vier deelen verdeeld heeft. *Amfipolis* was wel toen de Hoofdftad van het eerfte deel, toen AEMILIUS dit Land veröverde, doch daar uit volgt niet, dat zij tweehonderd jaaren naderhand zich nog in denzelfden toeftand bevonden heeft, naardien uit andere gronden waarfchijnlijk is, dat zij toenmaals zeer gedaald was; gelijk integendeel *Filippi* zich verheven had.

„ *que* of *alio quaeque.*) — EUSTATH. *p.* 881. 50:
„ Σαμοθρακη, ἣν καὶ ὡς ορεινην ὑψι ὑληεσσαν λεγει καὶ
„ ὑψηλην — σαμοι γὰρ φησιν τα υψη. Cf. DIONYS.
„ *Halieut.* I: 61.

(*u*) Vergel. APPIAN. XIII. *Civ.* IV. *p.* 648. 650. uit welke plaats ook blijkt, dat men te fcheep te *Filippi* kon komen.

had. Uit de Penningen is het openbaar, dat JULIUS CAESAR eene Romeinfche Volkplanting te *Filippi* heeft aangelegd, het welk vervolgends van Keizer AUGUSTUS herhaald werd. Doch men plagt daar toe juist de Hoofdfteden der Provintiën te kiezen, of ze, door de ingevoerde Volkplanting, daar toe te maken (*v*). Het lijdt geen twijfel, of *Filippi* was toen ter tijd de Hoofdftad van het eerfte deel van *Macedonië* (*x*), als ook dat, wegens de grootte en rijkdom dezer ftad, zich aldaar vele Jooden onthielden. Deze hadden aan de Rivier *Strymon* hunne *Profeuche*, gelijk zij dan in 't algemeen geern, wegens de bij hun gebruiklijke offeränden en reinigingen, hunne Godsdienftige plaatzen bij het water plagten te hebben (*y*). Hier bevonden zich dan ook van

---

(*v*) Vid. SPANHEM. *de usu & praeft. numism. Diff.* II. *p.* 105. & *p.* 653.

(*x*) Doch leest men *Handel.* XVI: 12. Πρώτης της μερίδος — πολις, dan wilde misfchien de Euangelist alleen zeggen, dat zij in het eerfte Deel gelegen was— anderen, die πρώτη behouden, verftaan deze plaats dus: zij was de eerfte ftad van *Macedonië* voor hun, die uit *Afië* of *Thracië* aankwamen, want *Neapolis* was maar een Vlek, en behoorde bovendien tot *Thracië*.

(*y*) JOSEFUS *Ant.* XIV: 10. Τας προσευχας ποιεισθαι προς τῃ θαλασσῃ κατὰ το πάτριον εθος. Ook meldt PHILO *in Flacc. p.* 982. dat de Jooden van *Alexandrië*, 's morgens vroeg, naa den naasten oever gingen, om God voor het gevangen nemen van FLAC-

van de Heidensche inwoners die genen, welke, door de pogingen der Jooden eenige kennis van den waaren God verkregen hadden, waar onder ook vrouwen waren (z), welke hier met de mannen spreken mogten, maar in de Synagogen van dezelven afgezonderd waren. Onder deze Joodengenootsche vrouwen was dan ook eene Purperkraamster uit *Thyatiren* in *Lydië* (a), welke naar haar Vaderland den naam *Lydia* schijnt gekregen te hebben. Dat nu de vrouwen uit *Lydië* en *Carië* daar zeer bekwaam toe waren, op sieraden en huisraden uit yvoir met purper te schilderen, (Βαπτειν κατα φοινικα χρωματι) heeft reeds EUSTATHIUS over *Ilias* IV: 141. opgemerkt (*b*). En PLINIUS *H. N.* VII: 57. haalt

CUS te prijzen, alzoo zij verhinderd waren, in hunne Synagoge bijéén te komen. Uit JUVEN. *Sat.* III: 11. — 13. blijkt, dat de Jooden, die te *Rome* woonden, buiten de poort *Capena* eene plaats hadden, waar water in overvloed was. (Verg. VITR. *de Synag.* I. *P.* I. *c.* 11.

(*z*) Van aanzienlijke Vrouwen, die door de Jooden overgehaald waren tot hunnen Godsdienst, lezen wij JOSEF. XVIII. *c.* 4. XX. *c.* 12. *B. Jud.* II. *c.* 20.

(*a*) STRABO XIII. *p.* 625. haalt *Thyatira* aan, als eene Volkplanting der *Macedoniers*, onder de *Mysische* steden, te weten op de grenzen van *Lydië*.

(*b*) CLAUD. *de raptu Proserp.* I. „ Non sic decus ardet eburnum, Lydia Sidonio quod femina tinxerit ostro." VAL. FLACC. IV: 368." — *Lydia* „ nurus sparso telas maculaverit ostro." AELIAN. *N. A.* IV: 46. MAXIM. TYR. XL: 2.

haalt aan, dat de *Lydiërs* te *Sardis* het verwen der wolle het eerst uitgevonden hebben.

Aanmerk. 3.) Het is door verfcheiden Geleerden genoegzaam bewezen, dat men in de toenmalige tijden *epileptifche* en *convulfive* toevallen, maar bijzonder alle foorten van krankzinnigheid en Melancholie, aan werkingen van *Demons* toefchreef (*c*). Men moet, mijns bedunkens, ook toegeven, dat de in het N. Teft. opgegeven toevallen van zulke ziekten, met zulke eene natuurlijke Melancholie, razernij enz. overëenkomen (*d*). Doch, even zoo onloochenbaar is het

Genezing van eene waarzeggende Slaavin. Klagt van hare Heeren.

(*c*) Vergel. MEAD's *account of daemoniacf.* SYKES *Enquiry. in tho meaning of the daemoniacs in the N. T.* en LARDNER *Cafe of Daemoniacs mentioned in the N. Teft.* Het ontbrak toen aan huizen, waarin men zulke ongelukkigen bewaarde en oppaste. Eenige onder TRAJANUS, en bijzonder onder CONSTANTINUS waren in dergelijke Stichtingen. Zie PLIN, *Pan.* EPIST. I: 8. VII: 18. DIO *L.* LXVIII. *p.* 771. *Cod. Theodof, L.* II. *T.* XXVII. *L.* I. Vergel. CASAUB. *ad Theophr. Charact. p.* 292.

(*d*) Men herinnere zich alleenlijk, bij voorb., dat zulke Demonifche menfchen met de tanden knerften, fchuimden, dikwils in 't vuur en water geworpen werden, hunne ketens verbraken, zich zelven met fteenen kwetften, van de menfchelijke famenleving afgezonderd in graven (dat is in de groote holen, JOS. *Ant.* XVI. *c.* 7.) leefden enz. Zeer daar aan gelijken

het ook, dat uit dit alles nog niet veel voor het ſpraakgebruik des N. Teſt. volgt, alzoo het bovendien uit ſommige plaatzen (bij voorb. *Matth.* VIII. *Marc.* X: 1. en 8.) duidlijk blijkt, dat ten minſten eene verdere oorzaak dezer krankheden, in eene toenmalige werking van den boozen Geest, te zoeken is, en dat men aan geene bloote *accommodatie* naar de denkbeelden van dien tijd denken kan. — Wat voorts de ſlaavin, in onzen Tekst gewaagd, betreft, zij ſchijnt, zoo al geene eigenlijke Buikſpreekſter (στερνομαντις ἐγγαστριμυθος, *ventriloqua*) echter eene *ecſtatiſche* perſoon geweest te zijn, hoedanige bij ongewijde Schrijvers dikwijls onder de naamen πυθωνες, πυθοληπτοι, πυθομαντεις, gemeld worden (*e*). Misſchien waren de gewaande voorzeggingen van het toekomende, welke haar aan hare heeren zoo waard maakten, niets meer dan eene, ook hedendaags niet heel zeldzame, werking van een aan-

kende beſchrijvingen maken HIPPOCRAT. *de morbo ſacro* en CELSUS *de Medic.* III. *c.* 23. van lieden, met Epilepſie, krankzinnigheid, en razernij bezocht.

(*e*) PLUT. *de defectu Oraculor.* XV. merkt aan, dat men die, welke voormaals Buikſpreekſters heetten, (dewijl zij dikwijls in de keel of in den buik met geſloten lippen ſcheenen te ſpreeken), naderhand *Pythones* genoemd heeft. Cf. ARISTOPH. *Veſpae* X: 14. GALENUS *Gloſſar.* HIPPOCRAT. *voc.* ἐγγαστριμυθος. Vergel. BEYLING *Obſ. P.* II. *p.* 261. WALCH. *Comm. de ſervis veterum fatidicis.*

aandoenlijk zenuwgeſtel, en eene natuurlijke overſpanning der verbeeldingskracht.

De Heeren, (voor één' ſchijnt de koopprijs te hoog geweest te zijn,) verloren, door de genezing dezer perſoon, de hoop van eene gemeenſchappelijke winst, en ſleepten daaröm PAULUS voor de Overigheid. Doch het kon geene reden van beſchuldiging zijn, dat hij den Pythonsgeest uit haar gedreven had, want hier door had hij geene Romeinſche wet overtreden, dewijl zeker zoodanige uitdrijving bij de Romeinen iet ongehoords was. Men ſloeg derhalven eenen anderen weg in, door de Apostelen wegens hunne Leere aanteklagen, waar door zij verwarring in de ſtad veröorzaakten, (*vs.* 21.) „ Zij drin„ gen ons, Romeinſche Burgers, Leerſtukken „ en Zeden op, welke ons niet geöorloofd is „ aan te nemen." Doch dat Romeinſche Volkplantelingen zich van Jooden, die men toch haatte en verächtte, Godsdienst-gebruiken zouden laten voorſchrijven, dit was iet, dat volkomen geſchikt was, zoo wel om het volk op te hitzen, als ook zelfs aan de Overigheid aanſtootlijk te ſchijnen.

Geesſeling en gevangenis van PAULUS. Hij beroept zich op zijn Romeinsch Burgerrecht.

Aanmerk. 4.) De eigenlijke naam der Overheids perſonen, in eene Romeinſche Volkplanting, was *Duumviri*, welke omtrent met de *Conſuls* te *Rome* in evenredigheid ſtonden, gelijk de *Decuriones* aldaar met den Senaat te *Rome*. Maar LUCAS noemt de eerſten met den eervollen naam ςρατηγοι d. i. *Praetores*. Het is reeds uit CICERO be-

bekend, dat de *Duumviri* te *Kapua* zich *Praetores* lieten noemen, en dat er *Lictores* voor hen uitgingen, niet met *bacilli*, maar met *Fasces*, juist als voor de *Praetors* te *Rome* (*f*).

Het voorbeeld van dezen kan zich dra ook tot andere Volkplantingen hebben uitgebreid, en dat dit waarlijk geschied is, blijkt uit de woorden van den Romeinschen Rechtsgeleerden MODESTINUS (*L.* VI. §. 15. *de excus. Tut.*) Ook gebruikte THEOFILUS, de Griekfche uitlegger der Wetten, de bewoording στρατηγος in dit geval (*ad Tit.* 20. §. 1. *L.* I. *Instit.*). — Het is vreemd, dat de Overigheid te *Filippi* geen bewijs der beschuldiging vordert, en ook aan de beschuldigden niet eerst vrijheid geeft, om zich te verdedigen, maar hun, zonder eenige omstandigheden, door de *Lictores* (ῥαβδουχοι) de klederen van het lijf scheuren, hen slaan, en in de gevangenis laat werpen. Waarschijnlijk geschiedde dit, dewijl zij het gemeen in woede zagen, en gewoon waren, slaaven en andere geringe personen, op zoodanige wijze te straffen (*g*). Doch, dat de *Lictores*, welke de Overigheid altijd verzelden, den misdaadigers, die zij gevat hadden om te straffen, den tijd niet lie-

(*f*) CICERO *pro lege Agrar. c.* 34. „ Cum caeteri in coloniis *duumviri* appellentur, hi se praetores appellari volebant."

(*g*) Vid. *ff. L.* XII. *de Jurisdictione.* Cf. HUBER, *Diss. L.* I. *p.* 37. 54.

lieten, om zelve hunne klederen af te leggen, of uit te trekken, daar van vindt men bij de Romeinsche Geschiedschrijvers meer voorbeelden (*h*). SENECA (*in Controvers.*) haalt de daar bij gewone uitspraak der Rechters aan: „ *Summove*, „ *Lictor*, *despolia*, *verbera*." Om zekerer te gaan, gaven de *Praetors* nog het bevel, om hen in het *binnenste vertrek* der gevangenis optesluiten (*i*), op dat men hen naderhand tot verdere straffe brengen, of uit de stad bannen kon. — De stok (ξυλος *nervus*) waar in de voeten der gevangenen geslo- ten werden, bestond, naar het schijnt, uit een dubbel hout, elk van welk een gat of opening had, dat van den stokwaarder, of nader saamgevoegd, of weder uit één geschoven kon worden (*k*). — Naar dien de opzieners der gevange-

(*h*) CIC. *Verrin.* VII. „ Hominem proripi at„ que in foro medio nudari ac deligari, & virgas „ expedire jubet." LIV. 28. Lacerantibus vestem lictoribus. Cf. TACIT. IV: 27. SENECA *de Ira* I: 16.

(*i*) Van de binnenste gevangenis wordt bij oude Schrijvers, onder verscheiden namen, gewaagd, als eene plaats, die van de andere gevangenissen ingesloten en stik donker was. Zoo zegt CIC. *Cat.* 4. „ Tenebris „ vinculisque mandare." In de Romeinsche Wetten *L.* I. *de Custod. reor.* wordt eene plaats *sedes intimae tenebrae* genoemd. Cf. WOLF *Cur. Philol. ad h. l.*

(*k*) De *Scholiast ad* ARISTOPH. *Equit.* XVII: 702. en 366. „ Ειθος δε δεσμοτηριυ το ξυλον ὃν πο„ δοκακην λεγυσι καὶ ποδοστραβην." LUCIAN. Τυχας 29.

genis voor hunne gevangenen in moesten ſtaan, en gemeenlijk zelfs de ſtraffen ontvingen, die voor de misdaadigers beſtemd waren, wanneer deze hunne hechtenis ontvluchten, zoo kan men de ontſteltenis van den ſtokwaarder, en zijn voornemen, om zich zelven te dooden, gemakkelijk verklaren (*l*).

Het onvoorzien beſluit, om de gevangenen te ontſlaan, ſchijnt alleen door de, in dien nacht gebeurde aardbeving bewerkt te zijn, waar door de regeering op de gedachten kwam, dat deze gevangenen wel misſchien gezanten van eene of andere Godheid konden wezen, welke wegens hunne gevangenis vertoornd was. Doch, op het bericht, dat PAULUS en SILAS Romeinſche Burgers waren, die men, *zonder onderzoek*, niet had mogen geesſelen, en in boejens brengen (*m*), werd hare ongerustheid nog zeer vermeer-

„ Τασκελη. — εν τῳ ξυλῳ κατακεκλεισμενα," De *ligneae ſoleae*, welke CIC. *ad* HERENN. I: 13. en JUVEN. II: 50. aanhaalt, ſchijnen daar van onderſcheiden geweest te zijn, alzoo zij den misdaadigers aangedaan werden, voor dat men hen in de gevangenis bragt.

(*l*) *L.* IX: 4. *c. de cuſtodia reorum.* „ Nam ipſum „ volumus hujusmodi poena conſumi, cui obnoxius „ docebitur fuiſſe, qui fugerit." Cf. *L.* X: 8. & 12. *ff.* — Het was daaròm niet ongewoon, dat de Opzieners, in zoodanige verlegenheid, zich zelven het leven benamen. CIC. *pro Cluent.* 61.

(*m*) TACIT. *Hiſt.* III. „ Quamvis invifum & nocentem, more tamen audiendum.

meerderd. Het was bijzonder de *Porcifche* Wet, welke, gelijk LIVIUS zegt (X: 9.) voor den rug der Romeinfche Burgers zorgde, terwijl zij het binden en geesfelen derzelven, in allen gevallen, verbood (*n*). De fchuld jegens deze wet was te grooter, wanneer die ftraffen aan eenen Romein *openlijk* geöefend werden, en allergrootst, wanneer deze zich vooräf (het welk hier echter het geval niet was) op zijn Burgerrecht uitdruklijk beroepen had. — Het ftond PAULUS en SILAS vrij, de *Duumviri* voor een hooger Vierfchaar te beklagen, wanneer zij, zonder twijfel, van hunne ambten en alle eere ontzet zouden geweest zijn (*o*). Dat nu de gevangenen misfchien dit Burgerrecht enkel zouden voorwenden, kon men, wegens het daar mede gepaard gaande groot gevaar, geheel niet verwachten. SUETONIUS zegt, dat de Keizer CLAUDIUS die beval te onthoofden, welke zich valschlijk voor Romeinfche Burgers hadden uitgegeven (*p*). Daar bleef dus voor de genoem-

(*n*) Men heeft heden [nog] Penningen, welke tot deze *Porcifche* wet (na de bouwing van *Rome* 556.) betrekking hebben, op welke een Magiftraatstperfoon tusfchen eenen *Lictor* en een aangeklaagd Romeinsch Burger verbeeld wordt, met het omfchrift: *Provoco.* Op de andere zijde ftaat de beeldenis van PORCIUS LICCA.

(*o*) Vid. VOET. *ad Pand. L.* XLVII. *Tit.* X. Cf. HUB. *Diff. p.* 57.

(*p*) *Vid.* CLAUD. *c.* 25. „ Civitatem Romanam „ ufur-

noemde Heeren niets overig, dan de gevangenen aan de hand uit den Kerker te leiden, en om verſchoning te verzoeken. — LUCIANUS verhaalt (TOXARIS *p.* 80.) dat zekere ANTIFITUS en DEMETRIUS van den Stadhouder in *Egypte* goede woorden en eene ſomme gelds bekwamen, dewijl zij van hem wederrechtelijk in de gevangenis geworpen waren.

§. 59.

6.) PAULUS *te Theſſalonica en te Atheene* (*Hand.* XVII.)

Van *Filippi* reisden PAULUS en SILAS, over *Amfipolis* en *Apollonia*, naa *Theſſalonica*, alwaar zij bij JASON, eenen Jood, hun intrek namen. In de Synagoge ontvouwde PAULUS de plaatzen der Schrift, die op den MESSIAS betrekking hebben, daar mede de geſchiedenis verbindende van den gekruisten en opgeſtanen JESUS. Hij vond gehoor bij eenige Jooden, maar nog meer bij *Godvruchtige Grieken* en *aanzienlijke Joodengenootſche Vrou-*

„ uſurpantes in campo. Esquilinio ſecuri percuſſit.
„ ARRIAN *in Epict. L.* CXI. *p.* 27. Qui jus civita-
„ tis mentiuntur, graviter puniuntur."

Vrouwen (1.). Maar ook hier verwekten de ongelovige Jooden *oproer* onder het volk. Men bestormde het huis van JASON, en trok hem zelven, (toen men PAULUS en SILAS niet vond,) voor de *Oversten* der stad, om dat hij die lieden huisveste, welke, tegens 's Keizers gebod, leerden, *dat er een ander Koning is, naamlijk* JESUS. Eerst, na gestelde borgtocht, werd JASON ontslagen. PAULUS en SILAS ondertusschen ontweken in den nacht na *Berrhoë* (2.). Naauw was PAULUS ook hier de woede van den ijver voor den Joodschen Godsdienst ontgaan, toen hij zich kort daar op te *Atheene*, den *Hoofdzetel der kunsten en wetenschappen* zoo wel, als ook *des Heidenschen Bijgeloofs*, bevond (3.) Ook hier wendde PAULUS zich het eerst tot de Jooden en Joodengenooten, maar ook op de *Markt*, alwaar steeds eene *meenigte lediggangers* wandelde, wekte hij spoedig opmerkzaamheid, zelfs der *Wijsgeeren*. Het Euangelie van JESUS en van de Opstanding deed de gedachten oprijzen, als of PAULUS nieuwe, hun nog onbekende, Goden verkondigen wilde. Men voerde hem daaröm op den nabijgelegen *Areopagus*, op dat hij zich bepaalder verklaaren zou kunnen (4.)

Aan-

Amfipolis, Apollonia, Synagoge te Thessalonica, Beroea.

Aanmerk. 1.) *Amfipolis* wordt wel van STRABO of zijnen *Epitomator* niet aangehaald, doch dit geschiedt herhaalde keeren bij LIVIUS, welke een tijdgenoot van STRABO was (*q*). Ook hebben PLINIUS, die niet lang na STRABO leefde (*H. N.* IV: 17.) en DIODORUS *van Sicilië* (XVI: 8.) gelijk uit ouder tijden THUCYDIDES (IV: 138.) en uit laater APPIANUS (*B. Civ.* IV. *p.* 1040.) van deze plaats gewaagd, als eene bekende stad in *Macedonië*, niet ver van *Filippi*, doch *Apollonia* wordt nog uit STRABO (VII. *p.* 330. *ed.* CASAUB.) van zijn ongenoemden *Epitomator* bij naame aangehaald; waarmede men het bericht van PTOLEMEUS (III: 13.) vergelijken kan (*r*). Uit deze beide steden schijnen de Jooden naa *Thessalonica* tot de Synagoge gekomen te zijn. Want hier leefden vele Jooden, nadien de plaats, wegens hare bekwame ligging aan den Thermeïschen Zeeboezem, zeer veel handel dreef. Deze plaats droeg in voorige tijden, (gelijk uit de *Chrestomathie* van STRABO *l. c.* blijkt,) den naam *Thermae.* Den tegenswoordigen naam (welken anderen van eene overwinning van FILIPPUS, zoon van AMGUTAS, afleiden) heeft zij van de Gemaalin van

(*q*) LIV. XLIV. *c.* 45. en XLV. *c.* 29. „Adesse „Amfipoli denos principes civitatum jusserat &c."

(*r*) Daar waren meer steden van dezen naam in *Macedonië.* Hier kan alleen die bij PTOLOMEUS *l. c.* genoemde gemeend zijn, welke tusschen *Amfipolis* en *Thessalonica* lag.

van CASSANDER, welke *Thesſalonica* heette, en die haar weder heeft laten opbouwen, bekomen. — Van *Berrea*, niet ver van *Thesſalonica*, (PLIN. IV: 10. en PTOLOM. in *Maced.*) leest men op de aangehaalde plaats van STRABO, dat zij aan den voet van den Berg *Bermius* gelegen heeft (*s*).

Aanmerk. 2.) Aan lediggaande en onrustige lieden, welke gemaklijk in het harnaś waren te jaagen, kon het ook hier den verbitterden en ijverzuchtigen Jooden niet ontbreken. Maar de beſchuldiging, dat PAULUS de Moſaïſche Wetten en de Overleveringen niet ontzag, en dergelijke, zou de Heidenſche Overigheid zoo min, als het volk, bekommerd hebben. De beſchuldiging integendeel, dat hij leerde, eenen bijzonderen Koning, in plaats van CAESAR, te verëeren, kon op eene plaats, alwaar de Romeinſche Heerſchappij gevreesd en gevlijd werd, met geene onverſchillige oogen aangezien worden. Het was ook voor de Overigheid, (zonder eigenlijke kennis van de Leere des MESSIAS,) niet wel mogelijk, de waare drijfveeren der beſchuldigers te ontdekken; zij moesten het veel meer voor zeer gewaagd houden, dat men aan ie-

Beſchuldiging te Thesſalonica.

(*s*) *l. c.* CICER. *in Diſſ. c.* 26. „In oppidum „devium, Beroeam profugiſti." AELIAN. *N. A.* XV: 1. „Βεροιας τε καὶ Θεσσαλονικης μεσον ῥει ποταμος, ονομα Αστραιος."

iemand, zonder bijzondere toeftemming des Keizers, den Koninglijken Titel toefchreef. Nog meer fchijn kreeg ook de befchuldiging daar door, dat deze lieden juist Jooden waren, wier onderwerping onder eenen Romeinfchen Opperheer men wist, dat enkel gedwongen was.

Athene, zetel der künften en des Bijgeloofs.

Aanmerk. 3.) *Athene* was van ééne der magtigfte gemeenebesten tot eene Romeinfche Municipaalftad gedaald. Desniettegenftaande was zij nog fteeds de moeder en voedftervrouw van alle Kunften des befchaafden levens. Hier plagten nog fteeds jonge Romeinen zich niet alleen geleerdheid, maar ook fmaak en wellevendheid te verkrijgen (*t*).

De geheele ftad was vol Gedenktekenen van groote mannen, die daar eens geleefd hadden. Op elken ftap, (gelijk CICERO aanmerkt) trad men in eenen eigenlijken zin in het fpoor van een beroemden man, of op eenige overblijfzelen der oude wereld (*u*). Zelfs SYLLA had, bij het in-

(*t*) CIC. *de Orat.* I. *c.* 4. „ Athenae omnium doctrinarum inventrices," *pro Flacco* 26. „ Athe„ nienfes, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, „ jura, leges, notae, atque in omnes terras diftributae „ putantur." Cf. *in Verr.* I: 22. (CICERO was zelve daar geweest, gelijk hij ook zijnen zoon heenen zond om daar zijne laatfte befchaving te ontvangen, gelijk uit I. *de Offic.* bekend is.)

(*u*) CIC. *Finib.* I. *c.* 2. „ In omni parte Athena„ rum funt in ipfis locis indicia fummorum virorum — „ qua-

innemen der ſtad, echter de Tempels en Standbeelden der Goden verſchoond, welke zich dan ook in zulke menigte hier bevonden (*v*), dat het bijvoeglijk woord κατειδωλον (*vs.* 16.) volſtrekt op haar past. Ook PAULUS, die de *Atheniënzen*, met recht, δεισιδαιμονεστεροι noemt, beſchouwde niet zonder verwondering (*vs.* 22. en 23.) het groot getal der Standbeelden, Altaaren, en Tempelen der Goden. Doch dat, gelijk PAULUS insgelijks te kennen geeft, de Godsdienſtigheid der *Atheniënzen* in Bijgeloof en Dweepzucht ontäarte, daar van kan men plaatzen der ongewijde Schrijvers, met ligte moeite, in menigte bijbrengen (*x*).

Aan-

„ quacunque ingredimur in aliquam hiſtoriam veſtigium „ ponimus." LIV. XLV: 27. Cf. CORNEL. *Attic.* c. 3.

(*v*) PETRONIUS *in Satyrico c.* 17. „ Utique „ noſtra regio tam praeſentibus plena eſt Numinibus. ut „ faciliusp oſſis Deum quam hominum invinire." CICER. *de Arusp. reſp.* „ urbs ſacrorum referta."

(*x*) PAUSAN. *in Attic.* XXIV. *p.* 56. „ Αθηναι- „ οις περισσοτερον τι η τοις αλλοις ες τα θεια εστι σπουδης. „ DIONYS. *Halicarn. de Thucyd. judic.* §. 40." Περι παντος πραγματος και εν παντι καιρω τοις θεοις επεσθαι, καὶ μηδεν ανευ μαντικης καὶ χρησμων επιτελειν. Cf. SOPHOCL. *Oedip. Col. vs.* 1000. *ſq.* — XENOFON zegt (*de republ. Athen.*) dat de Athenienzen tweemaal zoo veel Feestdagen gehad hebben, dan andere Volken, en gelooft, dat daaröm hunne openbare be-

Forum. Nieuwsgierigheid der Atheniënzen. Areopagus.

Aanmerk. 4.) *Atheene* had zeer vele opene plaatzen of pleinen. Eene der bekendsten, welke ook bij uitnemendheid ἡ αγορα genoemd werd, was de *forum Ceramicum*. Op dit plein (het welk waarschijnlijk dat was, op het welk PAULUS ook met de Wijsgeeren wandelde,) was niet alleen de στοα βασιλειος, maar ook de στοα ποικιλη, en de Schoole der Stoïsche Wijsgeeren (y). Doch ook op andere openbare plaatzen wandelden te *Atheene* de lediggangers (αγοραιοι,) *circumforanei*, *subrostranei*, genoeg rond, die daar alleen zich, om wat nieuws te vernemen, bevonden. In de daad, zeer treffend is de karaktertrek der *Athenienzen*, die *vs.* 21. aangehaald wordt, dat zij *geern iet nieuws* hoorden, het welk hun hun eigen Redenaar DEMOSTHENES (*Philipp.* I. *c.* 4.) niet zonder gemelijkheid verwijt; dewijl een zoodanige nieuwstijding hen de gewigtigste beraadslagingen deed vergeten (z). Dat

---

langen zoo langzaam voortgingen. STRABO (X. *p.* 471.) merkt aan, dat de Athenienzen van vreemdelingen vele Goden overgenomen hebben, en zelfs JOSEFUS (*contra* APION. 2.) noemt hen de Ευσεβεστατοι onder alle Grieken.

(y) Zie PAUAN. *Att. p.* 14. en *Achaic. p.* 222.

(z) Zoo leest men dikwijls bij PLATO: τι καινοτερον; om dat dit de gewone aanspraak was. THUCYDIDES beschrijft ook de *Athenienzen* als δουλοι οντες των αει ατοπων, υπεροπται δε των ειωθοτων. SENEC. *Ep.* 94. „Alexander quod cuique optimum est, eripuit, Lacedaemona servire jubet, Athenas *tacere*."

Dat men voorts, bij PAULUS verkondiging van JESUS en de *Opstanding*, terstond aan nieuwe Goden dacht, daar bij zou het denkbeeld van eene Godheid der Opstanding ons zeer vreemd zijn, indien wij niet wisten, dat men te *Atheene*, even als te *Rome*, ook aan afgetrokken voorwerpen, aan de Eere, de Schaamte, ja zelfs (het geen CICERO zeer misprijst (*a*),) ook aan zekere Hartstochten en Ondeugden Tempels had opgericht (*b*). Hoe vol Afgods-tempelen *Atheene* ook was, echter had men er altijd nog een open voor, wanneer er van nieuwe uitheemsche Goden gesproken werd; alleen begrijpt men tevens, gelijk men dit aan SOCRATES, bij het Gerichtshof der *Heliasten*, te last gelegd heeft (*c*), dat de reeds ingevoerde Goden niet beschimpt of verwaarloosd mogten worden. De

---

(*a*) CIC. *de leg.* II. 8. „Contumeliae fanum & „impudentiae, virtutes enim non vitia consecrare de„cet." Cf. *de Nat. Deor.* II: 28. „Qui tantus „error fuit, ut perniciosis etiam rebus, non modo „nomen Deorum tribueretur, sed etiam Sacra consti„tuerentur." PLIN. *H. N.* II. *c.* 7. AELIAN. *Var. H.* XII. *c.* 11.

(*b*) Van de *Atheniënzen* spreekt PAUSAN. I. *p.* 39. „Καὶ γαρ Αιδȣς σφισι βωμος ἐστι, καὶ Φημης, καὶ „Ορμης. κ. λ."

(*c*) XENOF. *Memor.* SOCRAT. I. *c.* 1. Αδικει Σωκρατης ὃς μεν ἡ πολις νομιζει θεȣς ȣ νομιζων, ἑτερα δε καινα δαιμονια εισηγȣμενος. Cf. VALER. MAX. I. *extr.* PORPHYR. *de abstin.* IV. *p.* 380. (Verg. *Mem. de l'Acad. des Belles Lettr.* T. XVIII. *p.* 83.)

De *Areopagus*, waarheen men PAULUS leidde, was een heuvel onder den blooten Hemel, waar het hoogste lijfstraflijk Gerichtshof, het welk (ten minsten naar SOLONS inrichting) het algemeen opzicht over Wetten, Zeden en Godsdienst-gebruiken waarnam, en over de zwaarste misdaaden kennis nam, plagt te vergaderen (*d*). Doch, het gezag van dit Gerichtshof was niet ten allen tijde het zelfde. PERICLES, gelijk bekend is, (omtrent honderd jaaren na SOLON) wendde alles aan, om deszelfs magt te verzwakken, zoo dat de naam der *Areopagiten*, hoe zeer hij ook nog steeds gezocht werd, bijkans niet meer dan een blote titel bleef. Het is niet nodig, hier nog van de veranderingen te gewagen, welke de Romeinen daar in ondernomen hebben, alzoo het in het geheel niet zeer waarschijnlijk is, dat PAULUS, om eene eigenlijke veräntwoording te doen, naa deze plaats (waar men hem slechts beter wilde verstaan,) gebracht is geworden.

§. 60.

(*d*) VALER. MAX. II. *c.* 6. *n.* 4. SENEC. *de Tranq.* III. judicium religiosissimum. GELL. *N. Att.* XII: 7. Areopagitae judices graviores exercitatioresque. DEMOSTH. *in Neaeram p.* 1372. (*ed.* REISKE). Cf. POLLUX VIII: 10. MEURS. *de Areopago in* GRONOV. *Thes, T.* VI. alwaar ook de hier toe behorende plaatzen van PLUTARCHUS aangehaald worden.

§. 60.

PAULUS *Redenvoering op den Areopagus a.)*.

Wanneer nu PAULUS, op de zelfde plaats sprak, waar eens de grootste Redenaars van *Atheene* waren opgetreden, gewaagt hij van eenen Altaar, *aan den onbekenden God* gewijd, welken hij hun thans verkondigde (*e*). Deze was het, die Hemel en Aarde geschapen heeft, die niet woont in Tempelen, met handen gemaakt, die *geen' dienst van menschen* behoeft, dewijl hij zelve aan allen den adem en het leven geeft. Deze, gaat hij voort, heeft verordend, dat *van één Geslacht* zich de menschen over de geheele Aarde verspreid hebben, aan welken hij hunne bestemming en levensperk bepaalt. Hij is niet ver van een iegelijk onzer, want

(*e*) Nergens bijna in deze Verhandeling heeft men acht geslagen op het verklaren van Leerstellingen. Maar dewijl PAULUS hier zelve zich op uitheemsche Dichters beroept, zoo zal de uitzondering, die in deze, op zich zelve bestaande, Paragraaf voorkomt, de verschoning van mijne Lezers verdienen.

want in Hem hebben wij leven, beweging, en beſtaan, gelijk uwe eigene Dichters zeggen: „ *Ook wij zijn zijn geſlacht.*" (2.) — Dus ver luisterden zij allen opmerkzaam naar PAULUS. Maar, toen hij van de Opſtanding en het toekomend Oordeel ſprak, ſpotteden ſommigen, maar anderen zeiden: wij willen u hier over nader hooren (3.).

Altaar aan den onbekenden God gewijd.

Aanmerk. 1.) De hoofdplaatzen der Ouden, welke over dezen, door PAULUS aangehaalden Altaar, licht kunnen verſpreiden, zullen misſchien wel de volgende wezen.

1.) PAUSANIAS verhaalt (*L.* I. *p.* 4.) dat in den *Phalarus* te *Atheene* Altaren voor onbekende Goden en *Heroës* (βωμοι θεων τε ονομαζομενων αγνωστων καὶ ἡρωων) waren opgericht. Hij haalt ook zelve eene, onder den naam van eenen *Heros* opgerichte *Ara* aan, en voegt er bij: „ Dat zij „ aan ANDROGEUS gewijd was, weten alleen „ die genen, die zich op de Vaderlandſche Oud- „ heden toeleggen." — Op eene andere plaats (V. *p.* 412.) gewaagt hij ook nog van eenen Altaar te *Olympia* aan onbekende Goden gewijd, αγνωστων θεων βωμος) welke naast den Altaar van JUPITER *Olympius* ſtond.

2.) De bekende DIOGENES *van Laërtes* in *Cilicië*, (na C. G. 210. onder SEVERUS,) geeft in zijn werk over de levens en gevoelens der beroemdſte Wijsgeeren, (*L.* I. *ſ.* 110. *in Epimenides*) bericht, wat te *Atheene* aanleiding gegeven heeft

heeft, tot het oprichten van zulke Altaaren. „ Als eene pest" zegt hij, „ het land ver- „ woestte, en men vergeefs om de hulp van al- „ le Goden gesmeekt had, gaf het Orakel, ge- „ vraagd zijnde, dit onbepaalde andwoord: *Men* „ *moest Stad en Land door Offerânden reinigen.*"— EPIMENIDES van *Creta* (600. jaar voor C.) verklaarde dit Orakel zoo, dat men witte en zwarte schaapen over de velden moest laten rondlopen, en daar, waar zij eindelijk zouden gaan liggen, aan den behoorlijken God, (τῷ προσήκοντι θεῷ *Deo convenienti al. Deo proximo*) eene Offerânde moest doen. — Van dezen tijd af, zag men in en om *Atheene verscheiden* Altaaren zonder bepaalden naam van eenen God, (ἀνώνυμοι βωμοί).

3.) PHILOSTRATUS laat zijnen APOLLONIUS zeggen: „ Het is nuttig en betaamlijk van „ alle Goden, zij mogen zijn, wie zij willen, „ wel te spreken, en van die te *Atheene* bijzon- „ der, alwaar zelfs voor onbekende Goden Al- „ taaren zijn opgericht." (*f*).

Uit de reeds aangehaalde plaatzen blijkt, dat te *Atheene* verscheiden Altaaren aan onbekende Goden gewijd waren; om van die genen hier geheel-

(*f*) PHILOSTR. *Vit. Apoll.* VI. c. 2. οὗ καὶ ἀγνώστων δαιμόνων βωμοὶ ἵδρυνται.

heel te zwijgen, welke, *zonder eenig Opſchrift*, bij verſcheiden gelegenheden konden opgericht zijn. Op die, welke een Opſchrift hadden, ſtond hetzelve in het meervouwig getal, zoo dat PAULUS hetzelve alleen, overëenkomſtig zijn oogmerk, voorſtelde (*g*), of hij had er wezenlijk een aangetroffen, waar van het Opſchrift in het enkelvouwig getal geſteld was, en deze was waarſchijnlijk aan dien onbekenden God gewijd, bij welken de *Atheniënzen*, gelijk uit LUCIANUS blijkt (*h*), in gewigtige gelegenheden, plagten te zweeren. — Het is ook niet onwaarſchijnlijk, dat men daar door den God der Jooden verſtond, alzoo niet alleen tusſchen Grieken en Jooden handel en verkeering plaats vond, maar bijzonder tusſchen de *Atheniënzen* en den Hoogenpriester der Jooden HYRKANUS een verbond van vriendſchap geſloten was (*i*). *Onbekend*

(*g*) Vergel. HIERON. *ad Tit.* I. en CLERIC. *Hiſt. Eccleſ. A.* 52. *p.* 374. „ Quamvis plurali numero legeretur inſcriptio, recte de *Deo Ignoto* locutus eſt Paulus, quia plurali numero continetur ſingularis." Cf. *Mem. de l'Acad. des Inſcript.* IV. *p.* 560.

(*h*) LUCIAN. *Philop. c.* 9. νη τον αγνωστον, τον εν Αθηναις.

(*i*) *Ant.* XI. *c.* 8. XII. *c.* 4; en XIV. *c.* 8. zegt JOSEFUS, dat de *Atheniënzers* voor HYRKANUS een koperen Eerzuil in éénen van hunne Tempelen hebben opgericht.

kend konden zij dezen noemen, dewijl zij zijnen Naam niet wisten, dien de Jooden zelve zich wachtten uit te ſpreken (*k*).

Aanmerk. 2.) Zonder ons hier in het aanhalen der gevoelens van Heidenſche Wijsgeeren, aangaande eenen hoogſten God, in te laten, welke als de Schepper van al wat is ook alles beheerscht en regeert; merken wij alleenlijk aan, vooreerst, dat ook reeds Heidenſche Wijsgeeren de redelijke gedachten te kennen hebben gegeven, dat de Godheid geenen mensch behoeft, maar door zich zelve, in 't genot der grootſte zaligheid zij (*l*). Doch bijzonder behoort hier toe het bijbrengen van zulke plaatzen, welke dezelfde of dergelijke woorden bevatten, met de aanhaling van PAULUS. ARATUS heeft in zijne *Phaenom. vs.* 5. juist de zelfde bewoordingen: τȣ γάρ καὶ γενος εσμεν, *wij zijn ook van zijn geſlacht* (*m*). Het is niet onwaarſchijnlijk, dat PAU-

Aanhaling van Griekſche Dichters.

(*k*) PHILO *in Vit. Moſ.* III. DIO *c.* 36. ονομα αῤῥητον. LUCANUS noemt den God der Jooden *incertum*, en CAJUS, (bij PHILO *leg. ad Caj.*) τον ακατανομαϛον ὑμιν, *dien gijlieden zelve niet noemt.*

(*l*) LUCRET. I: 60. en II: 647. „ Nam privata „ dolore omni, privata periclis, ipſa ſibi pollens opi- „ bus, nil indiga noſtri."

(*m*) Cf. CLEANTH. *Hymn.* εις ὑψιϛον Θ. *vs.* 4. „ ἐκ σȣ γὰρ, γενος εσμεν κ. λ. PIND. *Nem. Od.* VI: 1. Ἓν ανδρων εν θεων γενος." LUCRET. II: 990. „ De- „ ni-

PAULUS, die te *Tarsus* gestudeerd heeft, dezen Dichter, die ook een *Ciliciër* was, gelezen heeft. Doch hij kon ook misschien die plaats, uit de verkeering in 't gemeene leven, in het geheugen geprent hebben, het geen wij hier steeds onbeslist kunnen laten. Ook maken de woorden Σωμεν — κινυμεθα een oud Jambisch vers, dat men, zoo veel ik weet, nergens meer woordelijk vindt. Maar, de gedachten, dat de Godheid overäl verbreid is, en (als *anima mundi*) alles bezielt, wordt dikwijls bij de Dichters en Wijsgeeren der Heidenen gelezen (*n*).

Spotternij der Epicureën. Goedkeuring der Stoïken.

Aanmerk. 3.) De toespelingen van PAULUS op zulke spreuken der Dichters en Wijsgeeren, toonen niet alleen, wanneer men daar mede de waarschijnlijke aanhalingen van EURIPIDES en EPIMENIDES 1 *Cor.* XI: 33. en *Tit.* I: 12. vergelijkt, dat hij in de Grieksche Letterkunde ervaren geweest is, (het welk ook in 't gemeen zijne redeneerende wijze van voordragt niet onwaar-

---

„ nique coelesti sumus omnes semine oriundi, omni-„ bus idem ille pater est." *Pythag. Carm. Aur.* θειον γενος εστι βροτοισιν.

(*n*) SOPHOCL. *Oed. Tyr.* 322. „ εν σοι γαρ εσμεν. VIRG. *Eccl.* III: 60. — „ Jovis omnia plena. GEORG „ IV: 221." Deum namque ire per omnes terrasque tractusque. — LUCRET. II. „ Jupiter est quodcunque „ vides quocunque moveris." — Daarom heet ook bij HORAT. de ziel des menschen, „ divinae particula aurae."

waarſchijnlijk maakt,) maar dit terug brengen van zijne Leere tot bekende grondregelen moest, ten minſten bij de meer beſchaafde Toehoorers, hem achting en aandacht verwekken. — Zij, die hem nu ook, over deze bevreemdende leeringen, bijzonder over de Opſtanding, wenschten te hooren, ſchijnen Stoïcynen geweest te zijn, naardien deze niet alleen eene edeler zedenkunde leerden, maar ook wezenlijk iet, naar de Opſtanding gelijkende, eene herſtelling en zuivering van alle dingen door vuur (εκπυρωσις) beweerden (o). De *Epicureërs* integendeel loochenden gantschlijk het leven na den dood, en veröorloofden geern ſpotternijën over de gevoelens van andere Wijsgeeren (p). Doch het is een bekende trek der *Atheneëren*, om in het gemeen het zeldzame op te ſpooren, en alles wat daar vreemd in was, in een belachlijk licht te ſtellen. Velen van hun zullen daaröm zelfs de Leere van PAULUS van de afſtamming van alle menſchen aanſtootlijk en belagchlijk gevonden hebben (q).

§. 61.

(o) Vid. LAËRT. *L.* VIII. *Segm.* 30. ANTON. *Philoſ.* II: 12. IV: 5. PLUT. *de Placit. Philoſ.* IV: 7.

(p) PLUTARCH. *de Orac. defectu* 32. „Επικουρειων δη χλευασμους και γελωτας ουτε φοβητεον." Cf. CIC *Nat. Deor.* II: 17. — Over de leerſtellingen der Epicureën in het gemeen zie LAËRT. X: 66. SENECA, *Epiſt.* 29.

(q) ARISTOPH. *Veſp.* 1071. „Εσμεν ημεις — Αττικοι μονοι δικαιως ευγενεις, αυτοχθονες." Cf. PLATON. *Men.* c. 7. LUCIAN. *Philop.* c. 3. JUSTIN. II: 6:

§. 61.

c.) PAULUS *verblijf te Corinthe.* *Hand.* XVIII.

Van *Atheene* verreisde PAULUS naa *Corinthe*, alwaar hij eenen Jood AQUILA, benevens zijne vrouw PRISCILLA, welke tegelijk met vele andere Jooden, op *een bevel van den Keizer* CLAUDIUS, *Rome* hadden moeten verlaten, aantrof (1.).

PAULUS maakte kennis met AQUILA, en, dewijl deze *het zelfde handwerk oefende*, besloot hij gemeenschappelijk met hem zijn bestaan te winnen. Maar op de Sabbathdagen begaf hij zich in de Synagogen, alwaar hij, door zijne voorstellen, spoedig onder Jooden en Joodengenooten, en door dezen weder onder de overige inwoners der stad vele aanhangers kreeg (2.) Ook hier waren het de Jooden, welke zich eindelijk met geweld tegen den voortgang van het Christendom verzetten. Zij sleepten PAULUS voor den Richterstoel van den *Proconsul* GALLIO, alwaar zij hem beschuldigden, dat hij eenen Godsdienst invoerde, die volstrekt tegen hunne Wet streed. Maar GALLIO wilde over deze zaak niet te recht zit-

zitten, om dat zij geene burgerlijke misdaad, maar eenen twist over den Joodschen Godsdienst betrof (3.). De Grieken (*r*) grepen daar op den *Opziener der Synagoge* SOSTHENES, welken zij door slagen voor GALLIO's Richterstoel mishandelden, zonder dat deze zich dit aantrok (4.). PAULUS verliet eerst een' geruimen tijd daarna *Corinthe*, om naa *Syrië* over te vaaren. Na dat hij zijn hoofd te *Cenchreën* geschoren en te *Efeze* aan geweest was, ging hij naa *Caesarea* onder zeil: van hier keerde hij (over *Jerusalem*) vervolgends naa *Antiöchië* terug, en eindigde dus zijne tweede en lange Apostolische Reize (5.).

Aanmerk. 1.) *Corinthe*, dat door L. MUMMIUS verwoest was, (zie STRABO VIII. *p* 381.) bloeide thans op nieuw, zijnde door JULIUS CAESAR weder opgebouwd, en tot eene Romeinsche Volkplanting gemaakt (*s*). Hare voordee- *De stad Corinthe in Achaje.*

(*r*) Anderen lezen οἱ Ἰουδαῖοι. Waarschijnelijker is de andere lezing οἱ Ἕλληνες.

(*s*) CIC. *pro leg. Manil. c.* 5. noemt *Corinthe* „*totius Graeciae lumen.*" Eene vrij uitvoerige beschrijving en geschiedenis dezer vermaarde Handelstad der oude wereld vindt men bij STRABO VIII. *p.* 378. sq. Vergel. PAUSAN. II. *p.* 116. POMP. MELA II: 3. en PLIN. IV: 4. — LIV. XLV: 27. „Urbs erat „tunc

deelige ligging tusſchen de Iöniſche en Aeoliſche zeeën bezorgde aan de ſtad eenen dubbelen aanvoer, (*Bimaris Corinthus.* HOR. *Od.* I: 7. OVID. *Met.* V: 7.), en verſchafte haar, door den Koophandel, rijkdom en welvaart weder, zoo als zij reeds ten tijde van HOMERUS ὀλβεια κορινθος heette. — Nademaal zich nu hier ook vele Jooden onthielden, welke met de inwoners in betrekking van Koophandel ſtonden, zoo kon dit niet alleen PAULUS beweegen, om hier aan de uitbreiding van het Euangelie te arbeiden, maar deze plaats moet ook voor den uit *Rome* verdreven AQUILA (Ακυλας) zeer uitlokkend zijn. Van deze verdrijving der Jooden onder CLAUDIUS is reeds in het eerſte Deel dezer Verhandeling (bij het getuigenis van SUETON. *Afdeel.* III. *bladz.* 70.) geſproken; ik voeg er daaröm hier alleen bij, dat deze verbanning niet lang geduurd kan hebben, alzoo JOSEFUS er geheel niet van gewaagt (*t*), en DIO CASSIUS alleen aanmerkt, dat de van natuur vreesächtige CLAUDIUS

„ tunc praeclara ante excidium, arx quoque & Iſthmus „ praebuere ſpectaculum. — Iſthmus duo maria occaſu „ & ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens." Over de behandeling dezer ſtad door de Romeinen vergel. denzelfden *L.* XXVII. *c.* 31. en *L.* XXXI: 22. *L.* XXXII: 23. en *L.* XXXIII. *c.* 34.

(*t*) OROSIUS beroept zich wel *Hiſt.* VII. *c.* 6. op JOSEFUS, doch in onze Handſchriften vindt men er niets van.

DIUS den Jooden hunne bijëenkomſten verboden hebbe. Hij was anders den Jooden zoo ongunſtig niet, en wij vinden ook dra weder Jooden in *Rome*, (*Rom.* XVI: 3 — 5.) AQUILA met zijne vrouw PRISCILLA zelven.

Handteering van AQUILA *en* PAULUS.

Aanmerk. 2.) De kunst om tenten te maken moest in de heete gewesten der Oosterlingen, alwaar men zich op reize gemeenlijk van een klein ſoort derzelven bediende, zeer onöntbeerlijk zijn (*u*), ook gebruikten de Romeinen insgelijks de tenten niet alleen op marſchen, maar ook in hunne eetzalen en *villae*, alwaar zij geern onder een verhemeldzel in de gedaante eener tent plagten te eten (*v*). De tegenwerping, dat men, bij het maken derzelve, vele werktuigen en materialen nodig had, ſchijnt zonder bedenking te zijn, alzoo AQUILA, bij wien PAULUS arbeidde, een gegoed man was (*Rom.* XVI: 5. 1 *Cor.* XVI: 19.) welke zich van alles, wat er vereischt werd, wel voorzien kon hebben. — Als Jood nu kon PAULUS niet onmidlijk op de Heidenſche inwoners werken, dit moest veel meer

---

(*u*) Zie SCHURTZFLEISCH, *Diſp. de Paulo σκηνοποιῷ* 96. of SCHLEUSNER *Nov. Lex. N. T.* V. σκηνοπ. — MICHAËLIS integendeel in zijne *Aanmerk.* over deze plaats en *Inleid.* §. 216. verſtaat het maken van Kunst-inſtrumenten.

(*v*) Zie de Uitlegg. over HOR. *L.* II. *Sat.* 8. en over AELIAN. V. *H.* II: 1.

meer door de Joodengenooten, welke hij in de Synagogen aantrof, geschieden, waar toe zich enkel op de Sabbathdagen gelegenheid aanbood, waaröm hij tijd had tot dezen arbeid.

Staatsgesteldheid van Achaje, Proconsul GALLIO.

Aanmerk. 3.) *Griekenland* en *Achaje* waren bij de verdeeling onder AUGUSTUS aan het Romeinsche volk toegevallen, en werden dus, gelijk elke andere *provincia Consularis*, door eenen *Proconsul* geregeerd. TIBERIUS maakt ze wel tot eene Keizerlijke Provintie, terwijl hij ze bij *Macedonië* voegde, maar CLAUDIUS gaf ze aan het volk of den Senaat weder te rug, zoo dat de Stadhouder nu weder den titel van *Proconsul* kreeg (*x*). De Geschiedschrijvers van dezen tijd melden voorts weinig van den toestand der Provintie *Achaje*, en zeggen daaröm ook niet, wie onder CLAUDIUS aldaar Stadhouder was. De in onzen Tekst genoemde GALLIO was waarschijnlijk de oudste broeder van SENECA, welke te vooren NOVATUS heette, maar van JULIUS GALLIO, die hem tot Zoon aannam, den naam van GALLIO kreeg (*y*), en die

(*x*) TACIT. *Annal.* XV: 11. SUET. CLAUD. c. 25. en 82. PAUSAN. *Achaic. p.* 222. DIO CASS. *L.* LX.

(*y*) TACIT. *Ann.* XVI: 17. SENECA *Consol. ad* HELVIAM. *c.* 16. „ Respice fratres meos, — alter „ (GALLIO) honores industria consecutus est, alter „ (MELA) sapienter contemsit." *Praef. ad Nat. Quaest.*

die als een man van een voortreflijk karakter geſchilderd wordt. Hij was hier verpligt, de openbare rust en de burgerlijke gerechtigheid te handhaaven, maar het kwam hem niet toe, zich in zaken te mengen, welke hem alleen tot de Godsdienſtige twisten der Jooden ſcheenen te behooren. Zelfs had CLAUDIUS eerst verſcheiden Edicten laten uitgaan, (JOSEF. XIV. *c.* 10. XVI. *c.* 2. XIX. *c.* 5.) dat de Jooden, in zaken van Godsdienst, naar hunne eigene Wetten zouden leven.

Aanmerk. 4.) Daar worden in het XVIII. Hoofdſt. van de Handel. der Apostelen twee Opzieners der Synagoge, te weten CRISPUS en SOSTHENES, bij name genoemd, van welke de eerſte een aanhanger van PAULUS was. De Titel, dien zij hier dragen, komt in eenen Brief van den Keizer HADRIAAN aan SERVIANUS voor, dien VOPISCUS *in Saturnino cap.* 8. ons bewaard heeft. Naar het bericht van LAMPRIDIUS (z) werd de Keizer ALEXANDER SEVE- *Archiſynagogus.*

Quaeſt. IV. „Nemo enim mortalium uni tam dulcis „eſt, quam hic omnibus, &c." DIO CASS. *L.* LXI. *p.* 689. en LXII. *p.* 713. STATIUS, *Sylv.* II: 7.

(z) *In Alex. Sev. c.* 28. — In den *Theodoſ. codex L.* IV. *de Judaeis & Coelicolis* vindt men dezen Titel insgelijks met eene bijgevoegde verklaring: *Archiſynagogi ſive Presbyteri Judaeorum.*

VERUS fpotswijze dus genoemd, om dat hij van geboorte een Syriër was, en zich jegens den Joodfchen en Christelijken Godsdienst genegen bewees.

Men kan voorts niet beflisfen, of deze beide *Archi-fynagogen* het beftuur hadden van dezelfde of van onderfcheiden Synagogen. Van SOSTHENES wordt niet gezegd, dat hij een vriend van PAULUS leere was, en het is niet waarfchijnlijk, dat de met hunne befchuldiging afgewezen Jooden het gewaagd zouden hebben, onder de oogen van den *Proconful* zich zoo grof aan hem te vergrijpen. Veel meer fchijnt hij de voornaamfte aanvoerer der befchuldigers geweest te zijn, en zij, die hem floegen, waren *Grieken*, welke niet dulden wilden, dat de werkzame *Proconful* van de bij hun gehaatte Jooden geftoord werd.

Cenhreën-haven bij Corinthe.

Aanmerk. 5.) *Cenchreën*, alwaar PAULUS, voor zijn vertrek, zijn hoofd befchoor, was eene haven met een vlek, omtrent zeventig ftadiën van de ftad *Corinthe* afgelegen (*a*). Van hier kon PAULUS te fcheep tot aan *Caefareë* in *Palaeftina* (STRATO's toren) komen, welke plaats maar weinige mijlen van *Jerufalem* lag, en eene bekwame haven had (*b*). — Dat PAULUS

(*a*) STRABO VIII. *p.* 380. Cf. LIV. XXVIII: 8. XXXII: 17, 23.

(*b*) STRABO XVI. *p.* 758. PLIN. *H. N.* V. *c.* 14.

LUS, als een geboren Jood, zelve de Levitische wet waarnam, hoe zeer hij er ook tegen was, dat die den Heidenen werd opgedrongen, is door ongewijde Schrijvers bevestigd, en in het eerste Deel aangehaald. Maar wat PAULUS bewoog, om, geduurende deze gelofte, zijn haair te laten afsnijden, daar over behoeft hier zoo min gesproken te worden, als over de Hebreeuwsche spreekwijze van *op te gaan* (*vs.* 21.); waar uit blijkt, dat PAULUS eerst van *Caesarea* naa *Jerusalem* reisde. (*c*).

§. 62.

PAULUS *derde Reize.* *a.*) *Verblijf te Efeze.* (*Hand.* XIX.)

PAULUS, de bovenste gewesten van *Asië* doorreisd hebbende, kwam te *Efeze*, alwaar hij drie maanden lang in de Synagoge leerde, tot dat de tegenspraak der Jooden hem noodzaakte, zijn onderwijs enkel in een bijzonder

(*c*) Dat *Jerusalem* hoog lag, en reeds van *Joppe*, het welk omstreeks *Caesarée* lag, gezien kon worden, zegt STRABO XVI: 759. uitdruklijk, en hij herhaalt het *p.* 760. Dat voorts te *Jerusalem* zoodanige belofte voldaan moest worden, zien wij *B. Jud. II.* 15.

der huis voorttezetten (1.). Door de wezenlijke wonderen, welke PAULUS verrichtte, ging het aanzien der hier *gebruiklijke Toverkünſten* verloren. Ja velen, die te vooren zich daar mede opgehouden hadden, brachten *hunne boeken* bijéén, en verbrandden ze voor de oogen (2.). Deze voortgang der Christelijke leere verminderde den aftrek van eenen *Kunſtenaar* DEMETRIUS, welke zilveren *Tempeltjes* van DIANA maakte, en daar door aan vele arbeidslieden de kost verzorgde. Hij ontvlamde den ijver voor de eere van DIANA, zeggende, dat *de groote Tempel van* DIANA, en de Godin zelve, ſpoedig, door de leere van dezen vreemdeling, voor niets meer geteld zouden worden (2.). Er ontſtond een oploop door de geheele ſtad. Men ſleepte CAJUS en ARISTARCHUS, reisgenoten van PAULUS, naa het *Theater* of de *Schouwplaats*. Maar hij zelve werd door de Leerlingen en eenige *Aſiatiſche Richters der Schouwſpelen* terug gehouden (4.). Eindelijk ſtilde de *Overſte Stadſchrijver* het volk door eene redenvoering, waarin hij voorſtelde, dat niemand loochent, dat de ſtad van *Efeze* voornaamlijk zij de *Tempelbewaarſter* der groote DIANA, en haar van *den Hemel gevallen Beeld*; met de beſchuldiging moest men op *Rechtdagen* verſchij-

ſchijnen of zich aan de *Stadhouders* wenden; maar, indien het eene andere zaak betrof, moest men in *eene ordenlijke Vergadering* daar van ſpreken (5.).

Aanmerk. 1.) Van *Efeze* merkt STRABO aan (XIV. *p.* 642.) dat de ſtad door hare voordeelige ligging tot den Koophandel ſteeds bloejender werd, zoo dat zij reeds de beste Koopſtad van *Aſië* binnen den *Taurus* was. Ook noemt PLINIUS (*H. N.* V: 29. *Efeze* het *ſieraad van Aſië.* Uit de afgelegenſte gewesten werd deze plaats, zoo wel wegens den Koophandel, als ook wegens den prachtigen Tempel van DIANA, bezocht. Ook hadden zich hier vele Jooden nedergezet, alzoo zij hier eene Synagoge, en vele voorrechten, hun door de Romeinſche *Proconſuls* toegeſtaan, bezaten. (JOS. *Ant.* XIV: 10. 13.) PAULUS had derhalven niet ligt eene voor zijn oogmerk bekwamer plaats kunnen verkiezen, want, door de Toehoorers, welke hij hier onder Jooden en Joodengenooten van nabij en van verre aantrof, kon het Euängelie ſpoediger ook in andere gewesten der wereld verbreid worden. *Stad Efeze. Tempel van* DIANA.

De genoemde Tempel van DIANA, tot welke jaarlijks zoo vele vreemdelingen, met rijkelijke uitgaven, overſtroomden, was op gemeene kosten van alle Aſiätiſche ſteden geſticht. (*Lev.* I. *c.* 45.) en ging, wegens zijne bouwwijze, grootte, en pracht, voor één der zeven wonderen der we-

 reld

reld (*d*). Volgends bericht van PLINIUS (XXXVI: 21.) werden 120. jaaren met den bouw van dezen Tempel doorgebracht, die 60. voeten hoogte, 320. voeten breedte, en 425. voeten lengte kreeg (*e*).

Toverkunsten te Efeze.

Aanmerk. 2.) Dat er velen te *Efeze* waren, welke Magifche kunften oefenden, (τα περιεργα πραξαντες) is uit vele plaatzen der ongewijde fchrijveren genoegzaam te zien. DIANA zelve was, gelijk bekend is, de Opzienfter van alle Toverij; op eene plaats derhalven, waar deze Godin bijzonder verëerd werd, moest ook de daar toe behoorende ftand in groot aanzien wezen. De ftad werd daaröm ook in dit opzicht zoo beroemd, dat men Toverfpreuken en manieren van bezweering regelrecht Εφεσια γραμματα plagt te noemen (*f*). Doch deze waren eigenlijk

(*d*) Vid. PAUSAN. *Achaic. p.* 207. *L.* IX. — ARISTOPH. *Nubes* XVII: 600. XENOPH. *de exped. Cyri L.* V. POMP. MELA I. *c.* 17.

(*e*) In het jaar 356. voor C. Geb. verbrandde hij door HEROSTRATUS, waar bij echter de buitenmuuren bleven ftaan. De nieuwe werd, gelijk STRABO meldt (XIV: 640.), ongelijk prachtiger en fchooner opgebouwd.

(*f*) PLUTARCHUS *Sympof.* VII: 9. *Etymol.* Εφεσια αλεξιφαρμακα γραμματα, ονοματα τινα και φωνας αντιπαθειαν φυσικην εχουσαι. Cf. SUIDAS V. Εφεσ. γραμ. en DEYLING. *Obf. P.* III. *p.* 280. WETSTEIN en GROT *ad h. l.*

lijk niets anders dan Magifche trekletters en woorden, (hoedanigen HESYCHIUS aanhaalt,) welke aan het ftandbeeld van DIANA ftonden, en die eene bijzondere toverkracht zouden bevatten. Dit zelfde merkt ook EUSTATHIUS de geleerde uitlegger van HOMERUS aan, en voegt er bij, dat men aan zulke Efezifche letters de kracht toefchreef, om alle kwaad te verdrijven, (φωναι φυσικον εμπεριεχουσαι των αλεξικακον) — Het getal van zulke gewaande Toverwoorden en formulieren van bezweering nam, wegens de daar door te verkrijgen winften, onöphoudelijk toe. Hier door wordt het waarfchijnlijk, dat de waarde der genen, die men, ten teken der veränderde denkwijze, verzamelde, en openlijk verbrandde, (als zij verkocht waren geweest) op omtrent 50,000. Drachmen (omtrent 6250. Daalders) berekend kon worden. — Wij zien tevens, dat PAULUS hier nergens meer zijne Leere ingang door kon verfchaffen, dan door zijne daaden, die alle Toverij overwonnen, en zonder omftandigheden verricht werden.

Aanmerk. 3.) De kunst van DEMETRIUS beftond daar in, dat hij kleine doosjens (ναοθηκαι, ναΐσκοι, καισκοι, *aediculae*) vervaardigde waar in afbeeldingen van het vermaarde beeld van DIANA (*g*) ftonden, van welke men zich in

Kunfte-naar DEMETRIUS.

(*g*) Over de gedaante van dit Standbeeld zie men PAUSAN. IV. *c.* 31. — PLIN. *H. N.* XVI: 77. fpreekt van

in verscheiden omstandigheden, bijzonder *zwangerheid*, hulp beloofde. (HORAT. II. *Od.* 22. en CIC. *de Nat. Deor.* III: 27.) Het was in 't gemeen bij de Grieken en Romeinen niet ongewoon, *kleine afbeeldzels van Afgods-tempelen* te maken, in welke *kleine beeldjens* vervat waren, bij welke men 't huis zijne aandacht verrichtte, of ze ook, ten dien einde, mede nam op reize en op veldtogten (*h*). Naardien men zulke beeldjens zelve voor Goden hield, zoo kwam men ook daar toe, (gelijk POLLUX in zijn *Onomast.* I: 1. 13. aanhaalt,) dat men derzelver Kunstenaars zelfs θεοποιοι, θεοπλασται, *deorum fictores* noemde. Uit de zoo algemeene vereëring der *Efezische Diana* (*i*), verklaart zich verder,

---

van de soort van hout, waar uit het gemaakt was en merkt aan, dat het niet mede verbrand was, toen het binnenste des Tempels verbrand was „ (vitigineum & „ nunquam mutatum septies restituto templo.)"

(*h*) TACIT. *Ann.* XV: 29. AMMIAN. MARCELL. XXII: 13. „ Asclepiades Philos. Deae Coelestis argen„ teum breve figmentum, quocumque ibat, secum so„ litus efferre." PETRON. 29. — „ in cujus aedicula „ erant lares argentei politi."

(*i*) Ook op andere plaatzen nam men het voorbeeld tot een' Tempel van DIANA van dien te *Efeze*, gelijk dit bij voorb. XENOFON ook deed, wanneer hij in zijnen Tempel te *Scillus* een beeld van DIANA oprichtte (*de exped. Cyri* V) Cf. STRABO III. *p.* 160, 179. sq. PAUSAN. *Messen.* *p.* 141. *Corinth.* *p.* 46,

der, dat DEMETRIUS, bij het rijklijk vertier zijner waare, tevens vele arbeidslieden werk kon geven. Naardien hij zich, waarſchijnlijk juist op den Feesttijd der ſpelen, wegens den daar mede gepaard gaande toevloed van vreemdelingen, groote winst beloofd had, ſchoof hij de ſchuld zijner mislukte hoop op PAULUS, die ſtad en land met zijne nieuwe Leere vervulde. Door zijn getergd belang zette hij nu het volk in woede.

Aanmerk. 4.) Het Theater of de Schouwplaats, waar het verhitte volk, het welk de eer zijner *groote Godin* (*k*) in gevaar geloofde te zijn, te hoop liep, was die plaats, waar niet alleen de Schouwſpelen aangezien, maar ook het gericht en redenvoeringen gehouden, misdaadigers geſtraft, en *Volks-raadplegingen* belegd werden (*l*). Hier heen zouden nu ook *Theater Schouwplaats. Aſiarchen.*

PAU-

(*k*) XENOF. *Epheſ.* I. — Την πατριον ἡμιν θεον την μεγαλην Εφεσιων Ἀρτεμιν, APULEJ. II. „ Cujus nu„ men unicum — totus veneratur orbis." SPANH. *ad* CALLIMACH. *Hymn. in Dian. vs,* 7.

(*l*) CORN. NEPOS. *Timol.* 4. „ Veniebat autem „ in Theatrum (Sc. Syracus.) cum ibi concilium po„ puli haberetur." VALER. MAX. II: 2. 5. „ legati in „ theatrum, ut eſt conſuetudo Graeciae, introducti, le„ gationem — peregerant." Cf. TACIT. *Hiſt.* III: 80. CIC. *ad famil.* VIII: 2. *pro Flacco* 7. JUSTIN. XXII: 2. „ populum in theatrum ad concionem vocant."

PAULUS en zijne Reisgenoten CAJUS en ARISTARCHUS gesleept, als *Atheisten*, of Kerkroovers, *ἱερόσυλοι vs.* 37.) veroordeeld, en voor de *wilde beesten* geworpen worden (*m*). Zelfs waren de *Asiarchen* of Opzieners der openbare Schouwspelen, welke thans gevierd werden (*n*), buiten staat, om het gistend volk te bedaaren, waaröm zij ook beletten, dat PAULUS zich in de Schouwplaats waagde.

Kancelier (γραμματεὺς) deszelfs Redenvoering.

Aanmerk. 5.) De Kancelier, stadsschrijver (*Scriba Civitatis*) was die aanzienlijke Magistraats-persoon, welke het opzicht over de Archiven, en het oplezen in den Senaat en de Volksvergaderingen tot zijn post had (*o*). In de aanspraak, die deze Kanselier hier aan het volk deed, om het tot bedaaren te brengen, komen ee-

---

(*m*) *Leg. Julia pecul. & de Sacrileg.* „ Sacrilegii „ poenam debebit Proconsul pro qualitate personae. — Et scio, multos ad bestias damnasse sacrilegos &c. DIO CASS. 76. 10.

(*n*) STRABO XIV. *p.* 649. en 665. merkt aan, dat zij Hoofden der overige Priesters in het *Proconsul. Asiæ* waren, (πρωτεύοντας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν) dat zij de openbare spelen bestuurden, en uit de voornaamste steden van *Asië* verkozen werden, even gelijk de *Lyciarchen* en *Syriarchen* in de steden van *Lycië* en *Syrië*.

(*o*) *Schol. ad Thucyd.* VII: 10. „ γραμματεῖα λέ„ γει τὸν καθόλα ἐν τῷ κοινῷ τὰ τοῦ δήμου γράμματα „ ἀναγινώσκειν. Cf. POLLUX *h. v.* (vergel. DEYLING *l. c. p.* 298.)

eenige zaken voor, welke uit ongewijde Schrijvers licht ontvangen. Hij noemt voor eerst de stad, bij uitnemendheid *Verëerster* νεωκορον) (*p*) van *Artemis* of *Diana*, en van het *van den Hemel gevallen Beeld*. Teweten bijna doorgaands kon men de verbeelding vinden, dat Beelden, die men Godlijk verëerde, eens van den Hemel gevallen waren, gelijk dit van het Beeld van DIANA in *Taurus* uitdruklijk gemeld wordt (*q*). Hij wijst verder DEMETRIUS en zijne mede-arbeiders aan de *Stadhouders*, dat is, aan den *Proconsul*, met zijne bijzitters, medehulpen, en Legaten. Voor dezen naamlijk behoorden de lijf-

---

(*p*) Νεωκορος f. ὁ τον ναον σαρων, κοσμων f. ευτρεπιζων. Vid. *Scholiast. ad* ARISTOPH. *Nub. vs.* 44. HESYCHIUS en SUIDAS *h. v.*

(*q*) *Vid.* EURIP. *Iphigen. in Taur. vs.* 86 „ αγαλμα „ θεας ὁ φασιν ενθαδε εις τους δε ναυς ουρανυ πεσειν απο.." Cf. *vs.* 977. en 1384. „ ουρανυ πετημα." Van het Beeld van CERES zegt CICERO *in Verr.* V. §. 187. „ Alterum simulacrum erat tale, ut homines cum vi„ derent, aut ipsam videre Cererem, aut effigiem Ce„ reris non humana manu factam, sed coelo delapsam „ arbitrarentur." Over het *Ancile* te *Rome*, zie DIONYS. *Halic.* II. *c.* 71. en PLUTARCH. *in Numa*; en over het *Palladium* te *Troje* den *Scholiast* over VIRG. *Aen.* II: 167. en PAUS. *Attic.* 26. verg. SUID. V. διοπετες.

lijfstraffelijke zaken (*r*), maar had de zaak betrekking tot geschonden eigendom, of andere burgerlijke belangen, dan kon zij, op de gewoone wijze, op *Rechtdagen* afgedaan worden. Betrof eindelijk de beschuldiging het belang van het algemeen, of de Politie, dan moest daar over in eene behoorlijke Volks - vergadering (ἐννομῳ ἐκκλησια) geraadpleegd worden (*s*). Hoedanige te *Efeze* en ook in andere gewesten van *Asië* op bepaalde tijden gehouden werden. — Maar door zulk een oproer, (dus besloot de Kancelier zijne aanspraak,) lopen wij gevaar van de zwaarste verántwoording (*t*).

§. 63.

(*r*) Dat de tot inzameling der Keizers inkomsten naa *Asië* gezonden *Procurators* CELER en AELIUS (TAC. XIII. *c*. 1.) hier gemeend zouden zijn, is niet waarschijnlijk, alhoewel deze *ornamenta consularia* droegen; (SUET. CLAUD. 24.)

(*s*) *Schol. ad* DEMOSTH. *pro Coron.* Τρεις ἐκκλη„σιαι τε μηνος εγινοντο αφωρισμεναι." Van zoodanige in *Asië* speekt CIC. *ad Att.* V. *ep.* 20. en PLIN. *H. N.* V. *c.* 25—33.

(*t*) JUL. PAULUS *Recept. Sent.* V. *tit.* 22, „Auctores seditionis & tumultus, concitato populo, „pro qualitate dignitatis, aut in crucem tollun„tur, aut bestiis objiciuntur, aut in insulam deportan„tur."

§. 63.

b.) *Zeereis van Filippi naa Caesarea* (*Hand.* XX. *en* XXI.)

PAULUS reisde schielijk na dezen oploop van *Efeze* af naa *Macedonië*, en van daar verder naa *Griekenland*, maar veranderde zijn voornemen, om thans reeds naa *Syrië* scheep te gaan, en keerde eerst weder na *Macedonië* terug; vervolgends zeilde hij van *Filippi* af, en kwam *in vijf dagen* te *Troas*. Hier gingen PAULUS Reisgenoten weder scheep, en zeilden naa *Assos*, hij zelve deed den weg derwaards te voet. Hem te *Assos* weder scheep genomen hebbende, voeren zij naa *Mitylene*; van daar, den volgenden dag, voorbij *Chios*; daags daar aan landden zij aan *Samos*, vertoefden bij het voorgebergte *Trogyllium*, en bereikten den volgenden dag *Mileten* (1.) PAULUS hier van de herwaards ontboden Opzieners der Efezische Gemeente afscheid genomen hebbende, voer hij recht voort tegen over *Coos*, en kwam den volgenden dag te *Rhodus* en van daar te *Patara*. Hier bevond zich een Schip, dat naa *Fenicië* voer, en PAULUS met zijne reisgenoten mede nam. CYPRUS aan de lin-

linkezijde latende liggen; ftevenden zij op *Syrië* aan, en landden te *Tyrus*; waarheen de lading van het Schip beftemd was. Na verloop van eene week namen zij affcheid van de Leerlingen alhier, en hadden eene gelukkige vaart naa *Ptolemaïs*, alwaar zij maar éénen dag vertoefden, en den volgenden dag te *Caefarëe* aankwamen. Niettegenftaande het bidden en de traanen der Leerlingen gingen zij echter van hier na *Jerufalem* op (2.).

Affos, Metylene, Trogyllium, Meleton.

Aanmerk. 1.) In deze geheele opgave van PAULUS terugreis naa *Syrië*, is de aangeteekende ligging en afftand van verfcheiden plaatzen doorgaands uit ongewijde Schrijvers bewijsbaar, het welk echter hier meer aangeftipt, dan uitvoerig ontvouwd kan worden. — Dat, vooreerst, een fchip gemaklijk van *Filippi*, in vijf dagen, te *Troäs* aan kon komen, is uit STRABO II. *p.* 124. vergel. met X. *p.* 457. duidlijk genoeg. Deze zegt ook (XIII. *p.* 581, 610.) dat *Asfos* (*u*) een Zeehaven was, niet heel ver van *Troäs* gelegen. — GALENUS zoo wel (*de rat. med.* III.) als ook STRABO (XIII. *p.* 616.) haalen *Mitylene* (*v*) aan als eene Groote ftad op

---

(*u*) PAUSAN. *Eliac.* II: 4. haalt ook dit *Affos* in het gebied van *Troas* aan. Verg. PLIN. *H.N.* XXXVI: 27. „In Affo Troadis."

(*v*) Mitylene pulchra. HOR. *Ep.* I: 11. 17.

op *Lesbos*, en de laatſte voegt er bij, dat zij twee zeer aanzienlijke havens had, van welke bijzonder de Noordelijke groot, diep, en met een' opgehaalden zeer aanzienlijken dam verſterkt, maar de ſtad zelve met alle gerijflijkheden voorzien was. De afſtand van *Lesbos* tot *Chios* ſtelt STRABO (XIV. *p.* 645) op vierhonderd ſtadien, (12½ Duitſche Mijlen). Van *Samos* zegt hij (XIV. 639.) dat ſlechts eene Zeeëngte dit Eiland van *Mykale* en de Efeziſche kust afzonderde (*x*). De afſtand tusſchen *Chios* en *Samos* heeft hij niet eigenlijk opgegeven. Van het voorgebergte *Trogyllium* merkt hij aan (*l. c. p.* 636.), dat het een voet is van den Berg *Mykale*, en dat de afſtand van hier tot *Samos* veertig ſtadien (1¼ Duitſche Mijlen) bedraagt. (Vergel. PLIN. V: 31.) De bekende ſteden *Mileten* en *Efeze* beſchrijft hij als de twee aanmerklijkſte en vermaardſte van dit gewest (*p.* 633.—636.), welke terſtond op malkander volgen. (Verg. ARIST. *Plut. vs.* 1003., en THUCYD. XIII: 26.)

Aanmerk. 2.) *Coos* (*kos*) haalt STRABO *Coos*, (XIV. *p.* 657.) aan, als een zeer vruchtbaar *Rhodus* Eiland van vijfhonderd en vijftig ſtadien (om- *Patara*, *Ptolemaïs* trent zestien Duitſche Mijlen) in den omtrek, omtrent veertig ſtadien van het *Mykdiaanſche* voor-

(*x*) PAUSAN. *Achaic. c.* 4. Σαμος ἡ ὑπὲρ Μυκάλης. Cf. CIC. *pro lege Manil.* 12.

voorgebergte *Termerium* gelegen, op geen grooten afstand van *Ceranus* en *Halicarnasſus* in *Carië*. (*Vid.* PAUSAN. *Lacon.* 23.) Maar bijzonder uitvoerig handelt hij van het ook buitendien zoo bekende Eiland *Rhodus*, (*p.* 652 — 656.) en de niet min vermaarde Hoofdſtad van denzelfden naam (*y*). *Patara* beſchrijft hij (*p.* 665.) als eene groote ſtad in *Lycië* met eene haven, en zeer vele Tempels (*z*). Uit de orde, door STRABO in acht genomen, blijkt voorts duidlijk, dat *Kos*, *Rhodus*, en *Patara* op den weg van *Mileten* naa *Syrië* lagen; om van *Cyprus* hier niet te gewagen. STRABO haalt eindelijk de groote aan de kust van *Fenicië* gelegen ſtad *Ptolemais* ook onder haren ouden naam *Ake* aan, (XVI. *p.* 758.) en laat onmidlijk daar op *Caeſarea* (te toren van STRATO) volgen (*a*).

ZES-

(*y*) FLOR. II: 7. „ Rhodii, nauticns populus." Cf. *Hor.* I. *Od.* 7. „ Claram Rhodon, aut Metyle-„ nen, aut Epheſum."

(*z*) HEROD. I: 182. Εν Πατάροις, της λυκιης *Mela* I: 15." Pataram nobilem fecit delubrum Apollinis. Cf. APPIAN. *B. Civ.* IV. *p.* 1017. PLIN. *H. N.* V: 28. LIV. XXXIII. *c.* 41. DIOD. SIC. XX: 93.

(*a*) De voorzegging van AGABUS van de gevangenis van PAULUS, ging van eene Symboliſche handeling verzeld, welke de woorden van den Profeet nadruklijker maakt. (Verg. §. 49. *Aanmerk.* 4.)

ZESDE AFDEELING.

Omstandigheden uit PAULUS *lange Gevangenis te Jerusalem, Caesarea, en Rome.*

§. 64.

PAULUS *Gevangeneming te Jerusalem.* (*Handel.* XXI. *en* XXII.)

De Broeders te Jerusalem gaven PAULUS bericht van het ongenoegen der Jooden, en overreedden hem, om zijne achting voor de Wet te kennen te geven, door vier andere mannen, die eene gelofte gedaan hadden, te verzellen, en *voor hem de kosten te dragen* (1.). PAULUS beloofde ook werklijk de dagen der Reiniging te volbrengen, tot dat voor elk van hun het offer aangebragt was. Maar eenige ongelovige Jooden uit *Klein Asië*, welke hem in den Voorhof des Tempels zagen, brengen het volk in oproer, terwijl zij beweerden, dat hij *de Wet en den Heiligen Tempel ontheiligd had.* Men greep PAULUS, sleepte hem buiten den Tempel, en zou hem gedood hebben, indien niet de *Overste der bezetteng* LYSIAS bericht van den oploop gekregen, en hem *door de wacht uit de handen*

des volks gerukt had (2.). Deze liet PAULUS terstond met twee ketenen sluiten, en tot een streng onderzoek op de vesting brengen, terwijl hij hem voor *zekeren Egyptischen Bedrieger* hield (3.). Maar de *geesseling*, waar door hij, wegens het wild geschreeuw des volks, terstond tot bekentenis gebragt moest worden, bleef achter, dewijl PAULUS zich op zijn *Romeinsch Burgerrecht* beriep, het welk de Overste zelve *met groote kosten* verkregen had (4.).

Nazireërs gelofte. Yver der Jooden voor de wet.

Aanmerk. 1.) JOSEFUS verhaalt (*Ant.* XIX. *c.* 5.) van AGRIPPA, dat hij de kosten tot de reiniging van vele Nazireërs op zich genomen, en daar door, gelijk door andere bewijzen van zijne achting voor den Tempel en Godsdienst, zich bij de Jooden in een bijzonder aanzien gebragt heeft. Doch van den buitengewonen ijver, waar mede de Jooden toenmaals op hunne Godsdienstige rechten en gebruiken stonden, haalt JOSEFUS aldaar een in 't oog vallend voorbeeld aan, uit de regeering van den voorgaanden Landvoogd CUMANUS. „ Teweten, een Romeinsch Soldaat had, in een der voorhoven „ van den Tempel, eene vuile zaak begaan (*b*), „ waar

(*b*) *Ant.* XX. *c.* 4. „ Ανασαλυψας επιδειξαι τῳ „ πληθει τα αιδοια." Cf. *B. Jud.* II. *c.* 12.

„ waar door de Jooden in zoo groote ontſtelte„ nis geraakten, als of het gantſche land in „ vuur en vlam gezet was." In allerijl begaven zij zich naa *Caeſarea* tot CUMANUS, verklaarende, dat het hun onverdraaglijk zou zijn te leven, indien hunne Wet zoo mishandeld mogt worden (*c*). Als CUMANUS nogthans met de zaak talmde, ontſtond er een oproer, dat aan vele duizenden het leven kostte. Om een dergelijk toneel te vermijden, liet daaröm CUMANUS eenen anderen Soldaat, die het Wetboek, het welk hij bij het plunderen van een Vlek vond, in ſtukken geſcheurd had, terſtond ter dood brengen, als de Jooden zich, wegens deze beſchimping, tot hem naa *Caeſarea* wendden. Ook blijkt uit TACIT. *Hiſt.* V: 4. en JUVENAL. *Sat.* XIV: 100. volgg. de groote verkleefdheid der Jooden aan hunne Wet en Heiligdom, en hun afkeer van buitenlandſche gebruiken. Geen Heiden durfde ſlechts in den Voorhof der Israëliten komen, zonder zich aan het gevaar bloot te ſtellen, van op de plaats zelve gedood te worden. — Alhoewel het derhalven eene lastering was, dat PAULUS eenen Griek mede in den Tempel had genomen, (TROFIMUS had alleen wegens de gifte de reize naa *Jeruſalem* mede gedaan, en was in de ſtad bij PAULUS gezien) zoo kon het bloot vermoeden van zoodanige over-

(*c*) *L. c.* „ *ζῆν γὰρ οὐχ ὑπομένειν τῶν πατρίων αὐτοῖς* „ *οὕτω περιυβρισμένων.*"

overtreding, bijzonder wanneer een Rabbi zelve aanleiding daar toe gegeven had, de ijverige Jooden reeds op het hoogst vergrimmen.

Vesting Antonia. LYSIAS. *Aanmerk.* 2.) De toren of Burgt *Antonia* (zegt TACIT. *Hist.* V: 11.) welke HERODES ter eere van ANTONIUS dezen naam gegeven had, was van eene buitengemeene hoogte. Uit JOSEFUS weten wij, dat hij aan de Noordwestzijde tegen de Gallerijën des Tempels ſtiet, en aan beide zijden trappen had (*d*). Op Feesttijd moest een gedeelte der hier gelegerde Romeinſche bezetting zelfs op verſcheiden plaatzen der Gallerijën onder de wapenen ſtaan, (διεταμενον περι τας στοας μετα των οπλων) om wanörde te verhoeden. — Het ſchijnt, als of deze mishandeling van PAULUS voor het Feest geſchiedde, en dat de wachten nog niet uitgezet waren, naardien de Overſte op de Vesting eerst de tijding van den oploop gebracht moest worden.

Deze Overſte (χιλιαρχης) was, naar het ſchijnt, de oudſte *Tribunus*, welke, op volmagt van den Stadhouder FELIX, het gebied over de bezetting in *Antonia* voerde (*e*).

Aan-

(*d*) *B. Jud.* V. c. 5. *Antiq.* XX. c. 4. §. 3. „ Εις αμφοτερας ειχε καταβασεις."

(*e*) GROTIUS over *Hand.* XXI: 32. noemt LYSIAS: „ praefectum ejus cohortis, quae temporibus „ festis, ac proinde etiam in Pentecoste, praesidium „ habebat, in porticibus templi, ad prohibendos tu„ multus, ſi qui orientur.

Aanmerk. 3.) Wanneer LYSIAS PAULUS voor den *Egyptenaar* hield, dacht hij daar bij aan het kortlings gebeurde geval, dat een *Egyptenaar* (*f*) te *Jerusalem* kwam, zich in de woestijn eenen grooten aanhang van moordpriemers (*Sicarii*) maakte, en daar mede op *Jerusalem* dreigde los te gaan. Maar hij werd door FELIX geslagen, en ontkwam slechts met weinigen van zijn heir (*g*). Dergelijke onrusten zijn reeds onder CUSPIUS FADUS en onder CUMANUS voorgevallen, gelijk JOSEFUS *Ant.* XX. *c.* 2. en 5. bericht. Bij zulken oproerigen geest, die toenmaals onder de Jooden heerschte, heldert zich de strengheid van LYSIAS op, met welke hij PAULUS terstond, ten teken van het scherpst onderzoek, met twee ketenen liet kluisteren, (waarschijnlijk naar het Romeinsche gebruik aan twee krijgsknechten).

Egyptische oproermaker.

Alhoewel PAULUS zich als eenen Jood van *Tarsus* bekend maakte, moest toch LYSIAS hem, schoon al niet meer voor den *Egyptenaar*, echter voor eenen anderen misdaadiger houden, nadien het volk zoo tierde en drong, dat de Solda-

(*f*) *Antiq.* XX. *c.* 8. Cf. *B. Jud.* II. *c.* 13. (JOSEFUS noemt hem ook enkel *den Egyptenaar.*)

(*g*) De 4000 moordenaars, welke LUCAS meldt, zijn ongetwijfeld die, welke JOSEFUS de Piekeniers van den Egyptenaar noemt. Maar de geheele hoop, dien deze bedrieger aanvoerde, bestond uit 30,000 man, welke op den Olyfberg gelegerd waren.

daten hem de trappen der Vesting hadden moeten opdragen; ja zelfs daar, op de Hebreeuwsche aanspraak van PAULUS, (welker inhoud LYSIAS niet verstond,) het wild en woest geschreeuw nog vermeerderde; waar bij de verder afstaanden (om insgelijks hunne mening uit te drukken,) hunne klederen schudden, en stof opwierpen (*h*).

Geesseling. Beroeping op het Romeinsch Burgerrecht.

Aanmerk. 4.) Het is bekend, dat, volgends de Romeinsche Wetten, de pijnbank met eene geesseling een begin nam. Reeds werden daarom aan PAULUS de riemen vertoond, (*vs.* 25. προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν) om hem tot bekentenis te brengen (*i*), toen hem zijn Romeinsch Burgerrecht van het hem toegedacht onrecht verloste (*k*). Uit het bovenstaande antwoord van PAU-

(*h*) LUCIAN. *de Saltat.* 83. zegt van de in de schouwplaats verzamelde menigte: καὶ ἐβόων, καὶ τὰς ἐσθῆτας ἀνεῤῥίπτουν. OVID. *A.* III. 274. „Et date „jactatis undique signa togis."

(*i*) TAC. *Ann.* XV. *c.* 56. „Tormentorum aspec-„tum & minas non tulere."

(*k*) CIC. *Verr.* V: 66. „Facinus est vinciri Ci-„vem Romanum, scelus verberari." *c* 57. „illa vox „& imploratio: *Civis Romanus sum*, quae saepe mul-„tis in ultimis terris opem inter barbaros & salu-„tem tulit." Doch, *na dat de beschuldiging bewezen was*, kon ook een Romein geslagen en in ketenen gesloten worden. Vid. *L.* X. in *pr. Dig. de poenis:*

„Ea

PAULUS, dat hij van *Tarſus* was, had LYSIAS hem nog niet voor eenen Romeinſchen Burger gehouden, naardien gemelde plaats geene Romeinſche Volkplanting, maar alleen eene *urbs libera* was. Hij doet derhalven naauwkeuriger onderzoek, hoe hij dit recht verkregen had, daar hij zelve het voor veel geld had moeten kopen. Maar PAULUS had het door zijne geboorte (*vs.* 28.) waarſchijnlijk dus, dat zijne voorvaders het, door dienſten aan den Staat, verworven, of ook wel gekocht hadden, om te veiliger overal te kunnen reizen (*l*).

§. 65.

„ Ex quibus cauſis liber *fuſtibus* caeditur, ex his ſer-
„ vus flagellis caedi." — Vergel. *Dig. L.* I. de cuſtod. & exhib. reor. TACIT. *Hiſt.* III: 36. *Ann.* III: 22. VI: 14. SUET. *Aug. c.* 27. SENEC. *de tranquill. c.* 10.

(*l*) JULIUS CAESAR ſchonk aan velen het Romeinsch Burgerrecht, gelijk DIO. *L.* XLIII. TACIT. XI. *c.* 23. en SUET. *Caeſ.* 76. getuigen. JOSEFUS gewaagt van meer Jooden, die het bezaten. *B. Jud.* II. *c.* 14. ὧν εἰκαι το γένος Ἰουδαῖον, ἀλλα τὸ γ' οὖν ἀξίωμα Ῥωμαικὸν ἦν. — DIO CASS. *L.* LX. zegt, dat het eerst voor groote ſommen verkocht werd, maar naderhand voor eene niets beduidende kleinigheid. ὥστε κἂν ὑάλινα τις σκεύη συντετριμμένα δῷ τινι, πολίτης ἔσεσθαι. (Verg. DEYL. *P.* III. *p.* 306.)

§. 65.

PAULUS *veräntwoording voor den Grooten Raad. Verzending naa Caesarea.* (*Hand.* XXIII.)

De Chiliarch oordeelde het nu het raadzaamst, PAULUS door eene wacht geleid in het *Sanhedrin* te laten brengen, om daar te vernemen, waaröm hij eigenlijk van de Jooden beschuldigd was geworden. PAULUS beriep zich hier voor den vollen Grooten Raad daar op, dat hij altijd met een goed geweten voor God gewandeld had. — De *Hoogepriester* ANANIAS gebood den genen, die nevens hem stonden, hem op den mond te slaan. PAULUS, over deze ongerechtigheid getroffen, noemt hem eenen *huichelaar* (een gewitteden wand) maar ontschuldigt zich vervolgends over deze harde uitdrukking, dat hij niet vermoedde, of niet bedacht, dat deze de Hoogenpriester was (1.). Van de omstandigheid, dat de vergadering uit Farizeën en Sadduceën bestond, maakte PAULUS tot zijn voordeel gebruik, terwijl hij zich een Farizeër beleed, die wegens de leere van de Opstanding beschuldigd was,

was. Hier op ontſtond een *tweeſpalt*, waardoor de geheele Vergadering verdeeld raakte, zoo dat LYSIAS zich genoodzaakt zag, zijnen gevangenen weder van hier naar de hoofdwacht in veiligheid te laten brengen. Den volgenden dag kreeg hij door PAULUS Zusters Zoon bericht, dat veertig Jooden met een *duuren eed* zich verbonden hadden, PAULUS te dooden, waar toe zelfs de Groote Raad hun behulpzaam zou wezen (2.) Om zich nu van alle veräntwoording te ontſlaan, zond hij dan PAULUS, onder een *ſterk geleide*, met een *Schriftelijk* bericht, over *Antipatris* naa *Caeſarea*, aan den Landvoogd FELIX, voor wiens rechtbank deze hevige twist beſlist moest worden (4.).

Aanmerk. 1.) JOSEFUS (*Antiq.* XX. *c.* 8. Cf. *B. J.* II. *c.* 17.) zegt van dezen ANANIAS, dat hij, bij alle vriendelijkheid, welke hij aan de burgers der ſtad *Jeruſalem* bewees, nogthans de ſchandlijkſte onrechtvaardigheden pleegde. Zijn huis, zegt hij, werd ten laatſten in brand geſtoken, en hij zelve in het Koninglijk Paleis belegerd, tot hij eindelijk uit een waterbak gehaald en gedood is geworden. Vergel. *Joſ.* XX. *c.* 6. en 9.) Indien PAULUS hem waarlijk niet gekend heeft, zoo moet men bedenken, dat, ten dezen tijde, de Hoogepriesterlijke waardigheid, welke bij de Romeinen te koop was, dikwijls

Hoogepriester ANANIAS.

wijls verwisselde, dat verders de Hoogepriester door zijne klederen alleen in den Tempel onderscheiden, en eindelijk dat PAULUS zedert langen tijd niet te *Jerusalem* geweest was (*m*).

Tweespalt in den Grooten Raad. Zeloten.

Aanmerk. 2.) Over het verschil van gevoelens tusschen de *Sadduceën* en *Farizeën* zijn reeds hier voor plaatzen uit JOSEFUS aangehaald. Deze meldt ook (*Ant.* XIII. *c.* 10.) dat 'er dikwijls twisten tusschen de beide partijën plaats hadden (*n*). — Voorts was het niet ongewoon bij de Jooden, dat zij zich onder vervloekingen, tot zekere zaak verbonden. Als naderhand derzelver uitvoering volstrekt onmogelijk was, konden zij zich daar van weder laten ontslaan (*o*), het welk echter bijzonder uit plaatzen der Rabbynen te bewijzen is. — Doch dat het toen tot een' regel onder hun geworden was, eenen overtreder der Mosaïsche wet zonder eenig gerichtlijk Proces ter dood te brengen, blijkt niet alleen uit den Thalmud, maar ook uit FILO's schrift

(*m*) Uitvoeriger handelt over dit onderwerp BISCOE over de *Handel. p.* 40. volg. Verg. WETSTEIN en KREBS *Obs. Flav. ad h. l.* en over *Hand.* IV: 6. MICHAËLIS in zijne *Aanmerk.* toont, dat hij thans eigenlijk niet meer Hoogepriester was.

(*n*) Vergel. BRUCKER *Hist. Crit. Phil. T.* II. en BISCOE *l. c.*

(*o*) Vergel. SELDEN. *de Jur. Nat. L.* IV *c.* 8; en *de* SYNEDR. *L.* I. *c.* 7.

ſchrift *de Sacrificant.* *p.* 855. en *de Monarch.* *p.* 818. gelijk ook uit JOS. *Ant.* XII. *c.* 6.

Aanmerk. 3.) Een geleide van 470 man ſchijnt tegen veertig ſaamgezworenen overvloedig ſterk geweest te zijn. Doch, het was zeer waarſchijnlijk, dat zij tot de ſterke bende der Moordenaren behoorden (*p*), van welke zich buiten de ſtad misſchien eenige honderden bij hun konden voegen. Doch dat ANANIAS met deze Claſſe van menſchen, (die te gelijk groote ijveraars voor de wet waren,) in kennis ſtond, is uit JOSEFUS XX: 9. te zien. Zelfs bediende FELIX zich van hun, om JONATHAN, die hem met zijne vermaningen lastig viel, uit den weg te ruimen. (*Ant.* XX: 5. *B. Jud.* II: 13.) *Sterk geleide bij de verzending.*

Om geen opzien te maken, liet LYSIAS PAULUS omtrent de derde uur, (d. i. 's avonds negen uuren) wegvoeren, (*vs.* 24.) gelijk zij, over het geheel, alleen des nachts (*δια της νυκτος* *vs.* 31.) reizen zouden. In den eerſten nacht kwamen zij waarſchijnlijk tot aan *Nicopolis* (omtrent

(*p*) Zij hadden hunnen naam van een krom mes of moordpriem (*Sica*), het welk zij onder hunne klederen droegen. JOS. *Ant.* XX: 3. *υπο τας εσθητας εχοντες ξιφιδια.* — Zij moordden zelfs op Feestdagen midden in den Tempel zonder ontdekt te worden. Min bedekt pleegden zij hunne moorderijën op het platte Land, en hun getal nam tegen het einde der regeering van FELIX ſteeds meer de overhand.

trent 22 Rom. Mijlen of tien uuren van *Jerusalem*,) alwaar zij den dag overbleven. In den tweeden nacht kwamen zij vervolgends geheel over *Lydda* tot *Antipatris* (*q*), het welk wederöm omtrent twintig Rom. Mijlen van *Nicopolis* afgelegen was. Men moet het ook zoo niet verstaan, als of de 200 Soldaaten en 200 Piekeniers in éénen dag weder te *Jerusalem* gekeerd waren, voor den korten weg van *Antipatris* tot *Caesarea*, op welken ook geen aanval meer te duchten was, was het geleide van zeventig Ruiters genoegzaam.

§. 66.

PAULUS *verhoor voor* FELIX *te Caesarea.* (*Handel.* XXIV.)

FELIX den Brief van LYSIAS gelezen, en nog eenige verdere berichten ingewonnen hebbende, liet PAULUS in het *Praetorium*, door HE-

(*q*) Van *Antipatris* zegt JOSEFUS, dat HERODES *de Groote* het ter eere van zijnen Vader ANTIPATER gemaakt heeft. *Ant.* XVI: 5. XVII: 15. *B. J.* II: 19. IV: 8. — De weg van *Jerusalem* tot *Antipatris* was bergächtig, maar van daar tot *Caesarea* vlak (*B. J.* II: 19.) Van *Jerusalem* tot *Antipatris* geeft het *Itiner. Hierosol.* 42 Romeinsche mijlen op, en JOSEFUS 600 stadien van *Jerusalem* tot *Caesarea* (omtrent 70 Romeinsche mijlen). *Antiq.* XIII. c. 11. *B. J.* I. c. 3.

HERODES *den Grooten* gebouwd, brengen, om hem *op nieuw te kunnen verhooren*, zoo dra zijne beſchuldigers zouden verſchijnen (1.). Vijf dagen daar na, na PAULUS gevangen nemen te *Jeruſalem*, kwamen ook ANANIAS en de Oudſten des Raads aan, met zich hebbende zekeren Redenaar TERTULLUS, welke, in eene vleijende aanſpraak, de *zorgvuldigheid van* FELIX *voor de rust* des lands prees (2.). PAULUS beſchuldigde hij, dat hij, op meer plaatzen, onder de Jooden oproer verwekt, en ten laatſten den Tempel te *Jeruſalem*, door het inbrengen van eenen Onbeſnedenen, ontheiligd had. FELIX, die uit PAULUS verdediging beſpeurde, dat hij zich aan geene overtreding van eenige Romeinſche Wet had ſchuldig gemaakt, wilde evenwel zijn vonnis tot de aankomst van LYSIAS uitſtellen, en PAULUS zoo lang in hechtenis houden (3.). Eenige dagen daar na moest PAULUS voor hem, en zijne Joodſche *Gemaalin* DRUSILLA een voorſtel doen van de Leere, aangaande den MESSIAS. Maar FELIX verſchrikte, als PAULUS van de gerechtigheid, matigheid, en van het toekomend Oordeel ſprak (4.). Op de hoop, dat PAULUS voor geld zijne vrijheid zou koopen, ſprak hij meermalen met hem. Toen hem deze hoop miste, liet hij hem, om de *gunst der*

Joo-

Jooden voor zich te winnen, als gevangen voor zijnen opvolger PORCIUS FESTUS achter (5.).

Nieuw verhoor bij FELIX *te Caesarea.*

Aanmerk. 1.) FELIX, een vrijgelatene van CLAUDIUS, en broeder van des Keizers gunsteling PALLAS, was thans zedert zes jaaren in deze Provintie (*r*). Uit TACITUS zien wij, dat hij, in het eerst, met CUMANUS te gelijk regeerde, terwijl *Judaea* en *Galilea* aan CUMANUS, maar *Samaria* aan FELIX onderworpen was. Maar toen CUMANUS, wegens euveldaaden, die zij beiden begaan hadden, door QUADRATUS, Stadhouder van *Syrië*, veröordeeld werd, bleef FELIX niet alleen ongestraft, maar bezat zelfs onder de Richters, en kreeg er het bestuur van *Judaea* en *Galileë* bij. — Hij hield zijn verblijf te *Caesarea* de Romeinsche Hoofdstad des lands. Deze werd eigenlijk wel (volgends STRABO XVI. *p.* 758.) tot *Fenicië* gerekend, waaröm HERODES daar ook Tempels stichten en Beelden oprichten kon, het welk in het eigenlijke Joodsche land niet geöorloofd was. (*Ant.* XV: 9. *B. Jud.* II. *c.* 21.) Doch (*B. Jud.* III. *c.* 4.) noemt JOSEFUS zelve haar eene stad in *Judaea*, en verstaat als dan de oude bezitting der twaalf Stammen, en niet het eigenlijk

(*r*) TACIT. *Ann.* XII. *c.* 54. JOS. XX: 7. *B. J.* II: 13. ,, Ιουδαιας επιτροπος."

lijk *Judaea*, onderſcheiden van *Galilea* en *Samaria*. — Alzoo LYSIAS ſlechts een ondergeſchikt beambte was, (*minister imperii*), aan wien FELIX een gedeelte zijner magt had opgedragen, zoo moest hij de beſlisſing van gewigtige zaken aan FELIX overlaten. Deze hield ook een nieuw verhoor met PAULUS, alhoewel, in den Brief, dien LYSIAS hem toegezonden had, PAULUS onſchuld verklaard was (*s*).

Redenaar TERTULLUS. FELIX *zorg voor de rust.*

Aanmerk. 2.) Nademaal de Leden van den Grooten Raad, noch in de Romeinſche taal, noch in de Rechtsformulieren kundig waren, zoo brengen zij als *cauſae patronum* eenen daar in ervaren man met zich, die hunne beſchuldiging op het ſchijnbaarſte kon voorſtellen: de aanvang van zijne aanſpraak was geheel berekend voor eene *captatio benevolentiae*. FELIX had zich wel in de daad daar door in het land verdiend gemaakt, dat hij niet alleen den aanhang van den *Egyptenaar* had verſlagen, maar ook ELEAZAR, Aanvoerer eener Rooverbende, die twintig jaaren lang het land ontrust had, levend gevangen had gekregen en naa *Rome* gezonden, heb-

---

(*s*) *Dig. de Cuſt. & exhib. reor. L.* VI. *pr.* — „ Non eſſe utique epiſtolis eorum credendum, qui „ quaſi damnatos ad Praeſidem remiſerint. — Igitur qui „ eum elogio mittuntur, ex integro audiendi ſunt, etſi „ per literas miſſi fuerint, vel etiam per Irenarchas „ perducti.”

hebbende velen van zijne aanhangers aan het kruis laten nagelen (*t*). Doch niemand bedreef misschien grooter rooverijën dan hij zelve, nadien hij (volgends TACITUS bericht (*u*)) niet min dan CUMANUS toeliet, dat Jooden en Samaritanen malkander beroofden, en geheele roversbenden uitzonden, welke plunderden, en den roof en buit bij de *Procuratores* brachten. Doch dat FELIX zelve eenen Hoogenpriester, met name JONATHAN, die hem tot een beter bestuur vermaande, door moordenaaren liet ombrengen, is reeds hier voor uit JOSEFUS aangehaald.

Hoofdpunt der beschuldiging. *Aanmerk.* 3.) Alzoo de naam van *Christen* bij de Romeinsche Overigheid nog niet gehaat was, zoo kon ook bij FELIX niets in aanmerking komen, dan of PAULUS zich tegen de Staatswetten vergrepen, of oproer gesticht had. Daaröm zocht TERTULLUS juist van dezen kant hem verdacht te maken, terwijl hij beweert dat PAULUS in het geheele Rijk oproer verwekt, en door het schenden van den Tempel de

(*t*) JOS. *Ant.* XX: 8. *B. Jud.* II. *c.* 13. §. 2.

(*u*) TACIT. *Ann.* XII: 54. „ At non frater ejus „ cognomento FELIX pari moderatione agebat jam „ pridem Judaee impositus, & cuncta male facta sibi „ impune ratus, tanta potentia subnixo &c." — Cf. *Hist.* V. *c.* 9. per omnem saevitiam ac libidinem jus servili ingenio exercuit.

de Jooden ten hoogſten vertoornd had. Uit die omſtandigheid reeds, dat ANANIAS zelve aan het hoofd van aanzienlijke Raadsleden verſcheen, kon FELIX zien, hoe zeer het Joodendom zich aan deze zaak gelegen liet zijn. Doch, dewijl het gunſtig bericht van LYSIAS en PAULUS eigene verdediging toonde, dat hij geen doodmisdaad begaan noch iet anders bedreven had, het welk banden waardig was, zoo moest hem dit van eene overijlde veröordeeling te rug houden; zulk eene wezenlijke onrechtvaardigheid jegens eenen Romeinſchen Burger had hem veräntwoording te *Rome* kunnen kosten; misſchien kwam hem ook te binnen, dat hij reeds te vooren met CUMANUS een gelijk lot zou gehad hebben, indien QUADRATUS hem nog niet als Broeder van den Gunſteling verſchoond had; daar CLAUDIUS reeds bevolen had, den beiden *Procurators* het Proces op te maken. Ondertusſchen wilde FELIX de hooge beſchuldigers ook niet beledigen, daaröm ſloeg hij dezen weg in, dat hij de zaak op de lange baan ſchoof, en voorgaf, dat hij, voor te beſlisſen, de komst van LYSIAS moest afwachten.

DRUSILLA, *Gemaalin van* FELIX.

Aanmerk. 4.) DRUSILLA, de Joodſche Gemaalin van FELIX, was eene zuster van den jongen AGRIPPA, en BERENICE. Zij was, gelijk JOSEFUS verhaalt (*v*), te vooren met den Ko-

(*v*) *Ant.* XX: *c.* 6. ſpreekt JOS. van de Huwlijken van FELIX, na vooräf zijn karakter geſchilderd te heb-

Koning der *Emisenen* AZIZ getrouwd geweest, die zich had laten besnijden. Maar door vele kunsten van overreding had FELIX haar bewogen, dezen te verlaten, en met hem te trouwen. Het is hoogstwaarschijnlijk, dat zij, als geboren Joodin, nog steeds hare voormalige verkleefdheid aan het Joodendom had, en daaröm trek voelde, om eenen Rabbi te hooren, die van de verschijning van den MESSIAS spreken zou. Doch zeer doelmatig wendde PAULUS spoedig het gesprek op onderwerpen, die hij voor zulke toehoorers de noodzaaklijkste oordeelde, en die den van hebzucht en wellust beheerschten FELIX deeden ontstellen.

FELIX *mislukte verwachting, en vertrek.*

Aanmerk. 5.) Geheel overëenkomstig het bekend karakter van FELIX was zijne verwachting, om geld van PAULUS te bekomen, alzoo hij wist, dat PAULUS welbemiddelde vrienden had, en met geld naa *Jerusalem* gereisd was. De Wet van JULIUS CAESAR omtrent omkopingen en knevelarijën was nog wel in kracht (*x*), maar

---

hebben. SUET. CLAUD. *c.* 28. zegt, dat hij drie Koninglijke Princesfen tot Gemaalinnen gehad heeft, en TACIT. *Hist.* V: 9. noemt daar onder eene andere DRUSILLA, Kleindochter van ANTONIUS en CLEOPATRA.

(*x*) *Dig. L.* XLVIII. „ Lex Julia de repetundis „ praecipit, — ne quis ob hominem in vincula pu„ blica conjiciendum — exve vinculis dimittendum ali„ quid acceperit."

maar hoe weinig FELIX die achtte, is uit zijne geheele geschiedenis bekend, en blijkt nog daar uit, dat de Jooden, op het einde zijner regeering, hem met hunne beschuldigingen naa *Rome* vervolgden, zoo dat hij slechts ter naauwernood de straffe bij NERO ontging. (*Ant.* XX. *c.* 7. §. 5.) Om de Jooden niet nog meer te verbitteren, liet hij PAULUS, hoe zeer hij hem voor onschuldig hield, in de gevangenis achter. Even dus verhaalt JOSEFUS (*Ant.* XX. *c.* 8. *B. Jud.* II: 14.) van eenen anderen onrechtvaardigen Landvoogd in *Judea*, ALBINUS, dat hij, op de tijding der aankomst van zijnen opvolger GESSIUS FLORUS, het volk te *Jerusalem* vele gunstbewijzen bewezen, en, volgends deszelfs wenschen, vele gevangen op vrijë voeten gesteld had. — Aldaar bevestigt voorts JOSEFUS, dat FESTUS de onmidlijke opvolger van FELIX geweest is.

§. 67.

PAULUS *voor* FESTUS *en* AGRIPPA.
(*Hand.* XXV.)

PORCIUS FESTUS ondernam, om zich aan de Jooden voortestellen, terstond na zijne aankomst in het Land (*y*), eene reize naa *Jeru-*

(*y*) *Vs.* 1. Επιβας τῃ επαρχιᾳ; van dezelfde uitdrukking bedient zich JOSEFUS *B. Jud.* II: 8. §. 1.

rusalem. De beschuldigers, welke de zaak van PAULUS derwaards zochten te trekken, *bescheidt hij te Caesarëe* (1.). FESTUS, na zijne terugreize de beide partijën gehoord hebbende, stelde voor, dat hij, indien PAULUS daarin bewilligde, het vonnis over hem te *Jerusalem* wilde laten vellen. Maar PAULUS antwoordt, dat hij ééns vooral voor *'s Keizers rechtbank* stond, en dat hij zich op den Keizer *beriep.* FESTUS nam, na een kort gesprek met *zijne Raadslieden*, dit *Appel* of beroep aan, alhoewel hetzelve slechts voorwaardelijk was voortgebracht (2.).

De zaak, die nu aan den Keizer komen moest, en welke alleen op Joodsche gevoelens betrekking scheen te hebben, wist FESTUS nog niet *behoorlijk te beschrijven.* Toen hij dan na eenige dagen een bezoek ontving van *Koning* AGRIPPA, en deszelfs *Zuster* BERENICE, maakte hij van deze gelegenheid gebruik, om PAULUS *in ketenen* voor zijne hoo-

---

wanneer hij van de aankomst van COPONIUS in die Provintie spreekt. Verg. *Oudh.* XVIII. *c.* 1. §. 1. zoo noemt hij FESTUS zelven επαρχον (XX: 8. 11.) terwijl hij toch anders zich van de meer bepaalde uitdrukking επιτροπος (*Procurator*) plagt te bedienen.

hooge Gasten voorteſtellen, terwijl hij daar door nadere opheldering over het onderwerp der beſchuldiging hoopte te zullen bekomen (3.).

Aanmerk. I.) FESTUS, die duidlijk zag, hoe veel drift hier mede in het ſpel was, ſloeg den Jooden hun verzoek af, om PAULUS, ter voltooijing van zijn Pleitgeding, te *Jeruſalem* te laten komen. Te *Caeſarea* konden de Jooden, uit bekende redenen, niet zoo gemaklijk iet den *Procurator* afdwingen, of op lagen tegen den beſchuldigden rekenen. Nog in de laatſte jaaren van FELIX, waren zij hier, bij gelegenheid van eenen twist met de Grieken, zeer vernederd geworden (JOS. *Oudh.* XX. *c.* 6.). — Nog minder wilde FESTUS in afwezendheid van PAULUS, over hem vonnis ſpreken, nadien hij zelve zegt, (*vs.* 16.) dat het de gewoonte der Romeinen niet was, eenen mensch, om iemands wille te veröordeelen (χαρίζεσθαι εἰς ἀπώλειαν), voor dat den beſchuldigden zijn beſchuldigers waren voorgeſteld (z). De beſchuldiging, welke zij nu te *Cae-*

Beſchuldiging bij FESTUS.

(z) *Dig.* 48. 17. *L.* I. *de requiſ. & Obſerv. Damn.* „ & hoc jure utimur, ne *abſentes* damnentur, neque „ enim inaudita cauſâ quemquam damnari ratio pati„ tur." SENEC. *de Benef.* VI: 3. „ Judices, quem „ damnaturi erant cauſa, damnare *gratia* noluerunt." DIONYS. *Halic.* VII: 53.

Caesarea zelve tegen hem voortbragten, was drievouwig: hij had zich tegen de Joodsche wet, tegen den Tempel, en (waarin het hier bijzonder op aankwam,) tegen *Caesar* bezondigd. Doch, alzoo de Koning, dien PAULUS verëerd wilde hebben, niet meer op aarde was, zoo moest deze hoofdbeschuldiging aan den *Procurator* van heel weinig belang schijnen te wezen. Voorts was PAULUS nooit onder eene Roversbende, onder de aanhangers van eenen THEUDAS, of eenen JUDAS *Galilaeus* (waarvan JOSEFUS XX. *c.* 7. spreekt,) gevat. Daar scheen dus alleenlijk eene overtreding tegen de Joodsche wet op hem te hechten, welke van de Jooden zelve, (indien zij min verbitterd waren geweest,) het best kon beslist worden, zonder dat FESTUS zich nu iet vergaf.

Appel of beroep. Raadslieden van FESTUS.

Aanmerk. 2.) Zoo lang nog nieuwe verhooren met PAULUS voorgenomen werden, moest hij het recht zijnen loop laten houden. Maar toen FESTUS van het slotvonnis sprak, het welk van het Joodsche Gericht te *Jerusalem* geveld zou worden, stond het hem als Romein vrij, zich op den Keizer te beroepen. Want eenen Romein aan het gericht der Proventialen over te leveren, zonder dat de beschuldigde zelve daar in bewilligde, was tegen de Romeinsche Wetten (*a*). Als PAULUS derhalven verklaarde, dat

(*a*) *Dig. L.* 47. *c.* 7. „ L. Julia de vi publica „ tenetur. qui cum imperium potestatemve haberet, „ ci-

dat hij voor des Keizers rechtbank ſtond (*b*), en zich tegens deze vervolging op den Keizer beriep, zoo verklaarde ook FESTUS eenſtemmig met zijne Raaden (*c*), dat tegen dit beroep (*appel*) niets was in te brengen. Hij geraakte bovendien daar door uit de verlegenheid, om of ten hoogſten onrechtvaardig, of onäangenaam voor de Jooden te vonnisſen. Maar die eens met recht na *Rome* geappelleerd hadden, moesten ook derwaards opgezonden worden, zonder dat verder in de zaak, of ten nadeele of ten gunſte van den beſchuldigden, iet veränderd mogt worden (*d*); voorts was het zeer gewoon dat beſchul-

„ civem R. adverſus provocationem necaverit, verbe„ raverit — impediatve, quo minus Romae intra cer„ tum tempus adſit."

(*b*) ULPIANUS *L.* I. *Dig. de Offic. Procur. Caeſ.* „ Cum acta geſtaque ſunt a Procuratore Caeſaris, ſic „ ab eo comprobantur, atque ſi a Caeſare geſta ſunt."

(*c*) JOSEFUS noemt (*B. Jud.* II: 16.) zulke Raaden van den Stadhouder φιλοι ἡγεμονος. Bij DIO *C. p.* 505. *E.* heeten zij παρεδροι en FILO zegt van PETRONIUS (*p.* 1024. *ed. Francof.*) „ μελλει των „ συνεδρων εβουλευετο τα πρακτεα." (zij hieten anders ook bij Romeinſche Schrijvers *Comites*, *Contubernales*, *conſilium*, *viri primarii*, en moesten in belangrijke zaken te raad genomen worden, terwijl anders elk van hun zijn aangewezen taak had, als Kasſier, Schrijver enz.) Vergel. CIC. *in Verr.* II. *c.* 33.

(*d*) Vid. *Dig. de appellationibus recipiendis.* Cf. GROT. en WOLF, *Cur. Phil. ad h. l.*

fchuldigden naa *Rome* appelleerden, of ook zonder dit tot verder onderzoek derwaards gezonden werden. — AUGUSTUS had, (gelijk SUET. *c.* 33. verhaalt,) aan zeker getal *Confulares* de appellen uit de Provintiën toegewezen, terwijl hij aan elk' derzelven het departement van eene bepaalde Provintie had opgedragen. Van die genen, welke uit *Judaea* door VARUS, QUADRATUS, en FELIX ter veräntwoording naa *Rome* gezonden werden, fpreekt JOSEFUS *Ant.* XX. *c.* 5. *B. Jud.* II. *c.* 5. 12. en 13.

Bericht van FESTUS. AGRIPPA *en* BERENICE.

Aanmerk. 3.) FESTUS verklaart zelve, niet te weten, wat hij in den nevensgaanden Brief (*e*) den Keizer eigenlijk berichten zou, en toch zou het onverftandig zijn (*vs.* 29) eenen gevangenen in te zenden, zonder *den Heere* (*f*) de ingekomen befchuldigingen te melden. Maar dat AGRIPPA in eene naauwkeurige kennis der Joodfche zeden en gewoonten opgevoed was, kon

(*e*) *Dig. Lib.* XLIX: 6. *de libellis demiff.* „ Poft „ appellationem interpofitam literae dandae funt ab eo, „ a quo appellatum eft, ad eum, qui de appellatione „ cogniturus eft, five principem five quem alium; quas „ *literas demifforias* five *Apoftolos* appellant."

(*f*) De titel *Heer* (*κυριος*, *dominus*) welken AUGUSTUS en TIBERIUS geweigerd hadden, SUET. AUG. LIII. TIB. XXVII. TACIT. *Ann.* II: 87. was onder de volgende Keizers gewoon; men vindt hem in alle de berichten van PLINIUS aan den Keizer TRAJANUS.

kon men reeds vermoeden, uit den bekenden ijver van zijnen vader HERODES AGRIPPA voor de wet. Dat wijders de jonge AGRIPPA, als een onder de Romeinen ſtaande Koning, een bezoek van verwelkoming, bij eenen Romeinſchen Stadhouder, zich in de nabuurſchap bevindende, afgelegd heeft, is zoo vreemd niet. JOSEFUS verhaalt (*B. Jud.* II. *c.* 15.) van dezen zelfden AGRIPPA, dat hij naa *Alexandrië* gereisd was, om ALEXANDER geluk te wenſchen, die *Egypte* van NERO ter beſtuuring gekregen had. Van dezes Konings vader haalt hij aan (*Ant.* XIX: 8.) dat hij, bij de aankomst van eenen Preſident van *Syrië*, denzelven met nog vijf andere Koningen te gemoet gegaan is. Even zoo gewoon was het ook, dat de Richters der Stadhouders hunnen voornamen vrienden en gasten de eere bewezen, om hun eene plaats onder de Richters interuimen, waar van men bij JOSEFUS voorbeelden vindt. (*Ant.* XV: 3. 8. XVI: 11. 4. XVII: 5. 3.).

Met recht noemt LUKAS den hier gemelden jongeren AGRIPPA *Koning*, zoo als ook JOSEFUS hem meermalen (bij voorb. XX: 8. 5.) dezen Titel toeſchrijft, alhoewel hij niet over *Judaea* regeerde. JOSEFUS verhaalt, dat hij maar zeventien jaaren oud was, toen zijn vader overleed. CLAUDIUS wilde hem eerst zijn geheel vaderlijk Rijk toevertrouwen, maar veränderde, op voorſtel van anderen, van voornemen, en zond CUSPIUS FADUS naa *Judeë*, terwijl hij den jongen AGRIPPA het Koningrijk *Chal-*

 cis

cis schonk, Eenige jaaren daar na gaf hij hem, in plaats van dit, *Batanea*, *Trachonitis*, en *Abile*; welke bezitting van NERO naderhand voor hem bevestigd en vermeerderd werd (*g*). Hij had ook in de Joodsche zaken grooten invloed, door dien hij het opzicht over den Tempelschat had, en het recht bezat, om Hoogepriesters aan te stellen. Wat zijn karakter betreft, JOSEFUS schildert hem, in zijn werk van den Joodschen oorlog, als een' goed man van een zacht en lieftallig voorkomen en gedrag; maar in zijne *Oudheden* (na AGRIPPA's dood,) als eenen Vorst, die overgegeven was aan brasserij en weelde. Tegens de Christenen schijnt AGRIPPA voorts nog geen tegenzin opgevat te hebben, alzoo hij hen als vreedzame menschen moest kennen, hoe oproeriggezind de Jooden toenmaals ook waren.

Zijne zuster BERENICE, welke hier tevens met de hooge *Bevelhebbers* (*h*), in vollen pracht en luister, in de verhoorzaal verscheen, is eene in de ongewijde geschiedenis zeer bekende Staatsvrouw (*i*), doch welke onder vermoeden stond van

(*g*) *Antiq.* XIX: 9. 1. XX. 7. 1. *B. Jud.* II: 13.

(*h*) Bijzonder de Oversten (χιλιαρχοι) der vijf te *Caesarea* in bezetting liggende *Cohorten*. (*B. Jud.* III: 4.) welke na FESTUS de voornaamsten der stad waren.

(*i*) JUVENAL. *Sat.* VI: 155. „adamas notissi„mus & Berenices in digito factus pretiosior: hunc de„dit olim barbarus incestae dedit hunc AGRIPPA „So-

van eene ſtrafbare verkeering met haren Broeder; toen HERODES, haar Gemaal en Oom, geſtorven was. Met POLEMON, Koning van *Cilicië*, welke, om haren wil, den Joodſchen Godsdienst aannam, was zij ſlechts een' korten tijd getrouwd; alzoo zij hem ſchielijk verliet, en zich weder bij haren Broeder ophield. (*Ant.* XX: 7. 3. *B. Jud.* II: 16.).

Zij is dezelfde BERENICE, welke TITUS zoo hevig beminde, dat hij haar bijna op den Romeinſchen Troon verheven had. Doch deze liefde ſtiet het Romeinſche volk zoo zeer, dat hij haar, hoe hard dit ook hun beiden viel, (*invitus invitam*) uit *Rome* moest verzenden (SUET. *Tit. c.* 7.).

Bij het Joodſche volk was zij echter meer bemind, dan hare nog ſchooner Zuster DRUSILLA, welke door haar huwlijk met FELIX den Vaderlijken Godsdienst ſcheen verzaakt te hebben. Naardien PAULUS, als *Ciliciër*, een onderdaan was van POLEMON, en in *Cilicië* zelve veel opziens gemaakt had, zal zij wel van hem gehoord, en insgelijks verlangd hebben, om dezen man mede aan te hooren.

Of voorts PAULUS daadlijk geketend voorgeleid is, dan of hij door *de banden* (*vs.* 29.) alleen den ſtaat zijner gevangenis uitdrukt, is niet ze-

---

„ Sorori, obſervant ubi feſta novo pede Sabbatha reges,
„ & vetus iudulget clementia porcis." Cf. TACIT. *Hiſt.* II: 81. DIO *ex* XIPHIL. *L.* LXVI. *p.* 752.

zeker te beslisfen. Doch het was niet ongewoon, dat gevangenen in tegenwoordigheid van hooge perfonen ketenen droegen (*k*).

§. 68.

Verzending van PAULUS *naa Rome.*
a.) van Caesarea tot Melite.
(*Handel.* XXVII.)

PAULUS reize naa *Italië* nu besloten zijnde, werd hij, benevens eenige andere gevangenen, onder het opzicht van den Hopman JULIUS van de *Garde* (σπειρης σεβαςης) overgegeven. Op een fchip van *Adramyttium* naa de kust van *Asië* onder zeil gegaan, kwamen zij den volgenden dag te *Sidon* (1.). Van hier voeren zij, om dat de wind tegen was, *beneden Cyprus* langs, en van *Cilicië* en *Pamfylië* voortgevaren, landden zij bij *Myra* aan, aan de kust van *Lycië*. Hier vond de Hoofdman een fchip van *Alexandrië*, dat naa *Italië* bestemd

(*k*) JUSTIAN. XIV: 4. 1. „Jussus ab universis dicere, factoque silentio, laxatisque vinculis, prolatam, „ sicut erat *catenatus*, manum ostendit" TACIT. *Annal.* IV: 28. SUET. *Domit.* c. 14.

ſtemd was, waar op hij de gevangenen liet overbrengen (2.). Alzoo de ongunſtige winden hun naauw *Gnidos* lieten bereiken, zochten zij *Creta* bij *Salmone* rond te vaaren. Met moeite dezen oord te boven gekomen, geraakten zij op eene plaats, *Goede haven* of *Goerede* genoemd, omſtreeks *Laſaea* (3.) Tegen PAULUS voorſtel aan oordeelden de meesten het goed, dat men het anker ligtte, in hoop van *Phoenice* eene haven *tegen het Zuidwesten en Noordwesten* van het Eiland *Creta* te bereiken, om daar te overwinteren. Alzoo in het eerst een *zachte Zuidewind* woei, geloofden zij reeds, dat hun oogmerk gelukken zou. Maar kort daar op verhief zich een hevige Noordoosten wind, daar men niet tegen op kon, en met geweld langs een klein Eilandjen, met name *Claude*, gedreven werd. Het ſchip werd met *touwen omwoeld*, en uit vreeze van op eene *Afrikaanſche Zandbank* (εις την συρτιν) te vervallen, ſtreek men de zeilen, en gaf zich geheel aan de genade der golven over (4.). Alzoo de ſtorm nog aanhield, werd de *lading* over boord geworpen, daags daar aan insgelijks het *ſcheeps-gereedſchap*, en eindelijk zelfs de *levensvoorraad*. Na dat men nog eens, na lang heen en weder drijven in de *Adriätiſche Zee*, zich door ſpijze verſterkt had (*vs.* 38.).

Als

Als men eindelijk een *onbekend land* in 't gezicht kreeg, wilde men beproeven, daar te landen. Maar het ſchip op eene zandbank geraakt zijnde, namen de ſoldaten reeds het beſluit, om *alle de gevangens te vermoorden*, op dat er geen door zwemmen mogt ontkomen. Doch de Hoofdman hield hen terug, en allen kwamen gelukkig aan land (5.).

Hoofdman JULIUS *Adramyttium. Sidon.*

Aanmerk. 1.) De Auguſtaliſche *Cohors* (σπεῖρα σεβαστή) bij welke JULIUS *centurio* (Hoofdman over honderd,) was, ſchijnt eene bende geweest te zijn, die uit *Sebaſtinen* d. i. uit Soldaten van *Caeſarea* of *Sebaste* beſtond, (Verg. JOS. *Ant.* XIX. *c.* 9. XX. *c.* 8.) en van andere Legioenen onäfhanglijk was. Dat men ten minſten niet aan het Genootſchap van Romeinſche Ridders kan denken, welke van NERO, onder den naam van *Auguſtaliſche*, opgericht werd (TAC. *Ann.* XIV: 15. Cf. SUET. *de Ner.* *c.* 20.) is duidelijk genoeg. — Zij wordt door LUKAS ook van de Italiaanſche bende, (*Hand.* *c.* 10.) onderſcheiden, bij welke CORNELIUS Hoofdman was. Ook deze (om dit bij deze gelegenheid te zeggen) kon niet tot de *Legio Italica* behooren, welke dikwijls van TACITUS en ook op oude Opſchriften gewaagd wordt, maar die eerst van NERO is opgericht, gelijk DIO CASS. *L.* LV. *p.* 564. en SUET. in *Ner.* *c.* 19. uitdruklijk melden. Zij ſchijnt veel meer insgelijks eene van het legioen onderſcheidene en onäfhanglijke

ke, maar Romeinsche en niet Syrische *Cohort* geweest te zijn, hoedanige er toen (nog behalven de *Cohors praetoria* en *urbana*) meer waren (*l*).

De stad *Adramyttium* ligt in *Mysië* tegen over het Eiland *Lesbos* (*m*). Doch dit schip van *Adramyttium* moest de gevangenen niet derwaards brengen, maar hen onder weg in eene haven, waar zich een schip naa *Rome* bestemd bevond, aan land zetten, zoo als ook te *Myra* geschiedde.

Wegens gebrek aan het kompas, en uit onkunde der zee, plagten de ouden over het geheel geern langs de kusten heen te vaaren, en meermalen land aan te doen. Onze reizigers kwamen dus thans eerst te *Sidon*, eene vermaarde stad in *Fenicië*, met eene fraaïe haven. Zij lag van *Tyrus* (volgends STRABO XVI. *p*. 751.) slechts 200 stadiën af, en de Inwoners werden als vervaardigers van glas, en bekwame kunstenaars geächt. Vergel. PLIN. V: 17.).

Aan-

(*l*) Vid. TACIT. *Annal.* I: 17. *Hist.* I: 87. DIO CASS. *L.* LIII. SUET. *Aug.* 102.

(*m*) STRABO XIII. *p*. 606. 614. Vergel. HEROD. VII: 42. EUSTRATH. over *Il.* I. *p*. 25. (De Afrikaansche stad van dezen naam (PLIN. V: 32.) kan hier niet gemeend zijn, indien het schip op de reize naa huis was). Het zou misschien Syrische waaren naa *Lycië* brengen, om daarin te nemen, (gelijk HORATIUS zegt) „ *vina Syrâ reparata merce.*"

Cyprus. Myra. Schip van Alexandrië.

Aanmerk. 2.) Zij voeren langs de noordzijde van *Cyprus* door de zee van *Cilicië* en *Pamfylië.* Als de wind gunstig geweest was, konnen zij zuidwaards gestevend en het Eiland *Cyprus* aan de Landzijde hebben laten liggen, in plaats dat zij thans daar op letten moesten, dat hetzelve tusschen den wind en het schip was. Terwijl zij dus langs de kust van *Cicilië* en *Pamfylië* heen voeren, kwamen zij bij *Myra* in *Lycië.* Uit de beschrijving van STRABO XIV. *p.* 681. blijkt duidlijk, dat deze landen de hier opgegeven ligging hadden. Van de stad *Myra* zegt hij, dat zij twintig stadien (één half mijl) van zee op eenen heuvel lag. Misschien was het dezelfde plaats, welke PLIN. V: 28. onder den naam *Limyra* met eene rivier van denzelfden naam aanhaalt; of de stad had, gelijk meer andere steden, eene haven, op den afstand van ééne halve mijl. — Hier vonden zij een schip, dat van *Alexandrië*, langs dezen omweg, naa *Italië* voer, zoo als ook HERODES, die van *Alexandrië* naa *Rome* wilde, den weg over *Pamfylië* nam (JOS. *Antiq.* XIV: 14. 3.) — Alhoewel dit schip (*vs.* 38.) koorn uit *Egypte* naa *Rome* moest brengen, echter was het slechts een particulier schip, het welk niet tot de zoogenoemde Alexandrynsche vloot behoorde, met welke de Keizers, tot de in *Rome* gewoone uitdeelingen, graan lieten komen, naardien deze *regelrecht* van *Alexandrië* naa *Italië* plagt te vaaren. — De Romeinen kregen bij het verval van den landbouw in *Italië* bijna al hun

koorn

koorn door Siciliaansche en Alexandrijnsche schepen (*n*).

Aanmerk. 3.) *Gnidos* of *Cnidus* lag, gelijk STRABO, POMPON. MELA, en PTOLOMEUS getuigen, in *Carië* tegen over het Eiland *Coos*. Tot aan dezen Zuidwestlijken hoek van *Asië*, hadden zij met moeite den rechten koers naa *Italië* van het Oosten naa het Westen kunnen houden. Maar nu bracht de Noordenwind hen, tegen hunnen wil, op de Oostzijde van *Creta*, en indien zij niet alle moeite aangewend hadden, om zich hier te houden, zouden zij nog verder Oostwaards (na *Alexandrië* heen) gedreven zijn. Op deze Oostelijke zijde van het Eiland lag, (volgends STRABO X. *p.* 474.) het voorgebergte *Salmone* of *Salmonium*. (*o*) Wat Zuidelijker lag καλυς λιμενας, en daar naast de stad *Lasaea*, de twee eerste plaatzen, van welke wij in STRABO geen bericht vinden. Doch men vindt nog heden ten dage in dezen oord van *Creta*

Gnidos. Salmone, Goereede, Lasaea, (op Creta.)

(*n*) SUET. *Aug. c.* 98. NER. *c.* 45. SENEC. *Epist.* 77. Vergel. BETEKE *de largit. frument. Mitav.* 1775.

(*o*) Bij PLIN. IV: 19. en 22. *Samonium.* Bij DIONYS *in Perieg. p.* 110. *Salmonis-Schol. Apoll.* IV: 1694. Σαλμωνις καὶ Σαλμωνιον ακρωτηριον Κρητης. POMPON. MELA, ad orientem promontorium Salmonium. (Hedendaagsch hiet de plaats *Capo Salomon.* Verg. CELLAR. *Not. Vol.* II. *L.* II. *c.* 14. *p.* 818.

in eene plaats, die den naam *Calos limnas* voert, waarschijnlijk de zelfde, die bij STEFANUS *καλη ακτη πολις Κρητων* heet, en *Lasaea* is waarschijnlijk de zelfde plaats, die PLINIUS *Lasos* noemt. PLINIUS stelt ze wel voor, als in 't land gelegen, doch het is mogelijk, dat zij nader, dan eenige andere stad, bij de haven lag. Dat STRABO in zijn bericht van dit Eiland zich zoo bekort, is niet te verwonderen, naardien de honderd steden, welke HOMERUS daar aan toekent, (*Il.* II: 649. *Odyss.* XIX: 174. 189. Cf. HOR. *Epod.* IX: 29.) grootendeels in puinhoopen lagen. Alleen noemt STRABO er nog omtrent vijftien, die in zijnen tijd nog overig waren. Doch juist daar uit, dat hij *Lasaea* voorbijgaat, blijkt, dat het van weinig belang en klein moet geweest zijn, en dit schijnt ook de reden te zijn geweest, waaröm men hier met een schip, waar in 276 zielen waren (*vs.* 37.) niet overwinteren wilde.

Phoenice. Claude. Syrten.

Aanmerk. 4.) De haven *Phoenice* op *Creta* is waarschijnlijk de plaats, welke PTOLOMEUS en STRABO onder den naam *Phoenix* op de zuidzijde des Eilands aanhalen. Volgends deze ligging, was hun de zuiden wind wel eigenlijk tegen (*p*) maar, alzoo hij maar zeer zacht waai-

(*p*) Dit heeft MICHAËLIS over deze plaats zeer wel aangemerkt, doch hij verbeeldde zich, (waarvan echter niets in den Tekst staat) buiten twijfel eenen *hevigen* Zuiden wind, wanneer hij *Bl.* 438. schrijft, dat

waaide, konden zij toch hoopen, hun voornemen te zullen bereiken. Maar, als er zich op nieuw een Noord-Oosten ftorm verhief, werden zij geheel van *Creta* weg, naa het meer Zuidwaards gelegen Eiland *Clande*, heen gedreven. Ook dit haalt STRABO niet aan, gelijk hij over 't geheel de Eilanden, dicht bij *Creta* gelegen, met ftilzwijgen voorbijgaat. Doch PTOLOMAEUS (III: 7,) haalt een Eiland *Claudos* aan, het welk ter zijde van *Creta* lag. Doch of MELA II: 7. en PLINIUS IV: 22. door *Gaudo* of *Gaudos* naast *Creta* dit zelfde Eiland verftaan hebbe, waag ik niet te beflisfen. — Meer bekend zijn de *Afrikaanfche Syrten*, als toen zeeboezems op de kust van *Karthago*, welke, wegens de zandbanken aan den ingang, als zeer gevaarlijk befchreven worden (*q*). De Noord-Oosten wind had het fchip in de grooter, de Oosten wind in de kleine *Syrtis* kunnen drijven. — Even zoo bekend is het ook, dat men, bij een' hevigen ftorm, de fchepen geern met koorden plagt te omwoelen (*r*) en de zeilen ftreek. *Aan-*

---

dat de Zuiden wind het volftrekt onmogelijk maakte, aan de Zuidzijde van het Eiland te komen, en daarom gelooft, dat zij weder het Voorgebergte *Salm.* om hebben willen zeilen enz.

(*q*) HORAT. *Carm.* I: 22. „Syrtes aeftuofas." *Aen.* V: 51. en 192. TIBULL. III: 4. 91. bijzonder LUCAN. IX: 303. en 447. fq. Verg. STRABO XVII. *p.* 836. en PLIN. V: 4.

(*r*) Vid. APPIAN. *B. Civ.* V. *p.* 1148. De daar toe vereischte werktuigen en koorden heeten, ὑποζώ-

 ματα

Adriatische zee. Eilaad Melite.

Aanmerk. 5.) Wij zien uit vele plaatzen der Ouden, dat men toen ook wel de *Siciliaansche* Zee de *Adriatische* plagt te noemen (*s*). JOSEFUS verhaalt bij voorb. van zich zelven (*de vit.* §. 3.) dat hij, midden in de *Adriatische* Zee, op zijne reize naa *Rome*, schipbreuk heeft geleden; hij en allen die in het schip waren zouden omgekomen zijn, indien niet een schip hun te hulp was gekomen, dat van *Cyrene* naa *Puteoli* zeilde. Hier kan de thans zoo genoemde *Adriatische* Zeeboezem, tusschen *Italië* en *Dalmatië*, niet gemeend zijn. En even zoo min in onze plaats, alwaar men leest, dat het schip dicht bij de *Syrten* was, en hier op een Eiland kwam, waar men een schip vond, dat van *Alexandrië* naa *Italië* bestemd was, waar mede men vervolgends langs de Oostelijke kust van *Sicilië* heenvoer. het blijkt dus openlijk, dat het Eiland, op het welk PAULUS en zijne reisgenooten zich, na den schipbreuk, redden, niet misschien *Milit* (*Meleda*) in de *Adriatische* Golf, maar geen ander, dan het thans zoo genoemde Eiland *Maltha* geweest kan zijn. Van het zelve spreekt STRABO VI. *p.* 265. 277. en XVII. 834. en merkt

μαλα en ζωμευμαλα. Verg. HESYCH. *h. v.* en den *Schol.* over ARISTOPH. *Equit. vs.* 279.

(*s*) STRABO II. *p.* 123. VII. *p.* 317. en *l. c.* Vergel. OVID. *Fast.* IV. *p.* 501. *Trist.* X. *eleg.* L. I. *vs.* 4. PAUSAN. *Eliac. p.* 174. *Arcad. p.* 281. *Schol. ad* APOLLON. IV: 308. HESYCH. *h. v.*

merkt aan, dat het tegen over het Siciliaansche voorgebergte *Pachydium* ligt. Het zou zeker vreemd zijn, dat *Alexandrynsche* Zeelieden dit land (*vs.* 39.) niet kenden, indien wij niet wisten, dat dit rotsächtig Eiland, (het welk thans door zijne ligging en haven gewigtig is,) aan de oude Zeelieden weinig bekend was, nadien zij van *Alexandrië* den weg niet dwars door zee, maar langs de kusten over *Klein-Asië* plagten te nemen.

§. 69.

b.) *Voortzetting der Reize van Melite naa Rome. Handel.* XXVIII.).

De inwoners van het Eiland (*Barbaren*) bewezen veel menschlievendheid jegens de schipbreukelingen, en maakten een vuur aan, om hen te verwarmen. PAULUS raapte ook eene bos rijzeren bij een, die hij op het vuur wierp, toen *eene Adder*, door de hitte gedreven, op hem aansprong, en aan zijne hand hangen bleef. „ Dit moet een moordenaar zijn, (was het toen,) „ dewijl de *Godlijke wraak* „ hem nog op het land vervolgt." Maar PAULUS schudde het beest in het vuur, en bleef onbeschadigd. Nu begon men zelfs hem *voor*

eene Godheid te houden (1.) Niet ver van deze plaats had de Bevelhebber van het Eiland, PUBLIUS, zijn landgoed, op het welk hij deze vreemdelingen drie dagen allervriendelijkst onthaalde. Hier genas PAULUS deszelfs Vader, die *aan de koorts* en den *rooden loop* ziek lag. Hier op werden ook de overige kranken van het Eiland aangebracht, en van hem gezond gemaakt (2.). Na verloop van drie maanden voer men met een Alexandrynsch ſchip, *de Castor en Pollux* genoemd, naa *Syracuſe*; vervolgends voer men het overige van *Sicilië* rond, en bereikte *Rhegium*. Van daar kwam het ſchip met eenen Zuiden wind gelukkig te *Puteoli*. Van hier ging de reize over *Appii forum* en *Tres Tabernae* naa *Rome* (3.). Aldaar werden de gevangenen aan den *Overſten der Lijfwacht* overgeleverd. Doch aan PAULUS werd vergund, met den *Soldaat*, dien hij als een wacht bij zich had, in een bijzonder gehuurd huis te woonen (4.).

Barbaren. Adder op Melite. Godin der wraak.

Aanmerk. 1.) Dat de oude en inheemſche bewoners van dit Eiland geene *Grieken* of *Romeinen*, maar van *Karthaagſchen* afkomst waren, is uit DIOD. SIC. *Bibl. L.* 5. openbaar. Zij komen daaröm hier heel goed onder den naam van *Barbaren* voor, (OVID. *Triſt.* V: 10. 37.) alſchoon ook behalven hen zich Romeinen en Ita-

Italianen thans hier onthielden, zedert het Eiland door ATTILIUS REGULUS (zie OROS. IV. *c.* 8.) aan de Karthagenienzen ontnomen was. — Volgends eene zeer gewone denkwijze van ruwe menſchen, om alle ongelukken, als eene werking van Gods wraak, aan te zien, vermoedden ook deze inwoners terſtond, toen zij eene vergiftige ſlang (*t*) aan PAULUS hand zagen hechten, dat hij een groot misdaadiger moest zijn, wien de Δικη, na naauwlijks doorgeſtaane ſchipbreuk, weder vervolgde (*u*). Even zeer was het overeenkomſtig met den geest der Oudheid, dat zij, na zijne onverwachte bevrijding, hem voor eenen God, misſchien voor HERKULES, den ſlangendooder aanzagen (*v*).

Aan-

(*t*) Op verſcheiden Eilanden der Middelandſche en *Aegeiſche* zee, waren in oude tijden vele Slangen. *Rhodus* heette in het eerst *Ophiuſa*, *Slangen-Eiland*. STRABO XIV. *p.* 653. *Tenos* en andere Eilanden waren wegens de Slangen eens onbewoond. PLIN. IV: 12. Van *Creta* zeggen hetzelfde DIOD. SIC. IV. *p.* 225. *Aelian. Hiſt. Anim.* III. *c.* 32. PLIN. VIII. *c.* 58.

(*u*) SOPHOCL. *Ant.* 544. ουκ εισει τουτο γ' η Δικη. *Anthol.* III. 6. 8. ομμα Δικης καθορα παντα τα γινομενα. HESIOD. *Oper.* 254. ORPHEUS *Argonaut.* *vs.* 349. EURIP. *Med.* *vs.* 1389. Verg. GELLIUS XIV: 4. en PLUTARCH. *de ſera Numinis Vindicta.*

(*v*) HERKULES, die nog in zijne wieg reeds ſlangen doodde, (vergel. THEOCR. *Idyll.* XXIV. PHI-

PUBLIUS Bevelhebber. Roodenloop met koorts

Aanmerk. 2.) Hoe weinig wij ook uit oude Schrijvers van de toenmalige inrichting van het Eiland *Melite* weten, echter lijdt het geen twijfel, dat het toen onder de heerſchappij der Romeinen was, en dat het, (ten minſte ten tijde van CICERO) mede onder den *Praetor* van *Sicilië* ſtond. (*Verr.* IV: 18. 46.) Ook weten wij uit een oud gevonden Opſchrift, dat in laater tijd de Bevelhebber van dit Eiland den naam πρῶτος Μελιταίων voerde. Doch, het is algemeen bekend, dat rijke Romeinen in de Provinciën, bijzonder in *Afrika*, hunne landgoederen (*praedia*) hadden. —

Wat de ziekte betreft, waar aan de Vader van den Gouverneur krank lag, deze bepaalt LUCAS als Artz naauwkeurig, als de gevaarlijkſte ſoort van loop, welke met koorts gepaard gaat. Verg. CELS. IV: 15. —

Caſtor en Pollux. Syracuſe. Rhegium. Puteoli. Appii forum.

Aanmerk. 3.) Het Alexandrynſche ſchip, dat men op *Maltha* vond, was naa *Italië* beſtemd, en bood dus den Hoofdman eene goede gelegenheid aan, om de reize met zijne gevangenen voort te zetten. De Tweeling-broeders, met wier beeld het ſchip getekend was, zijn de uit de Heidenſche Godenleere bekende Tweelingbroeders, *Castor en Pollux*, Zoonen van JUPITER,

---

LOSTRAT. *in Iconib. p.* 841.) werd op Melite als ἀλεξίκακος, (en misſchien ook als σφιοκτονος) Godlijk vereërd.

TER, (of *Tyndareus*) en *Leda*, van welke de Zeelieden in het grootſte gevaar van ſtorm hulp verwachtten (*x*). Of voorts dit teken op de voor of achterſteven geplaatst was, laten wij onbeſlist.

Syrakuſe beſchrijft STRABO VI. *p.* 267. omſtandig, als eene ſtad van *Siciliё*, welke aan de Zee-engte tusſchen *Italiё* en *Siciliё* lag. Deze plaats is te bekend, dan dat het nodig zij, hier plaatzen van oude Schrijvers aan te haalen. Waarſchijnlijk hebben tegenwinden deze reizigers genoodzaakt hier binnen te loopen. Doch het ſchip kon hier ook, om den Koophandel, binnen loopen, want het behoorde niet tot de Alexandrynſche vloot, welke door de Keizerlijke Wetten ten ſtrengſten verboden was, zich onderweg op te houden.

Rhegium, waar men vervolgends aankwam, lag insgelijks aan deze Zee-engte, maar op de tegenoverliggende kust van *Italiё*. STRABO VI. *p.* 258. leidt den naam dezer plaats af van ῥηγνυμι (*rumpo*), om dat voor dezen, in dezen oord, *Siciliё* door hevige Aardbevingen van *Italiё* los-

(*x*) THEOCR. *Idyll.* XXII: 6. „ ανθρωπων σωτη-
„ ρας επι ξυρυ ηδη ιοντων, ιππων θ', αι. — Καλεντοις
„ επικυρσαν αυλαις. Vergel. HOR. I. *Carm.* XII: 27. 4.
„ *Carm* VIII: 31. OVID. *Faſt.* V: 720. PLIN. II.
„ 37. HYGIN. *Aſtron.* II: 22. — αργυραυλαι δαι-
„ μονες."

losgescheurd zal zijn, waar in PLIN. II: 97. en anderen met hem overëenstemmen (*y*).

Puteoli (thans *Puzzuoli*) was volgends STRABO V. *p.* 245. eene haven omstreeks *Neäpolis*, in welke voor dezen de Alexandrynsche schepen plagten binnen te loopen. Wanneer STRABO van *Alexandrië* spreekt, (XVII. *p.* 793.) zegt hij: „ Niemand kon beter beöordeelen, of men „ uit *Alexandrië* ongelijk meer waaren uitvoer- „ de dan inbracht, dan die hier en te *Puteoli* „ te gelijkertijd op de in en uitlopende scheepen „ acht liet geven, of zij zwaarer uitlopen dan „ binnenkomen." (*z*) Zoodanig Koopvaardijschip schijnt ook dit geweest te zijn, het welk van *Alexandrië* naa *Rhegium* bestemd was. Van hier ging nu de reis over *Forum Appii* en *Tres Tabernae* langs de *Via Appia* naa *Rome*. De eerste plants was drieënveertig Italiaansche Mijlen (of negen Duitsche Mijlen) van *Rome* afgelegen, en was een vlek, waar de Appische weg zich in de Pomptynsche moerasfen verloor (*a*). Maar door deze

(*y*) Cf. JUSTIN. IV: 1. 7. en FESTUS *voc.* „ *Rhegium* appellatur id municipium, quod in freto „ e regione Siciliae est, quoniam id dictum est a *rumpendo.*"

(*z*) SUET. *Tit.* c. 8. — „ Festinans in Italiam cum „ Rhegium dehinc Puteolos oneraria navi appulisset, „ Romam inde contendit." Cf. PLIN. *H. N.* XIX. *prooem.* SENEC. *Ep.* 77. FESTUS *h. v.*

(*a*) HORAT. *Sat.* L. I: X: 5. 3. Vergel. de Uit-

deze was een Kanaal gegraven, langs het welk de Reizigers in eene soort van trekschuiten voortgeholpen werden. Maar *Tres Tabernae* lag (volgends opgave der Antonynsche Reisbeschrijving *p.* 107.) drieëndertig Italiaansche (meer dan zes Duitsche Mijlen) van *Rome*, zoo dat dus de Christenen uit *Rome*, die PAULUS aankomst vernomen hadden, een bijzonder bewijs van hunne hoogächting gaven, door hem zoo ver te gemoet te komen.

Praefectus Praetorio. Custodia militaris.

Aanmerk. 4.) De Bevelhebber der Keizerlijke Lijfwacht, (στρατοπεδάρχης) *Praefectus praetorio* (die toen tevens *Praefectus vigilum* was (*b*), en die de gevangenen uit de Provinciën overnam, schijnt, ten tijde van PAULUS komst te *Rome*, niemand anders geweest te zijn, dan de uit de ongewijde Geschiedenis bekende BURRUS (of BURRHUS), van wiens edele denkwijze TACIT. *Annal.* XIV. *c.* 14. en 15. spreekt. Hier uit reeds verklaart zich het goed onthaal, welk PAULUS ontving, hebbende den *Praefectus Praetorio*, door den Brief van FESTUS, en door het goed getuigenis van den Hoofdman JULIUS, een zeer voordeelig gevoelen van hem bekomen moeten. Hij stelde

---

Uitleggers over deze plaats en over CICER. *ad Att. L.* II. *Ep.* 10., alwaar ook *Tres Tabernae*, als nader bij *Rome* gelegen, aangehaald wordt.

(*b*) Zie RITTER *Hist. praefecturae praetor. p.* 27. Vergel. KREBS *de praef. urb* (*in Opusc. p.* 109. *sq.*) en LARDNER *Credib. P.* I. *Vol.* I. *p.* 533.

de daaröm PAULUS vrij, om zich zelven op zijn gemak te huisvesten, doch zoo dat hij overäl enen Soldaat tot een' wacht bij zich had, aan wiens linke hand zijne rechte gesloten was (*c*). Deze soort van gevangenis heette bij de Romeinen *custodia militaris*, en moet van de *custodia libera* onderscheiden worden, bij welke aanzienlijke misdaadigers ongekluisterd of aan burgers, die voor hun met eigen gevaar moesten instaan, of aan Overigheids personen, (bijzonder aan de *Praetors* en *Aediles*) ter bewaaring overgegeven werden, gelijk dit uit SALLUST. *Bell. Catilin.* bekend is.

Nadien PAULUS, (ingevolge Kerkelijke berichten) twee jaaren lang ongestoord te *Rome* zijne leere verkondigd heeft, is het zeker mooglijk, dat hij ook met den Wijsgeer SENECA, (wel-

---

(*c*) SENEC. *Epist.* IX. „ Eadem catena & militem copulat." Cf. ejusd. de Tranquill. I: IO. TACIT. *Ann.* II. *c.* 22. JOS. *Ant.* XVIII. *c.* 7. verhaalt het gelijke lot van HERODES AGRIPPA. „ Hij kwam „ wegens een onvoorzichtig verzoek in eene gewoone „ gevangenis," van het *Praetor. leger*, alwaar echter, (even als bij PAULUS te *Caesarea*), elk toegang „ bij hem had. Naderhand verkreeg hij, op voorspraak, „ de verligting, dat hij in zijn eigen kwartier mogt „ wonen." Ἐκ τȣ ϛρατοπεδȣ μεταϛησιν εις την οικιαν. Verg. *B. Jud.* II. *c.* 15.

(welke bovendien een vriend van BURRHUS was,) bekend is geworden, alhoewel de Briefwisseling in veertien Brieven, die men nog vertoont, ondergeschoven en verdicht kan zijn (*d*). Nog waarschijnlijker is het, dat de Leere van PAULUS tot aan het Hof is ingedrongen, (*Philipp.* I: 13. en IV: 22.) en dat hij zelfs aan den Keizer is voorgesteld, gelijk LARDNER (in zijn *suppl. Vol.* II. *p.* 250.) genoegzaam getoond heeft.

ZEVENDE AFDEELING.

Enkele geloofwaardige omstandigheden der laatste Apostolische Geschiedenis.

§. 70.

Dood van PAULUS *en* PETRUS *te Rome.*

Na verloop van omtrent twee jaaren, deed PAULUS van *Rome* nog eene reize naa het Oosten, (Vergel. *Hebr.* XIII: 13. 2 *Timoth.* IV:

(*d*) Men vindt deze Brieven in 't Latyn in FABRIC. *Cod. Apocr. N. T. T.* II. *p.* 880. en in de *Biblioth. Lat. T.* I. *p.* 367. HIERONYMUS maakt er gewag van *de Vir. Illust. c.* 12. Verg. LARDNER, *Collect. of Testim. Vol.* I. *p.* 361.

IV: 13. 20.) om de Gemeenten aldaar te bezoeken. Bij zijn verblijf in *Creta* (*Tit.* I: 12, 13.) (*e*), vond hij in het *slecht volkskarakter der inwoneren* groote verhinderingen (1.). Ingevolge een geloofwaardig bericht (EUSEB. *Hist. Eccles.* II. *c.* 25.) ontmoette hij PETRUS te *Corinthe*, en beiden deeden in gezelschap de reize naa *Rome*, doch hier was voor de Christenen de *gesteldheid van zaken zeer verërgerd* (2.). Volgends de Algemeene Kerkelijke Berichten, werd PAULUS aldaar bij *de vervolging der Christenen* onder NERO (in het jaar C. 66. of 68.) onthoofd, terwijl PETRUS ten zelfden tijde den kruisdood leed (3.).

Aan-

(*e*) Men weet, hoe onzeker de Berichten van de Reizen en Lotgevallen van ANDREAS, BARTHOLOMEUS, MATTHEUS, THOMAS en andere Apostelen zijn. Doch al waren zij ook nog zoo geloofwaardig, zoo behoeft men er hier reeds daarom geene aanmerking op genomen te worden, dewijl (eenige Aardrijkskundige ophelderingen misschien uitgezonderd) men uit de ongewijde Schrijvers niets tot derzelver opheldering bij kan brengen. — De beste beöordeeling dezer Berichten vindt men bij GUDENUS *p.* 430. *sq.* Vergel. SCHRÖK II. *p.* 138. en HESS. II. *p.* 292. *sq.* Eene lijst derzelver Schrijvers geeft WALCH. *Bibl. Theol. Tom.* III.

Aanmerk. 1.) Wanneer PAULUS de inwoners van *Creta* leugenächtig, winzuchtig, en wellustig noemt, dan komt deze tekening naauwkeurig overéén met het oordeel der ongewijde Schrijvers (*f*). PAULUS beroept zich (*Tit.* I: 12.) bij zijne uitspraak, op éénen van hunne eigene Dichters (ἰδιον αὐτων προφητων) wiens woorden waarschijnlijk tot een bekend spreekwoord geworden waren. Ten minsten men verzekert ons, (ZENOBIUS *Proverb. Cent.* IV. *n.* 62.) dat de uitdrukking Κρητιζειν voor gelijkluidend met *liegen* en *bedriegen* (ψευδεσθαι, ἀπατᾳν) gehouden werd. Maar welken bepaalden Dichter PAULUS eigenlijk in de gedachten had, kan men niet beslissen. Men gist op EPIMENIDES, dewijl deze onder alle Dichters, die op *Creta* geleefd hebben, (volgends getuigenis van DIOGENES LAËRTIUS) de vermaardste was (*g*). Maar zijne

Karakter der Cretensen.

(*f*) CALLIM. *Hymn. in Jov. vs.* 6. „ Κρητες ἀει „ ψευσται. Over de winzucht der *Cretenzen* vindt men eenige aanmerkingen bij POLYBIUS VI. *p.* 489. 490. Vergel. MEURS. *in Cret.* IV. *c.* 10. RAPHELIUS in zijne *Annot. ex* POLYBIO *p.* 629. merkt aan, dat POLYBIUS bijna nooit van de *Cretenzen* gewaagt, zonder iet tot hun nadeel te zeggen.

(*g*) Uitvoeriger spreekt hier van HENR. a SEELEN *in Diss. de poëtis eorumque dictis in N. Test. citatis p.* 11. (*Lubec.* 1728.) „ Epimenides scripsisse perhi„ betur librum περι χρησμων, e quo libro desumtus cre„ ditur hic versus a Paulo allegatus. Ita HIERONY„ MUS, CHRYSOSTOMUS, & Patres alii &c."

zijne Gedichten zijn verloren. — Hoe lang PAULUS op *Creta* vertoefd, en welke plaatzen hij waarſchijnlijk op zijne reize nog buitendien bezocht heeft, kan men insgelijks niet naauwkeurig bepalen (*h*).

Verändering van zaken te Rome.

Aanmerk. 2.) Tot hier toe hadden de Christenen te *Rome* met de Jooden aldaar, welke onder CLAUDIUS en NERO zeer begunſtigd werden, een gelijk lot gehad. Doch hoe meer zij ook hier van de Jooden aangevochten werden, des te meer trokken zij de opmerkzaamheid der regeering tot zich, en verloren ſpoedig de verdraagzaamheid, die zij tot hier toe genoten hadden. De Jooden hadden toch ook offeränden, Priesters, en menigerlei plegtigheden, maar de Christenen integendeel, welke zich meer en meer van de Sÿnagoge ſcheidden, ſcheenen over het geheel niets van Tempelen, Altaaren, en Offeränden te houden. Hoe meer zij de ſchandlijkheid der Afgodsdienſten aantoonden, des te meer begon men hen aan Ongodisterij ſchuldig te houden. Hier uit ontſtond vervolgends niet alleen de haat der Priesters, en van alle de genen, die van den Afgodsdienst leefden (*i*), maar ook van de Vorſten zelve, aan welke men de eere der aan-

(*h*) Men zie echter, behalven BARRINGT. *Miſcell. Sacra Vol.* I. en PEARSON. *Ann. Pauli*, nog HESS, *Geſch. der Apoſt. T.* II. *p.* 203. MOSHEIM. *Inſtit. Hiſt. Eccleſ. Sec.* I. *P.* II. *c.* 2.

(*i*) MOSHEIM *de reb. ante Conſtant. p.* 103.

aanbidding weigerde, alhoewel men, (gelijk TERTULLIANUS *Ap. c.* 23. en 31. aanmerkt,) *voor* hen, *vóor* alle Overigheden, en voor het welzijn des Lands tot God bad. Even zoo ſtrafbaar ſcheenen de Christenen, wegens hunne tegenwoordige geheime bijéénkomſten te zijn, van welke men ondermijning van den heerſchenden Godsdienst, en de daarmede verbonden Burgerlijke Staatsregeling, gevolglijk muiterij en oproer geloofde te moeten vreezen (*k*). Geen wonder derhalve dat PAULUS en PETRUS, bij zodanige geſteldheid van zaken in *Rôme*, als Leeräars der nieuwe Secte, geen gunſtig onthaal daar vonden.

De Keizerin POPPAEA was wel, (volgends JOS. *Ant.* XX. *c.* 7.) eene vriendin der Jooden; maar juist daar uit kan men beſluiten, dat zij den Christenen, als afvallige Jooden, ongenegen was. De goede BURRUS was reeds zedert het jaar 63. overleden, tot groot verlies des Romeinſchen volks. Zijn dood, zegt TACITUS (*Annal.* XIV. *c.* 52.) verzwakte de magt van SENECA, (ook deze ſtierf na C. 65,) dewijl goede raadſlagen nu niet meer de vorige kracht hadden, en NERO aan ſlechte lieden gehoor gaf. Een SOFO-NIUS

(*k*) MECENAS had reeds AUGUSTUS, in die aanſpraak, die DIO CASSIUS ons bewaard heeft, op het nadruklijkst, voor alle Genootſchappen of Clubs gewaarſchuwd. Vergel. FILO in *Flacc. p.* 965. enz. PLIN. *L.* X. *Ep.* 42. en 43.

NIUS TIGELLINUS bij voorb. welke de Keizer over de Praetoriaansche Cohorten ſtelde, was een mensch, door ſchandlijke zeden berucht. Zoo waren meer anderen, aan welke NERO zijn vertrouwen ſchonk, niet beter dan NERO zelve.

Vervolging der Christenen door NERO.

Aanmerk. 3.) TACITUS merkt op (*l*), dat, na den grooten brand te *Rome*, NERO vergeefs het gerucht poogde te ſmooren, dat hij zelve bevolen had, de ſtad in den brand te ſteeken. Hij beſchuldigde de Christenen van deze misdaad, en gaf voor, dat zij, door hunne verächting der Goden, derzelver toorn tot het toelaten van zulk een ongeluk verwekt hadden. Bij de daar op gevolgde ter ſtraffe brenging der Christenen (voegt TACITUS er bij) dreef men nog den ſpot met hun; want zij werden of met huiden van wilde beesten bedekt, en van de honden verſcheurd, of aan het kruis gehecht, of aan brandgeſtoken, en tot verlichting van den nacht gebruikt. Het gedrag jegens hen was zoo onmenschlijk, dat het zelfs het medelijden van die genen gaande maakte, welke hen voor ſchul-

(*l*) *Ann.* XV. *c.* 44. „ Non ope humana, non largitionibus principis, aut Deum placamentis decedebat infamia, quin juſſum incendium crederetur. Ergo abolendo rumori NERO ſubdidit reos, & quaeſitiſſimis poenis adfecit, quos vulgus Chriſtianos appellabat."

ſchuldig hielden (*m*). Ook bij JUVENALIS, MARTIALIS, en andere Romeinſche Schrijvers, komen menigvuldige toeſpelingen op deze wreede ſtraföefening tegen de Christenen voor (*n*), welke zich hoogstwaarſchijnlijk ook in de Provinciën des Romeinſchen Rijks uitſtrekte.

Dat PETRUS en PAULUS insgelijks deze vervolging niet overleefd hebben, is een zeer geloofwaardig bericht, doch dat deze laatstgemelde niet gelijk de eerſte den kruisdood geleden heeft, daar van ſchijnt zijn Romeinsch Burgerrecht de oorzaak geweest te zijn (*o*).

§. 71.

(*m*) *l. c.* Pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interierint &c. SUET. *Ner. c.* 16.

(*n*) JUVEN. *Sat.* I: 155.—„Taeda lucebis in illa, „qua ſtantes ardent, qui fixo gutture fumant, & la„tum media ſulcum deducit arena." Cf. *Sat.* VIII. *vs.* 235. alwaar ook de *tunica moleſta* gemeld wordt, waar van ook MARTIAL. *L.* X. *Epigr.* 25. en SENECA *Epiſt.* 14. benevens de overige wreede ſtraffen, gewagen. De in de geſchiedenis der vervolging bekende gevangenis TULLIANUM, (welke naderhand *Carcer Mamertinum* heette) wordt reeds van SALLUST. *Catil. c.* 55. als een duistere met eiken balken (*robur*) beſchoten kerker onder den grond beſchreven.

(*o*) SULPIC. SEVERUS (een Christelijk Geſchiedſchrijver omſtreeks het jaar 400.) in zijn *Hiſt. Sacr. Lib.* II. *c.* 29. „Tum PAULUS ac PETRUS capitis „dam-

§. 71.

Ballingschap van JOANNES *onder* DOMITIAAN.

Van de laatste jaaren van JOANNES geeft ons de Kerkgeschiedenis het geloofwaardig bericht, dat hij met meer anderen *onder* DOMITIAAN *op het Eiland Pathmos* gebannen is (1.). Doch, onder NERVA zal hij met de overige gebannenen *terug geroepen zijn*, en eerst in het 98ste of 101ste jaar zijns ouderdoms (68 na C. dood,) in het derde jaar van TRAJANUS, zijn leven, aan eenen bedaarden voordragt der leere gewijd, besloten hebben (2).

Vervolging der Christenen onder DOMITIAAN.

Aanmerk. 1.) Na den dood van NERO genoten de Christenen rust. De regeeringen van GALBA, OTHO, VITELLIUS duurden slechts korten tijd. VESPASIANUS en TITUS waren edele Vorsten, die alle wreedheden verfoeiden, en, door het verwoesten van het Gemeenebest der Jooden, deze tevens buiten staat stelden, om krach-

---

„ damnati: quorum uni cervix gladio defecta, PETRUS „ in crucem sublatus est." Vergel. den Schrijver *de Mort. Persecut. c.* 2.

krachtige maatregelen tegen de Christenen te nemen. — Maar de opvolger van TITUS, DOMITIAAN, in wien alle ondeugden van NERO weder herleefden, is ook in de Geschiedenis, als een vervolger der Christenen, bekend. Bijzonder was het 14. en 15. jaar der regeering van dezen Keizer, (94. en 95. na C. Geb.) in het welk de Christenen met groote woede vervolgd werden. Onder de menigvuldige aanzienlijke Personen, die DOMITIAAN ter dood liet brengen (*p*), was ook, gelijk DIO CASSIUS *L.* LXVII. *c.* 14. en SUETON. *Domit. c.* 15. getuigen, zijn lieflijke Neef (ανεψιος) FLAVIUS CLEMENS, dien men, zoo wel als zijne Gemaalin FLAVIA DOMITILLA, van Ongodisterij beschuldigde (εγκλημα αθεοτητος) (*q*). Deze laatste, welke nog bijzonder met den Keizer vermaagdschapt was, kwam, volgends DIO CASSIUS, met de zachte straffe van ballingschap op het Eiland *Pontia* (of *Pandateria* dicht bij *Ponna*) vrij (*r*). Waaröm ook JOANNES dit

(*p*) JUV. *Sat.* IV. „ Atque utinam his potius nugis tota illa dedisset Tempora saevitiae, claras quibus abstulit urbi illustresque animas impune, & vindice nullo."

(*q*) SUET. *l. c.* legt aan FL. CLEMENS eene verächtelijke *werkloosheid* (*contemtissima inertia*) te laste, eene uitdrukking, welke, gelijk uit TERTULLIANUS *Apol. c.* 42. blijkt, verkleefdheid aan het Christendom betekende.

(*r*) Men zie ook het *Chron. Paschal.* (op het jaar 94.)

dit zachter lot had, weten wij niet. Misschien werd op zijnen eerwaardigen ouderdom, of op de voorspraak van anderen, acht geslagen.

Zachter gedrag van NERVA *en* TRAJANUS.

Aanmerk. 2.) NERVA, welke DOMITIAAN (in het jaar C. *96.*) in de regeering opvolgde, herriep de wet van zijnen voorzaat, en riep de genen terug, welke gebannen waren geworden, verbiedende over het geheel, iemand van Ongodisterij of van Joodendom te beschuldigen (*s*). De anders goedäartige TRAJAAN, welke, twee jaaren daaraan, aan de regeering kwam, gaf wel geene wetten tegen de Christenen, maar verhinderde ook hunne vervolging niet, terwijl hij in zijn Edict zegt, (zie PLIN. X. *Epist.* 95.) dat die genen, welke, zonder opgezocht te zijn, overtuigd werden, en geen berouw betuigden, zouden gestraft worden.

§. 72.

94.) welks onbekende Schrijver uit BRUTIUS een Heidensch Schrijver zal geput hebben. EUSEB. *Chron. p.* 164. *en de Mort. Persec. c.* 3.

(*s*) DIO CASS. *L.* LVIII. *p.* 1118. (*ed. Reimar.*) „ Τους δε κρινομενους ἐπ' ἀσεβειᾳ ἀφηκε, καὶ τους φευγοντας „ κατηγαγε, τοις δε δη αλλοις ουτ' ασεβειας ουτ' Ιουδαικου „ βιου καταιτιασθαι τινας συνεχωρησε." Hier door wordt het Bericht van den Christen OROSIUS geloofwaardig, welke *L.* VII. *c.* 11. zegt: „ Hic primo edicto „ suo cunctos exules revocavit. Unde & JOANNES „ *Apost.*, hac generali indulgentia liberatus, Ephesum „ rediit."

§. 72.

Slot-Aanmerkingen.

Ik waag het niet, bij het Slot dezer Verhandeling, mijne Lezers nog door wijdlopige Aanmerkingen te vermoejen, daar buitendien de menigvuldigheid der aangevoerde onderwerpen dit geschrift, tegen mijne bedoeling, misschien reeds buiten de bepaalde grenzen heeft uitgestrekt. Alleen mogen hier nog eenige woorden, die de slotsom van dit geheel Onderzoek bevatten, plaats vinden. De geschiedenis van JESUS en de Apostelen, in zoo ver zij in het N. Test. verhaald wordt, zonder hier eens op de inwendige spooren van waarheid, in taal, stijl, voorstelling der karakters enz. te zien, verdient meer, dan eenige geschiedenis der wereld, hoogst geloofwaardig genoemd te worden. Niemand toch, die op goedkeuring en geloof rekende, kon eene geschiedenis verdichten, welke, in *den tijd zelven*, en wel op eene zoo groote en openlijke schouwplaats, gebeurd zou zijn, en in welke de toenmaals meest bekende en aanzienlijkste personen gemengd zouden geweest zijn. Even zoo min kon, *in volgende tijden*, een Boek van geschiedkundigen inhoud ondergeschoven worden, het welk de Karakters van zoo verschillende wezenlijke personen schildert, zoo vele omstandigheden van tijd en plaats aanvoert, en op zoo vele

ze-

zeden, gebruiken, en wetten der verſchillendſte volken doelt, zonder aan het naarvorſchend oog van den kenner der Oudheid door eenigen misſlag den laateren leeftijd te verraaden. Een verdichter zou, ten einde min tegenſpraak te vinden, zeker niet eene zoo ruime ſchouwplaats verkozen, of zoo vele tijden omvat, en zoo vele perſonen bij name gemeld hebben.

Men vindt in deze geſchiedkundige berichten des N. T. eene kennis zelfs der onbeduidendſte voorvallen van dien tijd, welke men bij geenen laateren Schrijver, hoe belezen ook, verwachten kan. Hier ſtemmen alle aanhalingen van Titels, Ambten, Rechten, Karakters van Overheids perſonen, alle zelfs ook zonder bedoeling bij gelegenheid gemaakte toeſpelingen op gewoonten en zeden van zoo verſchillende plaatzen en gezindten, zoo als ook de opgave van de ligging, afſtand, en oudheid der plaatzen zelve, op het naauwkeurigſte met de berichten der uitlandſche Geſchiedenis overeen. — Het blijft zeker onloochenbaar, hoe meer de Geſchiedenis des N. T. zelfs in hare kleinſte deelen getoetst en onderzocht wordt, des te meer blijkt ook hare zekerheid en waarheid.

S Y M B.

Ἔϛιν δ' ἀφάνεια τύχας
Καὶ μαρναμένων,
Πρὶν τέλος ἄκρον ἱκέσθαι.

PIND.

